

વૈદક વિલાસ

(ભાગ ૨ જો)

કિંમત રૂ. ૧-૪-૦

પુસ્તકનું નામ

કિંમત

સસ્તું સાહિત્ય—“ગુજરાતી”ના ગ્રાહકોનેજ

૧	જૂનું નર્મગદ્ય-વધારા ને કવિની છબી સાથે...	૧-૪-૦
૨	ગુજરાત સર્વસંગ્રહ-કવિ નર્મદનો રચેલો અને સરકારે છપાવેલો	૧-૦-૦
૩	દેશવ્યવહાર વ્યવસ્થા-કવિ નર્મદનો ન છપાયેલો અર્થશાસ્ત્રનો ઉત્તમ ગ્રંથ	૦-૧૪-૦
૪	ધર્મવિચાર-અદ્વિતીય નિબંધોનો સંગ્રહ ...	૧-૪-૦
૫	નર્મકવિતા સુરત મીશન પ્રેસમાં છપાયેલી ...	૦-૨-૦
૬	નર્મકવિતા સુરત સોદાગર પ્રેસમાં છપાયેલી...	૦-૧-૦
૭	રામજનકી દર્શન-(નાટક)	૦-૬-૦
૮	સારશાકુન્તલ (નાટક)	૦-૪-૦
૯	બાળકૃષ્ણ વિજય (નાટક)	૦-૪-૦
૧૦	ગંગા-ગુર્જર વાર્તા (શિવાજીની સુરતની લૂટ)...	૧-૦-૦
૧૧	ધાસીરામ કાટવાલ-પૈશ્વાના વખતની બહુ રમુજી, ચાનક અને જ્ઞાન આપનારી વાર્તા ...	૦-૪-૦
૧૨	વેદોક્ત ધર્મપ્રકાશ-વિષ્ણુબાવા બ્રહ્મચારી કૃત. એ ગ્રંથમાં ધર્મના ઘણા ગૂઢ વિષયોના સાદી ભાષામાં એવા સચોટ ખુલાસા આપ્યા છે કે, જેવા બીજે સ્થળે ભાગ્યે જ વાંચવામાં આવશે.	૧-૪-૦
૧૩	ધાતુસંગ્રહ-ટેલર અને વૃજલાલ શાસ્ત્રીનો રચેલો અને સરકારે છપાવેલો...	૦-૬-૦
૧૪	એમ. એ. બનાકે કયોં મેરી મીટી ખરાબ કી...	૨-૦-૦
૧૫	વિલાયતી વિલાસમાં ફેશનબાઈ ખલાસ ...	૨-૦-૦
૧૬	ગવત એકાદશસ્કંધ-મૂળ-ભાષાંતર-ચિત્ર સ-મુદ્રકાગળ	૦-૬-૦
	પૂર્વનું હિન્દુસ્તાન	૧-૦-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૯૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ બૈદ્ય યિત્તિ-૨

વિષય ૬૬ : ૪ : ૬

વૈદક વિલાસ

(ભાગ ૨ ને)

સંગ્રહ કર્તા
છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળ

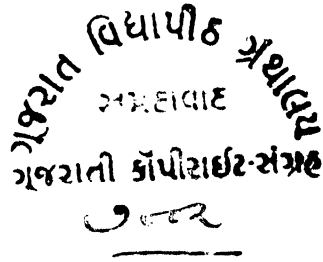
“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં

મણિલાલ ધન્યારામ દેશાધ્યે છાપી પ્રકટ કર્યું,
સાસુત બિલ્ડીંગ્સ, સર્કલ, કોટ, મુંબઈ

ઈ. સ. ૧૯૧૭   સંવત્ ૧૯૭૪

કિંમત રૂ. ૧-૪-૦

(અંતસ્વામિત્વના સર્વ અધિકાર પ્રકાશકે સ્વાધીન રાખ્યા છે)

પ્રસ્તાવના

આપણા અહિં વૈદિકના સંસ્કૃત ગ્રન્થોમાં લખ્યા સિવાયની પણ કેટલીક દવાઓ, વેદની પેઠે કર્ણોપકર્ણ ચાલતી આવી છે. એ દવાઓનાં નામ પ્રાચીન ને પ્રખ્યાત સંસ્કૃત ગ્રન્થોમાં પણ કેટલીકવાર જણાતાં નથી. વળી પહાડ અને તેની તળેટીમાં રહેનારા ધણા પ્રાચીન વખતના અનાર્ય લોકનું વૈદક પણ આપણા લોકના વૈદકથી તદ્દન જૂદું છે, તેથી તેમના સહવાસથી, કે તેમણે આપણા લોકમાં વાપરેલી દવાઓની નોંધ, કે યાદ રાખવાથી પણ આવી કેટલીક દવાઓ આપણા લોકમાં જાણીતી હોય છે, આવી કેટલીક દવાઓનો સંગ્રહ કરવાના વિચારથી આ લેખકે કેટલીક મુદતથી આ દિશામાં યત્ન કરવો આદર્યો છે, કેમકે આવા સંગ્રહની પણ જરૂર છે. સંગ્રહ ન કરવામાં આવે તો તેવી લેઢાપયોગી દવાઓનો કાળે કરી નાશ થાય, ને તેમ થતાં વૈદક સાહિત્યમાંથી તેટલો ભાગ કમી થાય.

વળી કેટલીકવાર આવી દવાઓ લખી લેવામાં પણ આવતી હતી, ને તે ઉપરથી ઘણા લોક ત્હેનો લાભ લેતા હતા. ઈંગ્રેજ રાજ્ય થતા પહેલાં દેશી કાગળ, ને શાહી, ઘણાં મોંઘાં હતાં, તેમ કેળવણીના અભાવે બરોબર લખી વાંચી જાણે તેવાઓની સંખ્યા પણ ઘણી કમી હતી. (ઘણાક તો કાના માત્રા વગરના ઘોડીયા અક્ષરથી લખતા હતા, ને તે ઉપરથી ઘણીવાર અર્થનો અનર્થ થઈ જતો હતો*) તેથી જ દવાઓ અનુભવથી સારી માદમ પડે તેનો જ ધણું કરીને ઉતારો કરવામાં આવતો હતો. આવી જથ્થાવાર લખેલી દવાઓની ચોપડીઓનો નાશ થતો અટકે તે હેતુથી પણ આ સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે.

ખીજાં ખાતાના નોકરોને અવકાશ ધણો થોડો હોવાથી તેઓને ખીજા પેટા ધંધા કરવાને અનુકૂળતા ને સવડતા ઘણી થોડી હોય છે. નાખલા તરીકે વકીલના માથાકુટીયા ધંધા કરનારામાંથી કાઠક જ સાહિત્યમાં નોંધ પડતો

* કાકા આજ મરી ગયા, ને કાકી કુટે છે. ખરું વાક્ય તો કાકા - જાનમેર ગયો, કાકી (ખુંદી) કોટે છે. આ પ્રચલિત વાક્ય ઘણાખરાના જાણવામાં છે.

ભાગ લેતા જણાય છે, પણ તેવું ફળવણીખાતાના નોકરો માટે હોતું નથી, તે ખાતાના નોકરોને વધારે અવકાશ (ઉનાળાની રમ્યો) અને નીરાંતની નોકરી હોવાથી, તેમ તેમનો ધણો ભાગ ગામડાંમાં હોવાથી, તેમ તેવે સ્થળે વૈદ અને ડૉક્ટરો નહિ હોવાને લીધે, ધણીવાર કેટલાક મહેતાજીઓને ભાવે કે કભાવે પણ વૈદકનું થોડું ઘણું કામ હાથમાં લેવું પડે છે. તેમાંના કેટલાક ખપ જટલી દવા રાખી ગામડાંના ખેડુતો, અને તેમનાં બાળબચ્ચાંને આરામ કરી ખુશી કરે છે, કેટલાક નજીકના કસ્યા, કે શહેરમાં જઈ ત્યાંના પ્રખ્યાત વૈદો પાસેથી તૈયાર કરેલી દવાઓ વેચાતી લાવી વાપરે છે. તેમ ઠાઈ ઠાઈ મહેતાજી ઈંગ્રેજ પેટંટ દવાઓ મંગાવી તેનો ઉપયોગ કરે છે, વળી કેટલાકને આ ધંધામાં રસ પડવાથી, જાતે દવાઓ બનાવી ઉપયોગ કરે છે. આથી તેવા મહેતાજીઓમાંથી કેટલાક લોકપ્રિય થાય છે. કેમકે ગામડાના મહેનતુ ખેડુતો પોતાનાં છોકરાંને તેમ પોતાને દવા કરી આરામ આપનાર માણસનું કામ અર્ધે શુકને કરે છે. વળી આ ધંધામાં પરમાર્થ સાથે કંઈક પૈસાનો પણ લાભ થતો હોવાથી તે બાજુ તરફ ધણાકનું મન વળેલું હોય છે. આ પુસ્તકના સંગ્રહમાં નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે આવા બે મહેતાજી અને એક તલાટીના હસ્તલિખિત પુસ્તકોનો ઉપયોગ વિશેષ કરવામાં આવ્યો છે.

૧ નર્મદા નદી ઉપર આવેલા માંગરોળ તાલુકે નાંદોદના મહેતાજી ચુનીલાલ મનસુખરામ, કે જેઓ ધણા વરસથી આ ભાગમાં વૈદકનો ધંધો કરે છે તેમણે પોતાના જાતિ અનુભવથી લખેલું પુસ્તક.

૨ નર્મદા નદી ઉપર આવેલા સેરાવ તા. નાંદોદના પેનશનર મહેતાજી ઉત્તમરામ લલ્લુભાઈનું લખેલું પુસ્તક. આ ભાઈ પણ વૈદકના ધંધામાં પ્રવીણ ગણાય છે.

૩ નાંદોદના વતની અને રાજ પારડી તાલુકે નાંદોદના તલાટી ભાણુકલાલનું લખેલું પુસ્તક.

૪ કવિ નરવદાયાર્યકૃત, જૂની ગુજરાતી ભાષામાં લખાયેલા ડોક શાસ્ત્રના કાવ્યમાંથી* કેટલોક ઉપયોગી ભાગ લેવામાં આવ્યો છે.

* આ કાવ્યની એક લખેલી પ્રત સાક્ષર શ્રી મનસુખરામભાઈ મનસુખરામભાઈ ત્રીપાઠી પા. એ. ના સંગ્રહમાં છે, તેમાં આ રતિશાસ્ત્રના કાવ્યના કર્તાનું નામ નર્મદાયાર્ય છે, પણ હમારી પાસેની પ્રતમાં નરવદાયાર્ય એવું નામ છે માટે તે નામ અત્રે રાખ્યું છે.

આ સિવાય જૂનાં લખેલાં કાવ્યોનાં પુસ્તકોમાંથી, નામું લખવાના ચોપડામાં કાઢી કાઢી ઠકાણે લખેલા ભાગ ઉપરથી, તેમ જ ધૂટક કાગળિયાં ઉપર લખાયેલી દવાઓનો પણ ભાગ લેવામાં આવ્યો છે. તે વિના જૂની ગુજરાતી ભાષાના એક લખાયેલા પુસ્તકમાંથી પણ ઉતારો કર્યો છે.

અહીં અઘી સંગ્રહ લૂણાવાડાનાં પ્રખ્યાત વૈદ્ય ગમનન દલસુખરામ જની તથા વૈદ્ય કેતેહલાલ પુરુષોત્તમ જની, જેઓ આ ભાગમાં ઘણા વરસથી વૈદકનો ધંધો કરતા હોવાથી સારા વૈદ્ય ગણાય છે, તેમને બતાવવામાં આવ્યાથી તેમણે તેમાં કેટલોક સુધારો વધારો કરવા સૂચના આપેલી તે પ્રમાણે વધવટ કરવામાં આવી છે.

કેટલાક કહે છે કે હાલમાં વૈદકનાં પુસ્તકો ઘણાં છપાઈ ગયાં છે, માટે તેમાં હવે વધારો કરવાની જરૂર નથી, પણ તેમનું આ કહેવું ઠીક લાગતું નથી. કારણ કે દિન પ્રતિદિન કેળવણી વધતી જાય છે, તેની સાથે વાંચનારાની સંખ્યા પણ વધતી જાય છે. વળી કેટલાક માણસને અમુક પુસ્તક વાંચી સંતોષ વળતો નથી, તેમને તે જ વિષયનાં ખીજાં નવીન પુસ્તકો વાંચવાની જિજ્ઞાસા થાય છે, એટલે તેવાઓ માટે એક જ વિષયનાં વધારે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થવાની જરૂર છે. અહીં પુસ્તકોમાં એકની એક દવા ન હોતાં ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. તેથી પણ આવાં જૂદાં જૂદાં પુસ્તકો પણ જનસમૂહને ઉપયોગી ગણી શકાય.

છેવટે ઉપર જણાવેલાં પુસ્તકો આપનારા ભાઈઓનો, તેમજ લખેલું પુસ્તક વાંચી યોગ્ય સૂચના આપનારા વૈદ્ય બંધુઓનો આભાર માનું છું. વળી આ પુસ્તકને આશ્રય આપનાર ગુજરાતી પ્રેસના માલેક મણિભાઈ ઈચ્છારામ દેશાધને પણ આભાર માનવો જોઈએ, કારણ કે તેમણે જો આવો ઉદાર આશ્રય આપ્યો ન હોત તો આ પુસ્તક છપાઈ પ્રસિદ્ધ થવાનો પ્રસંગ ભાગ્યે જ આવત.

વૈદક વિલાસના પહેલા ભાગ પ્રમાણે આ ખીજે ભાગમાં પણ કંઈક ઉપયોગી જણાશે તો લેખક, પોતાનો લીધેલો શ્રમ સ્વીકારી થયો માનશે.

આ પુસ્તકમાં બનતાં સૂઢી હિન્દી કે મરાઠી શબ્દો આવ્યા નહીં, પણ તેવાં પુસ્તકોના ઉતારા કરતાં તેને માટે ગુજરાતી શબ્દો શોધીને મૂકવામાં

આળ્યા છે, તેમ છતાં કોઈ જગાએ તેવા શબ્દો અજાણતાં રહી ગયા હોય તો તેના અર્થ જોવા માટે કેં અમનરામ શિવશંકરના ઔપધિક્રાપ-(જે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી પ્રસિદ્ધ થયો છે) ઉપરથી એક ન્હાનો કોપ બનાવી આ સાથે સામેલ કર્યો છે. તેના કરતાં વિશેષ માહિતી મેળવવી હોય તો લાહોર દયાનંદ અંગ્રેજી વૈદિક કૉલેજના છોટાલાલ બાલકૃષ્ણ પુસ્તકાલય એમ. એ. પ્રોફેસર એફ બાયલોજિકલ વનસ્પતિશાસ્ત્ર વાંચવામાટે લલમણ કરવામાં આવે છે. એથી પણ વધારે માહિતી આર્યભિષેક અને નિઘંટ રતનાકરના ગ્રંથોમાંથી મળે તેમ છે.

વૈદકના પ્રાચીન તોલ પ્રમાણે આ પુસ્તકમાં દવાનું માપ આપ્યું નથી છતાં કોઈ કોઈ સ્થળે તેવા શબ્દો આવે તો એક પળના ચાર તોલા; એક કર્પને એક તોલો અને એક તોલાના ચાર ટાંક, એ પ્રમાણે ગણવાનું છે.

પ્રભુ, આપણા ગુજરાતી બંધુ અને ભગિનીઓને સદા આરોગ્ય રાખો કે જેથી આવાં પુસ્તકોમાં જણાવેલી દવાઓનો ઉપયોગ કરવાનો તહેમને પ્રસંગ જ આવે નહિ. તેમ છતાં કમનશીળે આવે તો આ પુસ્તકમાં જણાવેલી દવાઓથી તહેમને હંમેશાં આરામ થાઓ તેવી પ્રાર્થના સાથે આ પ્રસ્તાવના બંધ કરવામાં આવે છે.

લૂણાવાડા

વિ. સં. ૧૯૭૩. દીવાસી

}

સંગ્રહકર્તા.

આરોગ્ય રહેવા માટે બે બોલ

રોગ થયા પછી તેને મટાડવા કરતાં, તેને ન જ થવા દેવા એ વધારે ઉત્તમ કામ છે. કહેવત છે કે, 'રોગ અને શત્રુને થતાં જ રોકવા.' રોગ થયા પછી તેને જડ મૂળમાંથી કાઢવા માટે જેટલી મહેનત પડે છે, તેમ જેટલું ખર્ચ થાય છે, તેટલી મહેનત અને તેટલું ખર્ચ, રોગ ન આવવા માટેના કામમાં થતું નથી, તેની સાથે નિરોગી રહેવામાં શરીરને વધારે સુખ ને શાંતિ જે મળે છે, તે બધું રોગી થયા પછી મળતું જ નથી. માટે આ શરીરને હંમેશાં આરોગ્ય રાખવા સારુ આ નીચે થોડીક હકીકત આપવામાં આવી છે.

શરીરને આરોગ્યતામાં રાખવા માટેનાં ધણાં કારણોમાં મુખ્ય ચાર કારણ છે, માટે તેને વિષે જો બનતી કાળજી રાખી વર્તવામાં આવે તો પછી ધણું કરીને માણસને રોગના પંજમાં સપડાવાનો સંભવ ધણો જ થોડો રહે. આ ચાર કારણોમાંનું પહેલું યોગ્ય ખોરાક, બીજું સ્વચ્છ પાણી, ત્રીજું ચોક્ખી હવા, અને ચોથું વ્યાયામ એટલે કસરત છે. હવે આ ચારે મુખ્ય બાબતો માટે થોડુંક આગળ જણાવવું જોઈએ.

ખોરાક માટે કેટલીક સામાન્ય હકીકત

૧ ખોરાક ગુણકારી અને તાજો જોઈએ. જે ખોરાકમાં વધારે સત્ત્વ ના હોય, તેમ તે વાસી હોય તો તે ખાવો નહિ. રાંધ્યા પછી એક પ્રહર સૂધી રાખી મૂકેલો ખોરાક ખાવાથી તંદુરસ્તી બગડે છે, તે વાત આજથી પાંચ હજાર વરસ ઉપર થઈ ગયેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પણ જણાવી છે, ને તેથી જ તેઓએ તે ન ખાવા માટે પોતાના સખા અર્જુનને ગીતામાં તેની સમજુતી આપેલી છે. તેઓ કહે છે કે—

યાતયામં ગતરસં પૂતિ પર્યપિતં ચ યત્ ।

उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥ (અ. ૧૭ ૧૦)

એટલે રાંધ્યા પછી જેના ઉપર એક પ્રહર સૂતી ગયો હોય, તેવું ઠંડું પડી ગયેલું, ઉતરી ગયેલું, અંખાયેલું (ખાતાં વધેલું બીજીવાર ખાવું) ટાઢું (વાસી) તથા એકું, અને અપવિત્ર અન્ન હોય છે તે તામસ પ્રકૃતિવાળાને પ્રિય હોય છે.

તામસી પ્રકૃતિવાળા માણસોને જે અન્ન પ્રિય, એટલે જે અન્ન ખાવાથી તામસી પ્રકૃતિ વધે તેવું ન ખાવું બેધર્ય. કેમકે તામસી પ્રકૃતિવાળા માણસોની આ જગત્માં નિંદા થાય છે, તેમજ તેમની જાતને પણ કાંઈ સુખ મળતું નથી. આનાથી ઉલટો સાત્ત્વિકી પ્રકૃતિવાળા માણસનો ખોરાક નીચે પ્રમાણે જણાવ્યો છે.

આયુઃસત્ત્વચારોગ્યસુખપ્રીતિવિવર્ધનાઃ ।

રસ્યાઃ સ્નિગ્ધાઃ સ્થિરા દૃઢા આહારા સાત્ત્વિકપ્રિયાઃ ॥ (અ. ૧૭ શ્લો. ૮)

આયુષ્ય, ઉત્સાહ, બળ, આરોગ્ય, સુખ, અને પ્રીતિને વધારનાર તથા રસભરિત, સ્નિગ્ધ, પૌષ્ટિક, અને મનને આનન્દ આપનાર આહારો સાત્ત્વિકોને પ્રિય હોય છે, એટલે રસયુક્ત, મિષ્ટ, અતિ સ્નિગ્ધ, અને પકવ અન્ન સાત્ત્વિક માણસને પ્રિય હોય છે.

આ ઉપરથી આહાર કેવો ને કયો કરવો તે સહેજ સમજાય તેવું છે. આવા સાત્ત્વિક આહારથી જ સાત્ત્વિક વૃત્તિમાં વધારો થાય છે, અને તેવા સાત્ત્વિક વૃત્તિના જ માણસો આ જગત્માં પૂજવા લાયક હોય છે. કેમકે તેવાઓથી કોઈ પણ પ્રાણીને કોઈ પણ જાતનું દુઃખ કે હાનિ થતી નથી.

કયો ને કેવો ખોરાક ન ખાવો, તેના માટે પણ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને ખુલ્લા શબ્દોમાં ખુલાસો કરેલો છે.

કદ્રુસ્ત્લલવણાત્યુષ્ણતીક્ષ્ણરૂક્ષવિદાહિનઃ ।

આહારા રાજસસ્યેષ્ઠા દુઃસ્વશોકામયપ્રદાઃ ॥ (અ. ૧૭ શ્લો. ૯)

એટલે અતિશય કડવા, અતિ ખાટા, અતિ ખારા, ઘણા ઉષ્ણ, બહુ તીખા, રૂક્ષ, (કાંગ, કોદરા, રાઈ વગેરે રૂક્ષ કહેવાય છે) અને તમતમતા, તેમજ દુઃખ, શોક, અને રોગને ઉત્પન્ન કરનારા રાજસ આહારો ખાવાને કેટલાક માણસો બહુ ટેવાયેલા હોય છે, એટલે કે તેઓ હલાહલ જેવા કડવા, લીંબુ કરતાં પણ વધારે ખાટા, સિંધવ કરતાંએ ખારા, ખાતાં ખાતાં મોં અને હાથ દાઝે, ~~તેના~~ જોન્દા, મરચાં જેવા તીખા, તમતમતા, અને રૂક્ષ કહેતાં કોદરા, ~~કાંગ~~ ને રાઈ જેવા આહાર વધારે પસંદ કરી, રોજ તેની જ ઝંખના કર્યાં કરે છે, પણ પરિણામે તેવા બધા આહાર તેમને દુઃખકારક જ થઈ પડ્યા વિના રહેતા નથી.

ઉપર પ્રમાણે આહારવિષે શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનનો મત કેવો હતો, અને તેઓએ કેવો આહાર કરવા માટે કહેલું છે તે જાણવામાં આવ્યું. માટે તેઓ-શ્રીના જાણાવ્યા પ્રમાણે આહાર રાખવાની જરૂર છે.

વળી જમતી વખતે શું શું ન કરવું, એટલે કેવી રીતે વર્તવું, તેના માટે પણ પ્રાચીન કાળના આર્ય વૈદકમાં કહ્યું છે કે:—

सर्वश्च भाषाध्वशयनं त्यजेत्

પીત્વા મુક્ત્વા ડડ તપં વન્હિયાનં પ્લવેન વાહતમ્

એટલે જમ્યા પછી તુરત બાષણ કરવું, મુસાફરી કરવી, ઊંઘવું, તાપવું, શરીરે શેક કરવો, ચાલવું, ઘોડા ઉપર બેસવું, અને પાણીમાં તરવા માટે પણ મના કરવામાં આવી છે.

કેટલાક કહે છે કે, જમ્યા પછી પા કે અર્ધો કલાક વામકુક્ષી (વામ-ડાબી કુક્ષ-કુખ-ઘ-ડાબી કુખે, -ડાબે પડખે-સુઈ રહેવું) થવું જોઈએ, એમ કહી, ખીજાનામાં નિરાંતે ઉંઘે છે. પણ ખરું જોતાં વામકુક્ષીનો ખરો અર્થ તેવો થતો હોય એમ જણાતું નથી. જો તેવો અર્થ થતો હોય તો દ્વિજને જનોઈ દેતી વખતે આચાર્ય (શુક્લ) બટુકને શીખામણ આપે છે કે:—દિવા માસ્યાય એટલે દિવસે ઊંઘીશ નહિ. તેવી શીખામણ આપત નહિ. યજ્ઞોપવીતની પવિત્ર અને આનંદકારી ધર્મક્રિયા ધણા પ્રાચીન કાળથી ચાલતી આવેલી છે. એટલે તેમાં જોડું કહેલું હોય જ નહિ.

કેટલાક માણસ જમતી વખતે વારંવાર પાણી પીધા કરે છે, તે પણ યોગ્ય નથી. જમતી વખતે ફક્ત મધ્ય ભાગે જ પાણી પીવા માટે વૈદકમાં કહેલું છે. ને તેથી જ દેવ આગળ નૈવેદ્ય કરતી વખતે મધ્ય ભાગે એક જ વાર પાણી મૂકવામાં આવે છે. જો વારંવાર પાણી પીવા માટે આર્ય વૈદકમાં કહ્યું હોત તો નૈવેદ્ય કરતી વખતે પણ તે પ્રમાણે વર્તવા સારું કહેવામાં આવ્યું હોત.

આવી રીતે વારંવાર ગટક ગટક પાણી પીવાથી જમ્મને રસ પાતળો પડી જઈ, અન્ન પચાવવાની શક્તિ કમી થાય છે, ને તેમ થતાં ખાનાર માણસ નખળો પડતો જાય છે, તેમ ઘણે દહાડે જઠરામિ મંદ પડી જઈ, શરીર છેક દુર્બળ થતું જાય છે. આ વિષે અષ્ટાંગ સંગ્રહમાં કહ્યું છે કે:—

ભક્તસ્યાદૌ જલં પીતમગ્નિસાદં કૃશાઙ્ગતામ
વળી ચરક કહે છે, કે:—

માત્રયાડ્યમ્યવહતં પથ્યં ચાન્નં ન જીર્યતિ

ચિન્તાશોકભયક્રોધદુઃસ્વશ્વાપ્રજાગરૈઃ

એટલે જમતી વખતે ચિન્તા, શોક, બીતિ, દુઃખ અને ક્રોધ કરવાથી તેમ જમ્યા પછી જાગરણ કરવાથી પ્રમાણમાં લીધેલું પથ્યવાળું ભોજન પણ પાચન થઈ શકતું નથી.

જમવા માટેના કેટલાક સાધારણ નિયમ

૧ ખાવાની વસ્તુ ખારીક થાય ત્યાં સૂધી ચાવવી. ઉતાવળ, કે બે-શીકરાઈને લીધે તેમ નહિ બને તો, ભવિષ્યમાં જઠર વગેરે ઈન્દ્રિયોપર માડી અસર થશે.

૨ જોઈએ તે કરતાં એટલે ભૂખ કરતાં વધારે ખાવું નહિ. તેમ કરવા જતાં પાચન કરવા માટે જઠરને વધારે શ્રમ લેવો પડે છે તેમ તે વહેલું અશક્ત થવા માંડે છે. વળી વધારે ખાવાથી અજીર્ણ થઈ જઠરાગ્નિ મંદ પડવા માંડે છે. તેમ કેટલીકવાર જઠર ધ્રુવી જઈ તેમાંનું અન્ન ઢાઢોવા માંડે છે. ને તેમ થતાં, નાડી અને ધમનીઓ, તથા જ્ઞાનતંતુઓ અવ્યવસ્થિત થઈ જઈ, રોજ માથું દુઃખે છે. કેટલીકવાર જઠરની અંદરનો ભાગ સૂઝી જઈ લાલ થઈ જાય છે, તેમ જ તેની ઉપર ચીકણા પદાર્થનું પડ બાઝી જઈ પેટમાં દુખાવો શરૂ થઈ, બળતરા થાય છે. તેમ જ પેટ ઢોલ જેવું મ્હોટું થઈ બગાસાં અને હેડકીનો રોગ પેદા થઈ આવી ખાટા ઓડકાર આવે છે. કેટલીકવાર ઉલટીનું દર્દ લાગુ થઈ ચુંકનો રોગ થવા માંડે છે, ને ભૂખ લાગતી નથી, તેની સાથે ઢાઈઢાઈ વાર ચકરીનો રોગ ઉત્પન્ન-પેદા થઈ, અતિસારનો ભયંકર રોગ લાગુ થાય છે.

૩ વારંવાર ખાવું નહિ. પહેલાં ખાધેલો ખોરાક પાચન થવા વિના ખીજવાર ખાવાથી જઠરને જોઈએ તેવો વિસામો મળતો નથી. ખીચડી માટે મૂંઢેલા આંધરણુ (આંધણુ)માં જો રસોઈ કરનારી અજ્ઞાન સ્ત્રી પા પા કલાકે એકેક મુડી ખીચડી નાખતી જાય, તો તે ખીચડીની જેવી દશા થાય, તેવી દશા વારંવાર ખાનાર માણસની થાય છે.

૪ તીખું તમતમતું તથા જોઈએ તે કરતાં વધારે મસાલાવાળું ખાવું નહિ. તેમ કરવાથી કેટલીકવાર જોઈએ તે કરતાં વધારે ખવાય છે, ને તેથી ઉપર જણાવેલું પરિણામ આવે છે. આવા દાહક પદાર્થોથી અન્નનલિકાની અંદર ત્વચાને દાહ લાગે છે. ને તેથી પાયક રસ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ કમી થતી જાય છે. વળી તેવા પદાર્થથી ચારંવાર તરસ લાગે છે ને તેથી ઘણીવાર પાણી પીવાંતી જરૂર પડતાં, પાયક રસ વધારે પાતળો થઈ, તેની શક્તિમાં ઘટાડો થતાં ખાધેલું અન્ન પચી શકતું નથી. કેટલીકવાર તેવા ખોરાકથી અન્નાશયમાં ચીરા પડી તેમાંથી લોહી વહેવા માંડે છે, ચીકણા પદાર્થ એકઠા થવા માંડે છે, તેમ ઉલટીનો રોગ લાગુ થઈ પેટમાં કાઈ પણ વસ્તુ ટકા શકતી નથી. તેમ કાઈ કાઈ વાર માથું દુખી તાવ આવે છે. તેમ જ આવી વસ્તુના ચારંવાર સેવનથી ગરમીએ મ્હોં આવી મ્હોંમાં ચાંદીઓ પડે છે.

૫ સોંધા ભાવે મળતું હોવાથી કાઈ પણ વાર સડેલું અનાજ ખાવું નહિ. કેમકે તેવું અન્ન ખાવાથી ઉલટી અને ઝાડાનો રોગ થઈ વગર મોતે મરવાનો વખત આવે છે.* આવા સડેલા અનાજમાં રહેલા સૂક્ષ્મ જંતુઓ શરીરમાં પેસી બીજા અનેક પ્રકારના રોગ પેદા કરે છે.

૬ મનગમતું અનાજ ખાવું. તેથી મનને સંતોષ થાય છે. કલાવે ખાધેલું અન્ન બરોબર પાચન થઈ શકતું નથી. અમુક વસ્તુ ભાવવી ન ભાવવી એ દરેક માણસના મનપર રહેલું છે.

૭ વેળા કવેળા તેમ અનિયમિત માપથી ખાવું નહિ. તેમ કરવાથી હોજરીમાં બરોબર રસ તૈયાર થતો નથી, ને તેથી પરિણામે જઠરાગ્નિ મંદ પડી શક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે.

રસોઈ કરનાર ઘરની સ્ત્રીએ, તેમ રસોઈઆઓએ સ્વચ્છ વસ્ત્ર, કે સ્વચ્છ અખોટીયાં પહેરવાં જોઈએ. મસિન વસ્ત્ર પહેરી રસોઈ કરનારના હાથની રસોઈ જમવી ગમતી નથી, તેમ તેવા પીરસનારના હાથની રસોઈ જમતાં

* મુંબઈની કેટલીક કંગાલ તેમ બીજા શહેરોની વીંશીઓમાં આવું અનાજ વાપરવાથી તેમાં જમનારા પરદેશી માણસોને ઘણી વાર ઝાડાનો રોગ લાગુ પડે છે, ને તેમાં જ તેમની હૃદયગીનો અંત આવે છે. જમવાનાં બીજાં પણ કારણ હશે, પણ તેમાં આ વિશેષ જણાય છે.

મનમાં કંટાળો આવે છે. આવા લોકોને જે ધરધણી સ્વચ્છ રહેવાની ફરજ પાડે તો તેઓ બહુ દિવસે પણ સુધરી શકે. રસોડાં તેમ જમવાનું સ્થળ પણ સ્વચ્છ અને ઘોંઘાટ વગરનું શાન્ત હોવું જોઈએ.

માણસને ખોરાકની જેટલી જરૂર છે, તેટલી જ જરૂર પાણીની પણ છે. માટે પીવાના, કે વાપરવાના પાણી માટે હિમ્મેશા કાળજી રાખવી જોઈએ. તેમ કરવાથી માણસને પરોક્ષ રીતે ઘણો ફાયદો થાય છે. પાણી કેવું હોવું જોઈએ તેના માટે સુશ્રતના સૂત્રસ્થાનના ૪૫ મા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે:—

निर्गन्धमव्यक्तरसं तृष्णान्नशुचि शीतलम्

अच्छं लघु च ह्ययं च तोयं गुणवदुच्यते

એટલે દુર્ગંધ વગરનું, નહિ જણાયેલા રસવાળું, તૃષ્ણાને ટાળનાર, ગળીને શુદ્ધ કરેલું શીતળ, નિર્મળ, હલકું, તથા હૃદયને પ્રસન્ન કરે તેવું પાણી ગુણ-કારી ગણાય છે. માટે તેવું પાણી વાપરવા સારુ હિમ્મેશાં કાળજી રાખવી.

વળી પાણીઆરું ને તેમાં ગોઠવેલાં પાણી ભરી મૂકવાનાં, તેમ પાણી ભરવાનાં ધાતુ કે માટીનાં વાસણ સ્વચ્છ રાખવાં. માટીના ગોળા ગોળીઓને રોજ સ્ક્રુવારમાં વીછળી નાખી, ચોક્ખાં. કયાં પછી જ તેમાં તે દહાડે પીવાનું પાણી ભરવું. તેમ ધાતુનાં બહેડાંને છાશ, કે ખટાઈથી માંજી સ્વચ્છ રાખવાં. ફક્ત તેમને બહારથી ચળકતાં રાખવાથી ધારેલી મતલબ પાર પડતી નથી. કેમકે પાણી તો તેની અંદરના ભાગમાં રહેવાનું છે માટે બહાર કરતાં અંદરને ભાગ વધારે સ્વચ્છ હોવો જોઈએ, તેની સાથે પાણી પીવા માટે વપરાતા લોટા, લોટીઓ, આપખોરા, (બટેરા) અને ખાલા પણ તેટલી જ કાળજીથી ચોક્ખાં રાખવાં.

નહાવા માટે ગરમ પાણી કરવાના દેઘડા (દોઘડા) કે, માટીના બિનામણા પણ રોજ માંજીને સ્વચ્છ રાખવાં. તેમ જ રોજ વાપરવા માટે પાણી ભરી મૂકવાની ચૂનાથી છોએલી ઘડીઓ, કે તેવી ધાતુની કોડીઓ પણ ચોક્ખી રાખવાની જરૂર છે તેમ તેની ઉપર હિમ્મેશાં ઢાંકણાં ઢાંકી રાખવાં, કે જેથી તેની અંદર કંસારી, કે તેવું જંતુ પડી કોઈ નય નહિ. વળી નહાવાનું પાણી ભરવાનાં તપેલાં કે તાંબાકુંડીઓ પણ સ્વચ્છ ન રાખી હોય તો કાટ ચઢી જઈ ખરાબ દેખાય છે.

હવા

હવા ઘણી ચોક્ખી બેઠયે. ઘરમાં તેના વધારે પ્રવેશ થાય તેટલા માટે માળાવાળા ઘરમાં સામસામે બારીઓ અને જાળીઓ રાખવી બેઠયે. વગર માળાવાળા ઘરને પણ આવી જાળીઓ મૂકાવી હોય તો ઠીક. ઘણાં જૂનાં ઘરને આવી બારીઓ જાળીઓ બહુ હોતી નથી. કેમકે તેવા વખતમાં ધાડ અને ચોરનો ભો વધારે હતો, હવે તો ભો રહ્યો નથી, ને ન્યાયી ઇંગ્રેજ રાજ્યમાં વાઘ ને બકરી એક એવારે પાસે પાસે રહી પાણી પીએ છે, તેમ સખળા માણસ, નબળાને મારી શકતા નથી, એટલું જ નહિ, પણ અપશબ્દ કહેવામાંએ ગુનો બને છે. માટે હવે તેવાં જૂનાં ઘરને બારીઓ જાળીઓ મૂકાવવાને બીલકુલ હરકત નથી. તો પછી ચોક્ખી હવા મેળવવામાટે શા માટે તે મૂકાવવાં ન બેઠએ? વળી આવી બારીઓ દિવસમાં ઘણીવાર ઉઘાડી રાખવાની જરૂર છે. જે તેમ ન કરવામાં આવે તો તેના પાછળ ખર્ચેલા પૈસા નકામા જાય. રાતે ચોર અખારનો ભો જ્યાં ન હોય, ત્યાં રાતે પણ ગરમીના દહાડામાં એકાદ બારી ઉઘાડી રાખવાને કશી હરકત નથી. સવડ હોય તો ભોંય-તળીયાવાળા ઘરને પાછલા ભાગે બીજું બારણું મૂકવાની ખાસ જરૂર છે. આથી ચોક્ખી હવા સાથે સૂર્યના પ્રકાશનો પંજુ લાભ મળશે. જે ઘરમાં સૂર્યનો પ્રકાશ મન માન્યો આવતો નથી ને બારે દહાડા અંધારું રહે છે, ત્યાં રહેનારાં માણસની તંદુરસ્તી સારી રહેતી નથી. કેમકે ત્યાં પડેલું પાણી ઝટ સુકાઈ જતું ન હોવાથી ભેજ થઈ હવા બગડે છે, એટલું જ નહિ પણ અંધારામાં ઝેરી જીવનવરોને તેમ ઉંદર કેળ વગેરેને ભરાઈ રહેવાને ઠીક પડે છે. અંધારામાં તેવા એકાદ જનાવર ઉપર પગ પડતાં તરત તે ડંખ મારે છે તેથી માણસને ઘણું દુઃખ સહેવું પડે છે, ને કાઈ વખત તેમાં સાપના ભોગ થઈ પડતાં દેહાન્ત પણ થાય છે.

માંદાં માણસને તેમ સુવાવડી સ્ત્રીઓને આવા અંધારાવાળા ઓરડામાં ગોંધી રાખવાનો ચાલ છે, આથી તેઓ ઝટ સાબું થઈ શકતાં નથી. ઘણાં માણસોનું એમ માનવું છે, કે માંદાં માણસને કુદારે પવન બેઠએ નહિ. તેમ સમજી અંધારા ઓરડામાં પણ બીજી પડદા બાંધી વધારે અંધારું કરે

છે. સુવાવડી સ્ત્રીનું મહોં ન બેવાય, ને બેયાથી પાપ લાગે, તેવી સમજથી પણ તેના ખાટલા પાસે પડદા બંધાય છે, આથી તેવી સ્ત્રીઓને ચોક્ખી હવાનો તેમ સૂર્યના અજવાળાનો જરા પણ લાભ મળતો નથી. તેથી તેમના અને તેમના બાળકના ચહેરા ફિક્કા પડી જાય છે. માંદાં માણસને કે તેવી સ્ત્રીઓને બેઠેથી તે કરતાં વધારે પવન નુકશાન કરતો હશે તેમ ધારી આ પ્રમાણે થતું હોય તો તેને બદલે તેમની ઉપર સીધો પવન ન આવે તેવી રીતે બારીઓ ને જાળીઓ ખુલ્લી રાખવા હરકત નથી. બે હરકત હોત તો મુંબઈમાં ગિરગામના નાકે બંધાવેલા નવા સુવાવડખાનાના મકાનમાં તેવી રીતની સવડ કરવામાં આવત નહિ.*

કસરત

શરીરને તંદુરસ્ત રાખવાને ચોથી બાબત એટલે કસરતની વિશેષ જરૂર છે, માટે બે તે ન કરવામાં આવે તો શરીર દહાડે દહાડે અશક્ત થતું જઈ કામ કરવાને લાયક રહે નહિ. કસરતથી શરીર હલકું પડી વધારે ખોરાક લેવાય છે. (૨ એક શહેરી કરતાં એક ગામડીયાનો ખોરાક વધારે હોય છે તેનું કારણ તેની કસરત જ છે.) તેમ જ તેમ કરતાં ફેફસાંના ચલનવલનમાં વધારો થવાથી લોહી સ્વચ્છ થાય છે. એક આળસુ માણસ કરતાં એક ઉઘોગી માણસનો રોજનો ખોરાક વધારે હોવાનું કારણ પણ તેની શારીરિક કામ કરવાની શક્તિ જ છે, માટે આળસુ માણસ પણ પજાં પજાં ન ખાતાં શારીરિક કામ કરવાની ટેવ રાખે તો તેના રોજના ખોરાકમાં પણ વધારો થવા વિના રહે નહિ. વળી વધારે કામ કરવાથી વધારે ખોરાક લેતાં તેના લોહીમાં વધારો થઈને ચોક્ખું થાય, એ દેખીતું છે. પંદર શેર તલની ઘાણી કરાવતાં જેટલું તેલ નીકળે, તેના કરતાં મણુ તલની ઘાણી કરાવતાં વધારે તેલ નીકળે, એ વાત એક સાધારણ અકલનો માણસ પણ સમજી શકે તેવી છે. આ વાત શહેરના શેડીઆ અને તેમના મુનિમો, તેમ કચેરીમાં ગાદી તકીએ બેસી કામ કરનારા કારકુનો, કે ખુરસીપર બેસી કામ કરનારા નોક-

* સુવાવડવિષે લંબાણથી ખાતાં એટલું બધું લખવાનું છે, કે તે બે લખવામાં આવે તો તેનું આખું એક પ્રકરણ બરાબ. તેથી આ ન્હાના લેખમાં લખ્યું નથી.

રોમાંથી ધણીકના મળવામાં હોતી નથી, અથવા હોય છે તો, તેમની બે કાળજી અને આજસને લીધે તેમ વર્તતા નથી. તેઓ આ માઠી ટેવના એવા ગુલામ થઈ ગયેલા હોય છે, કે તેમનાથી ધૂટી શકાતું નથી. તેથી આખો દહાડો પલાંડી વાળી બેસીને લખવાનું કામ કરવાથી તેમનાં આંતરડાંની ગતિ ધીમી પડી જઈ, ધ્યાન કરનાર રસ ખરાખર તૈયાર થતો નથી. ને તેથી જ મળની જોડે તેવી શુદ્ધિ થતી નથી. અને તેથી જ તેમને બંધકોશનો રોગ લાગુ પડી રોજ માથું દુખ્યા કરે છે ને તેથી જ જનજરા જેવા દુર્ગંધવાળા સ્થાનમાં તેમને બહુવાર સૂધી બેસી રહેવું પડે છે; અથવા ત્યાં બીડી પીવાની માઠી ટેવ પડે છે. બીડી પીતાં શ્વાસને ખેંચવો પડે છે, તેથી તેની સાથે જનજરાની અંદરનાં મલિન રજકણ મૂંઠોવાટે પેટમાં જઈ, અનેક વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલીકવાર તેવાં માણસના પેટમાં મળના ગટ્ટા બાઝી જઈ તેને કાઢવાણુ લાગવા માંડે છે, ને તે અંદર ને અંદર કાઢી જઈ કેટલીકવાર પેટ ઝુલી ચુંકનો અસહ્ય રોગ લાગુ થાય છે. સંધર બગડે છે. મનજનતંતુ અશક્ત થવા માંડે છે, લોહીમાં સાકરીયો પદાર્થ મોકલવાની ક્રિયા જોડાયે તેવી ખરાખર થતી નથી, તેથી કેટલીકવાર તેવા માણસને મધુ પ્રમેહ (ડાયાબીટીઝ) વગેરે રોગ પેદા થાય છે. આથી આવા શેડીઆ તેમ જ ગાદીપર બેસી કામ કરનારા કારકુનોને કસરત કરવાની ધણી જ જરૂર છે. માટે તેમણે સવાર સાંજ બહાર પગે ચાલીને ફરવા જવાની ટેવ રાખવી. તેમ જ ઘરમાં, કે દુકાનમાં કેટલાંક શારીરિક કામ જાતે કરવાં, કે જેથી શરીરના સાંધા અને માંસના લોચા પલોટાઈ મજબૂત થાય.

નિદ્રા

માણસને તેમ દરેક ન્હાના મોટા પ્રાણીને ઊંઘવાની જરૂર છે. તેથી દિવસે લીધેલી મહેનતનો થાક ઉતરી જાય છે. તેમ જ દિવસે પેટને માટે કરવાના ધંધામાં થયેલા અનેક વિચારોથી થાકેલા મગજને આરામ મળવાથી તે બીજે દહાડે તેવા વિચાર કરવાને તૈયાર બને છે. કેટલા કલાક ઊંઘવું, તેમ રાતે કેટલા વાગ્યાથી કેટલા વાગ્યા સૂધી ઊંઘવું તેનું પણ નક્કી કરેલું હોવું જોઈએ. આ વિષે આર્ય વૈદકમાં કહ્યું છે કે:—

અકાલેષિ પ્રસંગાચ ન ચ નિદ્રા નિર્ધેવિતા

સુશાયુષી પરાકુર્યાસ્કાલરાત્રિરિવાપરા

સર્વે વેળા નિદ્રા, તથા અલ્પ નિદ્રા એ આયુષ્ય તથા આરોગ્યને ખીજ કાળરાત્રિની પેઠે હાનિ કરે છે.

વળી કલાકોના કલાકો સૂધી ઊંઘવાથી મજ્જાતંતુ સુસ્ત થઈ જઈ પાચન-શક્તિ મંદ પડતી જાય છે. આપણામાં કહેવત છે કે, “આહાર ને નિદ્રા વધાર્યાં વધે ને ઘટાડ્યાં ઘટે” તે વાત ખેડી નથી. માટે આરોગ્ય શાસ્ત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે ઊંઘવાનો વખત નક્કી કરવાની જરૂર છે.

ઊંઘમાં કોઈ જાતની ખલેલ પડવાથી શારીરિક તેમ જ માનસિક ક્ષિણતા ઉત્પન્ન થાય છે.

રોજ સવારમાં શું પીવું

પ્રાચીન પ્રખ્યાત વૈદકના ગ્રંથોના રચનાર વાગ્ભટના મત પ્રમાણે રોજ સવારમાં દાતણ કુર્ચા પછી ચોક્ષું ઘી, અથવા ચોક્ષું ભેગ વગરનું મધ;* અથવા ભેગ વગરનું દૂધ આ ત્રણમાંથી એક કે બે અથવા એ ત્રણેનું મિશ્રણ, અથવા દરેક પીવાથી શરીર નિરોગી અને બળવાન થાય છે, તેની સાથે આયુષ્યમાં પણ વધારો થાય છે, તેનાથી ઉલટું સવારમાં ગરમાગરમ ચહા પીવાથી ક્ષુધાનો નાશ થતો જાય છે. દિવસમાં પાંચ પાંચ છ છ વખત ચહા પીનારાનો ખોરાક છેક અલ્પ હોય છે, તેમ તેમનાથી શારીરિક બળનાં કામ ઉમંગભેર થઈ શકતાં નથી, આવાં નિર્માલ્ય મનુષ્યો તેમના કુટુંબને તેમ દેશને એક બોળારૂપ થઈ પડે છે. નથી તેઓથી પોતાની જાતનું કામ કરાવું કે નથી અન્ય સ્નેહી, કે સગાં સંબંધીનું કામ કરાવું, આ કેવી ખરાબ ટેવ? કેટલાક સમજી માણસો ચહાનું આવું માઠું પરિણામ જાણતાં હોય છે, તેમ છતાં તેમનાથી આ ખરાબ ટેવ છોડી શકાતી નથી, પણ તેમાં એમના મનોબળની ન્યૂનતા સમજવી. મન જે ધારે તે કરે છે, તો આ ટેવ છોડવામાટે મન દૃઢ રાખી વર્તે તો પછી શી હરકત છે? શું અરી-ણીની પેઠે ચહા નહિ પીવાથી મરી જવાય છે? ના, કદી નહિ. સહેજ બે દહાડા માથું દુઃખી પછી કાંઈ થતું નથી. કેટલાક અક્લતના બારદાન માણસ

* મધ ચોક્ષું છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરવા તેનો દીવો કરીને સળગાવવો. ચોક્ષું હશે તો જ બળશે.

પોતાનાં કુળમાં બાળકોને પણ નહાનપણથી જ આ કુટેવ પાડે છે. આથી તેવાં બાળકો બિચારાં ચહાના વખતની રાહ બેતાં બેસે છે, ને તેના વખત થઈ ગયો હોય તો તહેના માટે વારંવાર માગણું કરે છે. “ચહા માટે પોહ ફાટતાં મહોં ફાટતું” એવું જે એક લેખકે લખ્યું છે તે જરાએ ખોટું, કે અતિશયોક્તિવાળું નથી.

બીડી પીવાથી દૂર રહે

કેમકે તમાકુ પીવાથી ગળામાં ગાંઠો થાય છે, ને તેમાંથી કેટલીકવાર કફ પડે છે, ખાંસી થાય છે, છાતી ધડકવા માંડે છે, ચક્કર (ફેર) આવે છે, મગજના તંતુ અશક્ત થઈ જઈ મંદ પડતા જાય છે, તેમ જ જઠરના રસમાં લવણમ્લ વધે છે અને તેથી કોઈ કોઈ વાર છાતીમાં લાલ બળે છે, તેમ જ તમાકુ ઘણી ઝેરી વસ્તુ* હોવાથી તહેના ધુમાડો આંખોમાં જતાં આંખોનું તેજ કમી થતું જાય છે. વારંવાર થુંકવું પડે છે, કેમકે તમાકુથી થુંક થુંક કરતાં થુંકના પીંડનો ક્ષોભ થઈ તેમાંથી વધારે થુંક ઉત્પન્ન થાય છે. જેથી વારંવાર નકામું થુંકી નાખવાથી પાચનક્રિયાને અડચણ આવે છે.

આ સિવાય કોઈ કોઈ વાર બીડીનો ગલ પડવાથી પહેરેલાં કપડાં સળગે છે, તેમ જ સુવાનાં બીજાનાં પણ સળગી ઉઠે છે.

હુકો અને ચલમ પુંકવાથી પણ ઉપરના જેટલા જ ગેરફાયદા છે. ન્હાનાં બાળકો, બહુધા માબાપ અને મહેતાજીનું વધારે અનુકરણ કરે છે. તેથી માબાપે તેમ જ કેળવણી ખાતાના શિક્ષકોએ પોતાની જાતના લાલ માટે તેમ જ પોતાને સોંપાયલાં આવાં કુમળી વયનાં નાદાન બાળકોના હિતને માટે આવું કોઈ પણ જાતનું વ્યસન રાખવું નહિ. ગુજરાતના દક્ષિણ ભાગના ઘણાક શિક્ષકો બીડી પીએ છે, તેમના કરતાં ઉત્તર અને પશ્ચિમ પૂર્વ ભાગમાં આ ટેવ થોડાને પડેલી જણાય છે. સ્કુલમાં બીડી પીવી, છોકરાં પાસે પાન તમાકુ મંગાવવી, તેમ ટેબલ, નકશાની પેટી, કે કબાટમાં પાન તમાકુ રાખવાં, એ

* એવું કહેવાય છે, કે હુકામાં વાપરેલી તંબાકુનો બળી ગયેલો ભાગ સાપના મોંમાં જાય છે તો તે મરી જાય છે. એ ખરું હોય તો ઝેરી સાપના ઝેર કરતાં એ તંબાકુનું ઝેર વિશેષ હોવું જોઈએ.

કેળવણી ખાતાના ઠરાવથી ઉલટું છે. તેમ જ ઘેર બીડી પીવી એ પણ ઠીક નથી, કારણ કે શિક્ષકોનાં ઘર કાંઈ જંગલમાં નહિ, પણ વસ્તીમાં હોય છે. ખાળકોને માખાપ કરતાં કંઈક ઉતરતે દરજ્જે શિક્ષકોના વર્તનની અસર વધારે થતી હોવાથી આ સ્થળે જે એ શબ્દ લખવા પડ્યા છે તેના માટે તેઓ દર-ગુજર કરશે. બીડી, ચલમ અને હુક્કો પીવાથી પૈસાની પણ ખર્ચબાદી થાય છે, તે વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

તમાકુ સુંઘવાથી થતાં નુકશાન

વારંવાર તમાકુ સુંઘી નાક લુછવાથી (જે પાસે ખીસામાં નાક લૂછવાનો રુમાલ ન હોય તો) કપડાંને ડાઘ પડે છે, ને તેથી તે ચિત્રવિચિત્ર દેખાય છે, કેટલીકવાર તંબાકુમાં ખારો, કે કાળાં મરી જેવી વસ્તુઓનું મિશ્રણ કરવાથી નાકમાં લાલ બળે છે, તેમ મગજના તંતુઓને નુકશાન થાય છે. તેમ જ નાકમાંથી તમાકુ મિશ્રિત પાણી ગળવા માંડે છે, તેથી પણ કપડાં બગડી પાસે બેઠેલા માણસને સુગ ચઢે છે, તમાકુની ડાબલી ન્હાતી હોવાથી ઘણીવાર ખાવાય છે, તેને શોધવા માટે મહેનત કરવી પડે છે, ને તેટલો વખત નકામો જાય છે, કેટલીકવાર આવી વખતે બીજા સુંઘનારા માણસ પાસે તેનું માગણું કરવું પડે છે, કહેવત છે કે,—આવડે નહિં બીખ; તો તમાકુ સુંઘતાં શીખ, તે ખાટું નથી. તંબાકુનાં રજકણ મગજમાં જઈ છાંડ બંધાવાની વાત જો ખરી હોય તો તેથી પણ નુકશાન છે. તમાકુ સુંઘતી વખતે તેનાં રજકણ ઉડી આંખમાં જવાથી આંખને નુકશાન થાય છે. તમાકુ માટે ખર્ચેલા પૈસા કરતાં લાભ થોડો હોવાથી તે પણ નુકશાનના જેવું છે. બહુ દિવસના ટેવાઈ ગયેલા માણસથી આ વ્યસન મૂકાતું નથી, તેનું કારણ તેવા માણસનો મનોનિગ્રહ કમતી સમજવો. ખરા-દઢ-મનથી ધારે તો આ વ્યસન પણ છૂટી શકે છે. વીશ પચ્ચીશ વરસથી સુંઘનારા માણસોમાંથી કેટલાકે તે છોડી દીધાનું જાણવામાં છે. એકવાર જેનું મનમાંથી ચિન્તવન કાઢી નાખ્યું તેનું ફરી ચિન્તવન થતાં વાર લાગે છે.

ધાતુનું રક્ષણ કરો

સંસ્કૃત યોગરત્નાકર નામના ગ્રંથમાં જણાવેલું છે, કે—

અગ્નિમૂલં બલં પુંસાં રેતોમૂલં ચ જીવિતમ્ ।

તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન વર્હિં શુક્રં ચ રક્ષયન્ ॥

એટલે માણસ જે કાંઈ ખાય પીયે છે, તે અન્ન ઉપર જ્યારે કેટલાક સંસ્કાર થાય છે ત્યારે તેમાંથી રક્ત, માંસ વગેરે સમ ધાતુ તૈયાર થાય છે, એવી રીતે વીર્ય બનવામાં અન્ન ઉપર અસંખ્ય સંસ્કાર થાય છે, આવી રીતે તૈયાર થયેલા વીર્યનું રક્ષણ ન કરતાં પશુવત્ ઈન્દ્રિયસુખ માટે વારંવાર વિહાર કરવાથી શરીર ક્ષીણ થતું જાય છે, ને તે જ કારણથી તેના વહેલો નાશ થાય છે. દેહનો રાજા જે ધાતુ, તેના આવી રીતે નાશ થવાથી શરીરમાં અનેક પ્રકારના રોગ ઉત્પન્ન થઈ શરીર રોગનું હંમેશનું રહેઠાણ બની માણસ દુઃખથી અત્યંત પીડાય છે. ધાતુ એ શરીરનો રાજા છે, તે નાશ પામતાં રાજા વિના જેમ ખુન, ધાડ, ચોરીઓ વગેરે થાય છે, તેમ શરીરમાં નબળાઈ પેસતાં ન્હાના પ્રકારનાં રોગ ઉત્પન્ન થાય તેમાં શી નવાઈ છે. માટે અતિ વિહારનાં માઠાં પરિણામ ચક્ષુ આગળ ખડાં કરી રોજ તેના માટે વારંવાર વિચાર કરવાનો છે, એટલે છતી આંખે કામાંધ જે આંધળો કહેવાય છે, તે કહેવડાવવા વખત આવશે જ નહિ.

વળી ધાતુક્ષય થતાં ઉત્સાહ મંદ પડે છે, હિમ્મતનો નાશ થાય છે, કામ કરવાનો કંટાળો આવે છે, કામ કરતાં થાકી જઈ હાંફ ચઢે છે, મન આનંદમાં રહેતું નથી, અન્ન પાચન થઈ શકતું નથી, પોતાનું કામ કરવા માટે શરીરમાં શક્તિ રહેતી નથી, તો પછી પારકું કામ તો થાય જ શાનું. કાંઈનું બોલવું સાંભળવું ગમતું નથી, તેમ સ્ત્રી ગમતી નથી. એટલે આવા માણસો જીવને મુવા જેવા થાય છે.

કામદેવનું બીજું નામ સ્મર છે, ને સ્મરનો બીજો એક અર્થ યાદ કરવું થાય છે, એટલે વારંવાર યાદ કરવાથી કામદેવ જન્ય થાય છે. કાચી ઉમ્મરે બનાવટી નોંવેલો વાંચી મન તે પ્રમાણે કરવા દોરાય છે, ને તે પ્રમાણે વર્તાય છે. આવી રીતે કવખતની કામચેષ્ટાથી શરીરને નુકશાન થાય છે, ને તેથી દિનપ્રતિદિન પ્રજા ક્ષીણ થતી જાય છે, ને મોતને શરણ થાય છે. કાનડા, જાપાન, અને જર્મની કરતાં આપણા દેશમાં બાળકનાં મરણની સંખ્યાનું પ્રમાણ વધારે આવે છે, તેનું એક કારણ એ પણ છે, કે તે સ્ત્રી પુરુષની કાચી ઉમ્મરના સંયોગથી પેદા થયેલાં હોય છે. કાચી કેરીનો ગોટલો વાળ્યાથી આંખે,

હિતો નથી, ને ભોગ બેગે હિતે છે, તો તે વધીને વૃક્ષ બનતું નથી. આવી રીતે લાયક ઉમ્મરમાં આવતાં પહેલાં વિહારથી માઠાં પરિણામ બેવામાં આવે છે. વિલાસ વધતો જાય છે, ને વાડી ને ગાડી સાથે લાડી પણ યાદ આવે છે. લોકો આ પ્રમાણે પોતાને હાથે આવા પ્રસંગોને લાવે છે, છતાં તે બધાને દોષ કલિયુગને માથે ચઢાવે છે, પણ સત્ય વાત તો એ છે, કે લોકોએ પોતાને હાથે જ કલિયુગને બોલાવ્યો છે. જ્યાં પ્રાચીન ધર્મો, ને પ્રાચીન સંસારના ધારાઓ પ્રચલિત છે ત્યાં કલિયુગનો પ્રવેશ થઈ શકતો નથી.

પેલા પ્રાચીન અમોઘ વીર્યવાન રાજાઓ અને ઋષિ મુનિઓ હાલની આપણી રહેણી કરણી બેઈ સ્વર્ગમાં દિલગીર થતા હશે? થાય તેમાં શી નવાઈ! ભૂગુ ઋષિના ભાગ્યે અને ગૌતમ ઋષિના ગૌતમી ગોત્રના બ્રાહ્મણોની દશા મૂળ પુરુષના લાખમે હીરસે પણ હાલ આજે રહી નથી! આજે તો બાર તેર વરસની બાલકોને સીમંત આવેલું બેઈ તેની માં અને સાસુના હરખનો પાર રહેતો નથી! તેમ સસરાળ પુત્રના આવા પરાક્રમથી મૂંઝમાં હસતા જણાય છે!! પણ બેટાનું ભાવી શું થવાનું છે તેનો તેમના મનમાં લેશ માત્ર પણ ખ્યાલ આવતો નથી! દશા દેશની? જ્યાં આવાં માણસ હોય ત્યાં દેશોદ્ધારની વાતો તે ચકલા ચકલીની વાતો જેવી મિથ્યા જાણવી !

બે વાંચનાર બંધુને શરીરે દદ રહેવું હોય, તો પહેલે પાયે ધાતુનું રક્ષણ કરવા પ્રાર્થના છે, ને તેમ કરશે તો જ બીજી બધી જાતનાં કામ તેનાથી થઈ શકશે. એક બેટુત, પોતાના હાથે ઉછેરેલા એક વાછરડાને પણ ચાર દાંતે પુરાયા વિના હજે બેડતો નથી, ને કહે છે, કે બેડું તો તેનું થતું શરીર તૂટી જાય, પણ તે પોતાના એક અને તેના જેવા અન્ય માણસો ચૌદ પંદર વરસના છોકરાની આ કામમાં બેઈએ તેવી સંભાળ રાખતા નથી. એ શું બોલું શોચનીય છે? શું પચાસ સાઠ રૂપીઆની કીમ્મતના વાછરડા કરતાં જેની કીમ્મત થઈ શકે જ નહિ, એવા એક છોકરાની કીમ્મત બોલી અકાઈ(?) કે તેને આવી કાચી ઉમ્મરે સંસારમાં બેડવા પ્રવૃત્ત થાય છે? પણ કરતાંએ હાલના છોકરાની કીમ્મત બોલી અંકાય છે, ત્યાં દેશોત્તતિના પ્રશ્નની વાત શી રહી? આવી નિર્માલ્ય પ્રગ્ન દેશનું દારિદ્ર્ય ફીટાડશે તેવી આશા રાખવી એ આકાશકુસુમવત્ છે.

આ ન્હાના લેખમાં આરોગ્યવિદ્યા જેવા ગહન વિષયની સંપૂર્ણ હકીકત ન જ આવે એ દેખીતું છે, પણ તેમાં આપેલી હકીકત ઉપર જરા પણ ધ્યાન અપાશે તો તેટલો પણ ફાયદો છે. તેમ છતાં આરોગ્યતા બગડે તો આ પુસ્તકમાં જે જે દવાઓ આપેલી છે, તેમાંની પોતાની શરીર પ્રકૃતિને જે જે અનુકૂળ આવે તે તે કરવા માટે વિનંતિ છે.

૧૯૭૪
પ્રબોધિની એકાદશી

}

છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળ

અનુક્રમણિકા .

સંખ્યા	રોગનું નામ	ઉપાય સંખ્યા	પૃષ્ઠાંક
૧	અતિસાર	૧૨	૧
૨	અવાળાનું કુલતું	૧	૨
૩	અજીર્ણ	૪	૨
૪	અશ્વ ચોળી (ઘોડા ચોળી) કરવાની રીત અને ઉપયોગ	૮	૩
૫	અફીણનો ઉતાર	૧	૪
૬	આગરુની ગોળીઓ કરવાની રીત	૨	૪
૭	આતસ-ગરમી-ની દવા	૧	૫
૮	આધાશીધી, અર્ધાવ ભેદક, સૂર્યાવર્ત	૬	૫
૯	આમવા	૧	૬
૧૦	આફળુ	૧	૬
૧૧	આકડાના દૂધના ઝેરનો ઉપાય	૧	૬
૧૨	આનન્દ ભૈરવની ગોળીઓ કરવાની રીત	૧	૬
૧૩	આંમળ	૧	૬
૧૪	આંબળાંની ગોળીઓ	૧	૬
૧૫	આંખનાં દરદો પરની દવાઓ	૪૪	૬
૧૬	ઓછાડ ઉપરનો મલમ	૧	૧૩
૧૭	અંતરગળ	૧૨	૧૪
૧૮	અંબ-મરડા-ની દવા	૬	૧૫
૧૯	બાળકાની દવા	૨	૧૬
૨૦	માથે ઉઢરી થાય છે તેના ઉપાય	૨	૧૭
૨૧	બિનવા	૪	૧૭
૨૨	ઉંઘમાં પેસાળ થતો હોય	૨	૧૭
૨૩	ઉધરસ	૧	૧૮
૨૪	ઝેરી ઉઢર કરડે ત્હોનો ઉપાય	૧	૧૮
૨૫	ઢલદી-વામીટ-નો ઉપાય	૧૩	૧૮

સંખ્યા	રોગનું નામ	ઉપાય	સંખ્યા	પૃષ્ઠાંક
૨૬	કમળાના ઉપાય	...	૧૩	૨૦
૨૭	શરીરે કરોળિયા થાય છે ત્હેના ઉપાય	...	૫	૨૧
૨૮	કફ	...	૧	૨૧
૨૯	કપૂર બનાવવાની રીત	...	૧	૨૨
૩૦	કડવી દૂધીને મીઠી કરવાની રીત	...	૧	૨૨
૩૧	કલઈ મારવાની રીત ને ઉપયોગ	...	૧૬	૨૨
૩૨	કૃમિયાના ઉપાય... ..	...	૧૨	૨૪
૩૩	કાનનાં દર્દો	...	૨૦	૨૬
૩૪	કડવાં કરેલાને મીઠાં કરવાની રીત	...	૧	૨૮
૩૫	શરીરની કાન્તિ વધારવાનો ઉપાય	...	૧	૨૮
૩૬	માથાના કેસ-નીમાળા-ના ઉપાય	...	૩	૨૮
૩૭	કોલેરાના ઉપાય	...	૨	૨૯
૩૮	કોળા પાક	...	૧	૨૯
૩૯	ઘોળા કોળાના ગર્ભની છાશ કરવાની રીત	...	૧	૨૯
૪૦	છોકરાના માથામાં કોહ થયાનો ઉપાય... ..	...	૧	૨૯
૪૧	કોઠ	...	૩	૨૯
૪૨	કંઠ-સુર-ઉધડવાની દવા	...	૧	૩૦
૪૩	કંઠમાળ... ..	...	૪	૩૦
૪૪	કામદેવ એટલે ધાતુ વધવાના ઉપાય	...	૫૦	૩૧
૪૫	કામ અથવા ધાતુ સ્તંભન થવાના ઉપાય	...	૨૫	૪૧
૪૬	ખસની દવાઓ	...	૯	૪૫
૪૭	ખરજું... ..	...	૬	૪૭
૪૮	ખીંડી-(અંગુઠે નીકળે છે) ત્હેનો ઉપાય	...	૧	૪૮
૪૯	ગાલે ખીલ થયાની દવા	...	૧	૪૮
૫૦	ખાપરીયું શુદ્ધ કરવાની રીત... ..	...	૧	૪૮
૫૧	શરીરે ખાંડાઓ ચઢતી હોય... ..	...	૧	૪૮
૫૨	ખોરાક વિષે થોડીક હકીકત... ..	...	૧૪	૪૮
૫૩	ખાંસી (ઉધરસ) ના ઉપાય... ..	...	૨	૪૯
૫૪	ગરમીના ઉપાય	...	૫	૪૯
૫૫	ગળાના રોગ	...	૩	૫૦

સંખ્યા	રોગનું નામ	ઉપાય	સંખ્યા	પૃષ્ઠાંક
૫૬	ગુંમડાંના ઉપાય	૬	૫૦	
૫૭	ગુગળને શુદ્ધ કરવાની રીત	૧	૫૧	
૫૮	પેટમાં ગાંઠ થઈ હોય	૨	૫૧	
૫૯	પેટમાં ગોળો અદ્યો હોય	૭	૫૨	
૬૦	ગળવેલ મારવાની રીત	૧	૫૩	
૬૧	સ્ત્રીનો ગર્ભ સ્તંભી રહે તેવો ઉપાય	૪	૫૩	
૬૨	ધા ઋગ્ગવવાની દવા	૧	૫૪	
૬૩	ભૂદી ભૂદી જાતનાં ચૂર્ણ બનાવવાની રીત	૧૩	૫૪	
૬૪	ચુંકના ઉપાય	૧૧	૫૬	
૬૫	ચાંદાંની દવા	૬	૫૭	
૬૬	છાતીનાં દર્દ	૧	૫૮	
૬૭	છાશનું દહીં કરવાની રીત	૧	૫૮	
૬૮	જીલાબ... ..	૯	૫૮	
૬૯	જલંદરદના ઉપાય	૫	૬૦	
૭૦	ઢોર, કે માણસને જીવ પચાનો ઉપાય	૧	૬૦	
૭૧	ઝામરની દવા	૧	૬૦	
૭૨	ઝાડો બંધ કરવાના ઉપાય	૧૫	૬૦	
૭૩	ટાંકીના ઉપાય	૬	૬૨	
૭૪	ઠાંસાની દવા	૧૨	૬૪	
૭૫	તાવના ઉપાય (ત્રિદોષ સાથે)	૨૫	૬૬	
૭૬	તબ (તવ્યા) ગરમી	૨	૭૧	
૭૭	તાંબુ મારવાની ક્રિયા, ને તેના ફાયદા	૨	૭૧	
૭૮	દરાજ (ધાધર)ના ઉપાય	૨૪	૭૩	
૭૯	દમની દવા	૬	૭૬	
૮૦	દાંતનાં દર્દો	૧૦	૭૭	
૮૧	દાઢના ઉપાય	૪	૭૮	
૮૨	દૂધનું તરત માખણ તથા ધી કરવાની યુક્તિ	૧	૭૮	
૮૩	દાઝવું-બળવું	૩	૭૯	
૮૪	ધાત જતી હોય તે બંધ કરવાના ઉપાય	૧૧	૭૯	
૮૫	ધનુર્વા	૧	૮૧	

સંખ્યા	રોગનું નામ	ઉપાય	સંખ્યા	પૃષ્ઠાંક
૮૬	નપુંસકપણું મટાડવાના ઈલાજ	...	૬	૮૧
૮૭	નસ્કોરી કુટી લોહી નીકળતું હોય તે અંધ થાય	...	૧	૮૨
૮૮	પેટમાં નળ અંધાયાનો ઉપાય	...	૨	૮૨
૮૯	નળઅંધ વાયુ	...	૧	૮૩
૯૦	નાસુરના ઉપાય	...	૩	૮૩
૯૧	ભૂદાં ભૂદાં નક્ષત્રોમાં ભૂદાં ભૂદાં મૂળિયાનો ઉપયોગ	૨૭	૮૩	
૯૨	થોડીક નાડી પરીક્ષા	...	૧	૮૬
૯૩	પ્રમેહ-પરમીયા-ના ઉપાય	...	૨૬	૮૬
૯૪	પ્લેગની ગાંઠના ઉપાય	...	૪	૮૯
૯૫	પેસાબનાં દર્દો	...	૧૮	૮૯
૯૬	પરવાળાંની ભસ્મ કરવાની રીત ને ત્હેનો ઉપયોગ	૪	૯૧	
૯૭	પથરીના ઉપાય	...	૨	૯૨
૯૮	પાઠાની દવા	...	૨	૯૨
૯૯	પિત્તવિકારના ઉપાય	...	૧૫	૯૨
૧૦૦	પગની વાયુ ફાટ્યાની દવા	...	૨	૯૪
૧૦૧	પેટના રોગ	...	૭	૯૪
૧૦૨	પિંડરોગ	...	૧	૯૫
૧૦૩	પારો મારવાની ક્રિયા, તથા પાળતું પાણી લાગ્યાના ઉપાય	...	૨	૯૫
૧૦૪	પત (ગરમી)ની દવા	...	૧	૯૬
૧૦૫	પોટીસ કરવાની રીત	...	૨	૯૬
૧૦૬	પક્ષઘાત (લકવા)ની દવા	...	૧	૯૬
૧૦૭	પગે કળતર થયું હોય	...	૧	૯૭
૧૦૮	પગ અને શરીરનું ફાટતું	...	૩	૯૭
૧૦૯	ફેફરાના ઉપાય	...	૩	૯૭
૧૧૦	ફેફ વાયુ	...	૧	૯૮
૧૧૧	ફેટક વાયુ	...	૧	૯૮
૧૧૨	બરોળ (બરળના) ઉપાય	...	૧૦	૯૮
૧૧૩	સ્થવારમાં બલખા (ગળફા) પડતા હોય ત્હેનો ઉપાય	૧	૧૦૧	
૧૧૪	પેટના બધા રોગ ઉપર એક ઉપાય	...	૧	૧૦૧

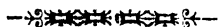

સંખ્યા	રોગનું નામ	ઉપાય સંખ્યા	પૃષ્ઠાંક
૧૧૫	બત્રીશ રોગ ઉપર એક દવા...	૧૦	૧૦૧
૧૧૬	બંધકુષ્ઠ (બંધકોષ)ના ઉપાય ...	૩	૧૦૨
૧૧૭	બદની દવા ...	૨	૧૦૨
૧૧૮	કાનમાં બગાઈ પેડી હોય ...	૧	૧૦૨
૧૧૯	બરાસ કપૂર કરવાની રીત ...	૧	૧૦૨
૧૨૦	ભૂખ લાગે તેવો ઉપાય ...	૯	૧૦૩
૧૨૧	બગંદરના બચંકર રોગની દવા ...	૪	૧૦૪
૧૨૨	મુખપાકના ઇલાજ ...	૩	૧૦૫
૧૨૩	મૂઝારો ...	૩	૧૦૬
૧૨૪	મીઠા અને સાકરનો પાલો કરવાની રીત ...	૪	૧૦૬
૧૨૫	મહોંઠાની દુર્ગંધ જવાનો ઉપાય ...	૧	૧૦૬
૧૨૬	મહોં આળ્યું હોય ...	૫	૧૦૬
૧૨૭	મહોંમાંથી લોહી નીકળતું હોય ...	૫	૧૦૭
૧૨૮	મૂર્છા વિકાર ...	૭	૧૦૭
૧૨૯	માથાનાં દરદો ...	૬	૧૦૮
૧૩૦	મેદપાક... ...	૧	૧૦૮
૧૩૧	પાઠા તથા પ્લેગની ગોંઠ ઉપરનો મલમ ...	૧	૧૦૮
૧૩૨	મખારખી ...	૪	૧૦૯
૧૩૩	શરીર ઉપર મસા થયા હોય ...	૨	૧૦૯
૧૩૪	મરકી (કાલેરાની) દવા ...	૧	૧૧૦
૧૩૫	મેથી ખારવાની રીત ...	૧	૧૧૦
૧૩૬	મગજમાંથી નાક વાટે લોહી અથવા કીડા પડતા હોય	૧	૧૧૦
૧૩૭	ચોગરાજ ગુગળ કરવાની ક્રિયા ...	૧	૧૧૦
૧૩૮	જસતનું સ્વપ્ન બનાવવાની રીત ...	૧	૧૧૧
૧૩૯	સ્કત પ્રકોપ (લોહીનું ગરમ થઈ જવું) ...	૧	૧૧૧
૧૪૦	રક્તપુટની ગોળીઓ બનાવવાની રીત ...	૨	૧૧૧
૧૪૧	સ્કતપિત્ત ...	૨	૧૧૨
૧૪૨	લોહી વા (પ્રદર) ...	૨૨	૧૧૨
૧૪૩	લોહ બસ્મ કરવાની ક્રિયા ...	૧	૧૧૪

સંખ્યા	રોગનું નામ	ઉપાય	સંખ્યા	પૃષ્ઠાંક
૧૪૪	લોહીને સમાવે એવો ક્વાથ	૨	૧૧૫	
૧૪૫	આખા શરીરે લાલ્ય બળતી હોય, તેમ લહેરાં આવે અને લસણની ગોળીઓ કરવાની રીત...	૪	૧૧૫	
૧૪૬	વાળાના ઉપાય	૯	૧૧૫	
૧૪૭	વિસ્ફોટક	૨૦	૧૧૬	
૧૪૮	શરીરે વા આવ્યો હોય	૧૩	૧૨૦	
૧૪૯	વિષ્ણુ આવડવાની દવા	૧	૧૨૩	
૧૫૦	વચ્ચનાગને શુદ્ધ કરવાની રીત તથા ઝેરનો ઉપાય	૨	૧૨૩	
૧૫૧	વાઈ (ફેફસાં)ના ઉપાય	૪	૧૨૩	
૧૫૨	વીંછીના ડંખના ઉપાય	૪	૧૨૪	
૧૫૩	વિષ (ઝેર) ચઢ્યાના ઇલાજ	૪	૧૨૫	
૧૫૪	ન્હાના છોકરાની વરાધના ઉપાય	૩	૧૨૫	
૧૫૫	ચિત્તભ્રમ વાયુ	૧	૧૨૫	
૧૫૬	વાતપિત્તનો ઇલાજ	૧	૧૨૫	
૧૫૭	વસન્ત માલતી કરવાની રીત ને ઉપયોગ ...	૧	૧૨૬	
૧૫૮	ન્હાનાં છોકરાંની સસણીનો ઉપાય	૪	૧૨૬	
૧૫૯	સંગ્રહિણી	૨	૧૨૭	
૧૬૦	સન્નિપાત	૬	૧૨૭	
૧૬૧	સંધીવા	૬	૧૨૮	
૧૬૨	સોજા ઉપરની દવાઓ	૮	૧૨૯	
૧૬૩	સૂળવા કટી તથા મસ્તક સૂળ	૪	૧૩૦	
૧૬૪	સાખરશીંગાની બસ્મ કરવાની રીત અને ઉપયોગ	૫	૧૩૧	
૧૬૫	સાપના ઝેરના ઉપાય	૪	૧૩૨	
૧૬૬	સુવારોગ	૧	૧૩૨	
૧૬૭	સલેખમ (ઝખમ)... ..	૬	૧૩૨	
૧૬૮	સિંદુર બનાવવાની રીત	૧	૧૩૨	
૧૬૯	સોનું બનાવવાની રીત	૧	૧૩૩	
૧૭૦	સીસું મારવાની રીત અને ઉપયોગ	૨	૧૩૩	
૧૭૧	સ્ત્રીના ગુલ્મ ભાગના ઉપાય	૧૪	૧૩૪	
૧૭૨	સ્ત્રીને ઋતુ લાવવાના ઉપાય... ..	૪	૧૩૫	

સંખ્યા	રોગનું નામ	ઉપાય સંખ્યા	પૃષ્ઠાંક
૧૭૩	સ્ત્રીને ઋતુ બંધ કરવાની દવાઓ	૩	૧૩૬
૧૭૪	સ્ત્રીનાં સ્તન કઠિન કરવાના ઉપાય	૪	૧૩૭
૧૭૫	સ્ત્રીને ગર્ભ ન રહે	૧	૧૩૭
૧૭૬	સ્ત્રીને ગુલ્મ ભાગમાં હંમેશા પાણી થયાં કરતું હોય	૩	૧૩૭
૧૭૭	સ્ત્રીને સગર્ભા થવાના ઉપાય... ..	૨	૧૩૮
૧૭૮	સ્ત્રીના પ્રસવના ઉપાય	૩	૧૩૮
૧૭૯	સ્ત્રીસંગ કર્યા પછી શું ન કરવું	૧	૧૩૮
૧૮૦	સ્ત્રીના રોગના ઉપાય	૨	૧૩૯
૧૮૧	સ્ત્રીના તણાકીયા પ્રમેહની દવા	૧	૧૩૯
૧૮૨	સ્ત્રીના ઋતુમાં બહુ લોહી જતું હોય	૨	૧૩૯
૧૮૩	સ્ત્રીને પરમીયો	૧	૧૩૯
૧૮૪	સ્ત્રીને પુત્ર થાય તેવા ઉપાય	૧	૧૩૯
૧૮૫	સ્ત્રીને પ્રવાહની દવા (લોહી વા)	૧	૧૪૦
૧૮૬	સ્ત્રીને ગુલ્મ ભાગની શુદ્ધિ	૧	૧૪૦
૧૮૭	સ્ત્રીના ગર્ભાધાન વિષે કેટલીક હકીકતની કવિતા ને ઉપાય	૧	૧૪૧
૧૮૮	હરસના ઉપાય	૨૫	૧૪૪
૧૮૯	હાડજ્વર, શ્વાસ તથા ખાંસી... ..	૧	૧૪૭
૧૯૦	હીસ્ટ્રીરીયાના ઉપાય	૧	૧૪૭
૧૯૧	પાસામાં અથવા છાતીમાં હીક	૨	૧૪૮
૧૯૨	હીંગળોકને ઘોળો કરવાની રીત	૧	૧૪૮
૧૯૩	હીંગળોક મારવાની રીત ને ઉપયોગ	૧	૧૪૮
૧૯૪	હરતાલ મારવાની રીત ને ઉપયોગ	૪	૧૪૯
૧૯૫	હાડચુર એટલે હાડકું ભાગ્યાના ઉપાય... ..	૩	૧૫૦
૧૯૬	ક્ષય રોગની દવા	૪	૧૫૦
૧૯૭	ક્ષય અથવા મ્હોટી ઉધરસ	૧	૧૫૧

વૈદક વિલાસ ભાગ ૨ જો

૧ અતિસાર

ઉપાય ૧ લો—કવાથ-સુંઠ ટાંક ૧, મોથ ટાંક ૧, અતિવિખની કળી ટાંક ૧, સુગન્ધી વાળો ટાંક ૧, મડાંશીંગ ટાંક ૧, સુવા ટાંક ૧, ખીલીના ગર્ભ ટાંક ૧, ખસખસનાં પોસ્તાં ટાંક ૧, ધાવડીનાં ફૂલ ટાંક ૧, આળકેરી (કેરીના મરવા) ટાંક ૧.

ઉપરની બધી વસ્તુઓને પાણી શેર જેમાં નાખીને ઉકાળવી, ને ઉકળતાં ઉકળતાં પાશેર ($\frac{1}{2}$) પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેઈ ટાઢું પજ્જા પછી પીવું. આ પ્રમાણે તેની તે જ વસ્તુઓ ઉકાળી ઉકાળીને દિન સાત સૂધી પીવી.

ઉપાય ૨ જો—શરદીથી અતિસાર થયો હોય તો તેપર ગોળી-હીમજી-હરે પૈસા ૧ બાર, સુંઠ પૈસા ૧ બાર, જયફળ પૈસા ૦૧ બાર, એ બધાને ઘીમાં (ગાયનું, કે ભેંસનું, જેનું મળે તેમાં) કાચાં પાકાં તળવાં, ને પછી ત્હેને ખાંડીને તેમાં સાકર પૈસા ૩ બાર, નાંખવી, ને પછી તળતાં બાકી વધેલા ઘીમાં બધું એકઠું કરીને ત્હેની સોપારી જેવડી ગોળીઓ કરીને રોજ સવાર સાંજ એકેક ખાવી.

ઉપાય ૩ જો—આમાતિસાર-સુંઠ, મરી, હરડે, મોથ, વજ, અતિ-વિખની કળી, અને દેવદારૂને સમભાગે લેઈ કવાથ કરીને પીવો.

ઉપાય ૪ થો—પિત્તાતિસાર-સુંઠ, અતિવિખની કળી, અને ખારેકનાં ઢળિયાને સમભાગે લેઈ ચોખ્ખાના ધાવણમાં ઘસી પળી ૧ પાછએ તો મટે.

ઉપાય ૫ મો—પિત્તાતિસાર-દ્રાક્ષ અને સાકરને સમભાગે લેઈ દહીંની પરાચ* સાથે આપવું.

ઉપાય ૬ ઠો—રાળ રૂ. ૦૧ બાર, બાળ સુકી ખીલીના ગર્ભ રૂ. ૦૧ બાર, અને લોખાન રૂ. ૦૧ બાર, એને ખાંડીને ફાકી કરવી, ને ત્રણ સરખા

* દહીંનું ઉપર ઉપરનું પાણી.

ભાગ કરી સવારે, અપોરે ને સાંજે એકેકી ફાકી ફાકવી. આ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ સૂધી કરવું. તેલ, મરચું ને ખટાઈ ખાવાં નહિ.

ઉપાય ૭ મો—આ દરદ સાથે (આમળ નીકળતી હોય તો તે પણ ઠંડાણે આવે) ચાર પાંચ વરસના જૂના દીવેલા-એરંડા-નું મૂળ ધસીને ત્હેના નવટાંક પાણીમાં ઘી રૂ ૨ ભાર, નાંખીને પાઈ દેવું.

ઉપાય ૮ મો—કાચું દાડમ કારીને માંહેથી દાણા કાઢી લેવા, ને પછી તેમાં જાયફળ એક ઘાલીને કપડ છાણ કરી ભરસાડમાં બાફવું, પછી બહાર કાઢી, છાલ સાથે ઝીણું વાટીને તેમાં ખુરાસાની વજ ટાંક ૧ તથા ખુરાસાની અજમો ટાંક ૧ તથા થોડોક ગોળ. નાંખીને તેની ચણીબાર જેવડી ગોળીઆ વાળીને રોજ સવારમાં એકેક ખવડાવવી. નાના બાળકને ત્હેની ઉમ્મરના પ્રમાણમાં પા અથવા અર્ધી આપવી.

ઉપાય ૯ મો—પોસ્તાનો ભૂકો (ખસખસના ખાલી છંડવાનો ભૂકો,) ટાંક ૨, મોચરસ ટાંક ૨, સુંઠ ટાંક ૨, ધાવડીનાં ફૂલ ટાંક ૨, અને ઈંદ્રજવ ટાંક ૨, એને વાટીને વાસી પાણી સાથે ફાકી મરાવવી. મ્હોટા માણસે રોજ ટાંક ૧ ની અને ન્હાની ઉમ્મરના બાળકને વયના પ્રમાણમાં ફાકી આપવી.

ઉપાય ૧૦ મો—પાપાણુંભેદ, ગાયના દહીં સાથે ફકાવે તો મટે.

ઉપાય ૧૧ મો—બાળકને અતિસાર થયો હોય તો—સુકી ખીલીનો ગર્લ, ધાવડીનાં ફૂલ, નેત્રવાળો, લોધર, અને લીંડી પિપરને સમભાગે લેઈ તેમાં મધ નાંખીને આપવું.

ઉપાય ૧૨ મો—બાળકને ભયંકર અતિસાર થયો હોય તો મજીક, ધાવડીનાં ફૂલ, લોધર, અને ગોરીસર એને સમભાગે લેઈ ઉકાળો કરીને મધ નાંખીને આપે તો મટે.

૨ અવાળું કુંદ્યાપર દવા

મોરચુથાને બાળીને સોનાગેરુ સાથે ભેળવી ધ્રુલેલા ભાગ ઉપર ધસી, મોં નીગળવું રાખવું.

૩ અજીરણ

ઉપાય ૧ લો—જે પેટ ચઢી ચોક્રારી આવે તો સડકચુરો પાણી સાથે ગરમ કરીને પાવો.

ઉપાય ૨ જો—જયફળને મધ સાથે આપવું.

ઉપાય ૩ જો—સુકા લીંબુના કડકાને મોંમાં રાખી રસ ગળે ઉતરવા દેવો.

ઉપાય ૪ થો—લસણ, ઝરુ, સંચળ, સિન્ધવ, કડુ, ત્રિકટુ, ને હીંગ એને સમભાગે લેઈ ખાંડી ચૂરણ કરવું, ને પછી તેમાં લીંબુનો રસ નાખીને ઘોર જેવડી ગોળીઓ વાળીને એકેક આપવી.

૪ અશ્વિચોળી-યોગારસ કરવાની રીત અને તેના ફાયદા

શુદ્ધ કરેલો પારો, શુદ્ધ કરેલો વચ્છનાગ, ગંધક, વરગી હરતાલ, સુંઠ, મરી, પિપર, ત્રિકુળા, ટંકણખાર, ને શુદ્ધ કરેલાં નેપાળાનાં* ખી, ઉપરની વસ્તુઓને સમાન ભાગે લેવી, ને નેપાળાનાં ખી, અર્ધ ભાગે લેવાં. આ દવામાં જૂદાં જૂદાં ૬૪ અનુપાનથી ચોસઠ જાતના રોગ મટે છે.

પ્રથમ પારો અને ગંધકને ખળમાં નાખી ઘુંટવું, પછી ત્હેમાં હરતાલ ને પછી ટંકણખાર નાખી ખળ કરવો. ત્યાર પછી બાકીની વસ્તુઓને ઝીણી ખાંડી, કપડછાણ કરીને ત્હેમાં મેળવવી.

પછી પાણી વાળી જગોએ ઉગેલા ભાંગરાના છોડને લાવી આપ્પો (પંચાંગ સાથે) વાટી તેના રસમાં ઉપરની વસ્તુઓને મેળવી ત્હેની મગના દાણા જેવડી ગોળીઓ કરી, નીચેના અનુપાને કરી જૂદા જૂદા રોગ ઉપર એકેક આપવી.

૧ તાવ ઉપર—આદા, કે નાગરવેલના પાનના રસમાં આપવી.

૨ વાવરી—નાગરવેલના પાનના રસમાં (ખાળકને ત્હેની ઉમ્મરના પ્રમાણમાં) આપવી.

૩ વાયુ, સૂળ, કાસ, ને શ્વાસ-દમ-ઉપર—આદાના રસમાં વાટીને અથવા મધને પિપરો સાથે ચટાડવી.

૪ જીર્ણતાવ—સરગવાના મૂળના રસ સાથે આપવી.

૫ પિત્ત પાન્ડુ રોગ ઉપર—એટલે ટાઢા રોગ ઉપર—સાટોડીના મૂળના ચૂર્ણમાં ખવડાવવી.

* નેપાળાનાં ખીને ત્રણ દહાડા સૂધી ગોમૂત્રમાં રાખી મૂકી તેમાં પાનાં જેવી જે જીભ થાય છે ત્હેને કાઢી નાખવી એટલે શુદ્ધ થશે.

૬ અજીર્ણવિકાર—દહીના પાણીમાં વાટીને આપવી.

૭ ટાઢિયા તાવ ઉપર—સાકરને જીરા સાથે વાટીને ખવડાવવી.

૮ શરીરના સાંધા રહી ગયા હોય તો—દેવદારુ, વજ, તથા ઉપલેટના ઉકાળામાં આપવી.

વીંછી કરડયો હોય—(ડંખ માર્યો હોય)—સુંઠ અને ગોળી, એ બન્નેને પાણીમાં ધસીને ડંખ ઉપર ચોપડવું.

સૂચના—આ ગોળીને ચાવીને ખાવી નહિ, પણ ગળાવવી, તેમ વાટીને દવામાં નાખ્યા પછી આપવી.

પથ્ય—તેલ, મરચું, ખટાશ, ખાવાં નહિ.

૫ અક્રીણનો ઉતાર

૧—સાગના ઝાડનું છોડું ધસી તેમાં હીંગ—(ચઢતી કીંમતની) મેળવીને આપવું તેથી તરત ઝેર ઉતરી જશે. અનુભવેલી દવા છે.

૨—કાળિયા સરસનું મૂળ, નવટાંક પાણીમાં ધસીને પાવું.

૬ આગરુની ગોળીઓ કરવાની રીત

ન્હાનાં છોકરાંને કેફ ચઢાવવામાટે આગરુની ગોળીઓ કરીને ખવરાવે છે. તેથી તેઓ ન રડતાં કેફને લીધે પડી રહે છે, અને ઉઘી જાય છે. આજકાને આવી ગોળીઓ ખવડાવવી એ ઠીક નથી, કેમકે તેમાં અક્રીણનો ભાગ આવવાથી તહેમના નાજીક શરીરને નુકસાન થાય છે, તો પણ કેટલીકવાર આવાં ન્હાનાં છોકરાં એટલું તો રડ રડ કરે છે, કે તેમની માને ધરતું કામ કરવામાં જરા પણ વખત મળતો નથી. તેથી તેમને આવી વખતે ગોળીઓ ખવરાવવાની ફરજ પડતી હોવાથી તહેની યાદી નીચે આપી છે.

દવા ૧ લી—એળિયો બે આનીભાર, ઘોળો કાથો ચાર આની ભાર, અક્રીણ ચાર આની ભાર, કેસર વાલ બે, એલાયચી પા (૧) તોલો જાયફળ ૦૧ તોલો, જવંત્રી પા (૦૧) તોલો, નાગરવેલનાં પાંચ પાન બાકીને તહેની અંદર ઉપરની જાણસો નાખીને ખજમાં ઘુંટવી, ને પછી બાજરીના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળીને એકેક આપવી.

દવા ૨ જી—ખારેકો નંગ બે, જવંત્રી અર્ધાં પૈસાની, જાયફળ નંગ એક, લવિંગ એક પાઇનાં, સંચળ એક પાઇનો, નાગરવેલના પાનની જડ, એક પાઇની,

અતિવિખની કળી, એક પાછની, સુંઠ, પિંપરીમૂળના ગંઠોડા, ને પિંપર અર્ધાં પૈસાનાં, કેસર એક પૈસાનું, અક્કલકરો એક પાછનો, લસણુની કળીઓ પાંચ તથા અફીણુ તોલો ૦૧ પા. કરવાની રીત—ખારેકોમાંથી ઠળિયા કાઢી નાખ્યા પછી, અફીણુ તથા લસણુની કળીઓ વગર ખાકીનો સામાન ખાંડી ચાળી નાખવો. પછી ખારેકોની અંદર લસણુની કળીઓ તથા ભૂકા ભરવો, ને ભૂકો વધે તો તે ખારેકોની આસપાસ મૂકી તેની ઉપર કપડાનો બીનો કડકો વીંટી, માટી ચોપડવી, ને ધીમા તાપમાં ખારેકોને ખાકી, અક્ષાઈ રહ્યા પછી પેલો સામાન કાઢી લેઈ તેમાં અફીણુ નાખીને ખળમાં ઘુંટવું. ને ઝીણી બાજરીના દાણા જેવડી ગોળીઓ કરી, એક કે અર્ધી ગળાવવી.

૭ આતસ-ગરમીની દવા

ધાણા એક રૂપિયા ભાર, સાકર રૂપિયા એક ભાર, ને એલાયચીના કણુ ચાર. એ બધાંને એકઠાં ખાંડીને તેનું ચૂર્ણુ દિન સાત સૂધી ખાવું.

૮ આધા શીસી*—અર્ધાવ ભેદક—સૂર્યાવર્ત

દવા ૧ લી—નાગકેસર, ૦૧ પૈસા ભાર, દાડમની કળીઓ ૧૥૥ પૈસા-ભાર ને બદામની મીંજ (બદામનો મગજ) પૈસા ૧૥૥ ભાર, એ ત્રણેને ગાયના નવટાંક ઘીમાં ખૂબ કકડાવીને તે ઘીનાં, આદાશીસી ચઢે ત્યારે નાકમાં એ કે ત્રણ ટીપાં પાડવાં.

દવા ૨ જી—સિંધવને વાટી, ઘીમાં મેળવીને ત્હેનો નાસ લેવો.

દવા ૩ જી—પટોલનું મૂળ, પાણીમાં ધસીને આદાશીસીવાળા ભાગ ઉપર ચોપડવું.

દવા ૪ થી—ભાંગરાનું મૂળ ધસીને ચોપડવું.

દવા ૫ મી—વજ, મરી, પિંપર, અને સુંઠ, એ બધાંને પાણીમાં ધસીને ગાળી નાંખવું, ને પછી નાકે સુંઘવાથી આરામ થશે.

દવા ૬ ઠી—તાજી જલેબી, સ્થવારમાં ત્રણ દિવસ સૂધી ખાવી. તે ન મળે તો તેની જગોએ ત્રણ દિવસ માવો ખાવો. તરત જ દર્દ મટશે. કરી બેયું છે.

* અર્ધ-અર્ધુ+શિર્ષ-માયું+ધ-વાળી, અર્ધુ માયું દુખે તેવો રોગ. જેમ જેમ દિવસ ચઢતો જાય, તેમ તેમ માથાનો અર્ધો ભાગ વધારે દુખતો જાય.

૯ આમવા

સુંઠ પૈસા ૨ ભાર, વરીઆળી પૈસા ૨ ભાર, અને હીમજીહડે પૈસા ૨ ભાર. એ ત્રણેને દીવેલ-એરડિયા-માં તળીને ખાંડવાં, ને ત્હેના ભૂકામાં ખાંડ પૈસા ૪ ભાર ભેળવી તેમાંથી રોજ સાંજે રૂ. ૧ ભારની ફાફી મારવી.

૧૦ આફળ

આફળ ખવડાવીએ તો આફળ ઉતરે.

૧૧ આકડાના દૂધનું ઝેર ચઢ્યું હોય તો તેની દવા
બકરીનું દૂધ ઉકાળીને પાવાથી ઝેર ઉતરે છે.

૧૨ આનન્દ ભૈરવની ગાળીઓ કરવાની રીત

શુદ્ધ કરેલો વચ્છનાગ રૂ. ૧ ભાર, શુદ્ધ કરેલો હીંગળો રૂ. ૧ ભાર, પિંપર રૂ. ૧ ભાર, ટંકણખાર રૂ. ૧ ભાર, અને ઘોળાં મરી રૂ. ૧ ભાર, એ બધી વસ્તુઓને સાત દિવસ સૂધી બળમાં ઘુંટીને ત્હેની લીંબુના રસમાં જીવાર જેવડી ગાળીઓ કરવી.

૧૩ આંમળ

દિશાએ જતી વખતે આંમળ બહાર નીકળતી હોય તો, તે ઉપર, કલાર્ધ સફેતો તથા માયાંને ખાંડી ઝીણો ભૂકા કરીને ભભરાવે તો મટે. છ માસ સૂધી લાગલાગટ ભભરાવ્યાથી કદી પાછી નીકળે નહિ.

૧૪ આંમળાંની ગાળીઓ

રસદાર તાળનં આંમળાં એક શેર લાવીને તેને જરા બાફવાં, ને બાફ્યા પછી ત્હેમાંથી ઠાળયા કાઢી નાખીને વાટવાં, પછી તેમાં હીંગ, જીરુ, મરી, પિંપર, સુંઠ, ઘાણા, તજ, સિંધવ, સંચળ, અને હડંદળ, એ દરેક અર્ધાં અર્ધાં રૂપિયા ભાર લેઈ ખાંડી-ચાળી-ને નાખવું. ને ત્હેની ચણીબોર જેવડી ગાળીઓ કરીને સુકવવી, ને પછી ખાવી, તેથી ખોરાક માટે રુચિ થાય છે.

૧૫ આંખનાં દર્દોપર દવા

દવા ૧ લી—આંખમાં ફૂલ પડ્યું હોય તો—સ્ત્રીના થાનના દૂધમાં કપાસનું મૂળિયું ઘસીને ચોપડવું.

દવા ૨ જી—હૉડેળ, સિંધવ, ગેરુ, ને રસાંજન. આ ચારે વસ્તુઓને સમભાગે લેઈ પાણીમાં ઝીણી વાટીને ત્હેની ગોળી બનાવવી, સુકાયા પછી ત્હેને પાણીમાં ઘસીને આંખની બહાર તેનો લેપ કરવો. આથી નેત્ર રોગ મટશે, આંખની અંદર, લેપને જવા દેવો નહિ.

દવા ૩ જી—આંખે આંજણી થઈ હોય તો—રસાંજન, સુંક, મરી, ને પિંપર એ ચારે ચીજોને સમભાગે લેઈ પાણીમાં વાટીને તેની ગોળી બનાવવી, ને તે સુકાયા પછી, તેને પાણીમાં ઘસીને આંજણી ઉપર ચોપડવી. દવા આંખની અંદર જવા દેવી નહિ. જશે તો લાલ્લ બળશે.

દવા ૪ થી—આંખે સૂઝતું ન હોય, આંધળો થવાની તૈયારીમાં હોય—ગળોના રસમાં મધ અથવા સિંધવ રૂ. ૦૧ બાર નાખીને ખૂબ ઘુંટવું, ને પછી તેનું આંખમાં અંજન કરવું.

દવા ૫ મી—ચંદ્રોદયાવટી, કૂસ, તીમીર, પડળ, ને રતાંધળાપણું મટે છે. શંખ, બેડાંતી મીજ, હૉડેળ, મનસીલ, પિંપર, મરી, ઉપલેટ, ને વજ. આ આઠ ચીજોને ખૂબ બારીક ખાંડીને ચાળી નાખવી, ને પછી બકરીના દૂધ સાથે ત્હેને ખૂબ ખળવી, ને ગોળી વાળવી, પછી સરગવાનાં બીને પાણીમાં ઉકાળી, તે પાણી કાચની શીશીમાં ભરી રાખવું, ને રોજ તેમાંથી થોડું લેઈ, તેમાં ગોળી ઘસીને આંખે અંજન કરવું. તેથી ઉપર બતાવેલા બધા રોગ મટે છે.

દવા ૬ ફી—આંખે વાખદનો રોગ હોય તો તેની દવા—ઘાળો કાચ પિંપર, એલચી, અને બરાસ, અને સમભાગે લેઈ ખૂબ ઝીણું ખળવું, પછી ત્હેને માખણમાં મેળવી આંખે લેપ કરવો.

દવા ૭ મી—માણસના નખને બાળી, તેની રાખને મધમાં મેળવીને ત્હેનો લેપ કરવાથી પણ વાખદ મટે છે.

દવા ૮ મી—આંખોના રોગ ઉપર કરવાનો લેપ—રસાંજન, સિંધવ, સાકર, સોનાગેરુ, ફટકડી, લોદર, જેડીમધ, રોહિડો, અને આંબા હળદર, એને સમભાગે લેઈ તેમાં રૂ. ૦૧ બાર અરીણ નાખવું. પછી તે બધાંને બારીક ખાંડીને કપડે ચાળી નાખવું, ને લીંમડાના પાનાના રસમાં ઘુંટીને ગોળી વાળવી ને લીંમડાના પાનાના રસમાં ઘસીને આંખની આસપાસ ત્હેનો લેપ કરવો. લેપ આંખની અંદર જવા દેવો નહિ.

દવા ૯ મી—આંખે ઝામર આવ્યો હોય—કાળાં મરીના સાત દાણા, તથા સાત દાણા ચોખાના લેઈ ત્હેને ખળમાં ખારીક પરતીને ત્હેનું આંખમાં અંજન કરવું. ને ઉપર ઝરખલાનાં પાનાં તથા ચોખા વાટીને ત્હેની લુગદી કરીને પાટાવતી ખાંધી દેવી. બદામ તથા સાકરનો શીરો ખાવો. તેલ મરચું ખાવું નહિ.

દવા ૧૦ મી—આંખમાં ફુલ પડ્યું હોય, તથા છાયા વળી હોય—પાકા દાડમના ઠળિયા પૈસા ૧ ભાર, અરીણુ તોલા ૨૫, તથા સાકર તોલા ૨૫. એ ત્રણેને એકઠું કરી કારા ચૌડામાં ઘાલવું, ને મોં બંધ કરી દેવતા ઉપર ચૌડો મૂકી બધી વસ્તુઓને ખળીને ખાખ થવા દેવી, પછી તે ખાખની લીંચુના રસમાં ગોળી વાળવી, ને રોજ પાણીમાં ઘસીને ત્હેનું આંખે અંજન કરવું—આંખવી.

દવા ૧૧ મી—આંખો દુખવા આવી હોય—કપૂર, હળદર, લોદર ફટકડી, ખાટા લીંચુનાં ખીઆં—ઠળિયા, અરીણુ, હીરાબોળ, એ બધી વસ્તુઓને સમ ભાગે લેઈ લીંચુના રસમાં ખળીને તેના આંખે લેપ કરવો.

દવા ૧૨ મી—આંખો મચમચી થઈ જઈ તેમાંથી પાણી ગળતું હોય—સાટોડીના મૂળને મધ સાથે ઘસીને આંખે તે આંખ ગળતી રહે.

સાકર, આંખળાં, અને હડેને પાણીમાં ઘસીને અંજન કરવાથી આંખો સારી થાય.

ત્રિકુળા (હરડાં, બહેડાં, ને આખળાં)ને મહિનામાં ચાર પાંચ વાર પાણીમાં ઘસીને અંજન કરવાથી આરામ થાય.

દવા ૧૩ મી—આંખમાં મોતિયો તથા પડળ આવ્યાં હોય—શોષણું ખાપરિયું તોલા ૧, ચીનાઈ સાકર તોલા ૧, તપકીર* રૂ. ૧ ભાર, અને હીમજી હડેદળ રૂ. ૧ ભાર. એ બધાંને ખાંડી, કપડે ચાળી, લીંચુના રસમાં સાત દિવસ સૂધી ખળવું. પછી ત્હેને છાયામાં સુકવી, દરરોજ આંખે તે આંખના બધા રોગ મટે.

દવા ૧૪ મી—રતાંધળાની દવા—પિંપરને ગાયના મૂતરમાં ઘસીને અંજન કરવાથી મટે, પણ ત્હેણે તેટલા દિવસ તેલ ખીલકુલ ખાવું નહિ.

* આ ચીજ ગાંધીને ત્યાં મળે છે. રંગે ધોળી છે. સૂંઘવ ની તપખીર નહિ.

દવા ૧૫ મી—આંખમાં ફૂલ પડયું હોય—ફૂલ પડતાંની સાથે જીરાનું પાણી હંમેશાં સવારમાં છાંટે તો આરોમ થાય. અથવા ઘાળી મુશળીને સ્ત્રીના ચાનના દૂધ-ધાવણુ-માં ઘસીને દિન ૨૧ સૂધી આંજે તો ફૂલ વેરાઈ જાય.

દવા ૧૬ મી—સદર

સમુદ્રશીણ, ટંકણખાર, સફેતો, ચીમડ, મોરચુચુ, (ફલાવેલું) અને ઘાળી ચણોડી, એ બધી ચીજોને બરાબર વજનમાં લેઈ ખૂબ ઝીણી ખાંડવી, ને પછી લીંબુના રસમાં દિન બે સૂધી ખળવું, પછી તહેનું તાંબાની સળીવતી આંખમાં અંજન કરવું.

દવા ૧૭ મી—સદર

પિંપરને મધમાં ઘસીને આંજે તો ફૂલ મટે.

દવા ૧૮ મી—આંખમાં બળતરા બળતી હોય, તથા
ઝાંઝવાં વળતાં હોય

સાકર, એલચીદાણા, જવંત્રી, બદામનો મગજ, અને ગાયનું માખણુ. એને સરખા વજનમાં લઈ રોજ સવારમાં ખાવાં તથા આંખમાં રોજ સવારમાં ગુલાબ જળ છાંટવું.

દવા ૧૯ મી—આંખના ઝખમની દવા

લીંબુનો રસ આંજીને ઉપર પાટો બાંધવો. આ પ્રમાણે દિન ૪૦ સૂધી કરવાથી રુઝ વળશે. રુઝ આવ્યા પછી કીદરુનો બારીક ભૂકા કરી રોજ ઝખમ ઉપર ભભરાવવો. તેથી તે ધા વહેલો રુઝાઈ જશે.

દવા ૨૦ મી—આંખમાં ફુલું પડયું હોય

જીવારના દાણા પાંચ અને કપાસિયા પાંચ, અને તે બંનેના વજન બરાબર મીઠું લેઈ મોઢામાં ચાવવું, ને પછી ફૂલવાળી આંખ ઉપર ઝીણું કપડું મૂકી તેની ઉપર પેલો ચાવેલો ભાગ નીચોવવો. આ પ્રમાણે દિન સાત સૂધી કર્યાંથી ફૂલું મટશે.

દવા ૨૧ મી—આંખમાં મોતિયો પડ્યો હોય

અશીણ, પિંપરીમૂળના ગંઢોડા અને ઝુલાવેલી ફટકડીને વાટી ચાળી નાખીને ગાયના ઘી સાથે આંજે તો મોતિયા મટે.

દવા ૨૨ મી—આંખમાં ખીલ થયાં હોય

લીંડી પિંપરને પાણીમાં બે દહાડા પલાળીને પછી ચોળી નાખીને તેમાંથી ખીઆં કાઢવાં, તે ખીજ પાઈ ૧ ભાર, કાળા મરીના દાણા ચાર, (મરિયાંને પલાળીને ઉપરનાં છાંડાં કાઢી નાખવાં,) સિંધવ વાલ એક, ધુલાવેલી ફટકડી વાલ ૧, ચોકખો સુરમો પાઈ ૧ ભાર, સમુદ્રશીણ ચોકખું, (ઉપરની ખપોટી કાઢી નાખી અંદરનો ભાગ લેવો,) વાલ ૧.

આ બધી વસ્તુઓને ખળમાં પરતવી, એટલે તેના સુરમો થશે. તેને સીસાની સળી થકી સવારમાં આંજવો, એટલે ખીલ પાકીને મટી જશે.

દવા ૨૩ મી—આંખનું ફૂલ

ટીંબરવાના ઠળિયા, આમલીના કચૂકા-ચીચુડા-તુરાં ફેફળ સોપારી, કંકોડીનું મૂળ, કપૂર ટાંક ૨, કપૂર સિવાય બાકીની વસ્તુઓ સમભાગે લેઈ ભરણુ ભરવું. બાર વરસનું જૂનું ફૂલ પણ આથી મટી જશે.

દવા ૨૪ મી—આંખમાં થુએરનું દૂધ પડ્યું હોય

જાયું કપૂર ચોળીને ધાલવું.

દવા ૨૫ મી—તાંબે આંખો દુખતી હોય

જાયું કપૂર તથા અશીણ પાણીમાં ધસીને આંજવું

દવા ૨૬ મી—આંખે દેખાતું ન હોય

ત્રિકટુ, કણુઝીનાં ખીજ, દારુ હળદર, એને બારીક ખાંડીને ચાળવું પછી ખીજેરાના રસમાં ગોળી કરીને સુકવવી, ને પછી પાણીમાં ધસીને આંજવું.

દવા ૨૭ મી—રતાંધળાપણુ અને તોમીર મટે

તલનાં ફૂલ ૮૦, જાંઘનાં ફૂલ ૫૦, પીંપરમાલીના કણ, ૧૬ અને મરી દાણા ૧૫, એ સર્વને વાટીને ગોળી કરવી, ને પાણીમાં ધસીને આંખે આંજવી, તેથી તોમીર ઉતરે તથા બકરીના દૂધ સાથે ધસીને આંખે તો રતાંધળા-પણું જાય.

દવા ૨૮ મી—આંખ બારે માસ દુખતી હોય

બરાસ વાલ ૮, કપૂર વાલ ૮, મરી વાલ ૮, હળદર વાલ ૮, સુરો-બાર વાલ ૮, એ પાંચે વાંનાંને ઝીણાં ખાંડી, તેમાં જાંઘના પાનાંનો રસ વાલ ૮ નાખી ખળ કરવો, પછી તેનું આંખમાં અંજન કરવું.

દવા ૨૯ મી—આંખમાં કુલું પડ્યું હોય

ખારેકનો ઠળિયો તથા આમલીનો કચૂકા-ચીચુડો-પાણીમાં ધસીને આંખે અંજન કરવું.

દવા ૩૦ મી—રતાંધળાની દવા

ભૂરા ટૂંળા (કંટાળા)ના ફૂલનો રસ કાઢી દિન ૨૧ સૂધી તહેનું અંજન કરે તો મટે.

દવા ૩૧ મી—આંખની છાયા કાપવાની

સોળ વાલ (૧ ગદીઆણા) કાચા સીસાની ચીપ કરવી, પછી તે ચીપના પહુંઆ જેવડા કડકા કરવા, પછી સુરોખાર વાલ ૮ તથા ઉપર જણાવેલા કડકાનો ખલમાં ખાર પહોર સૂધી ખળ કરીને પરતવું, પછી તેમાં ખરાસ વાલ ૮ નાખી ફરી પરતવું, ને પછી તહેનું આંખમાં અંજન કરવું, એટલે છાયા કપાશે.

દવા ૩૨ મી—આંખ વરવરતી હોય

સિંધવને મધમાં ધસીને દિન ૭ સૂધી અંજન કરવું.

દવા ૩૩ મી—ઉપાય બીજો

બહેડાના ઠળિયાની મીંજ કાઢીને, મધમાં ધસીને તહેનું અંજન દિન ૧૪ સૂધી કરવું.

દવા ૩૪ મી—આંખે વાખદનો રોગ હોય

દિન ૧૪ સૂધી ભાંગરાનો રસ આંખે આંજવો.

દવા ૩૫ મી—આંજણી થઈ હોય

ગાયનું દૂધ વાલ ૪ તથા ભેંસના છાણને ટુગડામાં ધાલી, નીચોવીને પાણી વાલ ૪ કાઢવું, પછી તે બંને એકઠું કરીને રોજ આંજવું. દિન ૨૧ સૂધી આંજ્યા કરવું.

દવા ૩૬ મી—આંખનું તેજ વધે

હુડેની છાત્ર વાલ ૪, બહેડાંની છાલ વાલ ૪ તથા આંખાંની છાલ વાલ ૪, એ બધાંને ગુવાર-ગવાર-ના પાંદડાંના રસમાં ખળ કરવો. પછી તેમાં ખરાસ વાલ ૪ નાખી પરતવું. પછી સુકાય એટલે તેનું દિન ૪૮ સૂધી અંજન કરવું.

ઉપાય ૨ જો—હડેદળ વાલ ૪, આંખનાં વાલ ૪, બહેડાની મીંજ વાલ ૪, અને સિંધવ વાલ ૪, એ બધાંને ખળમાં ખળવું, ને પછી તેમાં મધ મેળવી દિન ૨૧ સૂધી અંજન કરવું.

દવા ૩૭ મી—કુલ ઓગળી જાય

ગળોનું સત્વ વાલ ૪, ને સિંધવ વાલ ૨, એ બેને ઝીણું પરતી, મધ સાથે દિન ૨૧ સૂધી અંજન કરવું.

દવા ૩૮ મી—આંખની છાયા જાય

અડુંસાના પાનાના રસ ટાંક ૧, મધ ટાંક ૧, પિંપર ટાંક ૧, એ ત્રણે વસ્તુઓને ઝીણી ખાંડી, ખળમાં ૧૨ પહેર સૂધી પરતવી, પછી તેનું દિન ૪૮ સૂધી અંજન કરવું, એટલે છાયા કપાશે.

દવા ૩૯ મી—ઉપાય ૨ જો

સુરોખાર ચોકળો શોધેલો વાલ ૪, સમુદ્રીણુ વાલ ૪, સાકર ઉજળી વાલ ૪, ભેંસા રોઠોડીનું મૂળ વાલ ૪, અને હીમજીહ્વે વાલ ૪, એ સર્વે એકઠાં કરીને ખાંડવાં, ને ચાળી નાખ્યા પછી ગુલાબના પાણી-ગુલાબ જળમાં સાથે સોપારી જેવડી ગોળીઓ વાળવી. ગોળીઓ કરતા પહેલાં તેમાં બરાસ વાલ. ૪ તથા મરી ઘોળાં વાલ ૧ નોખવાં જોઈએ. પછી ગોળીને પાણીમાં ધસીને અંજન કરવું.

દવા ૪૦ મી—આંખ દુખતી હોય

મ્હોટી હડે, સિંધવ, શીલાજીત, ને સોનાગેરુ, એ ચારે વાનાં ભેગાં કરી વાટવાં, ને પછી તેમાં પાણી રેડીને થોડું થોડું આંખની આસપાસ ચોપડવું.

દવા ૪૧ મી—કુલ પડયું હોય

માણસના નખ વાલ ૫ તથા અરીણુ ટાંક ૫. પ્રથમ માણસના નખને ખાળી રાખ કરવી, ને તે તથા અરીણુ ભેગાં વાટવાં, પછી ત્હેને દાડમની કળીઓના રસ સાથે ખળ કરવાં, ને ગોળી વાળવી, ને તેને પાણીમાં ધસીને આંખે અંજન કરવું.

દવા ૪૨ મી—આંખનું કુલ

વડના દૂધમાં કપૂર મેળવી અંજન કરવું. હીંગોળાની મીંજ દૂધમાં ધસીને દિન ૭ સૂધી અંજન કરે તો તરત મટીને આરામ થાય.

દવા ૪૩ મી—રતાંજળાની દવા

રસાંજન, આંખા હળદર, ચંપેલીનો પાલો, (પાનાં) લીમડાનો પાલો, સરખે ભાગે લેઈ ગાયના ઢાણના પાણીમાં વાટી ગોળી બાંધી પાણીમાં ધસીને અંજન કરવું.

દવા ૪૪ મી—આંખમાં છારી વળી હોય, કુલ પડયું હોય અથવા ઝાંખ વળી હોય તેની દવા

વીરભાણના વાળા રૂ. ૧૦ ભાર, કપૂર કાચલી રૂ. ૫ ભાર, કેવડાની ડોશી રૂ. ૭ ભાર, ચીડાની મોથ રૂ. ૫ ભાર, એલચી રૂ. ૩ ભાર, કપૂર રૂ. ૩ ભાર, લવિંગ રૂ. ૨ ભાર, કેસર રૂ. ૧ ભાર, રતાંજલી રૂ. ૩ ભાર.

ઉપરની સઘળી રકમોમાંથી કેસર તથા કપૂરને ખાંડવાં નહિ, પણ બાકીની રકમોને ખાંડી ઝીણો ભૂકા કર્યા પછી તેમાં કેસર તથા કપૂર નાંખવું, ને કેળવું પાણી રેડી તેના ગોળો બનાવવો. પછી તે ગોળો તવા ઉપર મૂકી તેની ઉપર ચીનાઈ માટીનો વાડકા ઉંઘો પાડવો, ને તવા સાથે તે વાડકાને ધઉંની કણકથી સાંધવો, પછી તવા નીચે સવા પાશેર ધીના દીવો કરી ગોળાને વાડકાની અંદર બળવા દેવો. આ વખતે સુરતા રાખવી કે વાડકા અંદર તવાના સંધ્યામાંથી વરાળ નીકળી ન જાય, જો તેમ થતું દેખાય તો તે જગોએ ધઉંની કણક દાખી વરાળ જતી બંધ કરવી. ધીના દીવો બળી રહ્યા પછી તેની જગોએ સવા પાશેર ચોકખા તલીના તેલનો દીવો બાળવો. તે દીવો બળી રહ્યા પછી તવો નીચે ઉતારી લેઈ, તેની ઉપરના વાડકાને ધીમેથી ઉપાડી લેવો, ને તેની અંદર બાઝેલી ખપોટિયોને ભેગી કરી એક કાચની સીસીમાં ભરી રાખવી ને પછી તેનું આંખમાં અંજન કરવું. આથી ઉપર જણાવેલાં આંખનાં દર્દ મટે છે. આ દવા અજમાવી જોયેલી છે.

૧૬ ઓછાડ-છોકરાના ઓછાડના દર્દનો મલમ

રાલ ટાંક ૧, લોખાન ટાંક ૧, રસ કપૂર ટાંક ૧, સિંદુર ટાંક ૧, આંબળાં ટાંક ૧, હીંગળો ટાંક ૧, ફટકડી ટાંક ૧, કાળી સોપારી ટાંક ૧, ષોદાર ટાંક ૧, તપકીર ટાંક ૧૧, સોનાગેરુ ટાંક ૧૧, ગંધક ટાંક ૧૧, હીરા દખખણુ ટાંક ૧૧, કલાઈ સપેતો ટાંક ૧૧, મોરચુથુ વાલ ૨૧.

એ બધાંને ખાંડી, ખળમાં ઘુંટવું, પછી ગાયના ઘી શેર એકને સો વાર ઘોયા પછી તેમાં બધી ઘુંટેલી વસ્તુઓ નાખીને ફરી ઘુંટવું ને પછી ચોપડવું. એક દહાડા સૂધી નહાવા દેવું નહિ.

૧૭ અંતરગળ

દવા ૧ લી—શિલારસને તંબાકુના પાન ઉપર ચોપડીને અંતરગળ ઉપર મૂકી પાટો બાંધવો.

દવા ૨ છ—ગૂલરની (ઉમેડા) અંતર છાલ, તળાવની લીલ, કચુતરની હગાર, ગુગળ, કાચએળિયો, આંખા હળદર, ચામડિયો સરેસ, ઘોળી કણેરનું મૂળ એને ઝીણું વાટીને ઉકાળવું, ને તંબાકુના પાને ચોપડીને બાંધવું.

દવા ૩ છ—અંતરગળ ઉપર ચોપડવાની

એરંડા—દીવેલાની મીંજ પૈસા ૧૧ ભાર, કાચ એળિયો પૈસા ૧૧ ભાર, રેવંચીનો શીરો પૈસા ૧૧ ભાર, મીસરી સાથુ પૈસા ૧૧ ભાર, શિલારસ પૈસા ૧૧ ભાર, એ બધાંને ખાંડી ભૂટ્ટા કરીને ખળ કરવો, ને બારીક ખળાય એટલે તેમાં લીંબુનો રસ નાખી ફરી ખળવું ને મલમ જેવું થાય એટલે અંતરગળ ઉપર ચોપડવું.

દવા ૪ થી—અંતરગળના દર્દ ઉપર ખાવાનું ઓપદ

સોના મુખી ટાંક ૨, માલ કાંકણીનાં બી ટાંક ૨, એ બેને વાટીને મધની અંદર ચણાના દાણા જેવડી ગોળીઓ કરવી, ને દરરોજ સવારમાં બે ને સાંજે બે એ પ્રમાણે ખાવી.

દવા ૫ મી—કાકડીની મીંજ શેર ૦૧, રાઈ ટાંક ૧૧, અને ગોળ શેર ૦૧, એ સર્વેને એકઠાં કરીને એની સરખા માપની ૫૪ ગોળીઓ વાળવી, ને રોજ સવાર સાંજ એકેક ગોળી ગરમ પાણી સાથે ખાવી. આ પ્રમાણે દિન ૧૪, ૧૭, કે ૨૧ સૂધી કરવું.

કાકડીની મીંજ તથા રાઈને ખાંડી ઝીણી લાટ જેવી કયાં પછી ગોળમાં મેળવવી.

ચોપડવાની દવા

દીવેલીને વાટી બકરીના દૂધમાં બદખદાવી. ખમી શકાય તેવું ગરમ રાખીને દિન ૧૪ સૂધી ચોપડવું.

દવા ૬ ક્રી—ખાવાની દવા

કુલાવેલા ટંકણખાર વાલ ૧ ની ગોળ સાથે ગોળી કરીને દિન ૧૪ સૂધી ખાવી.

દવા ૭ મી—કડવી નાહીનો કંદ ધસીને ચોપડીએ તો મટે.

દવા ૮ મી—ડામ દેવો

જે ડાખી તરફતી ગોટી-ગોળી-માં દર્દ હોય તો જમણા હાથના અંગુઠાની ધોરી નસને લોઢાનો ડામ દેવો, અને જે જમણી તરફતી ગોટીમાં દર્દ હોય તો ડાખા હાથના અંગુઠાની ધોરી નસ ઉપર લોઢાનો ડામ દેવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે.

દવા ૯ મી—ખાવાની દવા

કીદરુ પૈસા ૧ ભાર, તથા ખાંડ પૈસા ૨ ભાર, હંમેશાં ગાયના દૂધ સાથે ખાય તો ફાયદો થાય.

દવા ૧૦ મી—પીવાની

સુવા-સવા-રૂ. ૩ ભાર, તથા મેથી રૂ. ૪ ભાર, એ બેને મીઠા પાણીના કુવાના પાણી શેર ૮ માં ઉકાળી શેર ૧ પાણી રહે ત્યારે ડુગડે ગાળી, તેમાં મધ, અથવા બકરીનું કે ગાયનું ઘી પૈસા ૯ ભાર નાખીને સવારમાં ઉભાં ઉભાં પીવું. દિન ૧૪ સૂધી પીવાથી આરામ થાય. પણ આ દવા, રોગની શરૂઆતમાં જ કરવાથી ફાયદો કરે છે.

દવા ૧૧ મી—માણસનાં માથાની ડુમડીના હાડકાને પાણીમાં ધસીને ચોપડવાથી આ રોગ મટે છે.

દવા ૧૨ મી—ચોપડવાની-કાળિયા સરસના પાનાંનો રસ કાઢી તેમાં ઘોડાવજ ધસીને તથા તેમાં સોનાગેરુ મેળવીને ખૂબ ઉકાળીને ચોપડવું.

૧૮ અંબની-મરડાની-દવા

દવા ૧ લી—સુંઠ તોલો ૧, જયફળ તોલો ૧, કેસર તોલો ૧, અરીણ તોલો ૧, અડાયાં છાંણાંની રાખ તોલો ૪, ઉપરતી રકમોનું ચૂરણ બનાવી એક વાલથી બે વાલ સૂધી ઠંડા પાણી સાથે લે તો, ત્રણ દિવસમાં ગમે તેવો અંબ-મરડો-હોય તોપણ મટી જાય છે. આ દવા લોહીના મરડા ઉપર તો ઘણી જ સારી અસર કરે છે.

આ દવા લેતાં પહેલાં શરુઆતમાં એરંડિયા તેલનો જુલાબ લેવાની જરૂર છે. તે લીધા પછી જ દવા શરુ કરવી.

દવા ૨ જી—મરડામાં લોહી પડતું હોય

આંખાની અંતર છાલ શેર ૦૧ લાવીને તેને ખાંડવી, ને માંહે થોડું પાણી છાંટવું, ખંડાઈ રહે સારે નીચોવીને તેમાંથી પાણી શેર ૦૧ કાઢવું, અને તેમાં કળી ચૂનો વાલ ૨, નાખવો, ને પછી પાવું. આ પ્રમાણે દિન ૩ સૂધી કરવાથી અંખ-મરડો-મટે છે.

દવા ૩ જી—ખાવાની દવા

ગોળ રૂ. ૨ ભાર, તેલ રૂ. ૪ ભાર, સુવા રૂ. ૫ ભાર, તથા અશીષુ વાલ ૫, એને વાટીને ફાકી કરવી, ને રોજ સાંજે ઉમ્મરના પ્રમાણમાં વધતી ઓછી ખવડાવવી.

દવા ૪ થી—પીવાની

પાણીને ગરમ કરી તેમાં બે પૈસા ભાર ઘી, તથા જરા મીઠું નાખીને બે ત્રણ દિવસ સૂધી પીવું.

દવા ૫--મી ખાવાની

કરીની ગોટલી, ખીલી, ધાવરાનાં ફૂલ, મોચરસ, સુંક, જાંબુડાના ઠળિયા, અજમોદ, કંતાનનાં ખીજ, અને ધન્દ્રજવ, એ બધી વસ્તુઓને સમભાગે લેઈ ખાંડી રૂ ૨ ભાર દહીં સાથે મેળવીને દિન સાત સૂધી ખાવી.

દવા ૬ ઠી--અજીરણુ પાણુ મટે

સુંક ટાંક ૪, લસણુ ટાંક ૪, ખસખસ ટાંક ૪, સાજીખાર ટાંક ૪, અને સંચોરો ટાંક ૪, એને ખાંડીને ગોળ સાથે ચણીખાર જવડી ગોળીઓ વાળવી, ને રોજ સાંજ સવાર એકેક ખાવી.

૧૮ ઉબકાની દવા

દવા ૧ લી--ભમરીનું ઘર, કમળ કાકડી, લવિંગ, એલચી, વાવડંગ અક્કલકરો, મરી, ખારેક, મોરનાં પીંછાંનો ચાંદલો, એ બધું પા પા ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$ ૦૧, ૦૧) રૂપિયા ભાર લેવું, તેમાં મોરના પીંછાનો ચાંદલો ખાળીને લેવો.

પછી બધી જણુસો વાટીને મધમાં અળવાઈ કરીને દિન સાત સૂધી સરખે ભાગે ચાટવી. ખટાઈ, હીંગ, ખાવાં નહિ.

ગર્ભવંતી સ્ત્રીને ઉબકા* આવે તેની દવા

દવા ૨ છ—ધન્દ્રજવ પૈસા ૦૧૧ બારને ઘીમાં સેકવા, પછી ત્હેને ઝીણા વાટી ત્હેની જુના ગોળમાં ચણોડી જેવડી ગોળીઓ કરી, સવાર સાંજ એકેક ખવડાવવી.

૨૦ માથે ઉંદરી થાય છે ત્હેની દવા

દવા ૧ લી—માથામાં જ્યાં આગળ ચેળ-ખુજલી-આવતી હોય, ત્યાં આગળ એરંડિયું ખૂબ ઘસીને ચોપડવું, પછી તે જગા ઉપર દૂધ તથા ગોળ એકઠાં કરીને મસળવું.

દવા ૨ છ--જે જગા ઉપર ઉંદરી થઈ હોય તે જગા ઉપર દીવેલ ઘસી, તે ઉપર પ્યાજ-કુંગળી-તથા લસણ વાટીને મસળે તો ચેળ મટે, તથા માથાના નિમાળા-કેસ-ખરી પડતા રહે.

૨૧ ઊનવાની દવા

ઊનવા ધણો બળતો હોય

દવા ૧ લી—ઊનવા તથા પેસાળે તનખા મારતા હોય.

જે માણસને પિત્તવાયુ વધી ગયો હોય ત્હેને આ દર્દ થાય છે.

સુરોખાર રૂ. ૧૧૧૧ બાર, ને સાકર રૂ. ૧૧૧૧ બાર, એ બન્નેને રોજ પાણીમાં ઓગાળીને દિન ત્રણ, કે સાત સૂધી પીવું. ખારું, ખાટું, ખાતું નહિ.

દવા ૨ છ—લાજુ લાડીનું મળિયું, દિન સાત સૂધી પાણીમાં ઘસીને પાય તો મટે.

દવા ૩ છ—વાંકલાનાં બી વાટીને દૂધમાં પીએ તો મટે.

દવા ૪ થી—સુરોખાર ટાંક ૧ તથા સાકર ટાંક ૨, વાટીને પાણી સાથે પીએ તો મટે.

૨૨ ઉંઘમાં પેસાળ થઈ જતો હોય તેની દવા

દવા ૧ લી—ટાઢતી મોસમમાં પેસાળ થતો હોય તો તેના ઉપાય.

ઇસબંદ, ઘી, તથા ખાંડ એકઠાં કરીને ખાય તો મટે.

* કુટલીક સ્ત્રીઓને આ રોગ સ્વાભાવિક રીતે લાજુ પડેલો હોય છે.

દવા ૨ છ—ગરમી-ઊનાળાની-મોસમમાં થતો હોય

ધાણુ પૈસા ૧ ભારને ખાંડી ભૂકો કરી, તેમાં ખાંડ પૈસા ૪ ભાર મેળવીને ફાફી મારે તો મટે.

૨૩ ઉધરસની દવા

ટંકણુ ખાર રૂ. ૧૦૦ ભાર, ને છરું રૂ. ૧૦૦ ભાર એ બેને વ્રાટીને રાતે પાણી સાથે ફાકે તો ઉધરસ મટે.

૨૪ (ઝેરી) ઉંદર કરડે તે પર દવા

ખિલાડીનો દાંત પાણીમાં ઘસી, કરડેલા ભાગ ઉપર ચોપડવાથી ઝેર ઉતરે છે.

૨૫ ઊલટી-વામીટ-મટવાની દવા

દવા ૧ લી—સિંધવ પૈસા ૪ ભાર, ને આકડાનું દૂધ પૈસા ૪ ભાર, એ બેને દેવતા ઉપર મૂકી ખદખદાવવું, ને પછી સુકવવું, ને પછી તેને બાળીને તેની ભસ્મ રતી એક, પાણી સાથે આપવી. ખાટું ખારું ખાવું નહિ.

દવા ૨ છ—થોરના દૂધને સુકવી તેની ભસ્મ કરવી ને વાલ ૧૦૦ ગાયના દૂધમાં આપવી. ખટાસ, મરચું ખાવું નહિ.

દવા ૩ છ—એલચી, ડાંગેરની ધાણી, લવિંગ, નાગકેસર, લીંડીપિપળ, કાંગ, થોરના ઠળિયાની મીઝ, મોથ, ને સુખડ.

ઉપરની નવ ચીજોને સરખે ભાગે લેઈ ખૂબ ઝીણી ખાંડીને ચાળી નાખવી, ને તેનું એક તોલા ચૂર્ણ લેઈ તેમાં બે તોલા મધ, ને બે તોલા સાકર મેળવીને રોજ સવારમાં ચાટવું. તેથી ગમે તેવી અસાધ્ય ઉલટી હશે તે પણ મટશે.

દવા ૪ થી—જરાદિ ચૂર્ણ

છરું શેર ૧૦ અને ધાણુ સુકા શેર ૧૦.

આ બન્ને વસ્તુઓને ખાંજા વિના આખીને આખી એક શેર ઘીમાં નાંખવી, ને તહેમાં શેર પાંચ પાણી રેડી ચુકા ઉપર ચઢાવવું, ને પાણી બળી જતા સૂધી ઉકાળવું, પછી તેમાંથી ચોખ્ખું ઘી, ગાળી લેવું, ને તે સાંજ સવાર રૂ. ૧, ભાર ભાતની સાથે ખાવું.

દવા ૫ મી--કવાથ

લીમડા ઉપરની ગળે ધાણા, કાળી દ્રાક્ષ, કરિયાતુ, હરેદળ, વીરભાણના વાળા, મોથ, અને આંખ દુટડાં.

આ બધી વસ્તુઓને અઘાલ, અઘાલ લેવી, ન ભેગી કરી ખાંડીને તેનું ચૂર્ણ કરવું, ન ચૂરણમાંથી અઘાલ ચૂરણમાં અર્ધશેર પાણી રેડીને ઉકાળવું, ન નવટાંક પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેઈ ગાળીને દર રોજ સવારમાં પીવું. ગળતાં જે કુચા રહે તે સાંજના અઘાળ ચૂરણ સાથે ફરી ઉકાળવા, પણ ખીજે દિવસે તે બંને કાઢી નાખી, ખીજું ચૂરણ પહેલા દવસ પેઠે ઉકાળવું.

ઉલટી કરાવવાની દવા ૬ ઠી

મીઠળ રૂ. ૧ ભાર, ને સિંધવ રૂ. ૦૧ ભાર, એ બેઉને ખાંડી ઝીણું કરી નયણે કાઢે રૂ. ૦૧ ભારની ફાકી મારવી, ને ઉપર ગરમ પાણી પીવું એટલે ઉલટી થઈ પરસેવો થશે.

દવા ૭ મી--ઉલટી બંધ થવાની દવા

લીમડાના પાનાનો રસ. પૈસા ૧ ભાર, તથા એલચી દાણા પૈસા ૦૧ ભાર એ બેને ખાંડીને ફાકી મારે તો ઉલટી મટે.

દવા ૮ મી--મેરના પીંછાના ચાંદલા ૨ તથા ભમરીનું ઘર ટાંક ૨, સોપારી જૂનું એક બાળીને તેમાંથી વાલ ૧, એ બધું વાટીને પાણી સાથે પાવાથી ઉલટી સમે છે.

દવા ૯ મી--સિંધવ, ઘીમાં નાખીને પાવો.

દવા ૧૦ મી--પિત્તપાપડાનો ઉકાળો મધ સાથે આપવો.

દવા ૧૧ મી--બાળકની ઓકારી-ઉલટી-ની દવા

કુરીની ગોટલી તથા ચોખાની ધાણી, (ડાંગેરની ધાણી) અને સિંધવ-ખાર એને બારીક વાટી મધ સાથે ચટાડવું.

દવા ૧૨ મી--બાળક ધાવે, કે તરત ઓકે છે તે

બંધ કરવાની દવા

ભોંય રીંગણીના છંડવાનો રસ, પિંપરો, પિંપરીમૂળ, ચવ્યક, ચિત્રક, અને સુંઠ એને ઝીણું વાટી મધ સાથે ચટાડવું.

દવા ૧૩ મી—પિંપરને ઝીણી ખાંડી તેમાં મોર પીંછાના ચાંદલાની રાખ-ભસ્મ-ભેળવી મધમાં ચટાડવી.

૨૬ કમળાના ઉપાય

દવા ૧ લી—કરિયાતું ટાંક ૧૧ અને સાકર ટાંક ૧૧ એ બેને વાટીને ટાઢા પાણી સાથે દિન ત્રણ સૂધી પાઘએ તો કમળો મટે.

દવા ૨ જી—હરડાં ટાંક ૨, અને ઘોળી દ્રાક્ષ ટાંક ૨, એ બેને વાટીને રોજ ૧૪ દિવસ સૂધી ખાવાં.

દવા ૩ જી—કડુ ટાંક ૧૦, અને સાકર શેર ૦૧ ને એકઠાં કરીને ખાંડી, ભૂકા કરવો, ને તેનાં સરખા વજનનાં ૧૪ પડીકાં કરીને પ્રભાતમાં એકેક પડીકું ટાઢા પાણી સાથે કાકવું.

દવા ૪ થી—મીઠી ડોડીનો રસ પળી ૧ તથા મધ પળી એક એકઠાં કરીને પીવાથી કમળો મટે.

દવા ૫ મી—વણમૂળ—ને ચોખાના ઘોવણુ સાથે ધસીને પાવું.

દવા ૬ ઠી—હળદર, શિલાજીત, અને આમલીનું ચૂર્ણ, પાણી સાથે આપવું.

દવા ૭ મી—કમળો તથા પિંડ રોગ મટે

મોથ, ખેર, પિંપળ, ચિત્રો, સડકચૂરો, સુંઠ ને, વાવડીંગ એ બધાંને બરાબર વજને લેઈ બારીક ખાંડી દરરોજ સવારમાં તેની રૂ. ૦૧ ભારની કાકી મારે તો મટે.

દવા ૮ મી—તાંદલજી-ઝરખલા—ની બાજીનો રસ શેર ૦૧ તથા સાકર શેર ૦૧ એકઠું કરી પીએ તો પિત્તનો કમળો મટે.

દવા ૯ મી—ગેરુ, ફટકડી, હળદર, આંબળાં, એ સર્વેને ટાઢા પાણીમાં ધસીને અંજન કરવું, ને પછી ગાયના દૂધમાં સુંઠની ભૂકી નાખીને પીવું.

દવા ૧૦ મી—દેવ ડાંગરના ફળનું ચૂર્ણ એક ચોખા બાર લેઈને નાક વાટે તાણવું, તેથી તે વાટે પીગું પીગું પાણી નીકળી જઈ કમળો મટશે.

દવા ૧૧ મી—ત્રિફળા, અર્ધુસો, કરિયાયું, લીમડાની સળીઆ, કડુ, ને ગળો એને સમભાગે લેઈ ઉકાળો કરીને પાવું.

દવા ૧૨ મી—મીઠળ આખું છાંડાં સાથે ખાંડવું, તેમાંથી અર્ધો ભાગ સેઈ દહીં તોલા બેમાં ચટાડવું, ને બીજું અર્ધું રહ્યું તે બીજે દહાડે દહીં તોલા બેમાં ચટાડવું, એટલે લીલાં પીળાં ઓઠાવશે, અથવા ઝાડા વાટે કમળાને રોગ નીકળી જશે. તેની ઉપર ભાત, સાકર ને ધી વિના બીજું કાંઈ ખાવું નહિ.

દવા ૧૩ મી—કમળો તથા ઝામર*

પાડવેલાનાં બે સુકાયેલાં છંડવાં લાવી, તેમાંથી ફક્ત બીજ જ કાઢી નાખીને પાણી ભરવું, ને રાતે ઝાકળે રાખી મૂકી, સવારમાં તે પાણી જરા સુંઘાડવું તેથી નાક વાટે, મગજમાંથી કમળો નીકળી જશે.

૨૭ શરીરે કરોળિયા થાય છે ત્હેની દવા

દવા ૧ લી—હળદર શેર ૧૧૧ અને કુંવાડિયાનાં બી શેર ૧, તથા સાંછ શેર ૧૧૧ એ ત્રણેને ખાંડી ભૂકા કરી, કુંવારના લાખરાને ચીરીને તેમાં ભરવો, ને છાંંએ સુકવવું, પછી તેમાંથી કાઢી લેઈને છાંંએ સુકવી, તેમાંથી પાસેર ખવડાવ્યાથી સારું થાય.

દવા ૨ જી—મૂળાનાં પીળાં પાકાં પાનાંના રસમાં કુંવાડિયાના બીનો ઝીણો ભૂકા મેળવી તેના કરોળિયાપર દિવસમાં ત્રણ વાર લેપ કરવો, ને તડકે કલાક સૂધી રહેવું. ને પછી દંડા, કેં ગરમ પાણીથી નહાવું.

દવા ૩ જી—તેલિયો દેવદાર, લીંબુના રસમાં ધસીને ચોપડવો.

દવા ૪ થી—બહેડાનાં કે તલનાં ફૂલને પાણીમાં ધસીને ચોળવું.

દવા ૫ મી—આવચીને લીંબુના રસમાં ખૂબ ઝીણી વાટીને ચોપડવી.

૨૮ કફનો ઉપાય

મ્હોટી હરેદળ રૂ. ૧ ભાર, ધુલાવેલો ટંકશુખાર રૂ. ૧ ભાર, વરાગટ્ટ મીઠું રૂ. ૧ ભાર, સાકર રૂ. ૧ ભાર, સોના મુખી રૂ. ૧ ભાર, મરી કાળાં રૂ. ૧ ભાર, અને દ્રાક્ષ રૂ. ૧ ભાર, તથા સિંધવ રૂ. ૧ ભાર.

આ બધાંને ખાંડી ભૂકા કરી, કપડે ચાળી લેવું, પછી એક મ્હોટું દાડમ લેઈ તેમાંનાં બી-કળિયા-કાઠી નાખી તેમાં પેસો બધો ભૂકા ભરવો, ને કપડાંજાણુ કરી બાંધવું. બફાઈ રહ્યા પછી તેમાંનો બધો મસાલો, ને દાડ-

* દવા બરોબર ન આવડે તો બચ બરેશી છે. માટે વિચારીને કરવી.

મનાં કાઢી લીધેલાં બી, ખજમાં નાખીને ખજ કરવો, ને તેની લખોટી જેવડી ગોળીઓ કરી સવાર સાંજ એકેક ગોળી ખાવી. ખટાશ, મરચું, ને તેલ ખાવાં નહિ. ખાધામાં આવે તો દવાનો ગુણ લાગે નહિ.

૨૯ કપૂર ખનાવવાની રીત

કળનો રસ કાઢવો, ને તેને વલોવવો, ને પછી ઠરવા દેવો, જે ઉપરનું પાણી થોડુંક કાઢી નાખવું, પછી પેલા ઠરેલા જડા પાણીમાં શેર પાણીના વજનમાં નવટાંક સુરોખાર વાટીને નાંખવો, પછી એક માટીના કારા વાસ-ણમાં ખડીનો લેપ કરવો, ને સુકવવું, એમ ત્રણવાર લેપ કરીને સુકવ્યા પછી પેલો સુરોખારવાળો રસ તેમાં રેડી ચુલા ઉપર મેલવું, ને ધીમે તાપે ઉકળવા દેવું. ને ઠરવા આવે ત્યારે ઉતારી લેઈ સુકવવું એટલે કપૂર થશે.

૩૦ કડવી દૂધીને મીઠી કરવાની રીત

કડવી દૂધીમાં ઉસ્તકાષ્ઠનો ભુકો નાખીને બાફવી એટલે મીઠી થશે.

૩૧ કલાઈ મારવાની રીત-ને ઉપયોગ

કલાઈને ગાળીને તેનો રસ ગાયના મૂતરમાં રેડવો, પછી ફરીને તેને લીંબુના રસમાં ગાળીને તે અંને કલાઈનો રસ એક કારા કલેઢામાં નાખવો, ને તેમાં અજમો તથા હળદર ભેળવીને કલેહું ચુલા ઉપર ચઢાવવું, ને નીચે ધીમે તાપ કરી, કલેઢામાં અજમો ને હળદર નાખતા જવું. અજમો ને હળદર બળીને રાખ થાય એટલે ફરીને તેને તે વસ્તુઓ નાખતા જવી, ને કલાઈને કડછી-વતી હલાવતા જવું. એમ કલાઈની રાખ-ભસ્મ-થાય ત્યાં સૂધી કર્યાં કરવું. રાખ થાય એટલે ઉતારીને જૂદા જૂદા અનુપાનમાં જૂદા જૂદા રોગ ઉપર નીચે પ્રમાણે આપવી.

ભસ્મ, બરોબર થઈ છે કે નહિ, તે જોવા માટે તહેને દેવતાના અંગારા ઉપર થોડી નાખવી, જે તેમાંથી 'જરા પણ ધૂમાડો નીકળે તો તેમાં હળુ કચાસ રહી ગઈ છે,' એમ સમજી કદી પણ તેનો દવા તરીકે ઉપયોગ કરવો નહિ, કેમકે હર કોઈ ધાતુની ભસ્મ કાચી હોય તો જ તેમાંથી ધૂમાડો નીકળે છે. બરોબર રીતે-જેઘએ તેવી-બળી ગયેલી ધાતુમાંથી ધૂમાડો કદી પણ નીકળતો જ નથી.

કલાઈ ભસ્મના જૂદા જૂદા ઉપયોગ

ઉપાય ૧ લો—કલાઈની ભસ્મ ટાંક ૦૧, ને કપૂર માસા ૧ એ બેને મેળવીને ખાય તો મોંની દુર્ગંધ મટે.

ઉપાય ૨ જો—જયફળ સાથે કલાઈ ભસ્મ ખાધી હોય તો શરીર પુષ્ટ થાય તેમાં કલાઈ ભસ્મ માસા ૧ ને જયફળ ટાંક ૦૧ સાથે ખાવાની છે.

ઉપાય ૩ જો—કલાઈની ભસ્મ માસા ૧, ને તુલસીનાં પાનાં ટાંક ૦૧ સાથે ખાય તો તનકિયો પ્રમેહ મટે.

ઉપાય ૪ થો—કલાઈ ભસ્મ માસા ૧, ને ગાયના ઘી ટાંક ૫ સાથે મેળવીને દિન ૨૧ સૂધી ખાય તો ક્ષય રોગ મટે.

ઉપાય ૫ મો—કલાઈ ભસ્મ માસા ૧, ને હળદર ટાંક ૫ માં ખાય તો રક્તપિત્ત-રગત પિત્ત-મટે.

ઉપાય ૬ ઠો—કલાઈ ભસ્મ માસા ૧, ને મધ ટાંક ૫ માં મેળવીને ખાય તો પુરુષાતન આવે.

ઉપાય ૭ મો—કલાઈ ભસ્મ માસા ૧, ને મરિયાં ટાંક ૫ ના ભૂકા સાથે ખાય તો મહા રોગ મટે.

ઉપાય ૮ મો—કલાઈ ભસ્મ માસા ૧, ને પિપળ ટાંક ૫ સાથે ખાય તો ભૂખ વધે. ને જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય.

ઉપાય ૯ મો—કલાઈ માસા ૧, ને નાગરવેલનાં પાન ટાંક ૦૧ સાથે ખાય તો ધાતુ વધે. પુરુષમાં આવે.

ઉપાય ૧૦ મો—કલાઈ ભસ્મ માસા ૧, ને કાથા ટાંક ૦૧ સાથે ખાય તો સ્ત્રીનું રક્ત વહેતું બંધ થાય. (રક્ત પ્રદર)

ઉપાય ૧૧ મો—કલાઈ ભસ્મ માસા ૧, ને સમુદ્ર ફળ ટાંક ૦૧ સાથે મેળવીને ખાય તો નાકનું પીનસ જાય.

ઉપાય ૧૨ મો—કલાઈની ભસ્મ માસા ૧ ને ચંપાના ફૂલ ટાંક ૦૧ સાથે ખાય તો શરીરનો પરસેવો ગંધાતો મટે.

ઉપાય ૧૩ મો—કલાઈની ભસ્મ માસા ૧, ને કસ્તુરી રતી ૧ સાથે ખાય તો સ્ત્રી સંગ વધારે વાર કરે.

ઉપાય ૧૪ મો—કલાઇની ભસ્મ માસા ૧, ને ગોળ ટાંક ૦૧ સાથે મેળવીને ખાય તો અન્ન પાચન થાય. પાચન શક્તિ વધે.

ઉપાય ૧૫ મો—કલાઇની ભસ્મ માસા ૧, ને મધ ટાંક ૦૧ સાથે મેળવીને ખાય તો ભાગ્યાં હાડ સંધાય.

ઉપાય ૧૬ મો—કલાઇની ભસ્મ માસા ૧, ને નાક છીંકણી-તડાક છીંકણીના પાના-માસા ૦૧ સાથે ખાય તો પુરુષાતન વધે-ને ધાતુ સ્તંભન થાય.

૩૨ કૃમી-કરમિયા-ચરમિયા-ની દવા

દવા ૧ લી—વાવડંગને દૂધમાં ઉકાળીને પાવાથી કરમીયા મટે છે, તેમ પેટમાં ઉંચા ચઢતા નથી.

દવા ૨ જી—કવાથ

ખેરસાલ પૈસા ૧ ભાર, ઇન્દ્રજીવ પૈસા ૧ ભાર, લીમડાની છાલ પૈસા ૧ ભાર, ખુરાસાની વજ પૈસા ૧ ભાર, સુંક પૈસા ૧ ભાર, પિંપળ પૈસા ૧ ભાર, મરી પૈસા ૧ ભાર, ત્રિક્ષ્ણા પૈસા ૧ ભાર, અજમો પૈસા ૧ ભાર, કરમાણી અજમો પૈસા ૧ ભાર, વાવડંગ પૈસા ૧ ભાર, ને કાળીજીરી પૈસા ૧ ભાર.

આ બધી વસ્તુઓને ખાંડી સરખા વજનનાં સાત પડીકાં કરવાં, ને રોજ એકેક પડીકું પાણીમાં ઉકાળીને પાવું, તેમ ઉકળતી વખતે તેમાં ગૌમૂત્ર પૈસા ૪ ભાર નાખવું. આ પ્રમાણે દિન સાત સૂધી પાવાથી કૃમી મરી જઈ ફરી થશે નહિ.

દવા ૩ જી—અળખીજ ટાંક ૩ ને વાટી તેલની કુલેરમાં* નાખીને ખવડાવીએ તો કૃમીયાની કાથળી નીકળી પડે.

દવા ૪ થી—કૃમીનો ગોળો ખેસાડવાની દવા

એલચી રૂ ૧ ભાર, ને લવિંગ રૂ ૧ ભાર, એ બેને સેકીને તેમાં સંચળ રૂ ૧ ભાર, તથા કુલાવેલી હીંગ રૂ ૧ ભાર, મેળવીને ખૂચ કીણા વાટવાં ને તેમાંથી છોકરાંની ઉંમર પ્રમાણે ફાકી મરાવવી.

* બાજરીના લોટમાં ધી તથા ગોળ નાખી જે બનાવે છે તેને કુલેર કહે છે. તેલની કુલેર એટલે ધીને ઠંડાણે તેલ નાખેલી કુલેર—

દવા ૫ મી—નાક છીંકણી-તડાક-છીંકણીના એક પાનને અથવા અર્ધા પાનને પાણીમાં વાટીને પાવાથી દર્દીને જ્વરમાં ઉલટી થઈ કૃમીના ગોળો તરત બેસી જશે. આ દવા કરી જાયેલી છે. તેથી ગમે તેવો ગોળો હેઠે બેસે છે.

• દવા ૬ ક્રી—કરમિયા થયા હોય

ખેરસાલ રૂ. ૦૧ ભાર, કકુ રૂ. ૦૧ ભાર, પિત્તપાપડો રૂ. ૦૧ ભાર, વજ રૂ. ૦૧ ભાર, હરડેદળ રૂ. ૦૧ ભાર, બેહેડાં રૂ. ૦૧ ભાર, આંબળાં રૂ. ૦૧ ભાર, સુંક રૂ. ૦૧ ભાર, કાળાં મરી રૂ. ૦૧ ભાર, પિંપર રૂ. ૦૧ ભાર, નસોતર રૂ. ૦૧ ભાર.

આ બધાંને ખાંડી કપડાવતી ચાળી ગાયના મૂત્ર સાથે મરીના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને રોજ એકેક ગોળી ખવડાવવી. આળક, કદી ના ખાય તો પાણીમાં ઘસીને પાવી. ખારું, ખાટું ખાવા આપવું નહિ.

દવા ૭ મી—કંપીલો તોલા ૨, ને ખાટા દહીંમાં મેળવીને વય પ્રમાણે ખવડાવે તો તમામ કરમિયા મરી જઈને ઝાડા વાટે નીકળી પડે. પણ એ દવા ખવડાવતાં પહેલાં દર્દીને ગોળ ખવડાવવો ને બીજે દહાડે આ દવા આપવી. આથી ગોળને બધાં કરમિયા વળગીને બીજે દિવસે (દવાના દિવસે) નીકળી જશે.

દવા ૮ મી—જૂની દાડમડીના ઝાડનું છાંયુ ટાંક ૪, ને પાણી શેર ૯માં ઉકાળી, શેર પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેવું, ને પછી ગાળી નાખીને તે પાણી-માંથી થોડું પાવું. તેથી કરમિયા મરી જશે.

દવા ૯ મી—સણનાં બી તોલા ૧, ને વાટી ગાયના મૂત્રમાં ૨૧ દિવસ સૂધી પીએ તો કરમિયાનો નાશ થાય.

દવા ૧૦ મી—કરમાણી અજમે તથા ખાખરાનાં બી બરાબર વજનનાં લેઈ બારીક ખાંડી ઢાકી મરાવવી.

દવા ૧૧ મી—નળિયાંને ખાંડી ભૂકો કરી સવારે ખાય તો મટે.

દવા ૧૨ મી—મરડાશીંગ માસા ૩ નો ભૂકો કરી તેણ સાથે ખાય તો કરમિયા મરી જાય.

૩૩ કાનનાં દર્દોની દવા

દવા ૧ લી—કાનમાં કાનખજૂરો—કાન પીછાડા—પેઠા હોય

ખડખડાનાં ખીજને પાણીમાં વાટી તે પાણીનાં ટીપાં કાનમાં મૂકીએ તે કાનખજૂરો મરીને નીકળી જાય.

દવા ૨ જી—કાન પાક્યો હોય

મારથુથુ કુલાવીને કાનમાં ભભરાવવું.

દવા ૩ જી—કાન પાકી પરું વહેતું હોય

મજ્જા પૈસા ૦૧ ભાર, દેવદાર પૈસા ૦૧ ભાર, સિંધવ પૈસા ૦૧ ભાર, હોંગ પૈસા ૦૧ ભાર, ઉપરેટ પૈસા ૦૧ ભાર, એ પાંચે વાનાંને ઝીણું ખાંડીને તેને બકરીના મૂતરમાં દિન સાત સૂંધી ખળવાં, પછી ત્હેની ચણીબોર જેવડી ગોળીએ વાળવી, ને બકરીના મૂતરમાં ધસીને કાનમાં ટીપાં પાડવાં.

દવા ૪ થી—કાનમાં ધાક પડી ગયા હોય તથા કાન

બહાર મારતા હોય

સમડાની શીંગો બાશીને તેનો રસ કાઢવો, ને તેમાં નાગરવેલના પાનનો રસ મેળવવો, પછી એ બંને રસમાં સમુદ્રશીણુ ધસીને તેનાં કાનમાં ટીપાં પાડવાં.

દવા ૫ મી—ગરમીથી કાન દુખતા હોય

સ્ત્રીના થાનના દૂધ (ધાવણ) નાં કાનમાં ટીપાં પાડવાં.

દવા ૬ ફી—લીંબુના રસનાં ટીપાં પાડવાથી પણ મટે છે.

દવા ૭ મી—લોહીથી કાન દુખતા હોય તો ફસ ખોલાવવી.

દવા ૮ મી—વજ્ર અને કરિયાતાને તેલમાં ઉકાળી કાનમાં તે તેલનાં ટીપાં પાડવાં તેથી કાનનું દુઃખ મટશે.

દવા ૯ મી—કાનમાં કીડા પડ્યા હોય ને બહાર

નીકળતા ન હોય તો

એળિયાને વાટી ગાયના ઘીમાં ગરમ કરીને તે ઘી ટાકું પજા પછી કાનમાં રેડવું, તેથી કીડા મરી જશે.

દવા ૧૦ મી—કાનમાં હંમેશાં પરું વહેતું હોય તો

ટંકણખાર ખાંડી ઝીણો ભૂકા કરી કાનમાં ભભરાવવો, ને ઉપર લીંબુના રસનાં ટીપાં પાડવાં.

દવા ૧૧ મી—કાનમાં ગણુગણુા઼ જેવો અવાજ
થતો હોય તો

અદામનું તેલ રેડવું, અથવા દૂધીનું તેલ મૂકવું, ને દિવસમાં ચાર
વાર જમવું.

દવા ૧૨ મી—કાને બહોરાશ આવી ગઈ હોય તો

આકડાનાં પાંદડાં, દેવતા ઉપર ગરમ કરી તેના રસનાં કાનમાં ટીપાં
પાડવાં. દિન ચાર સૂધી કર્યાથી કાન ઉઘડશે.

દવા ૧૩ મી—બહોરાશ થતાની શરૂઆતમાં જ ઉંટનું મૂતર લાવી રાતે
સુતી વખતે કાનમાં ટીપાં પાડે તો ફાયદો થાય.

દવા ૧૪ મી—કાન પાકી પરું થતું હોય

સમુદ્રશીણુનો ભૂકા, સોપારીની રાખ, અને કાથાનો ભૂકા, એ ત્રણે
એકઠાં કરીને કાનમાં ભભરાવવાં.

દવા ૧૫ મી—કાનની બહોરાસ

મરી દાણા ૭ ને તેલ ટાંક ૫ માં ઉકાળીને તે તેલ ટાકું પચા પછી
તેનાં રુના પુમડાવતી કાનમાં ટીપાં મૂકવાં.

દવા ૧૬ મી—કાન પાક્યો હોય

કોડીને બાળીને ઝીણી વાટવી, પછી છાસની પરાયમાં મીઠાનો કાંકરો
નાખીને પરાય ઉકાળવી, ને ટાટી પડી ગયા પછી તેના થડી દિવસમાં ત્રણ
ચાર વાર કાન ઘોઈ નાખવો, પછી કાનમાં લીંબુના રસનાં ટીપાં પાડવાં,
તેમ કોડીની રાખ ભભરાવી ને કાગળની ભુંગળી કરી કાનમાં ડુંક મારવી
એટલે કાન પાકતો હશે તો મટશે.

દવા ૧૭ મી—કાનમાંથી પરું વહેતું હોય તે

બંધ કરવાની દવા

સમુદ્રશીણુ, સોપારીની રાખ, ને કાથો, એ ત્રણેને ઝીણું વાટી કાનમાં
મૂકવાથી પરું વહેતું બંધ થશે.

દવા ૧૮ મી—કાનનું બહોરાપણું

મૂળાના પાનનો રસ, કડવું તેલ, ને મધ, એને બરાબર વજનમાં લેઈ
જરા ગરમ કરીને કાનમાં ભભરાવવાં.

દવા ૧૯ મી—ઉપાય ૨ જો

સાકર તથા એલાયચીને બારીક વાટી કાનમાં મૂકવાં.

દવા ૨૦ મી—ઉપાય ૩ જો

આકડા તથા ધંતુરાના પાનાના રસમાં વજન ધસવી, ને તે ત્રણેમાં બે પૈસા ભાર તેલ તથા લસણની કળિયો પાંચને વાટીને નાખવી, ને પછી તે ખદખદાવવું, રસ બળી જાય, ને તેલ એકલું રહે ત્યારે ઉતારી લેઈ તે તેલનાં ટીપાં કાનમાં મૂકવાં.

૩૪ કારેલાંને મીઠાં કરવાની રીત

કારેલાં સમારી તેમાં હડે વાટી તેના ભૂકા નાખે ને પછી આફે તે તેની કડવાસ નીકળી જઈને મીઠાં થાય, પછી તેનું શાક કરવું.

૩૫ શરીરની કાન્તિ વધવાની દવા

આસંદને ઝીણી ખાંડીને ચાળી નાખવી, પછી તેના વજન અરોબર તેમાં ખાંડ ભેળીને ત્રેની સવારમાં ફાફી ભારી ઉપર દૂધ પીવું તેથી કાન્તિમાં તથા બળમાં વધારો થાય છે.

૩૬ કેસ-નીમાળા

દવા ૧ લી—કેસ વધવાની દવા

ગોખરુ તથા તેલનાં ફૂલને સમ ભાગે લેઈ બહુ ઝીણો ભૂકા કરવો, પછી તેમાં ઘી તથા મધ સરખા વજનનાં નાખી બળમાં બળીને મલમ કરવો, ને તે કેસને ચોપડવો.

દવા ૨ જી—માથે ટાલ પડી ગયેલા ભાગમાં ફરી

કેસ લાવવાની દવા

હાથી દાંતની રાખ, અને રસાંજન, એ બેને સમભાગે લેઈ બકરીના દૂધમાં લેપ કરવાથી ગયેલા કેસ પાછા ઉગે છે.

દવા ૩ જી—કેસ કાઢી નાખવાની દવા

કપૂર, બીલામાં, શંખભસ્મ, જવખાર, અને મનસીલ, એ વસ્તુઓને સરખા વજનમાં લેઈ તેટલા જ વજનના તેલમાં કકડાવવી, ને કકડતી વખતે તેમાં હરતાલ વાલ ૧, ને ખાંડીને નાખવી, પછી ઉતારી લેઈ તેના લેપ કરવાથી કેસ જતા રહે છે.

૩૭ કોલેરાની દવા

કૌવચના કાંટા રૂ. ૦૧ ભાર, ને દૂધ શેર ૦૧ માં મેળવીને પાવું. તેથી ઝાડો તથા ઉલટી બંધ થશે.

૩૮ કોળા પાક

ઘોળા કોળાને (ભુરાને) સારી રીતે છોલીને સમારવું, પછી તેને ઘીમાં તળીને કરકરું થાય ત્યારે ઉતારી લેવું, પછી દૂધમાં નાખીને ઉકાળવું, ને બધો ભાગ આગળી-ગળી-જાય, એટલે ઉતારી લેઈ ખાંડ શેર ૫ ની ચાસણી કરી તેમાં નાખવું, તેમ તેની સાથે ઘી પણ નાખવું. વળી મરી, સુંક, પિંપર, ને જીરું, સમભાગે લેઈ વાટીને તેમાં મેળવવું. ને પછી સવારના પહોરમાં થોડું થોડું ખાવું આથી શરીરમાં શક્તિ આવશે.

૩૯ ઘોળા કોળાના ગર્ભની છાશ કરવાની રીત

ઘોળા કોળાના ગર્ભનું ઝીણું ચૂર્ણ કરી, દહીંમાં કાલવવું, ને પછી સુકવી દેવું, પછી છાશની જરૂર પડતાં તેમાં પાણી રેડવું, એટલે છાશ થશે.

૪૦ ન્હાના છોકરાંના માથામાં કોહુ થયો હોય

તે મટવાની દવા

બકરીની લીંડીએને બાળીને રાંખ કરવી, પછી અરણીના પાનાને શેર રસ કાઢી તેમાં પેલી રાખ રૂ. ૧ ભાર, મેળવવી, પછી ઘેરે કાઢેલ દીવેલ-એરંડિયા-માં નીચેની જણસો વાટીને નાખવી, ને દીવેલ તથા અરણીના રાખ-વાળો રસ, બે ભેગાં કરીને ઉકાળવાં, ને કાચના વાસણમાં ભરી લેઈ કાઢવાળા ભાગ ઉપર ચોપડવું. નાખવાની ચીજોનાં નામ. સીંદુર રૂ. ૧ ભાર, મોરચુથુ બે આની ભાર, અરીણુ રૂ. ૧ ભાર, બોદારશીંગ રૂ. ૦૧ ભાર, માયાં રૂ. ૦૧ ભાર, સોપારી રૂ. ૦૧ ભાર, આમલસારો ગંધક રૂ. ૧ ભાર, સોના ગેરુ રૂ. ૦૧ ભાર, રસ કપૂર રૂ. ૦૧ ભાર, કાથો રૂ. ૧ ભાર, અને કપૂર કાચલી રૂ. ૧ ભાર, ખાંડી કપડછાણુ કરીને નાખવાં.

૪૧ કોઠની દવા

દવા ૧ લી—બવડાવવાની

બીલામા પૈસા ૧ ભાર, અજમાને ઝાડકવાથી નીકળેલાં ફેતરાં પૈસા ૧ ભાર, ને પારો વાલ ૫, એ ત્રણેની ગોળીઓ ૧૫ સરખા વજનની કરવી

ને રૂ. ૨ ભાર ધી, સાથે રોજ એકેક ગોળી ખવડાવવી. પથ્થ-ખારું, ખાટું, કાળું, ફરું, વગેરે ખાવા દેવું નહિ. પણ રોજ ઘઉંની રોટલી, ને લાડુ ખાવા આપવા. તે વિના બીજું કંઈ ખાવું નહિ. કેમકે પારો આવેલો છે.

દવા ૨ જી—ધૂણી લેવી

હીંગળો પૈસા ૦૧ ભાર, પારો પૈસા ૦૧ ભાર, ને કાચકીનાં પાના પૈસા ૦૧ ભાર, એ ત્રણેને વાટી ખળ કરવાં, પછી તહેનાં સરખા વજનનાં સાત પડીકાં બનાવી રોજ એક પડીકાની કમ્મર સૂધી ધૂણી લેવી, કમ્મરના ઉપલા ભાગને ધૂણી આપવાની જરૂર નથી. ધૂણી લેતી વખતે ધૂણીની આસ-પાસ કમ્મર સૂધી ગોઠડું ઓઢી લેવું. એનાથી મોં આવી જાય તો તે ઉપર નીચેની દવા કરવી.

ફટકડી પૈસા ૦૧ ભાર, ખોરડીની છાલ પૈસા ૦૧ ભાર, હીમજીહડે પૈસા ૦૧ ભાર, એને ઝીણું ખાંડીને કપડાવતી ચાળી નાખી એકઠાં કરી મોંમાં આંગળીવતી ચોપડવાં, ને મોંમાંથી લાળ, નીતરી જવા દેવી. મોં ગળતું રાખવું. આથી સારું થશે. દવા વિચારીને કરવી.

દવા ૩ જી

લસણ રૂ. ૦૧ ભારને, છોલી, વાટીને ઘેટી, અને બકરીના દૂધમાં વાટીને નાખવું ને પછી પાવું.

૪૨ કંઠ-સ્વર-ઉઘડવાની દવા

દવા ૧ લી—સાકર શેર ૧, આંબાનો મેર શેર ૧, અક્કલકરો ૦૧ શેર, એ ત્રણેને ખાંડી રોજ સવારમાં રૂપીઆ રૂપીઆ ભારતી ફાકી મારવી.

દવા ૨ જી—ભાંગરાના પાનાનો રસ, નાગરવેલના પાનાનો રસ, અને કેળનું પાણી એ ત્રણે એક વાડકામાં નાખી, તેમાં ખુરાસાની વજ, બ્રહ્મા-વચી, અને આંબાનો મેર ખાંડીને નાખવો, પછી તેમાં સળી બોળીને બીજ પાણીના પ્યાલામાં તે સળી હલાવી, પ્યાલાનું પાણી પી જવું. તેથી સ્વર સારો થશે. કાયલના જેવો ટહુકશે.

૪૩ કંઠમાળના રોગની દવા

દવા ૧ લી—ગોળમાં કાળી ઇંધારનું મૂળિયું માસો એક ધસીને દિન ૨૧ સૂધી ચોપડવું.

દવા ૨ જી—માણસનાં હાડકાંની કરચો, ચામડીની રાખ, અને રાજ તથા જૂની ઈંટ, એ બધાંનો ઝીણો લોટ જોવા-ભૂકા કરી ઘીમાં કાલવીને ચોપડીએ તો કંઠમાળનો રોગ મટે.

દવા ૩ જી—કંઠમાળ વિના વધારામાં ખીજાં ગુમડાં મટે, ગુમડું ભર-નીગળ થતું. હોય તે પણ મટે, તેમ પાડું પણ મટે. તેવી દવા.

મીંઢળ ટાંક ૬, મનશિલ ટાંક ૩, ગોળ ટાંક ૩, મરી ટાંક ૩, ટંકણુ-ખાર ટાંક ૩, ગુગલ ટાંક ૩, કંપીલો ટાંક ૩ એ બધાંનો ખારીક ભૂકા કરવો. પછી ગાયના ઘી શેર ૧, ને તાંબાના વાસણમાં ઉતું કરવું, પછી તેમાં અતુક્રમે ઉપરની વસ્તુઓ ખળી કપડછાણ કરીને નાખવી, મીંઢળ, ગુગલ, ટંકણુખાર, ગોળ, ને કંપીલો, મનશિલ, ને મરી નાખવાં. પછી ઉતારી લેઈ, ઉપર બતાવેલા રોગ ઉપર ચોપડવું.

દવા ૪ થી—તુવેરની દાળને બાળીને ત્હેની મેંશ કરવી, પછી સોવાર ઘાંચેલા ગાયના ઘીમાં તે મેળવીને કંઠમાળ ઉપર ચોપડવી. કરી પળાવવી—એટલે ખાટું, તેલ, મરચું ને ખટાશ ખાવા દેવાં નહિ.

૪૪ કામદેવ એટલે ધાતુ વધવાની તથા

સ્તંભન થવાની દવાઓ

શરીરમાં ધાતુ એટલે કામદેવ એ શરીરનો રાજા છે, રાજા વિના જેમ રાજ્યમાં અન્ધેર ચાલવાથી લુંટ, ચોરી, ખુન વગેરે થઈ પ્રજા પીડાય છે, તેમ ધાતુ ક્ષીણ થયે, શરીરમાં અનેક પ્રકારના રોગ ઉત્પન્ન થઈ તેનો નાશ કરે છે, તેથી પ્રથમ ધાતુ સાચવવાની, તથા વધારવાની જરૂર છે. તે હશે તો જ કામ કરવામાં ઉત્સાહ અને આનંદ આવશે, ત્હેનાથી જ ધૈર્ય, હિમ્મત, અને શૂર આવશે. ધાતુને નકામી ન જવા દેવા માટે આર્ય લોકના વૈદક ગ્રંથોમાં અનેક સ્થળે જણાવેલું છે.—યોગ રત્નાકરમાં લખ્યું છે કે:—

અગ્નિમૂલં બલં પુસાં રેતોમૂલં ચ જીવિતમ્ ।

તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન વન્નિહં શુકં ચ રક્ષયેત્ ॥

આપણે જે કાંઈ ખાઈએ પીએ છીએ, તે અન્ન ઉપર જ્યારે કેટલાક સંસ્કાર થાય છે, ત્યારે તેમાંથી રક્ત, માંસ વગેરે સપ્ત ધાતુ તૈયાર થાય છે,

એમ વીર્ય બનવામાં અન્ન ઉપર અસંખ્ય સંસ્કાર થાય છે. તેવી રીતે થયેલા વીર્યનું રક્ષણ ન કરતાં ફક્ત પશુવત્ ઈન્દ્રિયના સુખને માટે તહેને ગુમાવવું, એ કેવળ મૂર્ખાઈ વિના બીજું શું છે.

આ ધાતુ-વીર્ય-કેમ વધે તેના માટે નરવદાયાર્ય નામના એક પ્રાચીન ગુજરાતી કવિએ વાત્સ્યાયન સૂત્રના આધારે એક દશ પ્રકારનું કાવ્ય બનાવ્યું છે, (આ કાવ્યની ભાષા ઉપરથી તે આશરે ચારસો વરસ ઉપર રચાયું હશે એમ જણાય છે.) આ કાવ્યમાંથી તેમ બીજાં તેવાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોમાંથી લેખકે કામવૃદ્ધિ માટે તેમ કામ સંતબન માટે નીચેની દવાઓ જન ઉપયોગી ધારીને ઉતારી લીધી છે.

કામ-વીર્ય-વિષેની દવાઓ

દવા ૧ લી—સાકર ચીનાઈ શેર ૦ા, માખણ શેર ૧, ને ખસખસ શેર ૦ા, એ ત્રણેને એકઠાં કરીને દિન આઠ સૂધી ખાવું. તેથી શરીરમાં લોહીને વધારો થઈ શક્તિ વધશે, તેમ ધાતુનો ટકાવ રહેશે.

દવા ૨ જી—પ્રાતઃકાળે ઉડી દૂધમાં ધી નાખીને ઉકાળવું, ને પછી તેમાં રાત્રી ખાંડ નાખીને પીવું, બપોરે મધ, ને માખણ સાથે ઘઉંની રોટલી ખાવી, ને ખાધા પછી સેલડી ચુસવી.

દવા ૩ જી—તજ, તમાલપત્ર, જવંત્રી, જયફળ, અક્કત્રકરો, નાગ-કેસર, ને ઉટકંટાનાં બીજ, એ બધું બરોબર વજનમાં લેઈને ખાંડવું, ને કપડાવતી ચાળી નાખી, તેની મધમાં ટાંક ૨, પ્રમાણેની ગોળીઓ વાળી, તે ગોળી રાતે સુતી વખતે એકેક ખાવી.

દવા ૪ થી—ન્હાની એલાયચી, જયફળ, જવંત્રી, કાળી મુશળી, રાતા કંદ, (રાત્રી ડુંગળી હશે?) ખાજ એટલે ડુંગળીનાં બીજ, એ બધી વસ્તુઓ સમ ભાગે લેઈ, ખાંડીને દ્રાક્ષના રસમાં ટાંક ૧ ભાર પ્રમાણેની ગોળીઓ વાળવી, ને રાતે વાળુ કર્યા પછી એકેક ખાવી.

દવા ૫ મી—સુંઠ ટાંક ૧, ને આસંદ ટાંક ૧, એ બેનું ચૂર્ણ કરી પ્રભાતમાં ખાવું, ને ઉપર ગાયનું દૂધ શેર ૧, (અથવા પાચન થાય તેટલું) ખાંડ નાખીને પીવું.

દવા ૬ ક્રી—પિંપર ટાંક ૨૧ ને ગાયના દૂધમાં ઉકાળીને સુકવવી, પછી વાટીને ચાળી લેવી, પછી તેમાં સાકર ટાંક ૩૧ નાખીને તેનું ચૂર્ણ ટાંક ૨ રોજ પ્રભાતે ખાઈ, ઉપર દૂધ શેર એક પીવું.

દવા ૭ મી—આસંદને ખાંડી, જીણુ ભૂકા કરવો, ને ત્હેના વજન બરોબર તેમાં ખાંડ ભેળવી, પ્રાતઃકાળે ટાંક ૩ ના પ્રમાણમાં ખાવો, ને ઉપર દૂધ પકુ શેર એક (આપણા તોલનું બશેર, ૮૦ રૂ. ભાર) પીવું. તેથી શરીરમાં શક્તિના વધારા સાથે ધાતુનો વધારો થશે.

દવા ૮ મી—કાયકળ તથા મરિયાં સરખા વજનમાં લેઈ, ત્હેનું ચૂર્ણ, સવારના પહોરમાં વાસી પાણી સાથે ખાય તો નબળાઈ જઈ, સબળાઈ આવે, તેમ ધાતુમાં પણ વધારો થાય.

દવા ૯ મી—ધાતુ-કામ-વીર્ય વધવાની દવા

એખરો, ઘોળી મુશળી, સુંક, કૌચાં, આસંદ, શીમળાનાં ફૂલ, બળખીજ, શતાવળ, અને મોચરસ.

એ બધું બધે રૂપીઆભાર લેવું, ને ખાંડીને ચાળવું, ને સરખા વજનનાં સાત પડીકાં કરવાં, ને સવારના પહોરમાં ગાયના ૦૧ શેર દૂધમાં નવટાંક સાકર નાખી, તેમાં એક પડીકું ભેળવી, ગરમ કંચાં પછી પીવું. ખટાસ, હોંગ ને મરચું ખાવું નહિ. ખટાસને બદલે કાકમ, ને મરચાંને બદલે કાળાં મરી ખાવાં.

દવા ૧૦ મી—કમળ કાકડીને ભાંગી, વચમાંથી પાના જેવો લીલો ભાગ કાઢી નાખવો, પછી તેને ખાંડીને ધીમાં સેકવી, પછી રોજ રૂ. ૧ ભારને લેઈ અર્ધાશેર દૂધમાં ઉકાળીને પીવું. દૂધ ઉકળતી વખતે તેમાં ચારેક અંજીરના કડકા કરીને નાખવા.

દવા ૧૧ મી—કુંગળીના રસમાં બાજરીના લોટના બે રોટલા કરી ત્હેને ખૂબ ધીમાં તળી કાઢીને સવારે ખાવા (ધી પાશેર કરતાં વધારે હોવું જોઈએ) આ પ્રમાણે પાંચ દહાડા સૂધી ખાવાની જરૂર છે. રાતે, મરચાં તથા ખટાઈ વિનાનાં દાળ ભાત અથવા ખીચડી વિના ખીજું કાંઈ ખાવું નહિ. તેમ જ કાળું, વાલ, કેળું, વાલોર, છાશ ને દહીં પણ ખાવાં નહિ. દવા ખાતા સૂધી ઇન્દ્રિયજીત રહેવું, તેમ ઇન્દ્રિયની ઘોળી નસ તથા ઇન્દ્રિય ઉપર ધૂપેલ ધસવું.

દવા ૧૨ મી—પિપરો શેર ૦૧ સાક્ષમ પંજમી નવટાંક, ખારેકો શેર ૧, ને ખડી સાકર શેર ૨, તેમાં પિંપર તથા સાક્ષમને ખાંડી, ખળમાં શેર દૂધ સાથે ખળ દેવો, ને પછી તે વિનાની ખીજી વસ્તુઓ ખાંડીને ત્હેમાં મેળવી, ત્હેના કુલ્લ ૨૧ સરખા ભાગ કરી, રોજ એકેક ભાગ ખાવો. પથ્થ-હીંગ, તેલ, આમલી ને દહીં ખાવું નહિ. તે વિના ખીજી બધું ખાવા હરકત નથી. ચાલીસ દિવસ સૂધી સ્ત્રી પાસે જવું નહિ.

દવા ૧૩ મી—ઘાળી મુશળી પાશર લેવી, ને ત્હેને કાય, કે ચીનાઈ માટીના પાત્રામાં રાખી વડના દૂધથી પલાળવી, આ પ્રમાણે ચાર વાર પલાળ્યા પછી ત્હેને છાયે સુકવીને ખાંડવી. પછી અછેર દૂધ ગરમ કરવું, ને તેમાં એલચીના પાંચેક દાણા તથા થોડીક સાકર, ને રૂ. ૦૧ ભાર ઘી નાખવું. તેમ ઘાળી મુશળીને રૂ. ૦૧ ભૂકો નાખી, ટાટું પજા પછી પીવું.

પથ્થ-તેલ, મરચું ને હીંગ તથા ખટાસ થોડી ખાવી. ના ખવાય તો વધારે ગુણુ આપે.

દવા ૧૪ મી—સાખર શીંગાના કડકા કરાવી, ત્હેની ઉપર દીવેલ ચોપડીને દેવતામાં મૂકવું, એટલે તે બળીને ત્હેની ભસ્મ થશે. પછી ત્હેને ખળમાં ખળવું, ને બે આની ભાર, મધમાં આપવું.

દવા ૧૫ મી—ધાતુ બંધાઈ મર્દાઈ આવે

કૌચાં ટાંક ૧૧, એલાયચી ટાંક ૧૧, સમુદ્ર શોસ ટાંક ૧૧, પિંપર ટાંક ૧૧, જયફળ ટાંક ૩, હીંગળોક ટાંક ૧૧, જવંત્રી ટાંક ૧૧, લવિંગ ટાંક ૧. આ આઠે વસ્તુઓને ખળમાં ખૂચ ખળવી, ને પછી ત્હેની નાગરવેલના પાનના રસમાં ચણીબેર જેવડી ગોળીઓ વાળી રોજ સવારમાં એક ગોળી ખાઈ, ઉપર દૂધ શેર અછેરમાં રૂ. ૦૧ ભાર ઘી નાખી, ગરમ કરીને તરત પીવું.

દવા ૧૬ મી—તજ, તમાલપત્ર, જવંત્રી, જયફળ, અક્કલકરો, ને નાગકેસર એને સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને ચાળી નાખવું, ને પછી મધમાં ટાંક ૧ પ્રમાણેની ગોળીઓ વાળી, સવાર સાંજ એકેક ખાતી. ને બન્ને વખત દૂધ ગરમ કરીને પીવું.

દવા ૧૭ મી—એલચી, લવિંગ, જયફળ, જવંત્રી, કાળી મુશળી, ઘાળી મુશળી, મૂળાનાં બી, ઉટગણનાં બીજ, ને ગાજરનાં બીજ, એ દરેક વસ્તુ

ચાર ચાર ટાંક લેવી, ને ખૂબ ઝીણી ખાંડીને કપડાવતી ચાળવી, પછી તેમાં મધ તથા ઘી નાખવું, ને તે બધું દ્રાક્ષના રસ શેર એકમાં મેળવી દિન ૧૪ સૂધી તડકે મૂકી રાખી ટાંક ૧ પ્રમાણેની ગોળીઓ વાળવી, ને રાતે સુતી વખતે એક ગોળી ખાઈ, દૂધ ગરમ કરીને પીવું.

દવા ૧૮ મી—માલ કાંકણીનાં બીજ શેર એક, તથા તલ શેર એક, એ બેને ખાંડીને લોટ કરવો, ને તેમાંથી રૂ. ૦૧ ની ફાફી રાતે વાળુ કર્યા પછી મારવી, ને ઉપર અર્ધ શેર દૂધ ગરમ કરીને પીવું.

પથ્ય—હીંગ, મરચાં, તેલ, ખટાઈ ને રીંગણાં—વંતાક—ખાવાં નહિ.

દવા ૧૯ મી—લીમડાનાં સુકાં પાનાં શેર એક, લીમડાનાં સુકાં ફૂલ (મોર) શેર એક, લીંગોળીનો ગર્ભ શેર એક, ઉટકંટાનાં મૂળ સુકાં શેર એક, બીલીનો ગર્ભ સુકો શેર ૧, ઇન્દ્રવાયણનો ગર્ભ સુકો શેર, ૧. સિંધવ રૂ. ૧ ભાર, ને જૂનો ગોળ રૂ. ૮ ભાર.

ગોળ વિના બાકીની ચીજોને ખાંડીને ચાળવી, ને પછી તેમાં ગોળ ઉમેરી નાગરવેલના પાનના રસમાં સરખા વજનની ૩૬૦ ગોળીઓ કરી, શેર એકેક ખાવી.

પથ્ય—તેલ, વાલ, રીંગણાં, હીંગ, મરચાં ને ખટાઈ વધારે ખાવી નહિ.

આ દવાને લીમકલ્પ કહે છે, ને તે કેટલાક પરમહંસો કરે છે.

દવા ૨૦ મી—ચાંસ કપૂર રૂ. ૨ ભાર, ઘોળી મુશળી રૂ. ૨ ભાર, એલાચચી રૂ. ૨ ભાર, ને બે તોલા પંચખી સાલમ. આ બધાંને ખાંડી, ખળ દેવો ને ગાયના માખણમાં ત્રહેની સરખા વજનની આઠ ગોળીઓ કરી, દરરોજ સુતી વખતે એક ગોળી ખાઈ, ઉપર ગાયના અછેર દૂધમાં રૂ. ૧ ભાર, ઘી નાખી, ગરમ કરીને પીવું.

દવા ૨૧ મી—સાકર શેર ૦૧, બદામોનો મગજ નવટાંક, તજ એક પૈસા ભાર, માલકાંકણીનાં બીજ ૦૧ પૈસા ભાર, મજ્જા અર્ધા પૈસા ભાર, ઘોળી મુશળી ૦૧ પૈસા ભાર, કાળી મુશળી ૦૧ પૈસા ભાર, એખરાના દાણા ૦૧ પૈસા ભાર, નાગરવેલના પાનની જડ ૦૧ પૈસા ભાર, નાગરમોથ ૦૧ પૈસા ભાર, દૂધીની જડ ૦૧ પૈસા ભાર, આંખાની અંતર છાલ ૦૧ પૈસા ભાર, કાચાં વડ ગુંદાં—(મ્હોટાં—ગુંદાં) ૦૧ ભાર, આખરાની કુંપળો પૈસા ૦૧ ભાર,

આવળના પરડા ૦૧ પૈસા ભાર, જોગરસ માસા છ, કેસર માસા છ, ને લવિંગ તોલો એક.

એ બધાંને ખાંડી કપડછાણુ કરી, ગાયના દૂધમાં નવટાંક ગાયનું ઘી નાખી, તેમાં નાખવું, ને ચણીબાર જોવડી ગોળીઓ વાળી સવાર સાંજ એકેક ગોળી ખાવી. મરચાં, હોંગ, ખટાર્ધ ખાવાં નહિ.

દવા ૨૨ મી—ગુલાબની કળીઓ નંગ ૮, નાગરમોથ નંગ ૮, લવિંગ નંગ. ૩ રુમી મસ્તકી માસા ૩, બાલછડ માસા ૩, દાલચીની માસા બે, ભર-મીનાં પાનાં માસા બે, કેસર રૂપીઆ બે ભાર, એલાયચી રૂ. ૨ ભાર, જાય-ફળ નંગ ૧, બાદરંજેયા* માસા ૩, ઝેર કચોળાં શોધલાં નંગ ૩,† પોસ્ત-તુરંજે‡ માસા ૩, કપૂર માસા ૩, મુસ્ક, (કસ્તુરી) માસા ૩, અંબર માસા ૨, ચાંદીના વર્ક તોલા બે, સાચાં મોતી છેદ વગરનાં માસા ૩, સોનાના વર્ક નંગ ૫, સાકર શેર ૦૧ ને મધ શેર ૦૧.

આમાં, કેસર, કપૂર, ઝેર કચોળાની ભસ્મ, કસ્તુરી, અંબર, અને સાચાં મોતીને ખળમાં ખળવાં, સોના તથા ચાંદીના વર્કને ખળવા નહિ, એમને એમ નાખવા જોઈયે. બાકીની બધી રકમોને ખાંડી કપડાથી ચાળવી.

પછી સાકર ૦૧ શેરમાં અર્ધ શેર ચાણી અને પાશેર મધ નાખીને ઉકાળવું, ને કઠણ થાય એટલે નીચે ઉતારી ટાઢું પજા પછી તેમાં ખાંડેલી ચીજે પ્રથમ નાખવી, ને પછી ખળેલી ચીજે નાખવી. સોના તથા ચાંદીના વર્ક એમના એમ નાખી, પછી એક કાચ કે ચીનાઈ માટીના વાસણમાં ઘાલી મૂકી, રોજ સવાર સાંજ અર્ધાં અર્ધાં પૈસાભાર ખાવું.

પથ્થ—તેલ, ખટાસ, લાલ મરચાં, રીંગણાં, ચોળા, ને વાલ ખાવા નહિ. પણ આદુ, કાળીજ, ઘઉં વગેરે ખાવા હરકત નથી. આ દવા, શીઆળામાં તથા અષાઢ મહિનામાં ખાવી જોઈયે. ઊનાળામાં ખાવી નહિ.

દવા ૨૩ મી—તજ, તમાલપત્ર, જવંત્રી, જાયફળ, અક્કલકરો, અને નાગકેસર એને સમ ભાગે લેઈ એકઠાં કરીને ખાંડવાં, ને કપડાથી ચાળવાં, ને પછી તેમાં મધ મેળવીને અઢી ટાંક (૧ ટાંક બરોબર પા (૧/૨) રૂપીઆ-

* કાળા દાણા થાય છે. † બાળીને રાખ કરવી. ‡ ઘાલ છે.

ભાર,) પ્રમાણે ગોળીઓ કરવી, ને સવાર સાંજ એકેક ગોળી ખાઈ, ઉપર ગાયના દૂધ શેર ૦ા માં રૂ. ૦ા ભાર ઘી નાખી, ઉતું કરીને પીવું. તેલ, મરચાં, ખટાસ ખાવી નહિ.

દવા ૨૪ મી—મુશલીકંદ, મૂળાનાં બીજ, ગાજરનાં બીજ, એલચી દાણા, લવિંગ, જયફળ અને જવંત્રી, એ બધું સરખા વજનમાં લેઈ ખાંડીને ચાળી નાખવું, પછી તેમાં દ્રાક્ષનો રસ ટાંક ૪, તથા ઘી ટાંક ૪ ભેળવી, ત્રણ દિવસ સૂધી તડકે રાખી મૂકવું, ને પછી ચણીયાર જેવડી ગોળીઓ વાળી, રાતે વાળુ કર્યા પછી એક ગોળી ખાવી. ને સવારમાં પણ ૧ ખાવી. બંને વખતે ઉપર દૂધ પીવું.

દવા ૨૫ મી—ગાજર નંગ ૬૪, ચોસઠ લેઈને ઉપર ઉપરથી છોલી નાખવાં, ને પછી છાંણાંના દેવતાની કૌમાં ધાલવાં, પછી જરા બફાય એટલે કાઢી લેઈ, કડકા કરીને ઘીમાં તળવાં, પછી તહેને મધમાં આથીને રોજ સવારમાં અર્ધાં રૂપિયાભાર ખાવાં.

દવા ૨૬ મી—સુંક ટાંક ૪ ભાર, અને આસંદ ટાંક ૫ ભારને એકતું કરી ઝીણું વાટવું, ને પછી દૂધ શેર.બેમાં નાખીને પીવું.

દવા ૨૭ મી—ચીણીકંબાળા ટાંક ૨ા, અક્કલકરો ટાંક ૨ા, મુશલી-કંદ ટાંક ૨ા, એખરાનાં બીજ ટાંક ૨ા, નાગકેસર ટાંક ૨ા, માલકાંકણીનાં બીજ ટાંક ૨ા, જયફળ, જવંત્રી, તજ, અને તમાલ પત્ર, એ દરેક વસ્તુ ટાંક ૨ા ભાર. એ બધાં ખૂબ ઝીણું લોટ જેવાં ખાંડી, તેમાં નીચેની વસ્તુઓને પણ ખૂબ ઝીણી ખાંડીને ઉમેરવી.

કપૂર ટાંક ૧, સુંક ટાંક ૨, જીરું ટાંક ૧, ભાંગ (વિજયા,) ટાંક ૪, આ બધામાં મધ, અને તે ન મળે તો ગોળ નાખીને એકેક ટાંક ભારની ગોળીઓ વાળવી, ને સવાર, સાંજ એકેક ખાવી.

દવા ૨૮ મી—દૂધમાં ખાંડ ને ખજૂર નાખી ગરમ કરીને પીવું.

દવા ૨૯ મી—ધાતુ, સ્તંભન પણ થાય

અજમાના એક શેર ફેાતરાંને ભાંગરાના રસના સાત પટ દેવા, પછી ૧૮ ટાંક આકડાનાં ફૂલ, નિર્ગુડી ટાંક ૧૮, અર્કુસો ટાંક ૧૮. તુલડી ટાંક ૧૮, હરડેદળ ટાંક ૧૮, બહેડાં ટાંક ૧૮, ઘ્રાનાં પાન ટાંક ૧૮, કુંવારના લાખ.

રાત્રી કુંપલો ટાંક ૧૮, ખીરનો કંદ ટાંક ૧૮, મરીયાં ટાંક ૧૮ અને આસંદ ટાંક ૧૮. એ બધાને ખાંડીને છાંયે સુકવવાં, પછી તે બધું એકઠું કરી તેમાં મધ અથવા ગોળ મેળવી ટાંક ૩ બારની ગોળીઓ વાળવી, ને સવાર સાંજ એકેક ખાઈ ઉપર દૂધ પીવું.

દવા ૩૦ મી—વીર્ય વધે અને પ્રમેહ પણ મટે .

લવિંગ, અગર, તપખીર,* તજ, તમાલપત્ર, લોદર, જયફળ, જાવંત્રી, નાગ પિંપર, એ બધું સમ ભાગે લેઈ ત્રેમાં સુંઠ, કાળો વાળો, કમળ કાકડી, કપૂર, ને જીરું, સમ ભાગે લેઈ મેળવવું, ને બધું વાટીને ચૂર્ણ કરવું. અને ચૂર્ણના વજનથી અર્ધ ભાગની તેમાં ખાંડ મેળવવી. ને સવારમાં રોજ પાણી સાથે હાથેલી ભરીને ફાકી મારવી.

દવા ૩૧ મી—મરી, દાલચીની, ખસખસ, વિજયા એટલે ભાંગ, લોહ ભસ્મ, સુવા, સુંઠ, કમળ કાકડી, ને મોચરસ, એ બધું નવટાંક નવટાંક લેવું. (લોહ ભસ્મ સિવાય) ને તેમાં ત્રણ ટાંક લોહ ભસ્મ મેળવવી, પછી નાગ-રવેલના પાનના રસમાં ઘોરઘોર જોવડી ગોળીઓ વાળવી, ને મધ્યાહ્ન વખતે એકેક ખાવી.

દવા ૩૨ મી—કાળી તુલસી (કૃષ્ણ તુલસી) નાં નવટાંક ખીયાંને ઝીણું વાટીને ગોળમાં ૨૦૦, ૨૦૦, ટાંક પ્રમાણેની ગોળીઓ વાળવી, ને સવારમાં એકેક ખાવી.

દવા ૩૩ મી—સીંબલીનું મૂળ, સાહેલીનો રસ, લેંસનું દૂધ અને સાકર એ સર્વે એકઠું કરી દિન સાત સૂધી પીવું.

દવા ૩૪ મી—આસંદ વાટીને સવારમાં પાવલી બારનો ફાકો મારી ઉપર, લેંસનું તરતનું કાઢેલું દૂધ દિન સાત સૂધી પીવું.

દવા ૩૫ મી—શુદ્ધ કરેલો પારો, આમળસારો ગંધક, શુદ્ધ કરેલો હીંગ-જોક, અફીણ, ચોખ્ખો-શુદ્ધ-કરેલો વચ્છનાગ, ને કાળા ધંતુરાનાં બી, એ બધું સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને ચૂર્ણ કરવું, ને ઘી રૂ. ૦૦૦ બાર, મધ રૂ. ૦૦૦ બાર, ને સાકર રૂ. ૦૦૦ બારમાં અર્ધા વાલ ચૂર્ણને નાખીને દિવસ ૭૧ સૂધી ખાવું. કરી પળાવવી.

* સુંઘવાની નહિ પણ વાદળી રંગની ગાંધીની દુકાને મળે છે તે.

દવા ૩૬ મી—સાકર શેર ૧, ખારેકા શેર ૧૧, ચારોળી શેર ૧, એ ત્રણેને ખાંડી મધ શેર ૧ માં નાખી આથો કરવો, મધમાં ઘી શેર ૧, પણ નાખવું જોઈએ. પછી રોજ સવારમાં અઘાલ, અઘાલ ખાવું. કરી પાળવી.

દવા ૩૭ મી—જેઠીમધની જડ, દિન સાત સૂધી ખાય તો ધાતુ બંધાય.

દવા ૩૮ મી—દુધીયા કંદની જડ, કાંસકીની જડ, ઝીપટીની જડ, એ ત્રણેને સરખા ભાગે લેઈ સુકવી, વાટીને ચાળી નાખવી, પછી તેમાં સાકર રૂ. ૧ ભાર, તથા પેલો ભૂકો રૂ. ૧ ભાર, મેળવીને દિવસ સાત ફાકવો. તેની ઉપર ખીચડી, ઘઉં, ઘી, ને સાકર, દિન ૧૪ સૂધી ખવડાવવાં. તેથી ધાતુ બંધાય.

દવા ૩૯ મી—ગયેલું પુરુષાતન પાછું લાવવાનો ઉપાય

શુદ્ધ કરેલો પારો રૂ. ૨ ભારને પીલુડીના રસમાં ખળ કરવો, ત્રણ દિવસ પછી પીલુડીનું મૂળ મોંમાં ચાવીને તેનો રસ ખળમાં નાખવો, ને એક દિવસ ખળ કરવો. તેની થપોલી બંધાય ત્યારે ખળમાંથી કાઢીને એ માટીનાં કોડીયા વચ્ચે મૂકી, તેની ઉપર કપરમીટ કરી, અડાયાં છાંણુની વચ્ચે મૂકી, સળગાવી દેવું. પછી કાઢીને એક રતી જટલી દવા, નાગરવેલના પાનમાં ખાવી. આ પ્રમાણે દિન સાત સૂધી ખાવી. તેની ઉપર ઘઉં ને ઘી, વિના ખીજું કાંઈ જ ખાવા દેવું નહિ.*

દવા ૪૦ મી—મેથી રૂ. ૧ ભાર, અને આંજગાંજનાં બી રૂ. ૦૧ ભાર એ બેને જૂદાં જૂદાં વાટીને જૂદા જૂદા પાણીમાં રાખવાં, પછી પાણી ગાળી લેઈને દરેકમાં ખાંડ રૂ. ૨ ભાર નાખીને દરેક એક પછી એક જૂદાં જૂદાં પીવાં.

દવા ૪૧ મી—સુંક રૂ. ૨૧ ભાર, બદામનો મગજ રૂ. ૨૧ ભાર, ખસ-ખસ રૂ. ૧ ભાર, દ્રાક્ષ ઘોળી રૂ. ૨૧ ભાર, જ્યક્ષ્ણ રૂ. ૦૧ ભાર, જવંત્રી રૂ. ૦૧ ભાર, અક્કલકરો, નિરગુંડી, બળખીજ, એખરો, ને ગોખરુ, એ અર્ધાં અર્ધાં રૂ. ભાર, અને તજ, સાલમ, ને મુગલાર્ધ બેદાણા રૂપીઆ રૂપીઆ ભાર, આ બધું ખાંડીને કપડછાણ કરવું, પછી નાળીએર એક લાવીને તેને કાણું

* આ દવા બય બરેલી જણાય છે. પારો કાચો રહે તો ઝૂડી નીકળ્યા વિના રહે નહિ, તેમ અગ્નિમાં મૂકવાથી તે ઉડી જશે. દવા શક પડતી લાગે છે.

પાડી, તેનું પાણી વાડકીમાં કાઢી લેવું, પછી નાળીએરમાં બધો ખાંડેલો મસાલો ભરવો, ને વાડકીવાળા પાણીમાં ઘડુનો લોટ નાખી તે વતી નાળીએરનું છિદ્ર બંધ કરી દેવું. ને નાળિયેરને કપડમીટ (ઉપર કપડું વીંટાળીને ગોરમટી ચોપડવી) કરી અડાયાં છાંણના ઢગલામાં મૂકી દેવતા સળગાવીને બાફવું. બફાઈ રહ્યા પછી તેમાંનો બધો મસાલો ને કાપરું (ખાંડીને) દોઢ પાશેર ઘી ને પાશેર ગોળનો પાયો કરીને તેમાં નાખવું, ને એક રીઠા માટીના વાસણમાં ભરી રાખી રોજ સવારમાં નવટાંક, નવટાંક ખાવું. કરી પાળવી.

દવા ૪૨ મી—અક્કલકરો, મોચરસ, કાળી મુશળી, ઘાળી મુશળી, બહુ-ફળી, ઇન્દ્રજવ, મીઠાં ગોખરુ, ગળોનું સત્તવ, સુકાં વડગુંદાં, કૌચાં, ઉંટગણુ, બળખીજ, એખરો, ચીનીકબાળા અને બાવચી એ બધું સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને ચાળવું, પછી તેના એકંદર વજનથી બમણી ખાંડ નાખી રોજ સવારમાં હથેલી ભરીને ખાવું.

દવા ૪૩ મી—મુશલીકંદ—ને કાળા તલ, એ બેને બરાબર વજનના લેઈ ખાંડીને ગોળમાં ટાંક ૨ ભારની ગોળીએા વાળવી, ને સાંજ સવાર એકેક ખાઈ ઉપર ગાયનું દૂધ શેર અર્ધ પીવું.

૫ મી—સુંઠ પૈસા ૧ ભાર, ને શેરી લોખાન પાઈ ૧ ભાર, તથા સાકર પૈસા ૧ ભાર એકઠું કરીને રોજ ખાવું.

દવા ૪૫ મી—લવિંગ પૈસા ૫ ભાર, પિંપર પૈસા ૫ ભાર, અક્કલકરો પૈસા ૫ ભાર, ને ઉપલેટ પૈસા ૫ ભાર, એ બધાંને ખાંડી ઝીણું કરી, મધ શેર ૧૦ માં મેળવી દિન સાત સૂધી ખાવું.

દવા ૪૬ મી—જયફળ પૈસા ૨ ભાર, જવંત્રી પૈસા ૨ ભાર, લવિંગ પૈસા ૨૦ ભાર, મસ્તકી પૈસા ૧૦ ભાર, કેસર ટાંક ૧૦ ભાર, સુકું કોપરુ ટાંક ૨૪, તજ ટાંક ૨૦, સાકર શેર ૧, અને મધ શેર ૧૦, આમાંથી વસાણાને ખાંડી ચાળી નાખવાં, ને પછી મધને સાકરની ચાસણી કરી નીચે ઉતારી તેમાં પેલો ખાંડેલો મસાલો નાંખવો ને તવેથાથી હલાવી એકરસ કરવું, પછી રોજ સવારમાં ટાંક ૨ ખાવું.

દવા ૪૭ મી—ગાયના દૂધમાં ખડી સાકર ને ઘી નાખી દિન ૫ સૂધી પીવું, તેથી કામ-ધાતુ-તરત ઉત્પન્ન થશે.

દવા ૪૮ મી—લસણ રૂ. ૧ ભાર, તથા મધ રૂ. ૧ ભાર, દિન સાત સૂધી ખાય તો મદાર્ધ આવે.

દવા ૪૯ મી—વાંસ કપૂર રૂ. ૧ ભાર, ખાંડ રૂ. ૧ ભાર, એલચી રૂ. ૧ ભાર, અખોડ રૂ. ૧ ભાર, અદામની મીજ રૂ. ૧ ભાર, એ અધાને ખાંડીને નાગરવેલના પાનના રસમાં ચણીબોર જેવડી ગોળીઓ વાળવી ને દિન સાત સૂધી ખાવી.

દવા ૫૦ મી—સાલમ પંજળી નવટાંક, ઘોળી મુશળી નવટાંક અને મુગલાઈ બેદાણા નવટાંક, એને ખાંડવું, પછી દૂધ શેર ૧૧ માં ઉકાળી તેમાં પેલો સામાન રૂ. ૨ ભાર નાખવો ને પછી પાશેર દૂધ રહે ત્યારે ઉતારી લેવું, ઉકળતી વખતે રૂ. ૨ ભાર સાકર નાખવી. આવી રીતે દિન ૭, કે ૧૪ ચૌદ સૂધી કરવાથી અગડેલી ધાતુ પાછી અંધાશે.

રતિક્રીડામાં કેટલાક પુરુષો ઘણા પાછળ હોય છે, ને અલ્પ સમયમાં તે ક્રીડા પુરી થવાથી ઉભયને સંતોષ મળતો નથી, તેવા પુરુષો માટે નીચેની ધાતુ સ્તંભનની દવાઓ લખી છે, તેમાંની કેટલીક દવાઓથી ધાતુ સ્તંભન સાથે ધાતુમાં વધારો પણ થાય છે.

૪૫ કામ, અથવા ધાતુ સ્તંભન દવાઓ

દવા ૧ લી—સુંઠ, આસંદ, કાળા ધંતુરાના ફૂલની કળી, એ સર્વેને ખાંડી ઈંદ્રિય ઉપર લેપ કરે તો અંધેજ ઘણો જ થાય.

દવા ૨ જી—અક્ષીણને પાણીમાં ધસી ઈંદ્રિયના મોંપર ચોપડવું.

દવા ૩ જી—અંધેજની ગોળી

લવિંગ, પિંપર, સુંઠ, એલચી, નાગકેસર, જાયફળ, કંકોલ, મરીયાં, અક્ષીણ, સોનાગેરુ, અને કપૂર. એ સર્વે બરાબર વજનનાં લેઇને ખાંડવાં, ને તેનાથી અમણા વજનની ખાંડ લેઇને ચાસણી કરવી, ને તેમાં લખેલી અધી વસ્તુઓ મેળવી, ટાંક ૧ ભાર પ્રમાણેની ગોળીઓ વાળવી, ને તેમાંથી રતિક્રીડા કરતાં પહેલાં ચાર ઘડી અગાઉ એક ખાવી, આથી એક પહેાર સૂધી ધાતુ ખસશે નહિ.

દવા ૪ થી—ચણીયોર જેટલું અફીણુ, ઈંદ્રિયના મોં ઉપર રાખી તે પછી લેઈ લેવું, ને ત્યાર પછી જે ધડી થયા પુઠે રતિકીડા કરવી. આથી એક પહોર સૂધી ધાતુ સ્તંભન થશે.

દવા ૫ મી—અર્ધા લીંબુમાં અફીણુ માસા ચાર ધાલી તેને દેવતા ઉપર મૂકી ખદખદાવવું, ને રસ ને અફીણુ સેજભેજ થાય, એટલે ઉતારી લેઈ તેની માસા અર્ધા પ્રમાણે વજનની ગોળીઓ વાળી નાગરવેલના પાનમાં રોજ સ્થવારમાં એક ગોળી ખાની.

દવા ૬ ઠી—જયફળને રીંગણામાં ધાલી ઉપર કપડમીટ કરવું, ને ભર-સાડમાં ધાલી બાફવું, પછી તેમાંથી જયફળ કાઢી લેઈ ત્હેને વડના થડને કાચીને તેમાં ધાલવું, ને ઉપર, વડના થડના લાકડાની જ ડાગળી મારવી, ને ત્રણ દહાડા પછી કાઢી લેઈ ત્હેની સરખા વજનની સાત ગોળીઓ વાળી એક ગોળી નાગરવેલના પાનમાં ખાવી. આથી જે ધડી સૂધી સ્તંભન થશે.

દવા ૭ મી—જયફળ એક, અફીણુ રતી ૧૧, જયફળને કાચીને તેની અંદર અફીણુ ધાલવું, ને જયફળના નીકળેલા ભૂકાથી ત્હેનું છિદ્ર પુરી દેવું, પછી સરગવાના થડને કાચીને ત્હેની અંદર તે જ જયફળ ધાલીને થડના કાપેલા ભાગનો દાટો મારવો, ને દિન ૨૧ સૂધી રહેવા. દેવું, પછી કાઢીને ત્હેને ખળવું ને મગ જેવડી ગોળીઓ વાળવી.

પછી રતિકીડાને દહાડે જે ધડી દહાડો બાકી રહે ત્યારે એક ગોળી ચાવીને ખાવી, ને ઉપર પાનની બીડી ખાધા પછી અર્ધ શેર દૂધ ઉતું કરીને પીવું. તેથી ધાતુ સ્તંભન થશે. કામ ન દ્રવે તો સોપારી ખાવી તેથી ઘૂટ થશે.

દવા ૮ મી—કબૂતરની પીખાલ તથા સિંધવ, મધ સાથે ખળીને ઈંદ્રિય ઉપર લેપ કરે તો સ્તંભન પાંચ ધડી સૂધી રહે.

દવા ૯ મી—ચીનીકબાળા, કરતુરી, નાગરવેલના પાનની જડ, સુંઠ, અક્કલકરો, લવિંગ, જયફળ, સાકર, અને અફીણુ, એ બધું એકેક તોલો લેઈ ખાંડીને ચાળી નાખવું, પછી એક તોલાની સોળ પ્રમાણેની સરખા માપની ગોળીઓ નાગરવેલના પાનના રસમાં વાળવી, ને તેમાંથી અર્ધી ગોળી ખાવી, ને અર્ધી ગોળી નાગરવેલના પાનના રસમાં ધસીને ત્હેને ઈંદ્રિય ઉપર લેપ

કરવો, ને બે ઘડી ગયા પછી રતિક્રીડા આરંભતી. ધાતુ ન છૂટે તો લીંબુમાં મીઠું નાખીને ચુસવું.

દવા ૧૦ મી—અફીણ ટાંક ૧, હીંગળોક ટાંક ૧, શુદ્ધ કરેલો પારો ટાંક ૧, ને ચીણીયું કપૂર ટાંક ૧ એ બધાંને ઘંતુરાના પાનાના રસમાં ખળ કરવું, ને પછી ખસખસના દાણા જેવડી ગોળીઓ કરી રતિક્રીડા કરતાં અગાઉ એક ગોળી ખાવી.

દવા ૧૧ મી—સોંદુર ટાંક ૧૧, મોથ ટાંક ૧૧, પડવાસ ટાંક ૧૧, રાલ ટાંક ૧, ને માયાં ટાંક ૧૧, એ બધાને બારીક ખાંડી ચાળી લેવું, પછી ત્રેની અરણીના પાનાના રસમાં ચણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને સ્ત્રી પાસે જતાં પહેલાં, બે ઘડી અગાઉ એક ગોળી ખાવી, ને ઉપર શેર દૂધ પીવું.

દવા ૧૨ મી—કપૂર, મરી, પારો, ને ટંકણખાર, એ ત્રણેને સમ ભાગે લેઈ પાણીમાં ખળીને ઈંદ્રિય ઉપર ત્રણ વાર લેપ કરવો, ને પછી સ્ત્રી પાસે જવું.

દવા ૧૩ મી—રતિક્રીડા વખતે મરેડીની જડ મોંમાં રાખે તો સ્તંભન થાય.

દવા ૧૪ મી—ખારકનો ઠળીયોં પાણીમાં ઘસી ઈંદ્રિય ઉપર લેપ કરવો.

દવા ૧૫ મી—દશ ઘડી સ્તંભન થાય તેવી મહાદેવ ગુટિકા

કપૂર, અફીણને, હીંગળોક, એને સમ ભાગે લેઈ ઘંતુરાના પાનાના રસમાં ચાળો દહાડો ઘુંટવું, ને પછી ત્રેની ૧ (પા) માસા પ્રમાણેની ગોળીઓ વાળવી, ને એક ગોળી, નાગરવેલની ખીડી અથવા સાકર સાથે ખાવી, બે ઘડી દહાડો બાકી રહે તે વખતે ગોળી ખાવી જોઈએ, તેથી દશ ઘડી સૂધી સ્તંભન રહેશે.

દવા ૧૬ મી—મદન કામેશ્વર ગોળીઓ

કપૂર, કંચોલો, સમુદ્રશોષ, અને અફીણ, એને સરખા વજનમાં લેઈ બારીક ખાંડીને ગોળમાં અર્ધા માસાના વજનની ગોળીઓ વાળવી, ને એક ગોળી સંધ્યાકાળ વખતે ખાવી. તેથી આઠ ઘડી સૂધી સ્તંભન રહેશે.

દવા ૧૭ મી—કામેશ્વર ગુટિકા સ્તંભન ઘડી ૧૦. ધાતુ પણ વધે.

શુદ્ધ કરેલો પારો, ગંધક આમલસારો, વિજયા એટલે ભાંગનાં બી, સમુદ્રશોષ, બળબીજ, દેવદારુ, કાચકુહી, લવિંગ, ઇસબંદ, જાયફળ, જાવંત્રી, અક્કલકરો, કપૂર, અફીણ, ને પિંપર, એ બધાંને સમ ભાગે લેઈ ખૂબ ઝીણું ખાંડીને કપડાવતી ચાળી લેવું, ને તેના એકંદર વજનના ત્રીજા ભાગના ગોળમાં દવાઓ મેળવી જુવારના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને સંધ્યાકાળ વખતે એક ગોળી ખાઈ, ઉપર દૂધ ને ભાત ખાવાં, તેથી ધાતુનો વધારો થઈ સ્તંભન થડી દશ સૂધી રહેશે.

દવા ૧૮ મી—તલના તેલમાં સિંધવ ખાંડીને નાખવો, પછી તે તેલને ઉકાળીને માથે ધસવું, તેથી સ્તંભન થશે, વળી તે તેલ ગરમ કરેલા પાણીમાં નાખીને નહાવાથી શરીર મજબૂત થઈ સ્તંભન થશે.

દવા ૧૯ મી—ઘોળી દ્રાક્ષ, હરેદળ, એલચી, ને દાડમની છાલ એ ચારેને સમ ભાગે લેઈ ખૂબ ઝીણું ખાંડીને ચૂર્ણ કરવું. ને તે ચૂર્ણ, સવા-રમાં વાસી પાણી સાથે ખાવું, ને ઉપર સાત વાર હાથેલી ભરીને પાણી પીવું, તેમ નાગરવેલના પાનની બીડીમાં એલચી અને શ્રીવર્ધન સોપારી મૂકીને (બીડી) ખાવી.

દવા ૨૦ મી—ઘોળી મુશળી પૈસા ૪ ભાર, કાળી મુશળી પૈસા ૪ ભાર, ખસખસ પૈસા ૪ ભાર, ને પિંપળી મૂળના ગંઠોડા પૈસા ૪ ભાર, એ બધાંને ખાંડીને કપડાવતી ચાળવું. પછી દૂધ શેર ૧ ને ઉકાળી તેમાં એક પૈસા ભાર નાખીને પીવું. ઉકળતી વખતે એ પૈસા ભાર સાકર નાખવી.

દવા ૨૧ મી—શુદ્ધ કરેલો પારો ટાંક ૧, કનકબીજ એટલે ધંતુરાનાં બીજ ટાંક ૧, આમળસારો ગંધક સારો ચઢતો ટાંક ૧, પ્રથમ ધંતુરાના બીયાંને પાણી શેર ૨ માં ઉકાળવાં, પાણી બળતાં બળતાં પાશેર પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેવું. ને તેમાં તલનું તેલ પૈસા ૨ ભાર નાખી ફરી પાણીને ઉકાળવું પછી પાણી બળી જઈને તેલ રહે ત્યારે તેમાં ઉપર લખેલો આમળ-સારો ગંધક ખાંડીને નાખવો, ને આર પહેર સૂધી પારો નાખી બળમાં ઘુંટવું, પછી તેની ખસખસના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને પાછલો એ થડી દહાડો બાકી રહે ત્યારે એક ગોળી ખાઈ ઉપર શેર દૂધ ઉકાળીને પીવું, દૂધ ઉકળતી વખતે તેમાં ચાર પૈસા ભાર સાકર નાખવી.

દવા ૨૨ મી—આસંદનું મૂળ ખાંડી, જાશ સાથે પીએ તો શુક્ર-સ્તંભન થાય.

દવા ૨૩ મી—રાત્રી કણેરની કળીઓ ૮૪, ઘાળી કણેરની કળીઓ ૮૪ ભેગી કરવી, ને તે બંનેના વજન જેટલી તે બંનેની છાલ તોલીને માંહે મેળવવી, તેમ ચીણીયું કપુર ટાંક ૧ મેળવવું. ને નાગરવેલના પાનના રસમાં ગોળીઓ કરી વાધના મૂતરમાં ધસી ઈંદ્રિય ઉપર લેપ કરવો, જે વાર લેપ કરવાથી જે ધડી, ને ત્રણ વાર લેપ કરવાથી ત્રણ ધડી, એમ જેટલી ધડી, કામમાં લેવી હોય તેટલી વાર એક ઉપર એક લેપ કરતા જવું.

દવા ૨૪ મી—અક્કલકરો ટાંક ૧, ને મુશલીકંદ પરદેશી ટાંક ૧, એ બેને શીબલીની જડની છાલના રસમાં બેાર પ્રમાણે ગોળીઓ વાળવી. ને સુકવ્યા પછી મુખમાં રાખવી તેથી સ્તંભન થશે.

દવા ૨૫ મી—એક સારી નવી મ્હોટી ખારેક લેઈ ત્હેમાંથી કળીયો-ઠળીયો-કાઢી નાખવો, ને પછી ત્હેમાં મગના દાણા જેટલું અફીણ ધાલવું, ને ઉપર ભીના કપડાને કડકો વીંટી, ચુલાની કાઉ-ભરસાડ-વચ્ચે ધાલવી, ને થોડીવાર રાખવી, એટલે બક્રાઈ રહેશે, પછી કાઢીને તેના ચાર સરખા ભાગ કરવા, ને ત્હેમાંનો એક ભાગ સંક્યાકાળ વખતે ખાઈ ઉપર અર્ધશેર દૂધ પીવું ને ત્યાર પછી રતિ વિલાસ માટે શયન ગૃહમાં જવું.

૪૬ ખસની દવાઓ

દવા ૧ લી—જીલાખ

સોનામુખી પૈસા ૧ ભાર, હીમજીહડે પૈસા ૧ ભાર, સિંધવ પૈસા ૧ ભાર, ને સુંઠ પૈસા ૧ ભાર. એ ચારે વસ્તુઓને ખાંડીને સરખા વજનનાં ચાર પડીકાં કરવાં, ને એકેક પડીકું દૂધ શેર એકમાં ઉકાળીને પીવું.

દવા ૨ જી—આરતી કપુર તોલો ૧, પારો તોલો ૧, આમળસારો ગંધક તોલો ૦ા, હરતાલ તોલો ૦ા, મનશિલ, મોરચુથુ, કમ્પીલો, ટંકજીખાર, ને કાળાં મરી એ દરેક અર્ધો, અર્ધો તોલો.

પ્રથમ ગંધક તથા પારાને ખળમાં ભેગા ખળવાં, પછી ત્હેમાં બીજી વસ્તુઓને ઝીણી વાટી, ચાળીને નાખવી, ને એકંદર કયાં પછી, પાશેર દૂધમાં

એક તોલો દવા નાખી, આખા શરીરે માલેસ કરવું, આવી રીતે ત્રણ દહાડા સુધી દવા ચોળવાથી ખસ મટે છે. ત્રીજે દહાડે નહાવું.

દવા ૩ જી—ગંધક આમળસારો પૈસા ૦૧ ભાર, આવચી પૈસા ૦૧ ભાર ને આંખા હળદર પૈસા ૦૧ ભાર. આ ત્રણેને ખાંડીને લોટ જેવી કરવી, પછી ઘઉંના લોટની ચાર પુરીઓ કરીને તેની અંદર આ ભૂકા, વેડમીની પેઠે ધાલવો, ને પૂરીઓ ઘીમાં તળી કાઢવી, ને તળતાં વઘેલું ઘી ટાકું પણ પછી તેમાં પુરીઓમાં ધાલેલો મસાલો કાઢી લઇને નાખવો, ને કાલવીને ખસના, ફેલ્લા ઉપર ચોપડવું.

દવા ૪ થી—ખસની સાથે ખરજવું પણ મટે.

કપૂર, કંપીલો, ને મોરથુથુ, એને સમ ભાગે લેઈ, ખાંડીને ચાળી નાંખવું, ને પછી કણઝીના તેલ (કણઝીયા)માં કાલવીને ખસ, ને ખર્જુઆપર ચોપડવાથી તે બન્ને જરૂર મટશે.

દવા ૫ મી—આમળસારો ગંધક પૈસા ૪ ભાર, આવચી પૈસા ૧ ભાર, આંખા હળદર પૈસા ૧ ભાર, કુંવાડીયા-પુંવાડીયાનાં બી પૈસા ૧ ભાર, તથા ધાણા સુકા પૈસા ૧ ભાર, એ બધાને ખાંડી સરખા વજનની ચાર પડીકીઓ કરવી, ને પાણી સાથે પીવી. ખાંડતાં વઘેલા કુચા, સરસીયા તેલમાં કાલવીને ખસ ઉપર ચોપડવા.

દવા ૬ ઠી—લુખસની દવા

પીપળાની લાખ, તથા દીવેલીની મીંજેને તાંબાની ચાળીમાં તાંબાના લોટાવતી ઘુંટવી, ને તેમાંથી થોડોક ભાગ દહીં સાથે કાલવીને ચોપડવો.

દવા ૭ મી—સદર, ધૂપેલમાં લીંઝુનો રસ તથા થોડુંક મીઠું વાટીને નાખવું, ને પછી એક રસ કરીને શરીરે ચોળવું.

દવા ૮ મી—મુરદાશીંગ તોલો ૧, કપુર તોલો ૧, કલાઈ સપેતો તોલો ૧, આમળસારો ગંધક તોલો ૧, પાપડીયો કાથો તોલો ૧, ને પારો તોલો ૧, આ છ વસ્તુઓમાંથી પારા સિવાય બીજી પાંચને ખાંડી, ચાળીને જૂદી જૂદી રાખવી. પછી માખણ રૂ. ૫ ભાર ખળમાં નાખી, હેમાં પારો નાખીને ખળવું, ને થોડી થોડી પેલી પાંચ વસ્તુઓ પણ ખળમાં નાખતા જવું. બધી

નખાઈ રહે એટલે ઘુંટીને મલમ જેવું થાય એટલે એકક ચાક્ર ચીનાઈ માટીના, કે તે ન મળે તો નાળીએરની કાચલીમાં રાખી, રાતે સુઈ રહેતી વખતે મસ-
ળીને ચોપડવું. ને સવારમાં નહાવું. દહાડે ચોપડવું હોય તો ચોપડ્યા પછી તડકે
કરવું. વાયકું અનાજ તથા મરચાં વગેરે ખાવું નહિ.

દવા ૯ મી—લસણને પિંપરીસૂળના ગંઠાડા ભેગા વાટીને ખાવા.

૪૭ ખરજવું

દવા ૧ લી—મોરચુથુ પૈસા ૧ ભાર, રાલ પૈસા ૧ ભાર, સિંદૂર
પૈસા ૧ ભાર, કાથો, મરીયાં, મીણુ, ને ધમાસો, એ દરેક રૂપીઆ રૂપીઆ
ભાર. એ બધું ખાંડી ઝીણું કરવું, પછી કાંસાની થાળીમાં દહીં નાખી તેમાં
પેલી વસ્તુઓ નાંખી, તાંબાના લોટાથી ઘસવું, ને મલમ જેવું થાય એટલે
ખરજવાપર ચોપડવું.

દવા ૨ જી—કડવી નાહીનો કંદ પાણીમાં ઘસીને ચોપડવાથી પણ
ખરજવું મટે છે.

દવા ૩ જી—કાળીઆ સરસના પાનાંનો રસ કાઢી, તેમાં ઘોડાવજ
ઘસવું ને પછી તે બંનેમાં ગેરુ મેળવીને ખૂબ ઉકાળવું, ને ટાઢું પડ્યા પછી
ચોપડવું.

દવા ૪ થી—લોખાન, આંબળાં, પુલાવેલું મોરચુથુ, હીંગળો, બોદાર-
શીંગ, હીરા દખ્ખણ, ગળી, કલાઈ, સપેતો, સોનાગેરુ, ને બાવચીનાં બી. એ
બધું સમભાગે લેઈ ખાંડીને ચાલ્યા પછી કણુઝીયા તેલમાં ઉકાળવું, ને મલમ
જેવું, થાય એટલે ઉતારી લઈ, ટાઢું પડ્યા પછી ચોપડવું.

દવા ૫ મી—ગોરખ આમલીનો ગોળ રૂ. ૧ ભાર, કાડિયો લોખાન
પૈસા ૧ ભાર, મોરચુથુ પૈસા ૦૧ ભાર, ને કાળાં મરી પૈસા ૧ ભાર. આ
બધાંને ખાંડી ઝીણા ભૂંડા કરી કણુઝીઆ તેલમાં મેળવીને મલમ જેવું કરવું,
ને ચોપડવું.

દવા ૬ ઠી—સાંગ-વિજયા-ને ચાર પૈસા ભાર લઈ લાલ થતા સૂધી
સેકવી, પછી આંખમાં આંજીયે એવી ઝીણી વાટવી, ને તેમાં મરી પૈસા ૨
ભાર ઝીણાં વાટીને મેળવવાં, પછી કણુઝીના તેલમાં મેળવીને ચોપડવું.

દવા ૭ મી—સો વખત ઘોઘેલા ઘીમાં, રાજ, મોરચુથુ, એલચી, અને મરીને સમભાગે લધને વાટીને મેળવવું. ને પછી ખરજવાપર ચોપડવું.

૪૮, ખીલી અંગુઠે કે આંગળીએ નીકળી હોય તેની દવા

પીપળાના થડની ખરવડ વાટીને કપડાવતી ચાળી નાખવી, અને ખીલી-વાળા ભાગ ઉપર પાકું તેલ-(ધુપેલ) ચોપડી તેની ઉપર દાખવી. ને પછી તેની ઉપર પાકા તેલની પટી મારવી.

૪૯ ગાલ ઉપર ખીલ થયા હોય તેની દવા

દવા ૧ લી—ફટકડીનું પાણી કરી ગાલ ઉપર ચોપડવું.

દવા ૨ જી—ચોખાના ઘોવડામણમાં જરા ફટકડી વાટીને નાખવી, ને પછી તે પાણી ગાલ ઉપર ચોપડવું.

૫૦ ખાપરીયું શોધવા-શુદ્ધ કરવા-ની રીત

માટીના વાસણમાં ગાયનું મૂતર નાખી, તહેતી અંદર મધ્ય ભાગે રહે તેવી રીતે ખાપરીઆની પોટલીને દોરી સાથે અદ્ધર લટકાવવી. ને પછી વાસણ નીચે દેવતા સળગાવવો, એથી ગૌમૂત્ર ઉકળશે, ને તેમાં પોટલીમાંનું ખાપરીયું પડી શુદ્ધ થશે.

૫૧ શરીરે ખાલિયો ચઢતી હોય તહેની દવા

સરસવ રૂ. ૫ ભાર, ગોળ રૂ. ૫ ભાર, એની ચણીબાર જેવડી ગોળીઆ કરીને દિન ૭, ૧૪, કે ૨૧ સૂંચી ખવડાવવી.

૫૨ ખોરાક વિષે થોડીક હકીકત

૧ ખોરાક-ઝાડ, પાન, અનાજ વગેરેનો ખાવો.

૨ ભૂખ પ્રમાણે ખાવું.

૩ નિમેલે વખતે ને નિમેલા વજન પ્રમાણે ખાવું.

૪ દરેક વખતે જમવામાં જૂદી જૂદી વાનીઓ ખાવી.

૫ ભોજન કરતા પહેલાં અને ત્યાર પછી તરત જ પાણી પીવું નહિ, પણ ભોજનના મધ્ય ભાગે પીવું.

૬ ખોરાક બરાબર ચાવીને ખાવો.

૭ જમતાં જમતાં કાંઈ રમુજ વાતો કરવી.

૮ ધરનાં માણસોની સાથે, કે એકાદ મિત્ર સાથે જમવું.

૯ થાકી ગયા પછી જરા વિસામો લીધા બાદ જમવું.

૧૦ ખાધા પછી જરા વામકુક્ષિ થવું. (ખીજાનામાં ડાખા પડખે સુઈ રહેવું) પણ ઉંઘવું નહિ.

૧૧ નમ્મળા ખાંધાના માણસોએ સવારમાં ખાઈને કામપર જવું, કે બહાર ફરવા જવું, ભૂખ્યા પેટે કામપર જવું નહિ.

૧૨ દરેક ભોજન વચ્ચે ઓછામાં ઓછા ચાર કલાકનું અંતર હોવું જોઈયે.

૧૩ જમ્યા પછી તરત ભાપણ કરવું, માર્ગક્રમણ-મુસાફરી-કરવી, ઉંઘવું, તાપવું, શોક કરવો, ચાલવું, ઘોડાપર બેસવું, અને પાણીમાં તરવું, એ સર્વ વર્જ્ય ગણ્યું છે.

૧૪ જમતી વખતે ચિંતા, શોક, ભીતિ, દુઃખ, ને ક્રોધ કરવો નહિ, તેમ જમ્યા પછી જાગરણ કરવું નહિ. કેમકે તે બધું કરવાથી બરોબર પાચન થવામાં અડચણ આવે છે.

૫૩ ખાંસી-ઉધરસ-ની દવા

બાળકને ખાંસી થાય ત્હેની દવા

દવા ૧ લી—નાગરમોથ, અતિવિખની કળી, અર્કુસા, પિંપર, અને કાકડાશીંગ એને સમ ભાગે લેઈ ખારીક વાટી મધ સાથે ચટાડવું.

મ્હોટા માણસની ખાંસીપર

દવા ૨ જી—પીપળી મૂળના ગંઠોડા, સુંક, અને બહેડાંની છાત્ર, એને સમ ભાગે લેઈ ચૂર્ણ કરી મધમાં ચાટવું.

૫૪ ગરમીની દવા

દવા ૧ લી—ગરમીથી ચાંદાં પડ્યાં હોય ત્હેની દવા

પારો રૂ. ૦૧ ભાર, રૂમી મસ્તકી રૂ. ૧૧ ભાર, અજમો રૂ. ૦૧ ભાર, દેવદારુ રૂ. ૦૧ ભાર, ભીલામાં રૂ. ૪ ભાર, એ પ્રમાણે લેઈ ઝીણું ખાંડીને, ગોળ રૂ. ૧૪ ભારમાં મગના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને દર-રોજ ગોળી એક દહીં સાથે ખાવી. પથ્ય પાળવી.

ગરમી તથા વાત પિત્તની દવા

દવા ૨ જી—ભોંય રીંગણીનું મૂળ પૈસા ૪ ભાર, સુંક, ગળોના વેલા, સુકા ધાણા, ને લીમડાની છાલ, એ દરેક ચાર ચાર રૂપીઆ ભાર. એ પાંચે વાનાં, પાણી શેર ૫ માં નાખી ઉકાળવાં, અને ચાર પૈસાભાર પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેવું, ને તેમાં ઘી પૈસા ૦૧ ભાર નાખીને પીવું. આ પ્રમાણે દિન સાત સૂધી કરવાથી શરીરે ગરમી યુટી નીકળી હશે તે, તથા પિત્ત વાયુ મટશે.

મહા ગરમી તથા પ્રમેહ ઉપરની દવા

દવા ૩ જી—વડની વડવાઈ પૈસા ૨ ભારને ખાંડી વાસી પાણી પૈસા ૫ ભારમાં નાખીને દિન પાંચ સૂધી પીવું.

બાળકને શરીરે ગરમી થયાની દવા

દવા ૪ થી—ઘાયેલા ઘીમાં આરતી કપૂર, મેળવીને ચોપડવું.

ગરમીથી ચાંદાં પડ્યાં હોય તો

દવા ૫ મી—આરતી કપૂર, કંપીલો, કલાઇસપેતો, અને સિંદૂર એ દરેક ચીજ અર્ધા અર્ધા પૈસાભાર લેઈ, ઘાયેલા ઘીમાં કાઢવીને ચોપડવું.

૫૫ ગળાના રોગ

દવા ૧ લી—મરી, પિંપર, દાડમનો રસ અને ગુગલ, સમ ભાગે લઈ ગોળી કરીને મોંમાં રાખવી. તેથી ગળાનો રોગ, શ્વાસ ને કાસ મટશે.

ગળામાં કોયલ પડી ગઈ હોય

દવા ૨ જી—અંજીર ઉકાળી તેનું પાણી એક અઠવાડીયા સૂધી રાત દહાડો પીએ તો આ રોગ મટે. પીવામાં પણ તે જ પાણી લીધું હોય તો વધારે સારું થાય.

બાળકનું ગળું પડ્યું હોય

દવા ૩ જી—વજ, ખાવચી, ભોંય લીંગડો, હળદર, મરી, અને પિંપર એ બધું બરાબર વજનમાં લેઈ ખાંડીને મધ સાથે થોડું થોડું ચટાડવું.

૫૬ ગુમડાંની દવા

દવા ૧ લી—કલાઈ સપેતો નવટાંક, બોદાર ટાંક ૫, સિંદૂર પૈસા ૧૧૧ ભાર, બાળેલી સોપારી પૈસા ૨ ભાર, ખડીયોખાર પૈસા ૧ ભાર, ટંકણખાર પૈસા ૧ ભાર ને ચૂનો એ બધું ઝીણું વાટી પાણીમાં ખળીને ચોપડવું.

દવા ૨ જી—સુરોખાર, એલચી, ને બરાસ સંમ ભાગે લેઈ પાણીમાં ઝીણું પરતીને ચોપડવું.

દવા ૩ જી—ધાણા પૈસા ૧૧ ભાર, સુંઠ પૈસા ૧૧ ભાર, મોથ પૈસા ૧૧ ભાર, વાળો પૈસા ૧૧ ભાર, બાલખીલી (નહાની ખીલી) પૈસા ૧૧ ભાર, અતિવિખની કળી પૈસા ૦૧ ભાર, બાલકેરી પૈસા ૦૧ ભાર, મોચરસ પૈસા ૦૧ ભાર, દાડમનું છાંડુ પૈસા ૦૧ ભાર, મરી પૈસા ૦૧ ભાર, એ બધું ઝીણું ખાંડી પાણી સાથે ખળ કરી મલમ જેવું થાય ત્યારે ચોપડવું.

ગુમડાં તથા ચાંદાં સ્વઝવવાનો મલમ

દવા ૪ થી—ગણા પૈસા ૧ ભારને ખાંડી ગાયના માખણ સાથે કાલવીને ચોપડવો.

દવા ૫ મી—ત્રિક્ષ્ણા, (હરડાં, બેહેડાં, ને આંબળાં) ધાણા, સુખડ, એ પાંચ ચીજોને માટીના વાસણમાં નાખી તેમાં મીઠા કુવાનું પાણી રેડી ભીંજવી રાખીને તે પાણી ગુમડાવાળા દર્દીને પાવાથી ફાયદો થશે. પાણી પીવા માગે ત્યારે પણ એજ પાણી આપવું.

દવા ૬ ફી—પિંપર અને જવખાર સરખા માપનાં લેઈ તેનું ચૂર્ણ આદાના રસ તથા મધમાં મેળવીને આપવું.

૫૭ ગુગળને શુદ્ધ-ચોખ્ખો-કરવાની રીત

કલાઈવાળા તપેલામાં ત્રિક્ષ્ણા (હરડાં, બેહેડાં ને આંબળાં) નાખી પાણી રેડવું, ને પછી તેના કાના ઉપર કપડું બાંધી તેમાં ગુગળનો ભૂદા નાખવો, પછી તપેલું ચુલા ઉપર મૂકી તળે દેવતા સળગાવવો, એટલે કપડા ઉપર નાખેલો ગુગળ, નીચે તપેલામાં ઉતરશે, બાકી રહેલો ગુગળ હલાવીને નીચે તપેલામાં ઉતારવો, તે પાણી બળી માવા જેવું થાય તે શુદ્ધ ગુગળ સમજવો.

૫૮ પેટમાં ગાંઠ થઈ હોય તે મટવાની દવા

દવા ૧ લી—કુંવારના લાખરાના ગર્ભમાં ફટકડી ઝુલાવીને તે ગર્ભ એ પૈસાભાર ખાય તો ગાંઠ મટે.

દવા ૨ જી—કુંવારના લાખરાનો ગર્ભ ટાંક ૯, તથા મધ ટાંક ૯, તથા ખાંડ ટાંક ૯, એ ત્રણેને ભેગાં કરીને દિન ૭ કે ૧૪ સુધી દરરોજ પીએ તો ગાંઠ મટે.

પટ્ટ પેટમાં ગોળો ચઢતો હોય ત્હેની દવા

દવા ૧ લી—ઝેરી નાળીએરના બે રતીભાર કોપરાને, નાગરવેલના પાનના રસમાં ધસવું, ને તેમાં રૂ. ૧૧ ભાર મધ મેળવીને ચટાડવું, તેથી ગોળો ઉતરી જશે. (કોપરાનો ઘોળો ભાગ ધસવો જોઈએ.)

દવા ૨ જી—નાક છીકણી—તડાક છીકણી*—ના પાંનાને પાણીમાં વાટીને પાવાથી ઉલટી થઈ ગોળો બેસી જશે.

ગોળો બેસાડે તેમ ભૂખ પણ લાગે

દવા ૩ જી—સાકર પૈસા ૭૧ ભાર, ગાયનું ઘી પૈસા ૭૧ ભાર, બદામની મીઠા પૈસા ૨ ભાર, જયફળ પૈસા ૧૧ ભાર, ખસખસ પૈસા ૨ ભાર, પિપળી-મૂળ પૈસા ૪ ભાર, મરી પૈસા ૪ ભાર, સુંક પૈસા ૨ ભાર, આસંદ પૈસા ૪ ભાર, અજમે પૈસા ૪ ભાર, પિંપર પૈસા ૪ ભાર, કેસર પૈસા ૦૧ ભાર, લવિંગ પૈસા ૦૧ ભાર, અને એલચી પૈસા ૦૧ ભાર, એ બધું ખાંડી કપડાણ કરવું, પછી તેમાં ઉપર બતાવેલું ઘી તથા મધ નાખીને પૈસા પૈસા ભારની ગોળીઓ વાળવી, ને દિન સાત સૂધી ખાવી, ખારું ખાટું ખાટું નહિ.

ગોળો ચઢતો હોય તથા પેટમાં ચુંક આવતી હોય

દવા ૪ થી—જવખારનો ચુરો કરવો, પછી આદાનો રસ કાઢવો, અર્ધુ-સાનાં પાનાં બાફીને ત્હેનો રસ કાઢવો, એ ત્રણે એકઠું કરીને સવારમાં પાવલી ભાર આપવું.

જવખારનો ચુરો કરતાં ખારના જે કોયલા રહે તેને વાટીને ત્હેની ફાફી મરાવ્યાથી ઠાંસો મટે, તેમ ચુંક પણ મટે. વાલ બેની ફાફી આપવી.

દવા ૫ મી—ઘઉંનો મેદો તથા હળદર એકઠું કરીને ત્હેની રોટલી માસ ચાર સૂધી ખાવી.

દવા ૬ ઠી—જવખાર અને ટુલાવેલો ટંકણખાર એ બેને સમ ભાગે લેઈ ચૂર્ણ કરી ગોળમાં મેળવીને ખાવું.

આ દવાથી પેટમાંની અસાધ્ય ગાંઠ પણ મટે છે.

* આ છોડ, રેવાજ ઉપર આવેલા કુંભનાથ મહાદેવ નજીકના ભાગમાં થાય છે. તેમ જ પાસેના મંકોડી સંગમ આગળ પણ જોવામાં આવ્યો છે.

દવા ૭ મી—પિંપર યે ભાગ, મરી ત્રણ ભાગ, સિંધવ એક ભાગ, એનું ચૂર્ણ છાશમાં છ માસા (યે પૈસા ભાર) આપવું, જેથી છાતી સૂધી ચઢેલો વાયુનો ગોળો ઘેસી જશે.

૬૦ ગજવેલ મારવાની રીત (લોહ ભસ્મ કરવાની)

ગજવેલ તોલા એકને લુહાર પાસે લેઈ જઈ રતેડાથી ઝીણી કાંકરી કરાવવી, પછી તહેને નાળીયેરની કાયલીમાં રાખી તેની ઉપર જંબુડાના ઝાડની અંતર છાલનો રસ રેડવો, આ પ્રમાણે ત્રણ દહાડા સૂંધી રસ રેખા પછી ખજમાં નાખી જંબુ (ફળ) નો રસ નાખી ઘુંટવો, ને પછી સૂર્યના સખ્ત તાપમાં મૂકવું. આ પ્રમાણે યે દિવસ કરવું. જો કરકર જેવું જણાય તો તે કાચી જાણી કાઢી નાખવી. પછી ભસ્મને ચપટી ભરી અંગારા ઉપર મૂકી જેવું કે, તેની ધૂણી નીકળે છે કે નહિ, જો ધૂણી નીકળે તો કાચી સમજી કાઢી નાખવી. કે ફરી રસ નાખી બરોબર થવા દેવી.

૬૧ સ્ત્રીને ગર્ભપાત ન થતાં ગર્ભ થંભી રહે તેવી દવા

દવા ૧ લી—એલચી દાણા ટાંક ૧ા, વાવડંગ ટાંક ૧ા, જયફળ ટાંક ૧ા, સમુદ્રફીણ ટાંક ૧ા, મરી ટાંક ૦૧ અને ગજકેસર ટાંક ૧ા આ બધું ખાંડી કપડાણ કરી તેની કાળીયાં સરસની કુંપળોના રસમાં ટાંક ૧ ભાર પ્રમાણેની ગોળીઓ વાળી રોજ સવારમાં એકેક ખવડાવવી.

સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યાનાં લક્ષણ

દવા ૨ જી—પરસેવો વધારે વળે, માથું દુઃખે, ઉંઘ બહુ આવે, મ્હોં સ્વાદ કરે, (મ્હોં, જૂદી જૂદી જાતની વસ્તુઓ ખાવાના ભાવ કરે, એટલે અભાવા થાય) ને આંખો તરે.

ગર્ભવંતી સ્ત્રીએ કેવી રીતે વર્તવું

દવા ૩ જી—બહુ ખાટું ખારું તેમ ટાટું-વાસી અન્ન ખાવું નહિ, સારી વસ્તુ ખાવી. હલકું ઝટ પાચન થઈ શકે તેવું ભોજન વધારે ખાવું. તાપ આગળ ઘેસવું નહિ, બહુ ઉંચે ચઢવું નહિ. કુવામાં તેમ પાણીમાં જેવું નહિ.

સ્ત્રીનો ગર્ભ પારખવાની રીત

દવા ૪ થી--જે સ્ત્રીની ડાબી બાજુએ ગર્ભ હોય તો દીકરી જાણવી, જમણી પાસાએ હોય તો દીકરો જાણવો, ને મધ્ય ભાગે હોય તો તે નપુંસક છોકરો અવતરશે એમ સમજવું.

ફર ધા રુઝવાની દવા

વાગેલા ધા ઉપર આંખ ધુટણીનાં પાનાં વાટીને બાંધવાં, અથવા તુવે-રના છોડનાં પાનાં વાટીને બાંધવાથી પણ ધા રુઝાય છે.

ફડ જૂદી જૂદી જાતનાં ચૂર્ણ બનાવવાની રીત

ચૂર્ણ ૧ હું—ભૂખ લાગે તેવું ચૂર્ણ

મીઠું, મ્હોટી હડદલ, વાવડંગ, સંચળ, સિંધવખાર, અજમોદ, પિંપર, જવખાર, સુંઠ, તથા હીંગ, એ બધું સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને ચૂર્ણ કરવું, ને રોજ સવારમાં હાથેલી ભરીને ફાકવું.

ચૂર્ણ ૨ જું—સદર

પુલાવેલી હીંગ, કાળાં મરી, સુંઠ, પિંપર, શાહજીરું. અજમોદ, સિંધવ, ને સંચળ, એ બધું સરખા વજનમાં લેઈ ખાંડીને ચૂર્ણ કરવું, ને સવારમાં તેમાંથી પાવલી ભાર લેઈ ઠંડા પાણી સાથે ફાકવું, તેથી ભૂખ લાગે છે, તેમ ચુંક પણ મટે છે, વળી શરીરમાં શક્તિ પણ વધે છે.

ચૂર્ણ ૩ જું

પુલાવેલી હીંગ વાલ ૧, ને મધ પૈસા ૧ ભારમાં મેળવીને દિન ૧૪ સુધી ખાય તો ભૂખ ઉપડે, તેમ વાયુનો ગોળો બેસી જાય.

ચૂર્ણ ૪ થું—પાચનશક્તિનું ચૂર્ણ

લવિંગ, એલચી, જાયફળ, હીરામોળ, ને શુદ્ધ કરેલો વછનાગ, આ બધી જાણસો એકક માસો લેઈ ખારીક ખાંડીને ચૂર્ણ બનાવવું, ને તેમાંથી માસા એક પ્રમાણે રોજ બેના પાણી સાથે ફાકવું, તેથી નીચેના રોગ મટે છે.

અજીર્ણ વિકાર, અતિસાર, ઉલટી, અને સૂળ.

ચૂર્ણ ૫ મું—લવિંગ ટાંક ૨, અહુકળી ટાંક ૨, ચીનીકખાલા ટાંક ૨, વાવડંગ ટાંક ૨, વાંસની ગાંઠો ટાંક ૨, મૂળાનાં બીજ ટાંક ૨, સંચળ ટાંક ૨, એ બધાંને ખાંડી લીંબુના રસનો પટ દેવો, ને પછી રોજ ટાંક બે પ્રમાણે ખાવું. તેથી શરદી મટી જઈ ભૂખ લાગશે.

ચૂર્ણ ૬ કું—જીરાદિ ચૂર્ણ

જીરું, હરેદળ, ને કાળી દ્રાક્ષ બધે રૂ. બાર, સિંધવ રૂ. ૧ બાર, સુંક રૂ. ૨ બાર, મરી ને પિંપર એકેક રૂ. બાર, એ રકમોમાંથી દ્રાક્ષનાં ખીયાં કાઢી નાંખવાં, પછી તેમાં બતાવેલી રકમો ખાંડીને ત્હેની ઘેર જેવડી ગોળીઓ વાળવી. ગોળીઓ વાળતી વખતે તેમાં આદાનો રસ, તથા કુંવારનો, કે લીંબુનો રસ મેળવવો, એટલે ગોળીઓ વાળતાં હરકત પડશે નહિ.

ચૂર્ણ ૭ મું—લસણાદિ

લસણની કળીઓ રૂ. ૨ બાર, જીરું રૂ. ૦ા બાર, સિંધવ રૂ. ૦ા સંયળ રૂ. ૦ા, સુંક રૂ. ૧, પિંપર રૂ. ૦ા, મરી રૂ. ૦ા, ધુલાવેલી હીંગ રૂ. ૦ા અને આમળસારો ગંધક રૂ. ૧ બાર, એને ઝીણું ખાંડીને પ્રથમ કુંવારના લાખરાના ગર્ભનો પટ દેવો, પછી લીંબુના રસનો, ને પછી આદાના રસનો પટ દેઈ ત્હેની ચણીઘેર જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને રોજ એકેક ખાવી તેથી શરદી મટી, ભૂખ લાગશે, ચુંક પણ મટશે.

ચૂર્ણ ૮ મું—અજમો રૂ. ૧, લવિંગ રૂ. ૦ા, સંયળ રૂ. ૧, લસણ રૂ. ૧, ધુલાવેલી હીંગ રૂ. ૦ા, કાળી દ્રાક્ષ રૂ. ૩, ને કાળીજીરી રૂ. ૦ા બાર. એ બધાંને ખાંડીને આદાના રસનો પટ દેઈ, લીંબુના રસમાં ઘેર જેવડી ગોળીઓ વાળીને રોજ એકેક ખવડાવવી.

ચૂર્ણ ૯ મું—સાકરીયું

હીમજીહવે રૂ. ૦ા, સોનામુખી રૂ. ૦ા, પિંપરીમૂળ રૂ. ૦ા, સુવા રૂ. ૦ા, સિંધવ રૂ. ૦ા, સાકર રૂ. ૧, મરી રૂ. ૦ા, સુંક રૂ. ૦ા, મ્હોટી હરેદળ રૂ. ૧, અને અજમો રૂ. ૧ બાર લેઈ ખાંડીને તેને આદાના રસનો પટ દેવો, પછી કુંવારના ગર્ભનો પટ દેઈ, લીંબુના રસમાં ઘેર પ્રમાણે ગોળીઓ વાળવી, ને રોજ એકેક ખાવી.

ચૂર્ણ ૧૦ મું—પાચનશક્તિનું

કાળાં મરી નવટાંક, એલચી રૂ. ૦ા બાર, લવિંગ રૂ. ૦ા બાર, અને સિંધવ રૂ. ૨ા બાર, એ ચારેને ખાંડી ફાકી કરવી, ને તેમાંથી રૂ. ૦ા બારની ફાકી રોજ મારવી.

ચૂર્ણ ૧૨ મું—હીંગાષ્ટક ચૂર્ણ

મરી, સુંઠ, જીરું, શાહજીરું, પિંપર, અજમોદ, સિંધવ અને હીંગ. એ આઠ વસ્તુઓને સરખા વજનની લેવી, ને ખાંડીને ૪ ફાકી કરવી, ને દર-રોજ ભાતની સાથે રૂ. ૧ ભારની ફાકી, પંચ ગ્રાસ સાથે ખાવી. તેથી અન્ન ઉપર રુચિ થશે.

ચૂર્ણ ૧૨ મું—સુંઠ નવટાંક, મરી અઘોલ, સંયળ અઘોલ અને કાળી. દ્રાક્ષ નવટાંક, (દ્રાક્ષમાંથી બી કાઢી નાંખવાં) આ ચારે રકમોનું ચૂર્ણ કરવું. પહેલાંની ત્રણ રકમોને ખાંડીને તેમાં દ્રાક્ષ મેળવવી.

ચૂર્ણ ૧૩ મું—હીંગાષ્ટક ચૂર્ણ ૨ જી

ત્રિકટુ, ચિત્રક, સિંધવ, અજમો, જીરું, શાહજીરું, સંયળ, અને પુલા-વેલી હીંગ, એને સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને ચૂર્ણ કરવું, અને છાશમાં પાવલી ભાર નાખીને પીવું, અથવા ભાતમાં ઘી નાખીને તેમાં રૂ. ૦૫ ભાર મેળવી પંચ ગ્રાસમાં ખાવું. તેથી અન્નપર રુચિ થશે, ને ભૂખ લાગશે.

૬૪ ચુંકની દવા

દવા ૧ લી—મૂળાનાં બી વાટીને મધ સાથે ખવડાવવાં.

વાયુથી ચુંક આવતી હોય

દવા ૨ જી—સિંધવ પૈસા ૧, હીંગ પૈસા ૧, હોર્ડેજ પૈસા ૧, પિંપર પૈસા ૧, આમળસારો ગંધક પૈસા ૧ ને મેથી પૈસા ૧ ભાર.

એ બધાં ઝીણાં ખાંડીને ૨૪ પહોર સૂંધી ખળ કરવો, પછી તેમાં નાગ-રવેલના ૨૫ પાનાંને રસ મેળવી ખળ કરવો, પછી આદાનો રસ મેળવી ચણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને સાત દિવસ સૂંધી એકેક ખાવી.

દવા ૩ જી—લીંબુની ફાડમાં ચણા જેટલો આમળસારો ગંધક વાટીને ઘાલવો ને તે ફાડ દેવતાપર ગરમ કરીને ચુસાડવી.

દવા ૪ થી—ખળદનું મૂતર પૈસા ૭૫ ભારમાં સંચોરો એક પૈસા ભાર વાટીને નાખવો, ને એકઠું કરીને દિન સાત સૂંધી પીવું.

દવા ૫ મી—ખરસાણીની ડીરીઓ નંગ ૧૫, ને થોરનાં પાનાં નંગ ૫, એ બન્નેને ભરસાડમાં બાફી રસ કાઢી, તેમાં પુલાવેલો ટંકણખાર વાલ ૪ નાખીને દિન ૭ સૂંધી પીવો.

દવા ૬ છી—કંબોઈનાં પાંદડાંને રસ, સાત પૈસા ભાર પાણી છાંટીને કાઢવો, ને તેમાં સિંધવ ટાંક ૧ નાખીને દિન સાત સૂધી પીવો.

દવા ૭ મી—કુલાવેલા સંચોરાની ગોળમાં લખોટી જેવડી ગોળીઓ વાળીને ખાવી. તેથી ચુંક તથા સૂગ પણ મટશે.

દવા ૮ મી—હીરા હીંગ રૂ. ૦૧ ભાર, સુંક રૂ. ૨ ભાર, યોડી અજમો રૂ. ૧ ભાર, અને સંચળ રૂ. ૧ ભાર, એની ફાકી કરી વાસી પાણી સાથે ફાકવી.

દવા ૯ મી—પીપળી મૂળના ગંઠોડા, ઇન્દ્રજવ, કાળીજીરી, મરી, ઘોડાવજ, એ એકેક પૈસા ભાર લેધને ખાંડી ફાકી કરીને ફાકવી.

દવા ૧૦ મી—સંચળ, સુંક, મરી, હીંગ, અજમો, સરખે ભાગે લેઈ ખાંડી ગોળમાં ચણીબોર જેવડી ગોળી કરીને ખાવી.

દવા ૧૧ મી—ઘોડાની લાદને પાણીમાં ચોળી નાખી, તે પાણીને ગાળી નાખવું ને તેમાં હીંગ વાટીને નાખ્યા પછી પાવું.

૬૫ ચાંદાની દવા

દવા ૧ લી—ગંધક ટાંક ૨, રાલ ટાંક ૨, ઘી ટાંક ૨, એમાંથી પહેલી બે ચીજને ખાંડી તેમાં ઘી મેળવવું. પછી મીણુ ઉકાળીને તેમાં નાખવું, એક રસ થાય ત્યારે ઉતારી લેઈ રોજ ચાંદા ઉપર ચોપડવું.

મોંમાં ચાંદાં પડ્યાં હોય તો

દવા ૨ જી—કાથો, પાનીયું સોપારી, કપુર કાચડી, કુલાવેલું મોરચુથુ, એમની બાળીને રાખ કરવી, ને તેમાં સોનાગેરુ રૂ. ૦૧ ભાર, તથા એલચી રૂ. ૦૧ ભાર, નાખીને કાલવીને ચોપડવું. કદાપિ મોં આવીને ચાંદીઓ પડી હોય તો તે પણ મટે છે.

ગમે તે જાતનું ચાંદુ રુઝવવાની દવા

દવા ૩ જી—ગાયના ઘીને સો વાર ઘાવું, પછી રસકપૂર તથા હીરા દખ્ખણુ બંને રૂ. ભાર લેધને ખાંડીને નાખવી, ને મલમ જેવું થાય ત્યારે ચોપડવું. કરી પાળવી.

ઇન્દ્રિય ઉપર ચાંદી પડી હોય

દવા ૪ થી—દારુડીયાના છોડનો ચેપ. (ચીક) ઇન્દ્રિય ઉપર જ્યાં ચાંદી પડી હોય તે ઠંકાણે ચોપડવાથી ચાંદી જલદીથી મટે છે, તેમ વિસ્ફોટક વા, પણ મટે છે.

મોંમાં ચાંદી પડી હોય

દવા ૫ મો—મોરથુથાને ખોરડીના લાકડાના અંગારામાં ખાળવું, પછી વાટીને મ્હોંમાં ચોપડવું. મોઢું નીગળવું રાખવું.

ચાંદી અથવા ટાંકીની દવા*

દવા ૬ ક્રી—હીમજીહ્વે, રૂ. ૮ ભાર, રસકપૂર રૂ. ૩ (પા) ભાર, અનારનાં ફૂલ સુકાં રૂ. ૧ ભાર, યોદારશીંગ, જયફળ, એલચી, ધાણા, લવિંગ અને મરી, એ દરેક એકેક રૂ. ભાર, લેઈ ખાંડીને ઝીણું કરી લીંબુ નંગ ૧૦૦ ના રસમાં ખળ કરવો, તે લોચા જેવું થાય ત્યારે ખાજરીના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને એકેક સાંજ સવાર ખાવી. મીઠું ખીલકુલ ખાવું નહિ, મોળું ખાવું. કરી પળાવવી.

ફફ છાતીના દર્દની દવા

છાતીની અંદર અમુઝણ થતી હોય તો

સાખરશીંગાની ભસ્મ વાલ અર્ધો, ઘોડાવજ વાલ ૧, ને સુંક વાલ એક એ ત્રણેને મધમાં મેળવીને ચાટવું.

ફ૭ છાશનું તરત દહીં કરવાની ક્રિયા

છાશમાં ખીન્નેરું નીચોવે તો દહીં તરત થાય.

ફ૮ જીલાખની ગોળીઓ

દવા ૧ લી—રેવંચીનો શીરો પૈસા ૧ ભાર, સીકાતરીયો ઐળીઓ પૈસા ૧ ભાર, નેપાળાનાં ખી પૈસા ૧ ભાર. નેપાળાનાં ખીજને ફેડીને માંહેથી મીંજ કાઢી ને પછી આ ત્રણે વસ્તુને ખળમાં—ગોળીયો અંધાય ત્યાં સૂધી—પાણી નાખીને ખળવું, ને પછી ત્હેની વટાણા જેવડી ગોળીઓ

* આ દવા બચબરડી જણાય છે. કેમકે રસકપૂર, સાચવતા જેવી ઊંડી વસ્તુ છે. તેથી મ્હોં આવી ગયા વિના રહેતું નથી.

વાળવી. મોટી ઉંમરના માણસને ત્હેના શરીરનો આંધો તથા જાત જોધને એક અથવા અર્ધી આપવી, આગકાને પણ વય, કાળ, ઋતુ ને શરીર વગેરે જોધને કડકા આપવી.

આ ગોળીથી જીલાખ અંધ ન થાય તો ખાંડનો સરખત પૈસા ૩ ભાર ખવડાવવો, દ્રેમ ઘી ને ખીચડી ખવડાવવી—

દવા ૨ જી—સોના મુખી નવટાંક, નસોતર અઘોળ, સંચળ અઘોળ, અઘોળ અજમો, હીમજી હડે નવટાંક, ને સુંક અઘોળ, એ ૭ રકમોને ખાંડીને લીંબુના રસમાં બેાર જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને ગોળી એક, ગરમ પાણી સાથે લેવી.

દવા ૩ જી—મ્હોટી હડેદળ, સોનામુખી, પિંપર ને સિંધવ, એ દરેક બેારૂ. ભાર લેઈ કાળી દ્રાક્ષ રૂ. ૬ ભારમાં ખાંડીને નાખવી ને ચણીબેાર જેવડી ગોળીઓ વાળીને એક ગોળી સાંજે ખાવી, તેથી શરીર દુરસ્ત થશે.

દવા ૪ થી—નસોતર પૈસા ૩ ભાર, તથા ઘોળી ખાંડ પૈસા ૨ ભાર, એ બેને એકઠાં કરીને ફાકી મારી ઉપર ગરમ પાણી પીવું.

દવા ૫ મી—ઈંદ્રવારણાની જડ રૂ. ૦૧ ભાર ખાંડી ઝીણી કરવી, ને તેમાં ખાંડ ભેળવી ફાકી મારી ઉપર ગરમ પાણી પીવું.

દવા ૬ ઠી—ગરમાળો તથા સોનામુખીનાં પાનાં, એ બંનેને ઉકાળીને પીવું.

દવા ૭ મી—રેવંચીની ખટાઈ રૂ. ૨ ભાર, અને સીકાતરીયો એળીયો રૂ. ૧ ભાર, એ બેને ખાંડી, પાણી સાથે મરીના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળી સવારમાં ૨ થી ૫ સૂંધી મોટા માણસે ગળવી. ઉપર ગરમ પાણી પીવું.

દવા ૮ મી—સોનામુખી રૂ. ૦૧ ભાર, હીમજીહડે રૂ. ૦૧ ભાર એ બંનેને દીવેલમાં તળીને વાટવી ને તેમાં સંચળ તથા સુંક અર્ધાં અર્ધાં રૂ. ભાર વાટીને ભેળવવું. ને રાતે સુતી વખતે ફાકી મારવી.

દવા ૯ મી—પાપડ ઉપર ખરસાણીના દૂધની એક લીટી કરી સેકીને ખાવાથી જીલાખ એક, કિંવા બે થાય છે, ને બે લીટીઓ કરવાથી વધારે થાય છે.

૬૯ જલંદરની દવા

દવા ૧ લી—લસણને મધમાં આથીને દિન ૪૦ સૂધી ખાય તો મટે.

દવા ૨ જી—અકરીના દૂધ શેર ૧ માં દીવેલ રૂ. ૪ ભાર મેળવીને માસ ચાર સૂધી પીએ તો મટે.

દવા ૩ જી—રાધને ખાંડી ઝીણી કરી ગૌમૂત્રમાં ખાય તો આરામ થાય.

દવા ૪ થી—ઈંદ્ર વારણાં શેર ૫ લીલાં ફેાડી તેમાં સુંક રૂ. ૪ ભાર તથા પિંપર રૂ ૪ ભાર ઘાલી કોરા વાસણમાં ભરવું, પછી મોં બંધ કરી કપડમીટ કરી ચુલા ઉપર ચઢાવવું ને નીચે અગ્નિ છાણાં શેર ૧૦ ની કરી આંચ દેવી, ને વેળાની વેળાએ કાઢવું ને તેમાંથી ફાકી રૂ ૦૧ ભારની મારવી. ખારું, ખાટું, તેલ વગેરે ખાવું નહિ. ખીચડી ખાવી.

દવા ૫ મી—લસણને અકરીના મૂત્ર સાથે પાય તો મટે.

૭૦ દોરને અથવા માણસને જીવડા-કીડા-પડયા

હોય ત્હેની દવા

જે દોર અથવા માણસને કીડા પજા હોય તે કાઢી નાખવા હોય તો લગ્ન મણીના (લાજી લાડીના) છોડ પાસે જઈને ત્હેને હલાવવી, ને કહેવું કે “અમુક માણસને અથવા દોરને જીવ-કીડા-પજા છે,” પછી એક કલાકમાં જીવ ન ખરી પડે તો તે લગ્નમણીના છોડને ઉઘેડી નાખી, ખીજા ઝાડ ઉપર ફેંકી દેવો, એથી સારું થશે. આ એક જાતનો ટુચકો જણાય છે.

૭૧ ઝામરની દવા

માથે ઝામર આવ્યો હોય તો—પૈસા ૧ ભાર અફીણ, પૈસા ૧ ભાર મોરચુથુ, પૈસા ૦૧ ભાર ફટકડી, પૈસા ૦૧ ભાર હીરાકસી, પઠાણીયો લોદર, હીમજીહડે, જીરું, વરીઆળી, ને ખારેકા પાકી એ દરેક પૈસા પૈસા ભાર, એ બધાંને ખાંડી ભૂકા કરીને પાણીમાં લુગદી કરીને સુકવવી પછી પાણીમાં ધસીને માથે ચોપડવું.

૭૨ ઝાડાની દવાઓ

ગરમીથી ઝાડા થયા હોય તો તે મટવાની દવા

દવા ૧ લી—આંબાના ઝાડની ઉપલી છાલ, પૈસા ૨ ભાર, ખાંડ પૈસા ૨ ભાર, એ બેની ફાકી કરવી, ને દિન ૩ સૂધી પાણી સાથે આપવી, ને ઉપર દહીં ને ભાત વિના ખીજું કાંઈ ખાવા આપવું નહિ.

ઝાડા બંધ કરવાની ગોળીઓ

દવા ૨ છ—કાથો નવટાંક, અક્ષીણુ પૈસા ૦૧ ભાર, એલચી પૈસા ૧ ભાર, લવિંગ પૈસા ૧ ભાર, જયફળ પૈસા ૦૧૧ ભાર, એમાંથી ચાર વસ્તુઓને ખાંડવી, ને ઉપર કાથો ઝીણો વાટીને નાખવો ને ગોળીઓ બંધાય તેટલું પાણી રેડી ચણીએર જેવડી ગોળીઓ વાળી સવારમાં અકેક ખાવી.

દવા ૩ છ--ધાણા, સુંક, ને બાલાખીલી, (નહાની થતી ખીલીનું ફળ) સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને ફાકવું,

દવા ૪ થી—અજમો ટાંક ૧, મોચરસ ટાંક ૧, મરડાશીંગ ટાંક ૧, ધાવડીનાં ફૂલ ટાંક ૧, એ બધાંને ઝીણું ખાંડીને ચૂર્ણ કરવું, ને તેમાંથી રૂ. ૦૧ ભારની ફાકી મારી ઉપર છાશની પરાચ (છાશની ઉપરનું નીતરું પાણી) પીવી.

દવા ૫ મી--દીવો કરવાનું જૂનું કોડીયું હોય ત્હેને ચુલામાં બાળી ઝીણો ભૂંડો કરવો, પછી અર્ધા પૈસા ભાર ખાંડ, ને અર્ધા પૈસા ભાર ભૂંડો લેઈને ફાકી મરાવવી.

દવા ૬ ઠી—સદર ધાવડીનાં ફૂલ રૂ. ૧ ભાર, બળખીજ રૂ. ૧ ભાર, પીરતાં રૂ. ૧ ભાર, સુંક રૂ. ૨ ભાર, કડા છાલ રૂ. ૧ ભાર, અતિવિખતી કળી રૂ. ૧ ભાર, એ બધી વસ્તુઓને ઘીમાં તળીને તેની ફાકી કરવી ને દિવસ ત્રણ સૂધી રૂ. ૦૧ પ્રમાણે ફાકી મરાવવી. એક ફાકીએ મટે તો પછી વધારે ખાવાની જરૂર નથી.

દવા ૭ મી—જૂની છો રૂ. ૧ ભાર વાટીને ફાકાવી.

દવા ૮ મી—શંખજીરાને દહીં રૂ. ૧ ભારમાં ચટાડીએ તો ઝાડા મટે. કદાપિ ના મટે તો ઉંધતું જીરું રૂ. ૧ ભાર ઘીમાં ખવડાવીએ તો મટે.

દવા ૯ મી—ચીડાની મોથ, મોચરસ, લોદર, ધાવડીનાં ફૂલ, ઇન્દ્રજવ, ખીલીનો ગર્લ, ને જવંત્રી, એમને સમ ભાગે લેઈ ચૂર્ણ કરી, ગોળ અથવા છાશની સાથે રૂ. ૦૧ ભાર ખવડાવે તો ગમે તેવા ઝાડા બંધ થાય.

દવા ૧૦ મી—અજમોદ, મોચરસ, મોપારીનાં ફૂલ, હડાંની ડીંચ, કાકડાશીંગ, એને સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને આદાના રસ સાથે અથવા ગાયત્રી છાશ, અથવા દહીંમાં ખવડાવવું.

દવા ૧૧ મી—ખરો ઉપાય—ધાણા, સુંઠ, મોથ દાડમના ફળની છાલ, (દાડમનું છાંદુ) ખસખસનાં છાંડાં, બળખીજ, સોનાગેરુ, એ બધી વસ્તુઓ પૈસા પૈસા ભાર લેઈ ખાંડીને દહીં સાથે રૂ. ૦૧ ભારની ફાકી મરાવવી.

ખાળકને ઝાડા બંધ થવાનો તથા અન્ન ઉપર

રુચિ કરનારો કવાથ

.

દવા ૧૨ મી—સુકા ખીલાનો ગર્ભ રૂ. ૦૧ ભાર, અતિવિખની કળી રૂ. ૦૧ ભાર, મોથ રૂ. ૦૧ ભાર, વીરણોના વાળા રૂ. ૦૧ ભાર, કરીઆતુ રૂ. ૦૧ ભાર, ધાણા રૂ. ૦૧ ભાર, કડા છાલ રૂ. ૦૧ ભાર, તે ન મળે તો ઈંદ્રજવ રૂ. ૦૧ ભાર, ખસખસનું જીડતું રૂ. ૦૧ ભાર, અજમોદ રૂ. ૦૧ ભાર, એ બધાંનો ઉકાળો કરી દિન ૩ સૂધી પાવો.

દવા ૧૩ મી—ઘોળી ઝીપટીનું મૂળ, પાણીમાં ઘસીને પાવાથી ઝાડા બંધ થાય છે.

ઝાડે લોહી પડતું હોય

દવા ૧૪ મી—રાયણના ઝાડના થડનું ઉપલું છાંદુ, પૈસા ૩ ભાર, ખીલીના ઝાડના થડનું ઉપરનું છાંદુ રૂ. ૩ ભાર, અદત્તના ઝાડના થડનું ઉપરનું છાંદુ રૂ. ૩ ભાર. એ ત્રણે છાંડાં ચોખાના ઘોવણમાં ઘસીને દિન ત્રણ સૂધી આપવાં.

દવા ૧૫ મી—ફરીનાં આંખોળીયોનો ઝીણો ભૂદા કરીને દહીંમાં ખવડાવવો, ન મટે તો ધાવડીનાં ફૂલ રૂ. ૧ ભારને ખાંડીને દહીંમાં આપવાં.

૭૩ ટાંકીની દવાઓ

દવા ૧૬ મી—પીપળા, આમલી, ખેરડી અને ખાવળના ઝાડનાં છાંડાંને, ખૂબ ખાંડીને ખળ કરવો, ને પછી કપડ છાણ કરી જ્યાં જ્યાં ધારાં-ટાંકીઓ પડી હોય ત્યાં ત્યાં ભભરાવવાં.

ખાવાની દવા

જૂનો ગોળ ૧ પૈસા ભાર, એળીયો ૧ પૈસા ભાર, અને અજમો ૧ પૈસા ભાર, એળીયા તથા અજમાને બહુ ઝીણો ખાંડી, તેની સાત ગોળીઓ

સરખા માપની જૂના ગોળમાં બનાવવી ને રોજ એકેકી ખાવી. પથ્ય—દૂધ ને ભાત વિના ખીજું કાંઈ સાત દહાડા સૂધી ખાવું નહિ. ખાટું, ખારું, ને હીંગ વગેરે ખવાય નહિ. વળી ઉપર લખેલાં છાંડાં પાણીમાં ઉકાળીને તે પાણીથી ઈદ્રિય ધોવી, ને ધોયા પછી જ દવા ભજરાવવી.

દવા* ૨ જી—અજમોદ ૧ પૈસા ભાર, ખોરાસાની અજમો પૈસા ૧ ભાર, હીંગળો પૈસા ૧ ભાર, રસકપૂર પૈસા ૦૧ ભાર, કાથો પૈસા ૧ ભાર, ને અક્કલકરો પૈસા ૧ ભાર.

એ બધાંને ખાંડીને કપડછાણ (કપડે ચાળવું તેને કપડછાણ કહે છે.) કરવું, ને પછી ત્હેની પાણી સાથે જીવારના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને રોજ સવારમાં એકેક ખવડાવવી. ને ત્હેની ઉપર રાઈતી કેરીના ચાર કડકા ખવડાવવા. રસકપૂર આવ્યું છે માટે સખત પથ્ય પાળવી.

પથ્ય—ગોળ ખવાય નહિ, ત્હેને બદલે સાકર, ને ખાંડ ખાવી. વાલ, અડદ, કાળું, ફેરું, તેલ, આમલી, ઘાશ, ને છાશથી બનતી ચીજો, કઢી વગેરે ખાવાં નહિ.

જો પથ્ય પાળી શકાય તેમ હોય તો જ આ દવા કરવાની છે. તેમ નહિ થાય તો શરીરને નુકસાન થશે. પ્રથમ તો મ્હોં આવી જશે. દવા ભયંકર છે. વૈદને પૂછીને કરવી.

દવા ૩ જી—મોરચુથુ રૂ. ૦૧ ભાર, કડીઓ રૂ. ૨૧ ભાર, સોપારી રૂ. ૨ ભાર, એ ત્રણેને ખાળવી ને ખાંડીને તેમાં એલાયચી રૂ. ૦૧ ભાર, કાથો રૂ. ૧ ભાર, અને ખોદારશીંગ રૂ. ૧ ભાર ખાંડીને મેળવવાં, પછી ખળ કરીને (ખળમાં કાંઈ ચીજને ખળવી તેને ખળ કરવો કહે છે,) ચોપડવું. બધી ખતતી કરી—ચરી પાળવી.

દવા ૪ થી—શંખ હીંગરો રૂ. ૧ ભાર, રસકપૂર રૂ. ૧ ભાર, શંખજીરું રૂ. ૨ ભાર, કલાઈ સપેતો રૂ. ૧ ભાર, કેવડીયો કાથો રૂ. ૨ ભાર,

* સૂચના—હર કોઈ દવામાં જ્યાં રસકપૂર આવ્યું હોય ત્યાં સખત જ કરી પાળવાની છે એમ સમજવું. તેનાથી મ્હોં આવી ગયા વિના રહેતું જ નથી. મ્હોં પાણું વાળતાં ન આવડે તો કંઠ રુંધાઈ જઈ, પ્રાણ ભય છે.

એ રકમેને ઝીણી ખાંડ્યા પછી ખજ કરવો, પછી ગોળીઓ કરવી (પાણીમાં) ને ટાંકી, કે ચાંદીને વગળના* પાણીથી ઘોઈ તેની ઉપર ગોળીને પાણીમાં ધસીને ચોપડવી.

ટાંકી ઉપર પીવાનો ક્વાથ

દવા ૫ મી—સાંખ હીંગેરા રૂ. ૧ ભાર, ચણીબોરના મૂળીયાં ઉપરની છાલ, રૂ. ૪ ભાર, આકડાના મૂળિયાં ઉપરની છાલ રૂ. ૪ ભાર, ઉભી ભોટ-ગડીનાં મૂળિયાં ઉપરની છાલ રૂ. ૪ ભાર, રાતી કણુઝનાં મૂળિયાં ઉપરની છાલ રૂ. ૪ ભાર, એ બધાંને ઝીણું ખાંડી ઉકાની ચલમમાં ભરીને દિવસ સાત સૂધી દર્દીને પાવાં ને કરી દિન ૧૪ સૂધી પળાવવી. દવા ભયંકર છે, મોં આવે છે, માટે સાવચેતી રાખવી.

દવા ૬ ટી—ઘીને પચીસ વાર ઘોઈ ત્હેમાં બરાસ તથા કપુર અને કલાઈ સપેતો વાટીને નાખવો ને મલમ જેવું થાય એટલે ટાંકી ઉપર ચોપડવું.

દવા ૭ મી—જૂની સોપારી, ઘોજો કાથો, અને ઘોળાં ભરીને બાળીને રાખ કરી ટાંકી ઉપર આસ્તેથી દાખવું.

૭૪ ઠાંસાની દવાઓ

દવા ૧ ટી—પિંપર, પીપળીમૂળ, અજમે, કાયફળ, ભારીંગ, ને લવિંગ એ દરેક પા, પા (૦૧, ૦૧) પૈસા ભાર લેવું. અર્ધુસાનાં પાનાં પૈસા ૩ ભાર, જવખાર પૈસા ૦૧ ભાર, ટંકણખાર પૈસા ૦૧ ભાર, (પ્રુલાવીને લેવો) સંચળ પૈસા ૦૧ ભાર, સિંધવ પૈસા ૦૧ ભાર, વરાગડુ મીઠું પૈસા ૦૧ ભાર, એ બધું ખાંડી, ખજ કરીને આદાના રસમાં ભરીના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને રોજ સવાર સાંજ એકેક ખાવી.

દવા ૨ જી—એલચી, પ્રુલાવેલો ટંકણખાર, લવિંગ, ને જેડીમધ, એ એકેક તોલો લેઈ ખજ કરવો, ને પછી તેમાં નાગરવેલના પાનનો રસ નાખી તુવેરના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળી, સવાર, બપોર, ને સાંજે. એમ ત્રણ વખત એકેક ગોળી મોંમાં રાખી રસ ગળે ઉતારવો. એમ ત્રણ દહાડા સૂધી ખાધાથી ઠાંસો મટે છે. (એલચીને છાંડાં કાઢી નાખ્યા પછી વાટવી.)

* આંખા, કે તેવો કોઈ જતના ઝાડનાં છાંડાંને પાણીમાં ઉકાળવાં તેને વગળ કહે છે.

દવા ૩ જી—એક રૂ. ભાર અજમાને આકડાના દૂધમાં પલાળવો, ને પછી કુલડીમાં મૂકી, ઢાંકણું દેઈ, તેની ઉપર કપડું વીંટવું ને માટી-ગોરમટી-ચોપડવી (કપડમીટ કરવું) ને અડાયાં છાણાંના દેવતામાં ૨૪ કલાક રાખી મૂકવી, એટલે કુલડીમાંના અજમાની ભરમ થશે, તેને નાગરવેલના પાનમાં વાલ ૧ ખાવી. સવાર સાંજ ખાવાથી રોગ મટશે. કરીમાં-તેલ, મરચું ને ખટાઈ ખાવી નહિ.

દવા ૪ થી—ખાજરીના અછેર લોટમાં આકડાના ફૂલની વચલી માંજર રૂ. ૧ ભાર વાટીને નાખવી. તેમ દેશી ખરસાણીની ઝીણી કુંપળો રૂ. ૧ ભાર વાટીને નાખવી, પછી તે લોટમાં ગૌમૂત્ર નાખીને રોટલો કરવો, ને બંને ખાજુએ ખૂંચ સેકવો, પછી ત્હેને ખાંડીને ઝીણા લોટ કરી તેની સવાર સાંજ એકેક રૂ. ભાર ફાકી મારવી. પથ્થ-તેલ, મરચું ને ખટાઈ ખાવી નહિ.

દવા ૫ મી—લવિંગ, મરી, બહેડાની છાલ, ખેરસાલ, એ સરખા વજનમાં લેઈ ખાંડીને કપડછાણુ કરવું, ને ખળમાં નાખવી, પછી આવળીયાના છોડાંને પાણીમાં ઉકાળી, તે પાણી, દવાવાળા ખળમાં નાખીને ઘુંટવું, ને સુકવવું. સુકાયા પછી તે જ પાણી ફરી નાખીને ઘુંટવું ને ચણાના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળી, સવાર સાંજ એકેક ગોળી મોંમાં રાખી, રસ ઉતારવો. પથ્થ-નથી.

દવા ૬ ઠી—વાંસ કપુર, એલાયચી, ને પિંપર એકેક રૂપિયા ભાર, ને તજ રૂ. ૨૫ ભાર, એ ચારેને ખાંડી મધ તથા ઘીમાં ખાતું.

દવા ૭ મી—ખેરસાલ રૂ. ૨ ભાર, દાડમની અંતર છાલ રૂ. ૨ ભાર, દાડમનાં છાંડા રૂ. ૧ ભાર, તે ન મળે તો દાડમની અંતર છાલ લેવી, બહેડાની છાલ રૂ. ૨ ભાર, એ બધાંને ખાંડી કપડછાણુ કરી, આદાના રસમાં ચણી ઘેર જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ખાંડતી વખતે તેમાં સિંધવ રૂ. ૨ ભાર નાખવો. ગોળીઓ રોજ સુતી વખતે નાગરવેલના પાન સાથે ખાવાની છે.

નહાનાં છાકરાંને ઠાંસો થયો હોય તેની

દવા ૮ મી—મ્હોટી હડે તથા જવખાર પાણીમાં ઘસીને પાવાં.

ઠાંસો તથા ગળાની ગરમી પણ મટે. ન્હાનાં છોકરાં માટે

દવા ૯ મી—ઘાળી તપકીર, ચીનીકબાલા, તથા દાડમતું ફૂલ, એ સમ ભાગે લેઈ પાણીમાં વાટીને પાવું.

દવા ૧૦ મી—સોનામુખી રૂ. ૧ ભાર, સાકર રૂ. ૨ ભાર, મરી રૂ. ૧ ભાર, દ્રાક્ષ રૂ. ૨ ભાર, સિંધવ રૂ. ૧ ભાર, મ્હોટી હુડેદળ રૂ. ૧ ભાર, વરાગડું મીઠું રૂ. ૧ ભાર, ટંકણખાર પુલાવેલો રૂ. ૧ ભાર. એ બધાંને ખાંડીને છાયા તળે બાફવું. ને પછી કાઢીને બેાર પ્રમાણે ગોળીઓ વાળી સવાર સાંજ એકેકી ખાવી.

દવા ૧૧ મી—હીમજીહવેં રૂ. ૨ ભાર, મરી રૂ. ૨ ભાર, પિંપર રૂ. ૨ ભાર, કાથો રૂ. ૨ ભાર, એને ખાંડીને ખળ કરવો, પછી બાવળ તથા હીમડાના છોડાંને પાણીમાં ઉકાળી, તે પાણીમાં ચણાપુર જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને સવાર સાંજ એકેક ખવડાવવી. કરી પળાવવી.

દવા ૧૨ મી—પિંપરને ખાંડી, અફીણના પાણી (કસુંબા)માં મગ જેવડી ગોળીઓ વાળીને એક ખાવી.

૭૫ તાવની દવાઓ—તાવ જાય તથા ભૂખ લાગે

દવા ૧ લી—સુંઠ, કદુ, કચોરુ, જેઠીમધ, સારી (પારિજાતક)નાં ફૂલ, પિંપર, કલીંજન, ત્રાયમાન, પિત્તપાપડો, અગર, ધમાસો, બાળ કેરી (મરવા), અજમો, મ્હોટી હુડેં, જવંત્રી, વાળો, તજ, પોસ્તાં, દેવદાર, પટોલ, વાંસ-કપૂર, ભોંય રીંગણીનું મૂળ, પપૈયાનું મૂળ, કાકડાશીંગ, ગળો, આંબળાં, હળદર, મરી, મોથ, ચિત્રો, પીપળીમૂળ, અને કરીયાતું.

એ બધી વસ્તુઓને સમ ભાગે લેઈ (ફક્ત બધી વસ્તુઓમાં કદુ એકલું બમણા વજનમાં લેવું, અને કચોરો, પુલાવીને વાપરવો,) ખાંડી કપડછાણ કરી રોજ ટાંક એક લઈને પાણી સાથે આપવું.

પથ્થ—તેલ, ખટાઈ, ને હીંગ ખાવી નહિ. (આ દવા કરી જાયેલી છે.)

ગમે તેવો તાવ જાય

દવા ૨ જી—સુંઠ, કાકડાશીંગ, ઝેર કચોરું (પુલાવીને શુદ્ધ કરીને વાપરવું) જેઠીમધ, હળદર, મરી, કલીંજન, ત્રાયમાન, પિત્તપાપડો, અગર, ધમાસો, વાળો, તજ, પોસ્તા, દેવદાર, મોથ અને મ્હોટી હુડેં, એ દરેક પા, પા. રૂ.

ભાર, અને કડુ અને પિંપર અર્ધા અર્ધા રૂ. ભાર, જાવંત્રી, તથા કરીઆતું અર્ધા ભાર.

એ બધી વસ્તુઓને ઝીણી ખાંડી, કપડછાણ કરી, તાવ જતાં સૂધી રોજ એકેક ટાંક પાણી સાથે આપવી. ખટાસ, હીંગ ને તેલ ખાતું નહિ.

દવા ૩ જી—સુંક, પિંપર, મોથ, કડુ, કરીયાતાની પાંદડી, પિત્તપાપડો, અને ગળોતે સમ ભાગે લેઈ, ખાંડી કપડછાણ કરવું, ને પછી તેનાં સરખા માપનાં ચાર પડીકાં કરી રોજ એકેક પડીકું, પાણી સાથે પીવું.

તાઢીયો તાવ

દવા ૪ થી—કરીયાતાની પાંદડી, ઈંદ્રજવ, મ્હોટી હરેદળ, હીમજીહરે (બાલહરે)ની છાલ, ને કાળી દ્રાક્ષ, એ બધાંને સમ ભાગે લેઈ ખાંડી દ્રાક્ષમા સોપારી જેવડી ગોળીઓ કરી રોજ સવારમાં એકેક ગોળી ટુંડા પાણી સાથે ગળવી.

એકાંતરીયો તાવ

દવા ૫ મી—મરચાં પાકાં નંગ ગા, તુલસીનાં પાનાં ગા, માંકણ* ગા એ ત્રણેને વાટીને ત્રણ ગોળીઓ કરી, તાવને વારે એક ગોળી ખાવી.

તૃતીયો તાવ

દવા ૬ ફી—ઝીંઝીટાનાં પાનાં, લવણ—મીઠું, ને મરી, એને દૂધમાં ઉકાળી પીધાં હોય તો તૃતીયો તાવ જાય.

દવા ૭ મી—મનશિલ, મરી, પિંપર, એને તેલમાં ઘસી આંખે અંજન કરે તો, રાત્રિજવર, ભૂતજવર, ને વેળાજવર જાય.

દવા ૮ મી—રવિવારને દહાડે મરી ટાંક ૨, ને સુંક ટાંક ૨, એ બેને ખૂણ ઝીણાં ખાંડી કારેલીના પાનાનાં રસમાં ચણા પ્રમાણે ગોળીઓ વાળી, તેને વાસી પાણી સાથે ઘસીને, આંખે અંજન કરે તો એકાંતરીયો, વેળાજવર ને ભૂતજવર જાય.

દવા ૯ મી—નાહીલી પંચાંગ (છોડના પાંચે ભાગ સાથે) મરી સાથે. ઊંઘીં ક્ષીં સર્વ જ્વર વિષં નાશાય નાશાય; એણે મંત્રે અભિમંત્રીએ, ને જ્વર આવતા

* આ દવા કોઈ દહાડો કરવી નહિ. ફક્ત જણાવવાની ખાતર જ અહિં લખી છે.

પહેલાં ખવરાવીએ, તેથી તૃતીયો જવર જાય, બાળકના પેસાબમાં ઘસીને ત્હેનું અંજન કરે તોએ તૃતીયો જવર જાય.

દવા ૧૦ મી—એલીયો, ઇંદ્રવારણાનું મૂળ, જગી હડે, પિંપર, અક્કલ-કરો, ગંધક, અને પારો સમ ભાગે લેઈ એની ગળોના રસમાં ચણા પ્રમાણેની ગોળીઓ વાળી ગરમ પાણી સાથે આપવી. ને ઉપર શીતોપચાર કરવા. આથી વાતજવર જશે.

દવા ૧૧ મી—કડવી નાહીના પાનાંનો તથા ભાંગરાના પાનાંનો રસ ખરાબર લેધને ખૂબ ઉકાળવો, ને ગોળીઓ વળે તેવો થાપ ત્યારે નીચે ઉતારી ટાઢો પડ્યા પછી તેની ચણાપુર ગોળીઓ કરી, રોજ સુતી વખતે એકેક ગોળી ખાવી.

ચોથીયો તાવ

દવા ૧૨ મી—અલ્લુના પાનાંનો રસ શેર ૦૮, તેમાં તેલ પેસા ૫ ભાર નાખીને પીવું. (તાવના વારાને દહાડે) ગભરામણ થાય તોએ બીહીવું નહિ. તાવ જાય છે.

દવા ૧૩ મી—કાળા તલ, વાવડંગ, મરી, સાકર, અને ભાંગનાં બી, એ દરેક અર્ધા અર્ધા પૈસા ભાર લેવાં. પછી ખાંડી, કપડછાણ કરી, ગોળમાં સરખા વજનની સાત ગોળીઓ કરવી, ને તાવ આવે તે દહાડે તાવ આવતા પહેલાં એક ગોળી ખવડાવવી. ઉપર ખીચડીમાં ઘી પૈસા ૪ ભાર નાખીને ખાવું.

દવા ૧૪ મી—કુલાવેલું મોરચુચુ, ને સોનાગેરુ વાલ વાલ લેધને તેની ફાકી કરવી ને તેની ઉપર કાંસકીના મૂળને ઘસીને પીવું.

પથ્ય—ખીચડી ને ઘી વિના બીજું કાંઈ ખાવું નહિ.

દવા ૧૫ મી—આકડાના દૂધમાં બાજરીના લોટની જીવારના દાણા જેવડી ગોળીઓ કરવી, ને તેને ગળોના રસમાં આપવી. તેમ તેની સાથે મરી રૂ. ૧ ભાર વાટીને તેની ફાકી, (ગોળી સાથે) મરાવવી. કરી પાળવી.

દવા ૧૬ મી—અખરખ કાળો રૂ. ૧ ભાર, ઘોળો કાથો રૂ. ૨ ભાર, તથા સોનાગેરુ વાલ ૨, આ બધાંને ખળ કરીને મઠના દાણા જેવડી ગોળીઓ

પાણીમાં વાળવી, ને સાકર સાથે ખવડાવવી, તેની ઉપર ઘીને ખીચડી તેમ દૂધ, ભાત, ને ખાંડ ખાવા આપવાં. ખીજું કાંઈ ખાવા દેવું નહિ. કરી બેવડી (જેટલા દિવસ ગોળીઓ ખાય તેથી અમણા દિવસ સૂધી) પળાવવી.

ચોથીયા તાવ ઉપર કવાથ

દવા ૧૭ મી—વળીઆળી રૂ. ૩ ભાર, કાસની રૂ. ૩ ભાર, ધાસીયો પિત્તપાપડો રૂ. ૩ ભાર, જેડીમધ રૂ. ૩ ભાર, સોનામુખી રૂ. ૩ ભાર, એ અધું ખાંડીને સરખા વજનની પાંચ પડીકીઓ કરવી, પછી હાંદલીમાં પાણી શેર એક રેડી, તેમાં પડીકી એક નાખી ઉકાળવી, ને નવટાંક પાણી રહે ત્યારે ઉતારીને તેમાં ધ્રુલાવેલો નવસાર વાલ ૨ નાખીને પીવું. દશ દહાડા સૂધી પીધાથી તાવ જાય છે.

ચોથીયા તાવ ઉપર ગોળીઓ

દવા ૧૮ મી—સુંઠ, મરી, પીપળીમૂળના ગંઠોડા, અક્કલકરો, જીરું, અને આમળસારો ગંધક, એ દરેક રૂ. રૂ. ભાર લેઈ ખાંડીને ખળ કરવો, ને તેને અનુક્રમે લીંબુના રસનો, કુંવારના લાખરાના ગર્ભનો, અને આદાના રસનો પટ દેવો. પછી ચણીએર જેવડી ગોળીઓ. વાળી તાવની વારીને દહાડે ગોળી એક ખાય તો તાવ જાય.

દવા ૧૯ મી—તાવ આવવાને આગલે દહાડે નીચે પ્રમાણેનો જીવાળ્ય લેવડાવવો.

સોનામુખી, ગુલાબનાં ફૂલ, વળીઆળી અને સુંઠ, એને સમ ભાગે લેઈ ખોંખરાં* કરી ઉકાળવાં, ને પછી તેમાં રાત્રી ખાંડ નાખી દિન બે સૂધી પાવું, ત્યાર પછી કવીનાઇન ગ્રેન સાતમાં સાકર તથા લીંબુનો રસ નાખીને પાવું.

દવા ૨૦ મી—સોનામુખી રૂ. ૧ ભાર અને કરીયાતું રૂ. ૧ ભાર, એ બેને ખાંડીને પાણી શેર એકમાં ઉકાળવું, ને બળતાં બળતાં પાશેર પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેઈ ગોળીને સવાર સાંજ બે વખત, બે દિવસ સૂધી પીવું. પછી શરીરમાં કૌવત લાવવા માટે નીચે પ્રમાણેની દવા કરવી.

* અર્ધાં ભાગ્યાં અર્ધાં આખાં.

કરીઆતાની પાંદડી રૂ. ૧ ભાર, ધાણા સૂકા રૂ. ૧ ભાર, ને સાકર રૂ. ૧ ભાર એ ત્રણેને ખાંડી ઉકાળીને તેનું પાણી સવાર સાંજ પીવું. તેથી કૌવત આવશે તેની સાથે ભૂખ પણ ઉપડશે.

તાવનો ખરેખરો ઉપાય

દવા ૨૧ મી—મનસિલ રૂ. ૧ ભાર, આમલસારો ગંધક, રૂ. ૧ ભાર, અને કળી ચૂનો રૂ. ૧ ભાર, એ ત્રણેને ખાંડી બારીક કરી કુલડીમાં ભરવું, પછી તેનું મોં બંધ કરી કપડમીટ કરવું (કપડું વીંટીને ગોરમટી ચોપડવી) પછી ૫૦ છાણાંની ભટ્ટી સળગાવી તેના મધ્ય ભાગમાં કુલડીને મૂકવી, ને ભટ્ટી એલવાઈ ગયા પછી કુલડી કાઢી લેઈ તેમાંની ભસ્મને કાઢી લેવી, ને ખળ કરવી, ને બે ચોખા ભારની એક પ્રમાણે પડીકી વાળી ખરફી સાથે અથવા સાકરના શીરામાં ખવડાવવી. ખાટું, તેલ, હીંગ ખાવાં નહિ.

ત્રિદોષની દવા

દવા ૧ લી—પીપરીયા ગલના કંદનો રસ કાઢીને પાવો, ને ઉપર સુંઠની ફાકી ભરાવવી.

વળી અર્કુસાનાં પાનાં બાફી રસ કાઢીને તેમાં મધ તથા દીવેલ નાખીને પાવું.

દવા ૨ જી—આદાનો તથા તુલસીના (ગમે તે તુલસી-રામ, કે કૃષ્ણ તુલસી) પાનાંનો રસ કાઢી તેમાં જોઠીમધ ઘસીને નાખવું તથા મધ નાખીને પાવું.

દવા ૩ જી—અર્કુસાનાં પાકાં પાન ગરમ કરી તેનો રસ કાઢવો, ને તેમાં આદાનો રસ, તુલસીના પાનાંનો રસ, મધ તથા જોઠીમધ નાખીને પાવું.

દવા ૪ થી—મ્હોટી હડેદળ પૈસા ૧ ભાર, કાળી દ્રાક્ષ પૈસા ૪ ભાર, કડુ પૈસા ૧ ભાર, પિત્તપાપડો પૈસા ૪ ભાર, ચીડાની મોથ પૈસા ૨ ભાર, કરીયાતાની પાંદડી પૈસા ૨ ભાર, નસોતર પૈસા ૧૦ ભાર, સુંઠ પૈસા ૨ ભાર, ગરમાળાની શીંગ પૈસા ૨ ભાર. એ બધી રકમોને ખાંડી, ત્રણ સરખા ભાગ કરવા, ને પછી પાણી શેર એકમાં પડીકું-ભાગ-એક નાખીને ઉકાળવું, ને પાશેર પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેઈ સવાર સાંજ બે વખતે પાવું (બંને વખતે ઉકાળવું, સાંજે ખીજું પડીકું ઉકાળવું).

૭૬ તળ-તપ્યા ગરમીના ઉપાય

દવા ૧ લી—ઘેરે કાઢેલું દીવેલ રૂ. ૧ ભાર પીવું, ને તેની ઉપર દીવેલાનું તથા લીમડાનું મૂળ રૂ. ૨ ભાર ધસીને પીવું. આ પ્રમાણે દિન સાત સૂધી કરવું.

દવા ૨ જી—એલચી દાણા, પાપાણુ ભેદ, ગોખરુ, કરીયાતું, જેઠીમધ, ગરમાળાની શીંગ, ધમાસો, અને પિંપર, એ દરેક રૂપિયા રૂપિયા ભાર લેવું, ને તેને ખાંડીને સરખા માપનાં સાત પડીકાં વાળવાં, પછી પાણી શેર ૧૦૦ મૂકીને તેમાં એક પડીકું નાખી ઉકાળવું, ને અઘાળ પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેધને પીવું. આ પ્રમાણે સાત દહાડા સૂધી સાત પડીકાં પીવાં. ને તેની ઉપર ઘી તથા વેડમી જમવી. કરી પળાવવી.

૭૭ તાંબુ મારવાની ક્રિયા

ક્રિયા ૧ લી—તાંબાનો એક પૈસો લેઈ ચોકખો કરવો.

તાંબાકુની છીંકણી, (તપખીર) શેર એક અને વળીઆળી પૈસા ૧ ભાર લેવી.

પછી ઢાંકણીમાં પહેલાં અર્ધી છીંકણી પાથરવી, ને ઉપર પૈસો મૂકવો, ને તેની ઉપર આડી રહેલી અર્ધી છીંકણી પાથરવી, ને તેની ઉપર વળીઆળી પાથરવી, પછી તેની ઉપર બીજી ઢાંકણી મૂકી, અંનેને કપડમીટ કરવું, ને સૂકાયા પછી તેને ગજપુટ (એક ગજ ઉડો, એક ગજ પહોળો, ને એક ગજ લાંબો) ખાડામાં અડાયાં છાંણાં વચ્ચે વચ્ચે મૂકવી, ને દેવતા કરી ચાર પહોર સૂધી ભટ્ટીને સળગવા દેવી. એટલે પૈસો બળી ગયેલો જણાશે, પછી તેને ખજના ખજવી.

મારેલી ધાતુને પારખવાની બીજી રીત

આ ભસ્મને, કે હરકાઈ ભસ્મને કાચી છે કે પાકી, બરોબર બળી છે કે નહિ, તે જોવા માટે અંગારા ઉપર ચપટી મૂકવી, જે તેમાંથી સહેજ પણુ ધૂમાડો નીકળે તો તે કાચી સમજીને કદી પણુ તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ, મહેનત સ્થામું ન જોતાં કાઢી નાખવી. ધૂણી બીલકુલ ન જ નીકળે ત્યારે જ બરોબર થઈ છે એમ સમજવું. પછી કાઈ નીલોંબી, અનુભવી, ને વૃદ્ધ વૈદ્યને બતાવીને તેની સલાહ પ્રમાણે જૂદા જૂદા અનુપાને ખાવી.

એક પ્યાલામાં પાણી લેઈ તેમાં જરા ભસ્મ નાંખવી, ને તેની ઉપર થોડાક ચોખ્ખા, કે ઘઉં મૂકી જોવા, જે તે હુબવા દે તો ભસ્મમાં કયાસ જાણવી, ને હુબવા ન દેતાં ઉપર ઝીલી રાખે તો તે બરોબર થઈ છે એમ સમજવું.

આ ભસ્મ ખાવાની રીત અને તેના ફાયદા

જાયફળ ટાંક ૧, જવંત્રી ટાંક ૧, અક્કલકરો ટાંક ૧, પિંપર ટાંક ૨, મ્હોટી હરેદળ ટાંક ૨, મરી ટાંક ૨, મોથ ટાંક ૨, બળખીજ ટાંક ૨, સમુદ્ર ફીણ ટાંક ૨, ભોંયરીંગણી ટાંક ૨, કાળી મુસળી ટાંક ૨, તજ ટાંક ૨, માખણ ટાંક ૨ ને એલચી ટાંક ૨. એ બધાને ઝીણું વાટી ખજ કયાં પછી તેમાં વૈઘ કહે તેટલી તાંબાની ભસ્મ નાખી મધમાં ગોળીઓ વાળવી, ને વૈઘ કહે તેટલું દરેક ગોળીનું વજન રાખવું.

તેનાથી દમ ને ક્ષયનો રોગ મટે છે, તેમ શરીરમાં શક્તિનો વધારો થાય છે. પથ્થ-ખાટું, ખારું, તેલ, આમલી, ડાળું, કેરું વગેરે વૈઘ જે જે કહે તે ખાવું નહિ, કેમકે ખાધાથી ફાયદા કરતાં હજારગણું નુકસાન થાય છે. આ અને હરકોઈ ધાતુની ભસ્મ ખનતા સૂંધી ન ખવાય તો સારું. કારણ કે તેનાથી, જે કે બીજી દવાઓ કરતાં ઝટ ને વધારે ફાયદો થાય છે. એ વાત ખરી, પણ તેની સાથે ખરેખરું કહી દેવું જોઈએ કે તેની ઉપર પાળવાની કરીમાં જરા પણ ભૂલ થાય છે તો તે નુકસાન કયાં વિના રહેતી જ નથી. ને તેથી જ તેના માટે કહેવત નીકળી છે, કે “જે ખાય રસાણુ, તે જાય મસાણુ” વિચાર કરતાં કેટલેક દરજ્જે આ કહેવું ખોટું નથી.

ક્રિયા ૨ જ—તનમનીયાના પાનાંનો રસ કાઢવો, ને તેમાં તાંબાના પૈસાને ચોખ્ખો કરી બિનો કયાં પછી નાંખવો. આ પ્રમાણે ૨૧ વાર નાખ્યાથી તે શુદ્ધ થશે.

પછી તનમનીયાનાં એ પૈસા બાર પાનાં વાટવાં, ને તેમાંથી એક પૈસા બાર લેઈ માટીના ટારા ઢોડીયામાં મૂકવાં, ને તેની ઉપર પેલો પૈસો મૂકી તેની ઉપર પૈસા ૧૫ બાર સોનામુખી વાટીને તેની ળુગદી મૂકવી, ને તેની ઉપર તનમનીયાનાં આકીનાં વાટેલાં પાનાંની ળુગદી મૂકવી. પછી તેની ઉપર બીજું ઢોડીયું ઢાંકી કપડમીટ કરવું. ને ગજકુટ ખાડામાં લોઢાના ત્રણ સળીયા

રોપી તેની ઉપર ડાડીયું મૂકી આજી બાજીએ, તેમ ઉપર નીચે છાણું મૂકી ભટ્ટી ભરવી, ને પછી સળગાવવી. ને ટાઢી પજ્જા પછી ડાડીયું કાઢી લેવું, ને તપાસ કરવી કે પૈસા બરોબર બળ્યો છે કે નહિ, જો બરોબર બળ્યો હોય તો ખળમાં ખળીને ભસ્મ કરવી. ને તે વૈદને બતાવી જૂદા જૂદા રોગ ઉપર જૂદા જૂદા વજન અને અનુપાતથી આપવી.

સૂચના—પરહેજ—કરી—પળાય તો જ રસાયણ ખાવું.

દરાજની દવાઓ

૭૮ કાળી દરાજ પર

દવા ૧ લી—દાણાલાખ, સીકાતરીયો એળીયો, દીવેલાની મીંજ, આંખા-હળદર અને કુંવાડીયા-પુંવાડીયા-નાં ખી, એ દરેક ચાર ચાર પૈસા ભાર લેવું.

પછી તેને ઝીણું ખાંડીને રીડા વાસણમાં ઉકાળવાં, ને ઉકળી રહે એટલે વાસણને નીચે ઉતારી મોં અંધ કરી ખાતરના ઉકરડામાં દિન ૧૫ સૂધી દાટી મૂકવું, ને પછી કાઢીને તેની અંદરનું પાણી—જે મલમ જેવું થઈ ગયેલું હોય તે દરાજ પર રોજ ચોપડવું.

રાતી દરાજ

દવા ૨ જી—ગંધક, મોરચુચુ, રાદ, કપૂર, અને હરતાલ, પા પા પૈસા ભાર ($\frac{1}{2}$ પૈસા ભાર) લેવાં, ને નાક છીંકણી—તડાક છીંકણી પૈસા ૨ ભાર અને કાયફળ પૈસા ૧૧ ભાર લેવાં.

આ બધાંને ખૂબ ખાંડી, કપડછાણ કરી, ખળમાં ખળવું, ને તેમાં લીંબુનો રસ નાખી મલમ જેવું થાય એટલે દરાજ પર ચોપડવું.

મલમ ચોપડતાં પહેલાં દરાજને અડાયાં છાણાવતી ઘસી હોય તો બહુ કાયદો થાય.

દવા ૩ જી—ઘસઅંદ અને દેશી પુંવાડીયાનાં ખી નવટાંક નવટાંક લેધને ખારીક વાટવાં ને પછી તેને લીંબુના રસમાં ખળ કરી, મલમ જેવું થાય એટલે દરાજ પર ચોપડવું.

દવા ૪ થી—પારો, મોરચુચુ, કાય એળીયો, રસકપૂર, ને ખડીયો ખાર, એ દરેક એકેક રૂપિયા ભાર, અને આમળસારો ગંધક રૂ. ૨ ભાર, અને કબુતરની હગાર શેર ૦૧.

ઉપરની જાણસાને ખાંડીને દહીંમાં ત્રણ દહાડા સૂધી કાઢોવડાવવા દેવી, ને પછી દિન ચાર, કે સાત સૂધી દરાજપર ચોપડવી, ને છાણ ચોળીને નહાવું.

દવા ૫ મી—હડેદળ, સિંધવ, દેશી પુંવાડીયાનાં ખી, અને બાવચીને સમ ભાગે લેઈ ચૂર્ણ કરી, દ્રોના રસમાં કાલવીને ચોપડવું.

દવા ૬ ઠી—સિંદુર, ગુગળ, રતાંજન, મીણ, મોરથુથુ, અને સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને કપડછાણ કરવું, ને સરસીયા (સરસવના તેલ)માં ઉકાળી મલમ જેવું થાય એટલે દરાજપર ચોપડવું.

કાળી દરાજની દવા. લાલ તથા ઘોળી

દરાજ પણ મટે છે

દવા ૭ મી—આકડાના પાનાંનો રસ શેર ૦૧, ઉપલેટ પૈસા ૧ ભાર, રાતી કરેણું મૂળ પૈસા ૪ ભાર, ભાંગરાના પાનાંનો રસ શેર ૦૧, હરતાલ પૈસા ૦૧ ભાર, વછનાગ પૈસા ૦૧ ભાર, સિંધવ પૈસા ૧ ભાર, મોરથુથુ પૈસા ૦૧ ભાર, તલનું તેલ શેર ૦૧, ગોમૂત્ર શેર ૧.

આમાંથી રકમોને ખાંડી કપડછાણ કરવી, પછી તેલ ને ગોમૂત્ર એકઠું કરી તેમાં ભાંગરાનો રસ રેડવો, તેમ તેમાં બધી એકઠી કરેલી વસ્તુઓ નાખી ઉકાળવું, ને મલમ જેવું થાય એટલે ઉતારી લેઈ દરાજને અડાયા છાણ વતી ધસીને તેની ઉપર ચોપડવું. તેથી લાલ, ઘોળી તેમ કાળી દરાજ મટી જાય છે.

દવા ૮ મી—પારો પૈસા ૧ ભાર, માયાં પૈસા ૧ ભાર, ને ગંધક પૈસા ૧ ભાર, એ બધાંને એકઠું ખાંડીને ખળ કરવો, ને પછી તેમાં ડુંગળી-ખાજ-નો રસ રેડીને કાલવીને લાગલાગટ ત્રણ દહાડા સૂધી ચોપડવું, ને નહાવું નહિ.

દરાજ સાથે ખરજવું પણ મટે

દવા ૯ મી—ભાજી કુંવાડ, ખેરસાલ, નવસાર, હળદર, અને કળી-ચૂનો, એ ચારે રકમો સમ ભાગે લેઈ પાણીમાં ખરોખર વાટીને ચોપડવું, તેથી દરાજ તેમ ખરજવું પણ મટે છે.

દવા ૧૦ મી—લાકડામાં ઉગીને ગજર ગોટા થાય છે, જેને લોક કુતરાનો કાન પશુ કહે છે તેને બાળીને મેસ કરવી, ને દીવેલમાં કાલવીને ચોપડવી.

દવા ૧૧ મી—કાથાની દોરડીવતી દરાજને સારી પેઠે ઘસી ચોળીને તે ઉપર શુભ બગલીનાં પાનામાં, જરા મીઠું નાખી ચોળીને કાઢેલો રસ ચોપડવો.

દવા ૧૨ મી—રાધનાં છાલાં કાઢીને દહીંમાં ઘુંટીને પાતળું કરી દરાજ-પર ચોપડવું.

દવા ૧૩ મી—આમળસારો ગંધક, સારો ઝીણો વાટી રાખવો, પછી દરાજને કાથાની દોરડી વતી ઘસી તેની ઉપર દ્રાવવો.

દવા ૧૪ મી—દરાજને વિલાયતી કાર્બોલીક સાબુએ ઘાઈ નાખી, તેની ઉપર ચૂનાનું પાણી રેડવું.

દવા ૧૫ મી—એળીયાને વાટી દહીંમાં મેળવવો, ને પછી મલમ જેવું કરીને ચોપડવો.

દવા ૧૬ મી—મોરથુથાને ઝીણું વાટી, પાણીમાં મેળવીને ચોપડવું.

દવા ૧૭ મી—વછનાગ, મોરથુથુ, અને ઝેર કચોરું, દહીંમાં ઘસીને દિન ૧૪ સૂધી લેપ કરવો.

દવા ૧૮ મી—સો વાર ઘાયેલા ઘીમાં રસકપૂર નાખી, ખળ કરી, દરાજ ઉપર ચોપડવું.

દવા ૧૯ મી—દરાજને ખંજવાળી, તેની ઉપર વાસી થુંક (સવારમાં ઉઘી ઊઠ્યા પછીનું તરતનું થુંક) ચોપડવું, તેમ જરા મીઠું ઝીણું વાટીને ચોપડવું.

દવા ૨૦ મી—તુલસીનાં (રામ તુલસી, કે કૃષ્ણ તુલસી, ગમે તે) પાનાં ચોળીને રસ કાડવો, પછી તે રસ, દરાજને ખંજેળીને ચોપડવો.

દવા ૨૧ મી—દેશી પુંવાડ-કુંવાડ-નાં બી શેર ૦૧ ને ખાંડી લોટ કરી ગાયના મૂતરમાં લીંબવી તેમાં લીંબુનો રસ તથા કપૂર વાટીને નાખવું, ને દિન ૫ સૂધી ચોપડવું.

કાળી દરાજ

દવા ૨૨ મી—રૂ. ૧ બાર કાચ એળીયો, આમળસારો ગંધક રૂ. ૧ બાર, પીપળાની લાખ રૂ. ૩ બાર, શંખીયો સોમલ રૂ. ૧ બાર, એ ચારેને વાટી દિન ત્રણ સૂધી પાણીમાં રાખી પછી દરરોજ દરાજ પર ચોપડવું.

દવા ૨૩ મી—સદર.

૧ વાજોરીયાના પાનાંનો રસ ચોપડવો.

૨ કપૂર ચોપડવાથી પણ મટે છે.

૩ કૂતરીયું ઘાસ જેને કહે છે તેના પાનાંનો રસ કાઢી, દરાજને ખંજે-ળીને ચોપડવો તેથી થતી લાલ દરાજ મટે છે.

ખરો ઉપાય

દવા ૨૪ મી—પારો રૂ. ૦૧ બાર, ગંધક રૂ. ૦૧ બાર, સોમલ રૂ. ૦૧ બાર, કુલાવેલું મોરથુયુ રૂ. ૦૧ બાર, મનસીલ રૂ. ૦૧ બાર, હરતાલ રૂ. ૦૧ બાર, કંપીલો રૂ. ૦૧ બાર, હીરાકેસર રૂ. ૦૧ બાર, એ સર્વેને ખાંડી એકઠું કરી ખળમાં ખળ કરવું ને પછી દીવેલમાં અથવા ઘીમાં કાલવીને ચોપડે તો દરાજ તથા ખરજવું પણ મટે.

૭૬ દમની દવાઓ

દવા ૧ લી—આકડાના દૂધમાં ઘઉંનો લોટ શેર એક ખાંધવો, ને તેનો જાડો રોટલો કરી, ખેરના અંગારાપર સેકવો, પછી તહેને ખાંડી ભૂકા કરી, દર-રોજ પાણી સાથે પાવલી બાર ખાવો. દિન સાત સૂધી ખાવાની જરૂર છે. પચ્ચ-ખાટું, ખારું ને તેલ વગેરે ખાવું નહિ.

દવા ૨ જી—અજમાને આકડાના દૂધમાં સાત દિવસ સૂધી આથી ભૂકવો, ને પછી કાઢીને નાળીયેરમાં ભરી, કપડમીટ કરવું, ને નાળીયેરને છાણાંમાં બાંધવું, ને પછી તેમાંથી અજમા કાઢી લેઈ સુકવીને નાગરવેલના પાનમાં વાલ એક ખચડાવવું. કરી બધી જાતની પળાવવી.

દવા ૩ જી—એળીયો મધ સાથે ખાવો.

દવા ૪ થી—મોથ, ખેર, મરી, પિંપર, વાવડીંગ, ચિત્રો, સુંઠ, એ સર્વેને પૈસા પૈસા બાર લેઈ ખાંડી ચૂર્ણ કરી દરરોજ પૈસા બાર ખાય તો દમ, પંડરોગ, કમળો, શૂળ અને વાનો ગોળો પણ મટે.

દવા ૫ મી—અર્કુસાના પાનાંનો રસ, અથવા પાનાંનો ઉકાળો, મધ નાખીને આપવો.

દવા ૬ ઠી—સાકર ૧૬ ભાગ, વાંસ લોચન—(વાંસકપૂર) ૮ ભાગ, પિપર ૪ ભાગ, એલચી દાણા ૨ ભાગ, ને તજ ૧ ભાગ. એ સર્વેને ખાંડી ચૂર્ણ કરવું, તેનું નામ સીતોપલાદિ ચૂર્ણ કહેવાય. આ ચૂર્ણના ઘે માસા ભારમાં મધ તથા ઘી નાખીને સવારે આપવાથી દમ તથા રક્તપિત્ત પણ મટે છે.

૮૦ દાંતના દર્દની દવાઓ

દવા ૧ લી—ન્હાનાં બાળકને નવા દાંત આવતી વખતની દવા—જુરું અને પિપરને સમ ભાગે પાણીમાં વાટી રૂ. ૦૧ ભાર, રુના પુમડાવતી પાવું, તેમ તેના પાણીવાળી આંગળી મોંમાં ફેરવવી.

દવા ૨ જી—આદાના રસમાં તુલસીનાં પાનાં વાટી ગોળી કરીને મોંમાં રાખ્યાથી દાંતની પીડા મટે છે.

દવા ૩ જી—ગજો ઉકાળી કોગળા કરવાથી દાંતનું દુઃખ કમી થાય છે.

દવા ૪ થી—આકડાની કાંબ-લાકડી-ઉન્હી કરી દાંતને ચેવવાથી પણ દુઃખ મટે છે.

દાંત હાલતા હોય

દવા ૫ મી—હીરાકસી રૂ. ૧ ભાર, ફટકડી રૂ. ૧ ભાર, ઉમેડાની અંતર છાલ શેર ૦૧. ઉમેડાની અંતર છાલ તથા ઉપર બતાવેલી રકમો ખાંડી પાણી શેર સાતમાં ઉકાળવું, ને બળતાં બળતાં પાણી શેર ૧૧૧ દોઢ રહે ત્યારે ઉતારી લેઈ દિવસમાં ચાર પાંચ વખત તેના કોગળા કરવા.

દાંતની જડમાં જીવડા પડ્યા હોય તો

દવા ૬ ઠી—ચઢતી હોંગની કાંકરી ગરમ કરી દાંત નીચે રાખે તો કીડા મરી જાય.

દવા ૭ મી—ભોંય રીંગણીનાં દીંડાં દેવતાપર મૂકી તેની ધૂણી દાંતને દે તો તમામ કીડા નીચે ખરી પડે.

દાંત હાલતા હોય તો

દવા ૮ મી—અદામનાં છાંડાં, ત્રિફળા, માયફળ, માયા, શંખજીરું, કપૂર કાચલી, હીરાકસી, આરતી કપૂર, એ બધું એકેક રૂ. બાર, ને મીઠું રૂ. ૨ બાર, (અદામનાં છાંડાંને આળવાં) પછી તે અને ઉપરની બધી વસ્તુ ખાંડી કપડછાણ કરી દરરોજ ૧૫ દિવસ સૂધી દાંતે ધસવું.

દવા ૯ મી—પિંપર, જીરું, સિંધવ, એ ત્રણેનું ચૂર્ણ દાંતના મૂળમાં ધસવું, એટલે સણુકા, સોજે, ને દાંતનું હાલવું વગેરે બધા વિકાર મટી જશે.

દાંતનું મંજન બનાવવાની રીત

દવા ૧૦ મી—અદામનાં આળેલાં છોતરાં શેર ૦૧, આળેલી સોપારી શેર ૦૧, ચાક શેર ૦૧, કપૂર અઘીલ, કરીનાધનનાં પડીકાં આઠ. (ટપાલમાં મળે છે તે) પહેલી ચાર વસ્તુઓને બારીક ખાંડી કપડછાણ કરવું, ને તેમાં કરીનાધન મેળવ્યા પછી રોજ દાંતણુ કરતી વખતે દાંતે ધસવું. તેથી દાંત સ્વચ્છ થઈ મહોંની દુર્ગંધ પણ જતી રહેશે.

૮૧ દાઢની દવાઓ

દાઢ દુખતી હોય

દવા ૧ લી—હીંગોરાના મૂળની છાલ તથા કડાની છાલ, એ બેને ખાંડી, ઝીણી કરી તેની પોટલી દાઢમાં રાખ્યાથી દુખતી રહે.

દવા ૨ જી—કાંટા સળીયાનાં પાનાં રૂ. ૧ બાર, કાથો રૂ. ૦૧ બાર, ટુલાવેલું મોરચુ વાલ બે, એને વાટીને પોટલી બાંધવી, ને દાઢમાં રાખવી. આ પોટલી જ્યાં સૂધી દાઢમાં રહે ત્યાં સૂધી થુંક, ગળામાં ઉતરવા દેવું નહિ. પણ વારે વારે થુંકવા કરવું.

દવા ૩ જી—જવાસાની જડ-મૂળીયું-દાઢમાં રાખવું.

દવા ૪ થી—ફટકડી વાટી ઝીણો ભૂકા કરી, તેમાં જરા મીઠું-લૂણ-વાટીને નાખવું. પછી એક રુનું પોળીયું કરી, પાણીમાં ભીંજવવું, ને તેની ઉપર પેલો ભૂકા બભરાવી દુખતી દાઢ ઉપર મૂકવું.

૮૨ દૂધનું તરત માખણ થાય તેવી યુક્તિ

કાચા દૂધમાં (ગરમ કર્યા વિનાના) જળ ગ્રંથુડાના મૂળીયાંને જરા ભૂકા નાખી વલોવીએ તો માખણ થાય.

દૂધનું તરત ધી થાય તેવો ઉપાય

કુંવારનાં ફૂલ, દૂધમાં નાખીને ઉકાળે તો ધી થાય.

૮૩ દાઝવું

દવા ૧ લી—શરીરના દાઝેલા ભાગ ઉપર છાશ, કે દહીં ચોપડવું, અથવા લુગડું બીનું કરી તે ઉપર મૂક્યા કરવું, અથવા શાહી, કે ખડી ચોપડવી. જે વેળા દાઝે તે જ વેળાએ તરત ગળી, કે ખડી પાણીમાં વાટીને ચોપજાથી ફેરવેલા થતા નથી.

કદાપિ ચામડી ઘણી જ ખળી ગઈ હોય તો તેની દવા

દવા ૨ જી—કળી ચૂનો લેધને તેને પાણીમાં પલાળવો, ને ઉપરનું નીતર્યું પાણી કાઢી નાખી વળી ખીજું પાણી નાખી, ચૂનાને ફરી પલાળવો, એ રીતે સાત વાર કરવું, પછી આ ઘાયેલા ચૂનાને સુકવીને લુગડાવતી ચાળવો, ને તેમાંથી થોડોક ચૂનો લેઈ તલના તેલમાં અથવા અલસીના તેલમાં, કે ગાયના ઘીમાં મેળવી મલમ કરી દાઝેલી જગા ઉપર, કુકડાના પીંછા વતી ચોપડવો. અથવા જૂતાં રુનાં પોહોળીયાં કરી તે ઉપર મલમ ચોપડી દાઝેલા ભાગ ઉપર મૂકવાં. દાઝેલી જગાએ પરુ થાય તો ગરમ પાણીથી દરરોજ ઘોઈ સાફ કરી ઝીણા કપડાવડે પાણી શોસી લેઈ પછી પેલો મલમ ચોપડવો. અથવા ગળી, વાટીને મલમ ભેગી ચોપડવી.

દવા ૩ જી—માથાના-આલ-કેસ-નીમાળા-ને તેલમાં ખળ કરી તે મલમ ચોપજાથી પણ આરામ થાય છે.

૮૪ ધાત જતી હોય તેના ઉપાય

દવા ૧ લી—મધ ટાંક ૧, મરી ટાંક ૧, એ બેને વાસી પાણી સાથે પીએ પછી ઉપર કપૂર ને કરતુરી ખાય તો મટે. ખાટું ખારું ખાવું નહિ. દિન ૨૧ સુધી ખાવાની જરૂર છે.

દવા ૨ જી—ઘઉંને સાત દહાડા સુધી પાણીમાં ભીંજવવા, ને કાણા પછી મસળી નાખવા, (પાણી ને પાણીમાં મસળવા) પછી પાણીને કાઢી નાખવું, ને નીચે જે ઘઉંનું સવ રહે તેમાં ઝીણી ખાંડ તથા સાકર શેર નાંખવી, તેમ જ ઘી તથા મધ નાખીને ખાવું.

દવા ૩ જી—હિટકંટાની જડ લાવીને જાયે સુકવવી, પછી વાટીને કપડ-
છાણુ કરવું, પછી તેમાંથી ટાંક ૨ લેઈ તેની ઉપર કપાસ કાચો રતી એક
મૂકીને મસળી નાખીને ખાવું, તેના ભેગો તજ ટાંક ૧ પણ નાખવો જોઈયે.
આથી કામ ધણો વધે. સ્ત્રી પાસે હોય તે જ વખતે ખાવો જોઈએ.

(આ દવા ધાતુ બંધ કરવાની નહિ, પણ કામદેવ વધવાની છે.)

સ્વપ્નામાં ધાત જતી હોય તે બંધ થાય, તેમ

ધાતુ સ્તંભન થાય

દવા ૪ થી—ઘસબંદ ટાંક ૮, જતીપત્ર ટાંક ૬, ગુગળ શુદ્ધ કરેલો
ટાંક ૬, અફીણુ ટાંક ૪, શાહજીરુ ટાંક ૪, સરગવાના મૂળીયાંની છાલ ટાંક
૪, એ બધાંને ખાંડી કપડછાણુ કરી, પોસ્તાં નાખેલા પાણી સાથે ઘોર પ્રમાણે
સરખા માપની ગોળીઓ વાળવી, ને રોજ એકક ખાવી. તેથી સ્વપ્નામાં ધાત
જતી હશે તે બંધ થશે તેમ ધાતુ સ્તંભન પણ થશે.

સ્ત્રીને ધાત જતી હોય તેની દવા

દવા ૫ મી—કમળ કાકડીની મીંજે કાઢી તેમાંથી લીલો ભાગ કાઢી
નાખવો, પછી તેને ખાંડી કપડછાણુ કરવું, ને તેમાંથી એક પૈસા ભાર ભૂકાની
ઘોર જેવડી પોટલી કરી ગુદા ભાગમાં મૂકવી, તેથી ધાત જતી બંધ થશે,
તેમ ગુદા ભાગ સાંકડો પણ થશે.

દવા ૬ ઠી—માયાં પૈસા ૨ ભાર, ફટકડી કાચી પૈસા ૧ ભાર, ધાવ-
ડીનાં ફૂલ પૈસા ૧ ભાર, લાંગ પૈસા ૧ ભાર (ઘોઘને સેક્યા પછી કામમાં
લેવી) આ ચારે વાનાં એકઠાં કરી ઝીણાં ખાંડી કપડછાણુ કરવું, પછી તેની
પોટલી વાલ ૮ ની ઝીણા કપડામાં બાંધી ગુદા ભાગમાં દિન સાત રાખે તો
ધાત જતી બંધ થાય, તેની સાથે ગુદા ભાગ સખત થાય. ઉપાય ખરો છે.

ધાતુ બંધાય

કડીયો ગુંદર* (કડીયાના ઝાડનો ગુંદર) પૈસા ૧ ભાર, સાકર પૈસા ૨
ભાર, એ બેના ત્રણ સરખા ભાગ કરી, એક ભાગ, ગાયના અંજીર દૂધમાં
નાખીને પીએ તો ધાતુ બંધાય, દિન ત્રણ સૂધી પીવું.

* આ ઝાડ તદ્દન ઘોળા રંગનું હોય છે.

ધાત અંધ થાય

દવા ૭ મી—સાલંમ પૈસા ૦૧ બાર, સાકર પૈસા ૧ બાર, એ બેને ખાંડી દૂધ શેર ૧ માં નાખી, ઉકાળીને દિન ૭ સૂધી પીએ તો ધાત જતી અંધ થાય.

ધાત અંધાય તથા ઘટ્ટ થાય

દવા ૮ મી—કુવાની જૂની ઈંટ પૈસા ૨ બાર, પોસ્તાં પૈસા ૨ બાર, ચીકણી સોપારી પૈસા ૨ બાર, કડીયો ગુંદર પૈસા ૨ બાર, ધાવડીનાં ફૂલ પૈસા ૨ બાર, ઘાળી મુશળી પૈસા ૨ બાર, ને સાકર પૈસા ૧૦ બાર. એ બધું ખાંડી તેમાંથી દૂધ શેર. ૦૧ સાથે પૈસા ૨ બારની ફાકી મારવી. દવા દિન ૧૪ સૂધી કરવી.

વીશ જાતની ધાતુ અંધાય

દવા ૯ મી—આંખળાં રૂ. ૪ બાર, ખસખસ રૂ. ૪ બાર, ભોંય-પાતાળ-કોળું રૂ. ૪ બાર, એ ત્રણેને ખાંડીને તેની પાવલી બાર ફાકી મારી ઉપર ફેરા વાસણમાં ભરી રાખેલું ટાટું પાણી પીવું. એમ સાત દિવસ સૂધી કરવું. ફાકી અનુકૂળ આવે તો તેનું વજન રોજ વધારતા જવું.

દવા ૧૦ મી—સવારમાં વહેલાં ઉઠી મેથી રૂ. ૧ બારની ફાકી મારવી, ને તેની ઉપર દૂધ શેર ૧૧ પીવું. એવી રીતે દિન ૭ કે ૧૪ સૂધી કરવું. ખારું, ખાટું ખાવું નહિ.

દવા ૧૧ મી—લસણને વાટી, ગાડર-ઘેટી-તથા ગાયના દૂધ સાથે પીએ તો ધાત અંધાય. ને જતી અંધ રહે.

૮૫ ધનુર્વાની દવા

દવા ૧ લી—કાળા તલ અઘોલ ખાંડીને, કાંદા, (કુંગળી) આદુ, અને લસણ એના રસમાં ત્રણ માસા પ્રમાણે નાખીને પીએ તો ધનુર્વા મટે.

૮૬ નયુંસકપણું જવાની દવાઓ

દવા ૧ લી—ચણીકબાલા, અક્કલકરો, મુશળી કંદ, કુસુંબાનાં બી, માલ કાંકણી, નાગકેસર, ભાંગરાનાં બી, ગોખરુનાં બી, લવિંગ, જાયફળ, અને જાવંત્રી, એ દરેકને સમ ભાગે લેઇને ખાંડવાં, ને તેમાં કપૂર ટાંક ૧ તથા

જરૂં ટાંક ૧ ભાર ખાંડીને નાખવું, પછી ત્હેની ચણાપુર ગોળીઓ નાગરવેલના પાનાંના રસમાં વાળવી, ને સવાર સાંજ એકેક ખાંવી.

દવા ૨ જી—લવિંગ ટાંક ૧, અગર ટાંક ૧, તપકીર* ટાંક ૧, તજ ટાંક ૧, તમાલપત્ર ટાંક ૧, જયફળ ટાંક ૧, જવંત્રી ટાંક ૧ એ બધું બરોબર વજનમાં લેઈ ખાંડીને ચાળવું, પછી તેમાં જરૂં ટાંક ૧, ભાંગ ટાંક ૫, ને નાગકેસર ટાંક ૧ ખાંડીને નાખવાં તે નાગરવેલના પાનાંના રસમાં ચણા બરોબર ગોળીઓ વાળી. રાતે એકેક ખાવી.

દવા ૩ જી—લવિંગ, અગર, તપકીર, તજ, તમાલપત્ર, જયફળ, જવંત્રી, નાગકેસર, કમળકાકડી, કપુર, જરૂં, એ બધું સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને કપડછાણ કરવું. ને તેમાંથી રૂ. ૦૧ ભારની ફાકી ટાઢા પાણી સાથે ફાકવી.

દવા ૪ થી—ચીનીકબાત્રા ટાંક ૯, મરી ટાંક ૯, નાગકેસર ટાંક ૩, મોચરસ ટાંક ૩૧ એ બધાંને ખાંડી કપડછાણ કરી, મધમાં ચણીબોર જેવડી ગોળીઓ વાળી રાતે સુતી વખતે એકેક ખાવી.

દવા ૫ મી—કાળી મુશળીનાં બી ટાંક ૯ ને ખાંડીને ખળવાં ને નાગરવેલનાં પાનના રસમાં ચણીબોર જેવડી ગોળીઓ વાળી, રાતે સુતી વખતે એકેક ખાવી.

દવા ૬ ઠી—અસિંગ કર્યા પછી તરત જ ખાટલા ઉપર દૂધ શેર ૦૧ માં રાતી ખાંડ નાખીને પીવું, તેમ ખજુર ખાવું, તેથી કાઈ પણ વખતે નયું-સકપણું થશે નહિ.

૮૭ નસકોરી કુટી લોહી બંધ ન થતું હોય તો

દવા ૧ લી—પુરુષના પેસાબનાં બે ટીપાં કાનમાં મૂકવાં.

૮૮ પેટમાં નળ બંધાયા હોય તે છૂટવાની દવા

દવા ૧ લી—કવાથ-હીમજહડે, વાંસની ગાંઠો, આવળની પાલી, (કુળાં પાનાં) સોનામુખી, વડનાં પાકાં પાન, ઉંદરકણી, અજમો, એને સરખા ભાગે લેઈ ખાંડવાં, ને પાંચ સરખા વજનનાં પડીકાં કરવાં, પછી પાણી શેર ૫ માં

એક પડીકું નાખીને ઉકાળવું, તે ઉકળતી વખતે તેમાં ગોળ નવટાંક નાખી બળતાં બળતાં પાણી શેર ૧ રહે ત્યારે ઉતારી લેઈ ટાકું પગા પછી પીવું, આ પ્રમાણે દિન પાંચ સૂધી કરવું.

દવા ૨ જી—હળદર, જીરું, નસોતર, હીંગ, હરેદળ, ચિત્રાન્ની છાલ, એરંડા-(દીવેલા)-નું મૂળ, સંયળ, સિંધવ, જવખાર, એને સરખા વજનમાં લેધને ખાંડવાં ને કપડછાણ કરી દીવેલમાં મોઢોવું, ને તેની રૂ. ૧૦ ભારતી ફાકી દિન સાત સૂધી મારવી.

૮૯ નળખંધ વાયુની દવા

દવા ૧ લી—કાડીને અડાયાં છાણના દેવતામાં બાળી, તેની સરખા માપની સાત પડીકી કરી રોજ એક પડીકી ખાવી. ને તેની ઉપર નીચે લખેલી ગોળી એક ખાવી.

સુવા શેર એકને સારા ખાંડીને દળવા, પછી ત્રણ વરસના જૂના પાશેર ગોળમાં તેને મેળવી, તેમાં ઘરનું દીવેલ પાશેર નાખી સોપારી જેવડી ગોળીઓ કરીને એક ગોળી ખાવી.

૯૦ નાસુર પડ્યું હોય તેની દવાઓ

દવા ૧ લી—નાસુર ઉપર વાઘનું હાડકું પાણીમાં ઘસીને ચોપડવું.

(આ દવા કરી જોઈ છે. તેનાથી નાસુર મટે છે.)

દવા ૨ જી—આંખલીના કચુકા-ચીચુડા-અને સાપની કાંચળી સમ ભાગે લેધને પાણીમાં ખૂબ ઝીણી વાટી, ચણીયાર જેવડી ગોળીઓ કરીને સુકવવી, પછી પાણીમાં ઘસીને નાસુર ઉપર ચોપડવી. તેમ ગાયનું ઘી ચોપડવું.

દવા ૩ જી—ત્રણ વરસના જૂના દીવેલાના મૂળને પાણીમાં ઘસીને ચોપડવું.

૯૧ જીવાં જીવાં નક્ષત્રોમાં જીદી જીદી જાતનાં મૂળીયાંનો

ઉપયોગ કરવાથી ક્યાં ક્યાં કામ થાય છે તેની વિગત

નક્ષત્ર ૧ હું અશ્વિનીમાં—ઝીઝોટાનું મૂળ હાથે ખાંધીએ તો ચોથીયે

તાવ જાય.

નક્ષત્ર ૨ જીં ભરણીમાં—ભાંગરાના મૂળને, સુતરના સાત તાંતણા એકઠા કરીને કરેલા દોરામાં બંને હાથે બાંધીએ તો એકાંતરીયો તાવ જાય.

નક્ષત્ર ૩ જીં કૃત્તિકામાં—ખાલી કંકાડી-કંટોલી (થતી ન્હાની કંકાડી)નું મૂળ કાઢી હાથે બાંધે તો તૃતિયો તાવ જાય. સ્ત્રીને ચોખ્ખાનાં ઘોવામણમાં ધસીને પાછાએ તો ગર્ભ-મહિના રહે.

નક્ષત્ર ૪ થું રોહિણીમાં—ગુંદીનું મૂળ હાથે બાંધ્યું હોય તો ચોથીયો તાવ જાય, તથા મ્હોમાં રાખ્યું હોય તો સ્ત્રી વશ થાય.

નક્ષત્ર ૫ મું મૃગશીર્ષમાં—શંખાવલીનું મૂળ, દક્ષિણ દિશાએ રહીને કાઢી ને હાથે બાંધીએ તો રાજ અથવા ઉપરી અધિકારી વશ થાય.

નક્ષત્ર ૬ ઠું આર્દ્રામાં—ઘોળી દ્રોનું મૂળ, ઉત્તર દિશા તરફ મોં રાખીને કાઢી હાથે બાંધે તો બધાં દુઃખ જાય.

નક્ષત્ર ૭ મું પુનર્વસુમાં—ઉત્તર દિશાએ રહી સાટોડીનું મૂળ કાઢી, હાથે બાંધે તો શત્રુ નાશ પામે.

નક્ષત્ર ૮ મું પુષ્યમાં—ઘોળી રીંગણીનું મૂળ કાઢી હાથે બાંધે તો શત્રુ મટી મિત્ર થાય.

નક્ષત્ર ૯ મું અશ્લેષામાં—ઉત્તર દિશાએ રહી ઘોળા આકડાનું મૂળ કાઢી પાણીમાં ધસી આખા શરીરે મર્દન કરે તો કાન્તિ વધે.

નક્ષત્ર ૧૦ મું મઘામાં—આક મંદારનું મૂળ કાઢી હાથે બાંધે તો બધાં માણસ વશ થાય.

નક્ષત્ર ૧૧ મું પૂર્વા ફાલ્ગુનીમાં—અગ્નિ ખૂણામાં રહીને ચણોડીનું મૂળ-કાઢી હાથે બાંધે તો તેની ઉપર કાષ્ઠનો છળભેદ ચાલે નહિ.

નક્ષત્ર ૧૨ મું ઉત્તરા ફાલ્ગુનીમાં—તુલસીનું મૂળ, પૂર્વ દિશાએ રહીને કાઢવું, ને પાણીમાં ધસીને પીવાથી વેળા જ્વર (બરોબર વખતે આવતો તાવ) જાય.

નક્ષત્ર ૧૩ મું હસ્તમાં—ગરણીનું મૂળ લેઈ હાથે બાંધ્યું હોય તો બધી જાતનો તાવ જાય.

નક્ષત્ર ૧૪ મું ચિત્રામાં—ચિત્રાના છોડનું મૂળ લેઈ ધસીને કાઢ ઉપર ચોપડવું હોય, તેમ થોડુંક પીધું હોય (પીધા ઉપર તરત જ અંછેર ઘી પીવું,

પણ પીતું જ નહિ એ ઉત્તમ વાત છે, અતિશય ગરમ છે. હોજરી, અન્નાશય બાળી નાખે તેવું છે) તો કાઢનો બંધકર રોગ મટે.

નક્ષત્ર ૧૫ મું સ્વાતિમાં—સાર પંખાળીનું મૂળ લેઈ પાણીમાં ઘસીને આંખે આંજે તો તિમિરનો રોગ જાય.

નક્ષત્ર ૧૬ મું વિશાખામાં—પીપળાનું મૂળ ઉત્તર મુખે રહી લેઈ ઘસીને પાંચએ તો જળંદરનો રોગ મટે.

નક્ષત્ર ૧૭ મું અનુરાધામાં—ઘાળી કણેરનું મૂળ, પૂર્વ દિશાએ રહી લેઈ, કાને બાંધે તો કાન મૂળીયાનો રોગ મટે.

નક્ષત્ર ૧૮ મું જ્યેષ્ઠામાં—પાહાડનું મૂળ લેઈ હાથે બાંધે તો સર્વ કામના પાર પડે.

નક્ષત્ર ૧૯ મું મૂળમાં—તાંદલજનું મૂળ પૂર્વ દિશાએ રહી લે; ને હાથે બાંધે તો દુસ્મનનું મોં બંધ થાય, ગાળો બાંડતો રહે.

નક્ષત્ર ૨૦ મું પૂર્વાષાઢામાં—ઉત્તર મુખે રહી ગરણીનું મૂળ ઘસીને પાંચએ તો બધી જાતનું ઝેર ઉતરે.

નક્ષત્ર ૨૧ મું ઉત્તરાષાઢામાં—ધશાન ફૂલમાં રહી ગરણીનું મૂળ લેઈ પાણીમાં ઘસી પાંચએ તો, પીનાર માંજીસ વશ થાય.

નક્ષત્ર ૨૨ મું શ્રવણમાં—લાળજી-લાળુલાડી-નું મૂળ લેઈ ઘસીને પાંચએ તો હૈયાનું (છાતીનું) શૂળ મટે.

નક્ષત્ર ૨૩ મું ધનિષ્ઠામાં—લેંડા ગાડીનું મૂળ, સૂર્યની સામા રહીને કાઢવું. ને હાથે બાંધવું તેથી રાજ્ય તરફથી સારો સત્કાર મળે.

નક્ષત્ર ૨૪ મું શતભિષામાં—ઉત્તરાભિમુખે રહી સરવાહોળી નામના ઝાડનું મૂળ કાઠી કાળી ગાયના દૂધમાં ઘસીને પાયાથી સ્ત્રીને ગર્ભ રહે-મહિના રહે.

નક્ષત્ર ૨૫ મું પૂર્વાભાદ્રપદમાં—શ્વેત ગુંજ-ઘાળી ચણોડીનું મૂળ કાઠી હાથે બાંધી રાખ્યું હોય તો નજર દોષ લાગે નહિ, ને લાગ્યો હોય તો જાય.

નક્ષત્ર ૨૬ મું ઉત્તરાભાદ્રપદમાં—લાળજી-લાળુ લાડીનું મૂળ પાણીમાં ઘસીને મોં પર લેપ કરીએ તો મોંની છાયા જાય.

નક્ષત્ર ૨૭ મું રેવતીમાં—કસુંબાનું મૂળ લેઈ હાથે આંધે તો રાતનો તાવ જાય.

૯૨ થોડીક નાડી પરીક્ષા

વાયુની નાડી વાંકી વહે, પિત્તની ઉતાવળી વહે, ને કફની હળવી—ધીમેથી વહે, રસ વિકારની પહોળી વહે, આગની મૂર્છા થઇને વહે, લયની હળવી, ને શોકની હલકી વહે. મધ્ય રાતે ગરમીની, બીજા પહોરે ગરમીની, ને સંધ્યાકાળે ઉઠ્ઠી વહે.

૯૩ પ્રમેહ-પરમીયાની દવાઓ

દવા ૧ લી—એલચી, ખરાસ, સાકર, આંબળાં, જયફળ, ગોખરુ, સાલમ, ને બંગ, એને સમ ભાગે લેઇને ખાંડવું, ને પછી ખળમાં નાખી તેને સીમળાના રસનો પટ દેવો, ને પછી વાલપુર દવા મધમાં કાલવીને ચાટવી.

દવા ૨ જી—પાષાણભેદ, રેવંચીનો શીરો, કલીમીસરી ખાર? આગ્રાઈ એલચી દાણા, આંબા હળદર, એ દરેકને રૂ ૦ા, ૦ા ભાર લેઇને ખાંડી કપડાણુ કરવું, ને તેમાંથી રૂ ૦ા ભારની ફાકી સવારમાં ખાંચવી, ને ઉપર દૂધ શેર ૦ા તથા પાણી પાશેર પીવું.

પ્રમેહમાં પેસાએ લાહુ બળતી હોય

દવા ૩ જી—પાષાણભેદ ટાંક ૩, તજસેલાણી ટાંક ૧, સુરોખાર ટાંક ૧, ખાંડ ટાંક ૬ દિન એક પ્રત્યે, પાણી સાથે ફાંકે તો મટે.

દવા ૪ થી—સાટોડી, ગાંગડીની જડ, મૂશલીકંદ, સતાવરી, ગોખરુ, રાલ, એને સમ ભાગે લેઈ ખાંડ અને ઘી સાથે અવલેહ કરી ખાય તો પ્રમેહ મટે.

પિત્ત પ્રમેહ

દવા ૫ મી—તાલીસ પત્ર ટાંક ૧૧, મરી ટાંક ૧૧, ચવ્યક ટાંક ૧, નાગ-કેસર ટાંક ૧૧, સિંધવ ટાંક ૧૧, પિંપર ટાંક ૨, પીપળી મૂળ ટાંક ૩, તંતડીક ટાંક ૩, ચિત્રો ટાંક ૨, તજ ટાંક ૨, જીરું ટાંક ૩, સુંઠ ટાંક ૩, એલચી ટાંક ૩, ખોરફૂટ ટાંક ૩, (ખોરનો કુટો) મોથ ટાંક ૩, વેસણુ-ટાંક ૩, અજમોદ ટાંક ૩, દાડમસાર ટાંક ૪, એનું ચૂર્ણ ચીનાઈ સાકર અને લોહ ભરમ સાથે ખવડાવીએ તો પિત્ત પ્રમેહ જાય.

તનકીયા પ્રમેહપર

દવા ૬ ક્ષી—એખરો પૈસા ૧ ભારને ગાયના દૂધ શેર ૦ા માં નાખીને દિન ૭ સૂધી પીવું.

દવા ૭ મી—રેવંચીનો ગોળ ટાંક ૦ા, જોઠી મધ ટાંક ૫, શિલાજીત ટાંક ૫, ને સિંધવ ટાંક ૪, એ સર્વની ફાકી દિન ૭ સૂધી સરખા સરખા વજનની ફાકવી.

ઠંડો તથા તનકીયો પ્રમેહ

દવા ૮ મી—ઘોળાં મરી રૂ. ૧ ભાર, જીરું રૂ. ૧ ભાર, અજમો રૂ. ૧ ભાર, વહાણુવટી ગેરુ રૂ. ૨ ભાર, સારી ચઢતી હળદર રૂ. ૧ ભાર.

એ બધાંને ખાંડી કુલડીમાં ઘાલી, મોં બંધ કરી, કપડમીટ કરવું, ને છાણાંની ભટ્ટીમાં ઘાલવું. ભટ્ટી ટાઢી પજ્યા પછી કાઢીને ખળ કરી તેમાંથી રૂ. ૦ા ભારની ફાકી દિન સાત સૂધી રોજ મારવી. પ્રમેહ બહુ જ વધી ગયો હોય તો પાકા કેળાનાં પીતાં કરી, ખાંડ નાંખી ઉપરની દવામાં ભેળવીને ખાવાં.

દવા ૯ મી—ભોંય કાંસકીના પાનાનો રસ પૈસા ૪ ભારમાં, ખાંડ રૂ. ૧ ભાર નાખીને પીવાથી પ્રમેહ મટે. કરી પળાવવી.

દવા ૧૦ મી—ભોંય કાંસકીનાં ફૂલ, તથા આમલીના પાનાંનો રસ, અને ખાંડ એ ત્રણે ભેગું કરીને પીએ તો મટે.

દવા ૧૧ મી—આંબળાં, ગોખરુ, સતાવરીનું મૂળ, ઘોળી મૂશળી, પિંપર, હરેદળ, નગોડનાં બીયાં, બાવળનો ગુંદર, અને ભાંગ, એ બધું સમ ભાગે લેઈ ખળ કરી ચૂર્ણ કરવું, ને રોજ મધ રૂ. ૦ા તથા ઘી રૂ. ૦ા ભારમાં અર્ધા ભાર ચૂર્ણ ભેળવીને ખવડાવવું. તેથી પરમીયો મટશે તેની સાથે ધાતુ પણ બંધાશે.

દવા ૧૨ મી—ગોળ શેર ૦ા, સુંઠ શેર ૦ા, ને ઘી શેર ૦ા, સુંઠને વાટી, ગોળ તથા ઘીમાં ભેળવી એકી વખતે ખવડાવી દેવું. કરી બે દિવસ સૂધી પળાવવી.

દવા ૧૩ મી—મેંદીના પાનાંનો રસ શેર ૦ા, તથા દાડમડીના પાનાંનો રસ શેર ૦ા, અને ગુંદીના પાનાંનો રસ શેર ૦ા એ ત્રણેને માટીના વાસ-

ભુમાં એકઠું કરી તેમાં પાણી શેર ૨ રેડી ઘાલી મૂકવું, ને રોજ નવટાંક પાણી પીવું. તેમાં સાકર રૂ. ૨ ભાર વાટીને નાખ્યા પછી પીવાનું છે. દિવસ ત્રણ સૂધી પીવાથી આરામ થશે. કરી પળાવવી.

દવા ૧૪ મી—લીંબુનો રસ રૂ. ૧ ભાર, ને તેલ રૂ. ૧ ભાર એ બંનેને ભેગું કરીને દિન સાત સૂધી પીવું.

દવા ૧૫ મી—કર્મના ઝાડનાં છોડાં શેર ૪, તથા આસોતરીના ઝાડનાં છોડાં શેર ૧, ને આવળનાં છોડાં શેર ૧, એ ત્રણેને ઝીણાં ખાંડી માટીના કારા વાસણમાં પલાળવાં, ને તેમાંથી રોજ સવારમાં પાશેર પાણીમાં ખાંડ રૂ. ૧ ભાર નાખીને દિન સાત સૂધી પીવું. ઘીને ખીચડી ખાવી.

ઠંડા પરમીયા

દવા ૧૬ મી—તાડની તાડી પી ઉપર મૂળાનાં પાનાં ખાવાં.*

દવા ૧૭ મી—ઘણી જૂની પાકી ઈંટ ખાંડીને ટાઢા પાણી સાથે સવારમાં રૂ. ૦૧ ભાર ફાંકે તો મટે.

દવા ૧૮ મી—કૂતરીયું ઘાસ, ચોમાસામાં થાય છે, ને લુગડે ચોંટી જાય છે, તે ઘાસને જડમૂળમાંથી ઉખેડી, છાંયે સુકવ્યા પછી ખાંડીને તેની બેરોબર તેમાં ખાંડ ભેળવીને સવારે તથા સાંજે એકેક હથેળી ભરીને ફાંકે તો જુદા જુદા પ્રકારના બધા પરમીયા મટે.

દવા ૧૯ મી—આવળનો ઘોળો ગુંદર શેર ૦૧, શીંગોડાં શેર ૦૧, બુરા ખાંડ શેર ૦૧, ઘઉંનો મેંદો શેર ૦૧ એ બધાંને એકઠું કરી તેમાં ઘી શેર ૦૧ ભેળવી, દરરોજ પાંચ પૈસા ભાર ખાય તો મટે.

દવા ૨૦ મી—કેવડાની જડનો રસ શેર ૦૧ માં સાકર પૈસા ૫ ભાર નાખીને પીવું.

દવા ૨૧ મી—આંબળાના ઉકાળામાં બે માસા હળદર નાખીને પીવું.

દવા ૨૨ મી—ગળોના રસમાં મધ નાખીને આપવું.

દવા ૨૩ મી—નાગરમોથ, ત્રિફળા, હળદર, દેવદારુ, કેરીના મરવા, ઇન્દ્રજવ, અને લોદર, એને સમ ભાગે લેઈ ઉકાળો કરીને પાવો.

* જે લોક તાડી પીતા હોય તેમને માટે ઠીક છે.

દવા ૨૪ મી—વળીઆળી, હડેની છાલ, હળદર, એ બધાંને બરાબર વજનનાં લેઈ, એની બરાબર સાકર મેળવી, મધમાં ટાંક ૫ ભારની ફાકી મારવી.

ક્ષાર પ્રમેહ

દવા ૨૫ મી—નવયૌવન સુંદર સ્ત્રીના ભોગથી મટે.

દવા ૨૬ મી—ધાવડીના ઝાડની છાલ, અર્દુસાની છાલ, કીસોરા, કેળની અંદરની ઘાળી છાલ, કમળનું મૂળ, ને દ્રાક્ષ, એ સર્વે સરખે ભાગે લેઈ ઉકાળો કરીને પીવું.

૯૪ પ્લેગની ગાંઠપર ચોપડવાની દવા

દવા ૧ લી—તાડનું મૂળીયું પાણીમાં ઘસીને ગાંઠ ઉપર ચોપડવાથી ગાંઠ ફાટીને વેરાઈ જાય છે.

દવા ૨ જી—ઈંદ્રવારણને પાણીમાં બાફી ખૂબ ઝીણું વાટી મલમ જેવું થયા પછી તેનો ગાંઠ ઉપર લેપ કરવો. તેથી પણ ગાંઠ ફાટી જાય છે.

દવા ૩ જી—ચિત્રાનું મૂળ, સરગુઆનું મૂળ, પીલવાનું મૂળ, ગુગળ, પીરોળે, સિંદુર, મરઘીના ઈંડાનું સત્વ.

પ્રથમ ત્રણે જાતનાં મૂળીયાને પાણીમાં ઘસવાં, ને તેમાં ગુગળ તથા પીરોળને બારીક વાટી, કપડછાણ કરીને નાંખવો, તથા સિંદુર અને ઈંડાની સપેતી નાખીને મલમ કરી ગાંઠ ઉપર પા પા કલાકે ચોપડા કરવું. (અત્રાથી સહેજ ગાંઠને છુંદ્યા પછી મલમ લગાડવો.)

દવા ૪ થી—ઉપરેટ, હરતાલ, નેપાળાનાં બીજ, એ ત્રણે રૂપિયા રૂપિયા ભાર લેઈ, ખૂબ ઝીણાં ખાંડી કપડછાણ કરવું, પછી તેમાં આકડાનું દૂધ મેળવી મલમ જેવું થાય એટલે ગાંઠ ઉપર ચોપડવું.

પેસાખના દર્દો ઉપરની દવાઓ

૯૫ પેસાખ બંધ થઈ ગયો હોય

દવા ૧ લી—ભુવો કરીને એક ન્હાનું ગોળ ઝાંખા કાળા રંગનું સુંવાળું જીવડું થાય છે, તેને જીવડું ને જીવડું પાણીમાં પાવાથી જરૂર જરૂર અર્ધાં કલાકમાં પેસાખ છૂટે છે. ને જીવડું પેસાખ વાટે જીવડું નીકળી જાય છે. (અજમાવેલી દવા છે.)

વારે ઘડીએ પેસાખ થયા કરતો હોય

દવા ૨ જી—ગાયના દહીંની ઉપરની તર, પૈસા ૪ ભાર, બોરડીનાં પાંદડાં અથવા ફૂલ પૈસા ૧ ભાર, બોરડીનાં પાનાંને વાટી તેમાં સાકર પૈસા ૨ ભાર નાખી, દહીંની તર મેળવીને આપવી.

પેસાખ બંધ થયો હોય તે ઉપર

દવા ૩ જી—ગાયના દૂધના દહીં શેર ૦૧ માં સુરોખાર વાટીને મેળવ્યા પછી પાઈ દેવું.

દવા ૪ થી—શિલાજીત, પાપાણુભેદ, રેવંચી, ને ધાણા સુકા, એ ચારે ચાનાં સરખા વજનમાં લેઈ પાણી સાથે વાટીને પાવાં.

દવા ૫ મી—તાંદલળ-ઝરખલા-ની બાજીને પાણીમાં બાફીને પેટુ ઉપર આંધવી.

દવા ૬ ઠી—બાજરીનું થુલુ રૂ. ૨ ભાર, છાસની પરાચમાં મેળવીને પાવું, તથા સર્પની કાંચળી અને સુરોખાર પાય તો પેસાખ ઘૂટે. તેમ મૂળાના પાનાંનો રસ પાવાથી પણ ઘૂટે.

દવા ૭ મી—ઉદરની લીંડીઓને વાટી ખદખદાવીને ઉની ઉની પેટુ ઉપર ચોપડવી.

દવા ૮ મી—મૂળાના પાનાંના રસ નવટાંકમાં સુરોખાર રૂ. ૦૧ ભાર નાંખીને પાવો.

દવા ૯ મી—ઈંદ્રવારણાની જડ પૈસા ૧ ભાર ખવડાવે તો ઝાડો તથા પેસાખ બંને ઘૂટે.

દવા ૧૦ મી—કાંદા-કુંગળીનાં બીજ, ગોખરુ, કપાસીયા, અને કાકડીનાં બીજ, એ ચારે ચીજે (અર્ધા અર્ધા રૂ. ભાર લેવી) મળીને રૂ. ૨ ભાર લેવી, ને ખાંડીને પાણી શેર ૬ માં ઉકાળી પાણી શેર ૧ રહે ત્યારે ઉતારી લેઈ તેમાં સાકરની ચાસણી રૂ. ૨ ભાર નાખીને પાય તો પહેર ૧ માં પેસાખ ઘૂટે.

દવા ૧૧ મી—કપૂરને ઈંદ્રિયના છિદ્રમાં મૂકે તો પેસાખ થાય.

દવા ૧૨ મી—કળધીને ઉકાળી તેનું પાણી પાય તો ગુણુ થાય.

દવા ૧૩ મી—સાકર શેર ૦૧, કેળનો રસ-પાણી-શેર ૦૧, એ બેને એકઠાં કરીને પાવું. (કેળનો રસ ઘણો જ ઠંડો છે તે પીધાથી નામદર્દી નપું-સકપણું-આવે છે માટે વિચારીને પીવો.)

પેસાબ બહુ થતો હોય

દવા ૧૪ મી—નવટાંક કાળા તલને દિન ૨૫ સૂધી ખાવા.

દવા ૧૫ મી—સુવા શેર ૧, મેદો શેર ૦૧, આવળનો ગુંદર શેર ૦૧, રાતી ખાંડ શેર ૧૧, ઘી શેર ૦૧૧, એમાંથી ખાંડવાનાં વસાણાં ખાંડીને ઘી તથા ખાંડ નાંખીને લાડુ બનાવવા, ને સાંજ સવાર એકેક ખાવો.

દવા ૧૬ મી—ગવાર-ગુવાર-નો લોટ શેર ૧, અને સાકર શેર ૦૧ ખાંડી ઝીણું કરી, ગાયના ઘી સાથે સવાર સાંજ દિન ૧૦ સૂધી ખાય તો પેસાબ ઓછો થાય.

પેસાબ બંધ થયો હોય

દવા ૧૭ મી—સુરોખાર વાટી, પાણીમાં બીજવી દુંટીપર મૂકવો. તથા કેશુડાનાં (ખાખરાનાં) ફૂલ બાફી તેમાં સુરોખાર રૂ. ૦૧ બાર નાખીને પાવું, તથા પેટુ ઉપર બાંધવું.

દવા ૧૮ મી—તંબાકુનાં પાનાં ઊનાં કરીને પેટુ ઉપર મૂકી પાટો બાંધવો.

૯૬ પરવાળાંની ભસ્મ કરવાની રીત ને ત્હેનો ઉપયોગ

રીત ૧ લી—એક રૂ. બાર પરવાળાં આખાં અથવા ત્હેની ડાંખ-ળીને ખળમાં ખળવી, ને તેમાં લીંબુનો રૂ. ૨ બાર રસ નાખીને ખૂબ ઝીણું પરતવાં, ને પછી સૂર્યના તાપે મૂકવાં, આ પ્રમાણે લાગલાગટ સાત દિવસ સૂધી કરવાથી ત્હેની ઘોળી-શંખ જેવી ભસ્મ થશે.

ખાવાની રીત—આ ભસ્મને જીર્ણ જવર ઉપર નાગરવેલના પાનમાં આપવી, કેટલી આપવી તેનું માપ, દર્દીની ઉંમર અને હાલત ઉપર રાખવું.

શક્તિ-બળ-લાવવા માટે ઘી અથવા મધમાં આપવી.

પથ્ય-હીંગ, મરચાં, તેલ, ને ખટાશ ખાવાં નહિ.

રીત ૨ જી—પરવાળાં, કે તેની ડાંખળી તોલો એક લેઇને કાચલી, કે કાચા, અથવા ચીનાઈ માટીના પ્યાલામાં રાખવી, પછી તેમાં કુંવારના લાખ-

રાનો રસ તથા લીંબુનો રસ તે કુચતા સૂધી નાખવો, આ પ્રમાણે ત્રણ દહાડા સૂધી રાખી મુકવાથી તેની ભસ્મ થશે.

રીત ૩ જી—પરવાળાં રૂ. ૧ ભારને, આકડાના પાનાંના રસ રૂ. ૨૫ ભાર સાથે કુલડીમાં ધાલી, કપડમીટ કરી છાણાં ૩૦ ની ભટ્ટીમાં ધાલવાં એટલે ભસ્મ થશે.

રીત ૪ થી—પરવાળાં રૂ. ૧ ભારને કુંવારના લાખરાના રસ રૂ. ૨૫ સાથે કુલડીમાં ધાલી, કુલડીને કપડમીટ કરીને છાણાં નંગ ૪૦ ની ભટ્ટીમાં ધાલવી. એટલે ભસ્મ થશે.

૯૭ પથરીની દવા

દવા ૧ લી—ભોંય પાતરી* રૂ. ૨ ભારની ધીમાં ભાજી કરવી, ને તેમાં જીરું નાંખવું, આ પ્રમાણે દિન સાત સૂધી કરીને ખાવી. તેથી પથરીનાં રજકણ છૂટાં પડી પેસાખ વાટે નીકળી જશે.

દવા ૨ જી—હરડાં, બહેડાં, પાષાણભેદ, ગરમાળો, ધમાસો, સુકા ધાણા, ગોખરુ, કાકડીનાં બી, એ સર્વેને સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને પાણી શેર ૪ માં ટિકાળી સવારમાં હંમેશા પીએ તો પથરીનો ભૂકા થઈને ઝરી જાય. તેની ઉપર મૂળા ખાધાથી વધારે ફાયદો છે.

૯૮ પાઠાના ઉપાય

ઉપાય ૧ લો—મહુડાની છાલનો ઝીણો ભૂકા કરી પાઠા ઉપર બાંધે તો પાઠું મટે, દિન સાત સૂધી બાંધવું જોઈએ.

ઉપાય ૨ જો—હરણની લીંડીએને ઘોડાના મૂતરમાં ચોળી નાખીને પાઠા ઉપર લેપ કરવાથી ગમે તેવું પાઠું, તેમ ગાંઠ ઓગળી જાય છે.

૯૯ પિત્ત વિકારની દવા

દવા ૧ લી—મધ, પિંપર, સાકર, ને દ્રાક્ષ, એ સમ ભાગે લેઈ ખાવાથી મટે છે.

દવા ૨ જી—સાકર, જીરું, કાંગણી, વળીઆળી, એને સમ ભાગે લેઈ ખૂબ ઝીણી ખાંડીને સવારમાં ત્રેની રૂ. ૦૫ ભારની ફાકી મારવી.

પિત્ત વિકારથી હાથ પગ કળતા હોય

દવા ૩ જી—મજ્જા પૈસા ૧ ભાર, હરેદળ પૈસા ૧ ભાર, બહેડાં પૈસા ૧ ભાર, આંબળાં પૈસા ૧ ભાર, મોથ પૈસા ૧ ભાર, એ બધાંને પાણીમાં પળાવી મૂકીએ, ને સાંજ સવાર તેનું નવટાંક પાણી પીવું. દિન સાત સૂધી પીવાથી પિત્ત સમી જાય છે.

પિત્ત વિકારથી હાથ પગ ફાટતા હોય તેનો મલમ

દવા ૪ થી—મરી પૈસા ૧ ભારને ગ્રીણાં ખાંડવાં, ને તેમાં કાળા ઉનને આળીને તેની રાખ પૈસા ૧ ભાર મેળવવી, પછી ગાયના માંખણ પૈસા ૭ ભારમાં મેળવીને ચોપડવું, તેથી હાથ પગ ફાટતા રહેશે.

દવા ૫ મી—આબુઆના પાનાંનો તથા વાળોરીયાના પાનાંનો રસ એકઠા કરીને દિન સાત સૂધી ચોપડવો.

દવા ૬ ઠી—ગાયનાં ઘી પૈસા ૭ ભારમાં, હાથીદાંતના કડકાની રાખ—ભરમ—પૈસા ૪ ભાર, તથા રાલ પૈસા ૧ ભાર નાખી, મલમ કરીને ચોપડવું.

પિત્ત વાયુપર દવા

દવા ૭ મી—કમળ કાકડીની મીઠે રૂ. ૦૧ ભાર, સાકર રૂ. ૦૧ ભાર, તથા એલાયચી રૂ. ૦૧ ભાર, એને ખાંડી, કપડછાણ કરી સાત ભાગ સરખાં વજનના કરવા, ને રોજ સવારમાં એક ભાગ વાસી પાણી સાથે ફાકવો.

પિત્ત રોગની દવા

દવા ૮ મી—ગાયના દૂધમાં દીવેલ નાખીને પીવું.

દવા ૯ મી—ગળોનો રસ, તથા સાકર મેળવીને પીવું.

દવા ૧૦ મી—ઘીમાં સાકર નાખીને ખાવી.

દવા ૧૧ મી—કોકમ, એલચી દાણા, તથા સાકર સમ ભાગે લેઈ ખાંડી ચૂર્ણ કરીને ફાકી મારવી.

દવા ૧૨ મી—ગાયના દૂધમાં ઘી ને સાકર નાખીને પીવું.

દવા ૧૩ મી—પાકેલા દાડમનો રસ કાઢી, તેમાં સાકર નાખીને પીવો.

દવા ૧૪ મી—માખણમાંથી છાશ કાઢી નાખી, સાકર મેળવીને ખાવું.

દવા ૧૫ મી—આંબળાનો મુરખો ખાવો.

૧૦૦ પગની વાયુ ફાટ્યાની દવા

દવા ૧ લી—એક પૈસા બાર રાલ, એક પાઈ બાર મસ્તકી, પાઈ બાર સિંદુર, એક પૈસા બાર મીણુ, તથા દીવેલ નવટાંક. દીવેલ તથા મીણુને ગરમ કરી તેમાં ઉપર લખેલી રકમો ખાંડી, કપડછાણ કરીને નાખવી, ને મલમ જેવું થાય એટલે ચોપડવું.

દવા ૨ જી—દીવેલમાં પાણી રેડીને એકઠું કરવું, ને પછી પગની વાયુ ન્યાં ફાટી હોય ત્યાં ખૂબ મસળવું—એવું મર્દન કરવું કે તે ત્વચાની અંદર જાય. આથી આંખોનું તેજ પણુ વધે છે ને પગની ફાટેલી વાયુ પુરાઈ જાય છે (દવા કરી જાયેલી છે ખરી).

૧૦૧ પેટના રોગપર દવાઓ

દવા ૧ લી—પુંવાડીયા—કુવાડીયાનાં બી શેર ૦, અજમો શેર ૦, મેથી શેર ૦, સુવા શેર ૦, એ ચારે વસ્તુઓને દિન સાત સૂધી ગોમૂત્રમાં આથવી, ને પછી તેમાં નીચેની વસ્તુઓ નાખવી, સંચળ પૈસા ૨ બાર, સાજીખાર પૈસા ૨ બાર, સિંધવ પૈસા ૨ બાર, કચળવાંણ પૈસા ૨ બાર.

પછી હાંદલાને ઝાકળે મૂકવું, ત્યાર પછી ચૂલા ઉપર મૂકી નીચે દેવતા કરી, ગોમૂત્ર બધું બળી જવા દેવું, ને વસ્તુઓને ખાંડીને રોજ એ પૈસા બાર દિન સાત સૂધી ખાવી.

પથ્થ—તેલ, મરચું, આમલી, ખટાસ ખાવી નહિ. ઘઉં, ગોળ ને ધી ખાવું.

દવા ૨ જી—ઈશ્વારજ્ઞાનું મૂળ ગાયના દૂધમાં પીવાથી જલોદર કઠોદર, તથા રક્તોદર, આમગુદમ વગેરે રોગ મટે છે.

દવા ૩ જી—ખાટી છાશમાં લૂણુ—મીઠું—અને કાઠમડાની કાચલીઓનો ભૂકા નાખીને દિન ૨૧ સૂધી પીએ તો પેટના રોગ મટે.

પેટ ચઢ્યું હોય તથા કોઠો વાએ બંધ થયો હોય

દવા ૪ થી—શુદ્ધ કરેલો સોમલ ટાંક ૨, તથા રાલ ટાંક ૨, પિંપર ટાંક ૨, પીપળી મૂળ ટાંક ૦૧, લસણ ટાંક ૨, મરી ટાંક ૨, એળીયો ટાંક ૨, શિવલીંગી ટાંક ૨, અને એલચી ટાંક ૦૧, એ બધું એકઠું કરીને ખાંડવું, ને જીણા ભૂકા કરીને કપડાથી ચાળવું, પછી કોરી હાંદલી દેવતામાં લાલ ચોળ

તપાવી તેમાં સેખડાનો રસ રૂ. ૨ ભાર નાખી, ઉપરનો મસાલો નાંખવો, ને પછી ઉનું કરીને દિન ૧૩ સૂધી રોજ પાશેર પાણી પીધાથી ઉપર જણાવેલા રોગ મટે.

પેટ મોટું થઈને હમઢોલ જેવું થયું હોય તેની દવા

દવા ૫ મી—ટંકણખાર પૈસા ૫ ભાર, ફટકડી પૈસા ૫ ભાર, એ બેને ટુલાવીને કુંવારના લાખરાના રસમાં ચણીખાર જેવડી ગોળીઓ વાળવી ને ત્રણ દહાડા સૂધી સવારમાં એકેક ખાવી, તેથી રચ-દસ્ત થઈને પેટ આસરી જશે.

પેટ દુખતું હોય

દવા ૬ ટૂી—ચીનીકબાલા, અક્કલકરો, સુંઠ, મરી, પિંપર, એ બધું સમ ભાગે લેઈ ઝીણું ખાંડી મધ સાથે દિન ૨૧ સૂધી સવારમાં ખાવું.

દવા ૭ મી—શુદ્ધ કરેલું લસણ (કળીઓને છોલી એક રાત છાશમાં રાખી, તેમાંની મોખ કાઢી નાખવી) એક ભાગ, સિંધવ અર્ધો ભાગ, સેકલી હીંગ પા (૦૧) ભાગ અને એ બધાંના વજન બરોબર આદાનો રસ. ઉપરની રકમોને ખાંડી કપડછાણ કરી, આદાના રસમાં ખળવું, ને પછી તેની ચાર ચણોડી ભારતી એક, એ પ્રમાણમાં ગોળીઓ વાળવી, ને સવારમાં ગાયત્રી છાશ સાથે, અથવા આદાના રસમાં એક ખાવી. આ દવા જલદી ગુણ આપે છે, અને મ્હોટું થઈ ગયેલું પેટ પણ જલદીથી ન્હાતું થઈ દસ્ત સાફ આવે છે.

૧૦૨ પિંડરોગની દવા

જવના લોટને ઘી તથા તેલમાં સેકવો, ને પછી તેમાં નવટાંક પાણી રેડીને ચાસણી જેવું કરવું, ને તેમાં મંદુર મારેલો કાળો, શેર ૦૧, અને અજમેા શેર ૦૧ ખાંડી ચાળીને નાખવાં, તથા ગોળ શેર ૦૧ નાખી હલાવીને નીચે ઉતારવું. ને તેમાંથી રોજ સવારમાં ફાકી મારીને ઉપર પાશેર પાણી પીવું.

૧૦૩ પારો મારવાની ક્રિયા*

મેદીનાં પાનામાં પારો તોલો એક લાવીને ત્રણ દહાડા સૂધી ખળ કરવો.

* ક્રિયા સહેલી પણ વસ્તુ બચાનક જણાય છે. વખતે પારો કાચો રહી જાય તો દુઃખનો પાર રહે નહિ.

પછી અડાયાં છાણુંને કાચીને તેમાં ધાલવો, ને તેની ઉપર ખીજું છાણું ઢાંકવું. પછી ખાડો ખોદીને બઢી ભરી દેવતાની આંચ દેવી, એટલે મરશે.

ગુણુ-નાગવેલના પાનામાં એક રતીપુર ખવડાવ્યાથી નામર્દ થઈ ગયેલો પુરુષ મર્દ થાય છે.

ડુંગરનું અથવા પાળ-ઝાડી-નું પાણી લાગ્યું હોય તેની દવા

સુંકું કોપરું-ટોપરું પૈસા ૪ ભાર, મરી પૈસા ૪ ભાર, એ બેને-ખાંડી કપડછાણ કરી, આંખા હળદરના રસમાં લખોટી જેવડી ગોળીઓ વાળી ને દિન ૪૦ સૂધી ખાવી. પથ્થ-તેલ, આમલી થોડી ખાવી.

૧૦૪ પત-ગરમી-ની દવા

ચૈત્ર મહિનામાં ગર્ભેડીનું દોઢ મણુ મૂતર મંગાવવું ને પછી માટલામાં ભરી; અગાસે સીકાં બાંધી તેમાં માટલાં મૂકવાં ને ઝાકળ તડકે સુકાવા દેવું, ને તદ્દન સુકાઈ જઈ પોપડા બાજે તેને કાઢીને ખળ કરવો, ને તેમાંથી વાજ બે ગળોના પાનામાં સાકર વાલ ૧ સાથે ખવડાવવું. ને તેની ઉપર દૂધ, ભાત, ને ખાંડ ખાવી. કરી બેવડી પળાવવી.

૧૦૫ પોટીસ કરવાની રીત

૧-વઉં અથવા ચણાના લોટનું પોટીસ.

ઘઉંના અથવા ચણાનો લોટ, કડછી કે વાડકી-માં થોડા પાણી સાથે મેળવીને દેવતા ઉપર ગરમ કરવો, ને કઠણ થવા આવે ત્યારે ઉતારી લેઈ લુગડા ઉપર ચોપડીને જ્યાં લગાડવું હોય ત્યાં લગાડવું.

૨ રાઇની પોટીસ.

હુંદ્રાએલું અથવા કોકીલું-અછેર પાણી લેઈ તેમાં નવટાંક રાઈ અથવા અલસીનો લુકો નાખી, ધીમે ધીમે મેળવવાં, ને પછી દર્દ ઉપર ચોપડવું.

૩ કાંદા-ડુંગળી-નું પોટીસ.

કાંદાના ગરને છુંદીને બાફવું, ને પછી બાંધવું.

૧૦૬ પક્ષધાત-લકવા-ની દવા

રેવંચીનો શીરો માસા ૪, તજનો ભૂકો માસા ૪, શીકાતરીઓ એળીયો માસા ૪, વિલાયતી સાબુ માસા ૮, એ સર્વેને ખાંડી, કપડછાણ કરી, તેની

સરખા વંજનની ૬૦ ગોળીઓ કરવી, ને તેમાંથી રાતે સુતી વખતે ૨ થી ૭ સુધી ગળાવવી.

૧૦૭ પગે કળતર થતુ હોય ત્હેનો ઉપાય

વાંસ કપુર ટાંક ૧૧ ને સાકર ટાંક ૧ સાથે ખવડાવી ઉપર દૂધ ને ભાત ખાવો. મ્હોંડું આવે તો ત્હેની ઉપર નાગરવેલનાં પાન ખવડાવવાં, દિન ૧૪ સુધી દવા કરે તો કળતર મટે.

૧૦૮ પગ અને શરીરનું ફાટયું

દવા ૧ લી—રાલ ટાંક ૧૦, મીણુ ટાંક ૩, ગોળ ટાંક ૧, અને ગાયનું ઘી ટાંક ૧, એ બધું એકઠું કરી, દેવતા ઉપર મૂકી ગરમ કર્યાં પછી જ્યાં ફાટયું હોય ત્યાં મસળવું.

દવા ૨ જી—મીઠું તેલ—(તલનું તેલ) તથા રાગને ભેગાં ગરમ કરીને મસળવું.

દવા ૩ જી—ઘાળું મીણુ તોલો ૧ તથા મીઠું તેલ તોલો બે, એકઠું કરી ગરમ થયા પછી મસળવું.

૧૦૯ ફેફરાની દવાઓ

દવા ૧ લી—શીઆળામાં ચણાના ખેતરમાં ચણાના છોડ ઉપર રાતે ઝીણું લુગડું નાખવું, એટલે ચણાની ખારીથી તે કપડું બધું ભીનું થઈ રહેશે, પછી તેને સુકવવું, ને જેને ફેફરું આવ્યું હોય ત્હેના નાકમાં, આ કપડાને પાણીમાં ભીંજવી, ત્હેનાં ચાર છ ટીપાં પાડવાં. લુગડું આવ્યું ન ભીંજવતાં તેનો થોડોક ભાગ જ ભીંજવીને પાંટી પાડવાં ભેધયે.

દવા ૨ જી—ભોંય ભોટંગડીના રસમાં એકવીશ વાર કપડું ભીંજવીને સુકવવું, (રોજ ભીંજવીને રોજ સુકવવું, એમ ૨૧ દહાડા સુધી કરવું) પછી જેને ફેફરું આવ્યું હોય તેના નાકમાં, પેલા કપડામાંથી થોડોક કડકા કાપીને તેને પાણીમાં ઘોળી તે પાણીનાં ચાર છ ટીપાં પાડવાં.

માંદા માણસને વાયુ આવી જાય છે તેની દવા

દવા ૩ જી—પારસ પીપળાના ફળની મીઝે રૂ. ૨ બાર લાવીને, પાણીમાં ખૂબ ઝીણી વાટવી, ને તે પાણીનાં ટીપાં દર્દીના નાકમાં મૂકવાં.

એકલી મીઠોને વાડીને તેનો ભૂકો નાકમાં મૂકવાથી ફેફસું પણ મટે છે. ચણાની ખારીનાં ત્રણ ચારેક ટીપાં, નાકમાં મૂકવાથી એ ફેફસાનો રોગ નાબુદ થાય છે.

૧૧૦ ફેફ વાયુ (શરીરમાંનું લોહી ઉડી જઈ, શરીર કુલેલું ને ફીકું થઈ જાય છે) તહેની દવા

લોધર પૈસા ૧ ભાર, અને બાજરીનો લોટ પૈસા ૧૧૧ ભાર, એ બંનેની ગોળમાં ગોળી વાળીને દિન ૧૪ સૂધી ખાય તો ફેફ વાયુ મટે.

૧૧૧ ફટક વાયુની દવા

દવા ૧ લી—કાળા ધંતુરાનાં ખીયાંને નાગરવેલના પાનમાં ખવડાવવાં, ખીયાં કેટલાં લેવાં, એનો આધાર દર્દીની ઉંમર અને શરીરના બાંધા ઉપર રાખવો.*

દવા ૨ જી—અલ્લુનાં પાનાનો પાશેર રસ કાઢી તેમાં ખાંડ રૂ. ૧ ભાર નાખી દિન સાત સૂધી પીવું.

૧૧૨ ખરોળની દવાઓ

દવા ૧ લી—પાશેર, અસારીયાને નવટાંક ઘીમાં સેકવો, પછી અર્ધ શેર ખાંડની ચાસણી (જલેખી કરવામાં જેવી ચાસણી કામમાં આવે છે તેવી ચાસણી કરવી)માં પેલો સેકલો અસારીયો નાખવો, ને તહેની સાથે એલાયચી રૂ. ૧ ભાર, જયફળ રૂ. ૧ ભાર, મરી રૂ. ૧ ભાર, ને લવિંગ રૂ. ૧ ભાર, ખાંડી કપડછાણ કરીને નાંખવાં ને પછી હલાવીને સેળભેળ કરી એક રસ કરવું.

ગંજુડાની અતર છાલનો રસ કાઢી ચીનાઈ માટીના પ્યાલામાં કે નાળી-એરની કાચલીમાં રાખી, તેમાં રૂ. બે ભાર ફરાંસીનો ભૂકો નાખી, અદખદવા દેવું. ને એક દહાડો રાખી મૂક્યા પછી ખીજે ને ત્રીજે દહાડે પણ તેમ જ કરવું. પછી સાત આઠ દહાડા ઝીણું ખળીને તડકે મૂકવું એટલે તેની ભસ્મ થયા પછી પા, પા, રૂપિયા ભારનાં આઠ પડીકાં કરવાં, ને દરેક પડીકામાં રૂપિયા ભાર ઘી મેળવીને ખાવું. ને તહેની ઉપર, બતાવેલું ચાસણીવાળું

ચાટણ અઘાલ અઘાલ ખાવું. આવી રીતે આઠ દહાડા ખાવું હોય તો બરોળ મટે છે. પથ્ય-આમલી, તેલ, ને મરચું બીલકુલ ખાવું નહિ.

દવા ૨ છ—ગોળ જૂનો પૈસા ૪ ભાર, અને સુંઠ પૈસા ૪ ભાર, સુંઠને ઝીણી ખાંડી ગોળમાં આઠ સરખા વજનની ગોળીઓ કરી રોજ સવારમાં એકેક ખાવી.

દવા ૩ છ—આદુ શેર ૦૧, અજમાણુ* શેર ૦૧, ખડીયો ખાર રૂ. ૧ ભાર, સોનીને ઘેર જઈ ખડીયા ખારને ટુલાવી લાવવો. જયફળ નંગ ૧, સિંધવ રૂ. ૧ ભાર, બાળ હરેદળ, રૂ. ૧ ભાર, પિંપર રૂ. ૦૧ ભાર, સંચળ રૂ. ૧ ભાર, લવિંગ રૂ. ૦૧ ભાર, વરાગડું મીકું રૂ. ૧ ભાર, શાહજરું રૂ. ૦૧ ભાર, સુંઠ રૂ. ૧ ભાર, અર્કુસાનાં સુકાં પાનાં રૂ. ૩ ભાર, આકડાના ફૂલની વચલી મીઠે સુકી રૂ. ૫ ભાર, રાતી ફટકડી રૂ. ૧ ભાર, સુરોખાર રૂ. ૦૧ ભાર, મરી રૂ. ૦૧ ભાર.

ઉપરની બધી વસ્તુઓને ખાંડીને કપડછાણ કરવું, પછી બહુ જાડો ભેધને થોર લાવવો, ને તેના કડકામાં ફાચી, તેની અંદર ઉપર બતાવેલી વસ્તુઓનો બુકો દાખી દાખીને ભરવો, કદાપિ એક કડકાને ના માય તો બીજા કડકામાં ભરવો, પછી તેની ઉપર તેની જ ડાગલી-દાટો-મારી બીનું કપડું વીંટાળવું, ને તેની ઉપર કાળી માટી-(કાળો કચરો-) ચોપડવી, એવી રીતે માટી ચોપડવી કે તેનો ફાઈ પણ ભાગ ખુલ્લો રહી જાય નહિ, પછી ઢીંચણ સુધી ઉંડો, ને એક હાથ પહોળો ને એક હાથ લાંબો ખાડો ખોદી તેમાં અડાયાં છાણાં ભરવાં ને તેની અંદર પેલા કડકા મૂકી તેની ઉપર છાણાં મૂકવાં ને પછી સંધ્યાકાળ વખતે તેમાં દેવતા મૂકી સળગાવી દેવાં, ને બીજે દહાડે છાણાં હોલવાઈ જઈ ટાઢાં પજ્યાં હોય તે વખતે પેલા થોરના કડકા કાઢી તેની ઉપરનું કપડું તથા માટી કાઢી નાખી તેની અંદરની વસ્તુઓને ખજામાં ખૂંચ ઝીણી ખજવી, ને બરોબર ખલાઈ રહે એટલે એક કાયના શીસામાં ભરી લેવી.

ખાવાની રીત—સવારમાં રૂ. ૦૧ ભારને આસરે લેધને ફાકી મારવી ને તેની ઉપર બે રીંગણાં (વંતાક) મળે તો રૂ. ૨ ભાર, કાચાં ને કાચાં ખાવાં

* અજમાણુને ગૌમૂત્ર શેર ૧ માં રાંધી લેવી. ગૌમૂત્ર બધું બળી જાય, પણ અજમાણુને હરકત આવે નહિ તેવી રીતે રાંધવી.

ને તરત રૂ. ૫ ભાર ગાયનું ઘી ચાટવું. કદાપિ રીંગણું ન મળે તો હરકત નહિ. પણ ઘી તો જરૂર ખાવું જોઈએ.

પથ્ય—મગની દાળ ને ઘડુંની રોટલી ખાવી, રોટલીમાં મીઠું નાખવાની જરૂર છે. તેમ તેને ઘી સાથે ખાવી જોઈએ. ઘી, પાચન થાય તેટલું ખાવાને હરકત નથી. તે વિના ખીજું કાંઈ પણ ખાવું નહિ. મગની દાળમાં હળદર, મરીયાં ને મીઠું વિના ખીજું કાંઈ નાખવું નહિ.

આવી રીતે દિન સાત, કે ચૌદ સૂધી ખાવું, ને ખાવાના દિવસ કરતાં અમણા દિવસ સૂધી કરી પાળવી.

આથી પેટમાંની બરોળ ઓગળી જઈ જોઈએ તેટલી રહેશે.

દવા ૪ થી—કાચ એળીયો રોજ ચણાપુર (ચણાના દાણા જેટલો) ગળે તો બરોળ મટે. કરી પાળવાની જરૂર નથી. આડા-દસ્ત-ત્રણ કરતાં વધારે થાય તો ઓછો ગળવો.

દવા ૫ મી—કાચી એરંડા કાકડી-પપૈયા-ખાધાથી પણ બરોળ મટે છે.

બરોળ તેમ પેટની ગાંઠ, તેમ પેટ ચઢ્યું હોય તે પણ મટે

દવા ૬ થી—સાજીખાર, સંચળ, પુલાવેલો ટંકણખાર, સિંધવ, વરાગડું મીઠું, ચિત્રાનું મૂળ, અજમો, સુંઠ, મરી, પિપર, હરેદળ, વાવડીંગ, નસોતર, ને વજ, એ રકમોને બરોળર સરખા વજનની લાવીને ખાંડી, ખળ કરવો, ને પછી ત્રેને થોરના દૂધના બે પટ દેવા (થોરનું દૂધ નાખી ખળવું, ને સૂકાય એટલે ફરી દૂધ નાખીને સુકાતા સૂધી ખળવું) પછી દરરોજ સવારમાં રૂ. ૦૧ ભાર ખાવું. બધી જાતની કરી પળાવવી.

દવા ૭ મી—લોઢાના વાસણમાં લીંબુ શેર પાંચનો રસ નાખવો, ને તેમાં લોઢાની સાત કડીઓ નાખી, ત્રણ દિવસ રહેવા દેવું, ને ચોથે દહાડે કાઢી કાચના વાસણમાં રહેવા દેઈ રોજ રૂ. ૧ ભાર પાવું. કરી દિન ૨૧ સૂધી પળાવવી, ઘઉંની મોળી થૂંકી, તથા ડાદરી ખવડાવવી.

દવા ૮ મી—રેવંચીની ખટાઈ વાલ ૬, એળીયો ટાંક ૪, હીરાઓળ વાલ ૪, શેરડીનો સરકા તોલા ૨૦, પાણી નવટાંક, આમાંથી-પહેલી ત્રણ રકમોને ખાંડી કપડાણ કરી, સરકા તથા પાણીમાં મેળવવી, ને પછી તે

પાણી દિન એ કે ત્રણ સૂધી પાવું, તેટલા વખતમાં બરોળ નરમ ન પડે તો દિન સાત સૂધી લાગ લાગત પાવું.

દવા ૯ મી—સાઈ ટાંક ૯ ને ગાયના મૂત્રમાં ખાંડીને નાખવી, ને સવારમાં દરરોજ બરોળ મટતા સૂધી પીવું.

દવા ૧૦ મી—કડુ તોલા ૨, અજમોદ તોલા ૧, કાચ એળીયો તોલા ૧, કાળી જીરી તોલા ૫, આંબાહળદર તોલા ૫, એ બધાંને ખાંડી કપડ-છાણ કરી કુંવારના લાખરાના રસમાં ખળ કરવો, ને પછી હેની લખોટી જેવડી ગોળીઓ વાળી સવાર સાંજ એકેકી ખાવી.

૧૧૩ સવારમાં બળખા-ગરફા-પડતા હોય તેનો ઉપાય

સાડી ચોખાના લોટની આકડાના દૂધમાં ચણા પ્રમાણેની ગોળીઓ વાળી દિન ૭ કે ૨૧ સૂધી એકેક ખાવી. કરી પાળવી.

૧૧૪ પેટના બધા રોગ ઉપર એક દવા

પિંપર ટાંક ૨, ચોપચીની ટાંક ૨, એ બેને ખાંડી કપડછાણ કરી મધમાં અળવાઈ કરીને દિન ૭ સૂધી ખાધી હોય તો બધી જાતના રોગ જાય.

૧૧૫ બત્રીશ રોગ ઉપર એક દવા

મીઠી ગલોડી-ટંકુરી-નાં પાનાં, તથા આમલીનાં છોડાં, એ બેને કલેદામાં ભેગાં બાળીને રાખ કરવી, પછી નીચે લખેલા અનુપાન પ્રમાણે આપવી.

૧ સન્નિપાત—ઉપર નાગરવેલના પાનમાં, અથવા લવિંગ, કે એલાચચીમાં આપવી.

૨ દમ ઉપર—લસણ, ડુંગળી (કાંદા) અને અને આદાના રસમાં આપવી.

૩ તાવ ઉપર—ઈન્દ્રજવ તથા ધાણામાં આપવી.

૪ ઉલટી-વામીટ—પાણીમાં હીંગોરાનું મૂળ ઘસીને હેમાં આપવી.

૫ ઝાડા-દસ્ત-ઉપર—અતિ વિપત્તી કળી, સુવા તથા જવંત્રીમાં આપવી.

૬ ગર્ભવંતી—હમેલદાર-સ્ત્રીને ધનુર ધાયું હોય અથવા કાંકણી થઈ હોય તે ઉપર—આદાનો રસ, લસણ, ડુંગળી, ને ગીલોડાના પાનાનાં રસમાં, કે દીવેલમાં આપી, કરી પળાવવી.

૭ ચોથીયા તાવ ઉપર—મરી તથા અલ્લુના પાનના રસમાં આપવી.

૮ એકાંતરીયો તાવ—કરોળીયાના પડમાં આપવી,

૯ ટાઢીયો તાવ—ચિત્રાના મૂળમાં.

૧૦ રાતનો તાવ—ગુંદીના મૂળના રસમાં.

નહાનાં બાળકાને ઉપરનો કોઈ રોગ થયો હોય તો નાગરવેલ્લના પાનને બરસાડમાં બાંધીને તેમાં એલાયચી તથા દવા નાંખીને વાટીને પાવું.

૧૧૬ બંધ કોપની દવા

દવા ૧ લી—હીમજી હડેં રૂ. ૧ ભારને ઘીમાં તળવી, પછી ભારંગ રૂ. ૧ ભાર, ચનીકબાલા રૂ. ૧ ભાર, અજમોદ રૂ. ૧ ભાર, ધાણા રૂ. ૧ ભાર, પિંપરીમૂળ રૂ. ૧ ભાર, જીરું રૂ. ૧ ભાર, પિંપર રૂ. ૧ ભાર, વાવ-ડીંગ રૂ. ૧ ભાર, ઇન્દ્રજવ રૂ. ૧ ભાર, મોચરસ રૂ. ૧ ભાર, ભૂરા કોળાનો ગર્ભ સુકો રૂ. ૧ ભાર, અને તજ રૂ. ૧ ભારને ખાંડી, કપડજાણુ કરી ફાકી બનાવવી, પછી ચોખાના ઘોવડાવણુમાં રૂ. ૧૦ ભાર ખાવી.

દવા ૨ જી—શંખજીરું રૂ. ૧ ભાર, દહીંમાં નાખીને ખવડાવે તો મટે, અથવા ઉંધતું જીરું, ઘીમાં ખવડાવે તો આરામ થાય.

દવા ૩ જી—ભાંગ રૂ. ૨૦૦ ભાર, ને અશીણુ વાલ બેની લીંબુના રસમાં ચણા જેવડી ગોળીઓ કરી સવાર સાંજ એક્રક ખાવી.

૧૧૭ બદનો ઉપાય

દવા ૧ લી—ગ્રોર કેરી આથી હોય ત્હેમાંથી ગોટલો કાઢી નાખી છોતરાને બદ ઉપર બે ત્રણ દિવસ લાગલગાટ બાંધી રાખવું, એટલે બદ નરમ પડી બેસી જશે.

દવા ૨ જી—ઝેર કચોલું, સુંઠ, ભેંસા ગુગલ, એ બધું પાણીમાં ધસીને બદ ઉપર ચોપડી સુકાવા દેવું તેથી બદ વેરાઈ જશે.

૧૧૮ કાનમાં બગાઈ પેડી હોય ત્હેની દવા

કનકડીના પાનાંનો રસ કાનમાં મૂક્યો હોય તો બગાઈ મરી જાય.

૧૧૯ બરાસ કપુર કરવાની રીત

કપૂર રૂ. ૩ ભાર, તથા ચીનીકબાલા રૂ. ૧૦ ભાર, એલચી રૂ. ૧ ભાર, એમને ખાંડીને ગોતું બાફવાના હાલ્દાની અંદર ખાલામાં મૂકીને બાફવું તો બરાસ જેવું થશે.

૧૨૦ ભૂખ લાગે તેવી દવા

દવા ૧ લી—પિપર પૈસા ૦૧ ભાર, ચિત્રો પૈસા ૦૧ ભાર, મ્હોટી હુડે પૈસા ૦૧ ભાર, અને લવિંગ પૈસા ૦૧ ભાર, એ ચારેને ખાંડી સરખા માપના ચાર પડીકાં કરવાં, ને એક પડીકું ઉના-ગરમ પાશેર પાણીમાં નાખી ઉકાળવું, ને નવટાંક પાણી રહે ત્યારે ઉતારી ટાંકું પચ્યા પછી પીવું.

ભૂખ લાગે, તાવ જાય, અને વાયુને સમાવે તથા ચુંક મટે

દવા ૨ જી—પિપર પૈસા ૧૧૧ ભાર, મરી પૈસા ૧૧૧ ભાર, પીંપળી મૂળના ગંઠોડા પૈસા ૧૧૧ ભાર, સુંઠ, જીરું, દાડમની છાલ, ને હીમજીરું, દોઢ દોઢ પૈસા ભાર, એ બધાંને ખાંડી, કપડછાણ કરી, ગોળ ૧૧ પૈસા ભારમાં સોપારી જેવડી ગોળીયો બનાવી ને દિન ૭ સૂધી સવારમાં એકેક ખાવી.

ભૂખ લાગે તેમ વાયુનો ગોળો પણ સમે

દવા ૩ જી—કુલાવેલી હીંગ વાલ એકને, મધ પૈસા એક ભારમાં નાખી દિન ૧૪ સૂધી ખાવું.

ભૂખ લાગે, વાયુનો ગોળો સમે, ચુંક મટે તથા તમામ

જાતના વાયુના રોગને મટાડે

દવા ૪ થી—સુંઠ પૈસા ૨ ભાર, પિપર પૈસા ૨ ભાર, મરી પૈસા ૧૧૧ ભાર, અજમોદ પૈસા ૨ ભાર, અક્કલકરો પૈસા ૧ ભાર, પંચખાર પૈસા ૫ ભાર, પિંપળીમૂળના ગંઠોડા પૈસા ૧ ભાર, લવિંગ પૈસા ૦૧ ભાર, હીંગ પૈસા ૦૧ ભાર, શંખભસ્મ પૈસા ૧૧૧ ભાર.

ઉપરનાં વાનાં ઝીણાં ખાંડી કપડછાણ કરવું, ને પછી તેમાં શંખની ભસ્મ નાખવી, ને લીંબુના રસમાં ખળ કરવી, ને ચણીયોર બરોબર ગોળીઓ વાળવી, ને સાંજ સવાર એકેક ગોળી પાસી પાણી સાથે ખવડાવવી. માફક આવે તો એક ગોળી સાંજે વધારે ખાવી.

દવા ૫ મી—હુડેલ ટાંક ૬, સિંધવ ટાંક ૨, ચિત્રો ટાંક ૩, પિપર ટાંક ૪, એ સર્વે ખાંડી કપડછાણ કરીને ફાફી બનાવવી ને રાતે સુતી વખતે તેમાંથી માફકસર ખાવી.

દવા ૬ ક્રી—નીમક—મીઠું, મ્હોટી હડે, વાવડીંગ, સંચળ, સિંધવ, અજ-
મોદ, મરી, પિપર, જવખાર અને સુંક, એ સર્વે ચાર ચાર પૈસા ભાર.
લેધને, અને હીંગ પૈસા ૧ ભાર લેધને (પુલાવીને લેવી) ખૂખ ઝીણી ખાંડી
કપડછાણ કરવું, ને સવારમાં હથેલી ભરીને ફાકી મારવી, તેથી ઘણો જ
ફાયદો થઈ ભૂખ લાગે છે.

અન્ન ઉપર અરુચિ થઈ હોય તેપર

દવા ૭ મી—સંચળ, કાળી દ્રાક્ષ, મરી, જીરું, શાજીરું, વરીઆળી,
કોકમ અને દાડમના દાણા, એને સમ ભાગે લેઈ બધાંનું ચૂર્ણ કરી તેમાં મધ
તથા ગોળ નાખીને ખાવું.

દવા ૮ મી—આદાના તથા લીંબુના રસમાં કાળી દ્રાક્ષ નાખીને ચોળવી,
પછી જીરું તથા મરીયાંને ભૂકા, સાકર, ને સિંધવ સમ ભાગે નાખી સ્વાદિષ્ટ
કરીને ખાવું.

ભૂખ લાગે તથા વાયુના ગોળાને સમાવે

દવા ૯ મી—સાકર પૈસા ૭૫ ભાર, ગાયનું ઘી પૈસા ૭૫ ભાર,
બદામની મીઠ પૈસા ૨ ભાર, જાયફળ પૈસા ૧૫ ભાર, ખસખસ પૈસા ૨
ભાર, પિંપળીમૂળના ગંઠોડા પૈસા ૪ ભાર, મરી પૈસા ૪ ભાર, સુંક પૈસા ૨
ભાર, આસન પૈસા ૪ ભાર, અજમો પૈસા ૪ ભાર, પિંપર પૈસા ૪ ભાર, કેસર
પૈસા ૦૫ ભાર, લવિંગ પૈસા ૦૫ ભાર, એલચી ૦૫ ભાર એ બધાંને ખાંડી
લોટ કરીને ચાળી નાખવું, પછી તેમાં મધ તથા ઘી નાખીને પૈસા ૧ ભારની
ગોળીઓ વાળવી, ને દિન સાત સૂધી ખાવી. ખારું, ખાટું ખાવું નહિ.

૧૨૧ ભગંદરના ભયંકર રોગપર દવાઓ

દવા ૧ લી—મેરડીની લાખ, પિપળાની લાખ, પલાસ એટલે ખાખ-
રાની લાખ, વિજયા એટલે ભાંગ, ઉંચરાની છાલ, ત્રિફળા, (હરડાં, બેહેડાં ને
આંમળા)ને કારેલીનાં પાનાં સમ ભાગે લેઈ વાટીને ત્હેની લુગદી ભગંદર-
પર બાંધવી.

દવા ૨ જી—કેરીનો ચોપ-ચીક-ચોપડે તો મટે, તથા સર્પ-સાપ-ની
કાંચળીને પાણીમાં ખૂખ ઝીણી વાટીને ચોપડે તો મટે, અને ઉંચું લીલું
હાડકું, પાણીમાં ધસીને ચોપડવાથી આરામ થાય.

દવા ૩ જી—થોર તથા આકડાનું દૂધ એકઠું કરીને તેમાં દારુ હળ-દરની દીવેટ યોળી, ભગંદરના છિદ્રમાં ધાલવાથી આરામ થાય છે.

દવા ૪ થી—પથરચટી, જે નદીમાં પથર ઉપર ઉગે છે. ત્હેને લાવીને સુકવવી, ને કોઇની છાયા પડવા દેવી નહિ, સુકવ્યા પછી તેનું જેટલું વજન છાંયામાં થાય તેટલી સાકર વાટીને તેમાં મેળવવી, ને તેનાં સરખા વજનનાં સાત પડીકાં કરવાં, (દોઢ દોઢ વાલનું પડીકું કરવું)ને વાસી પાણી સાથે ફાકીમારવી ને ઉપર ઘઉં, ઘી, તુવેરની દાળ ને ભાત ખાવા, ખીજું કાંઈ ખાવું નહિ. કરી પાળવી.

ભસ્મ ભાખરી કરવાની રીત

જે માણસને ડુંગરનું અથવા ઝાડીનું (પર્વતની તળેટીના જંગલનું) અથવા પાલનું પાણી લાગ્યું હોય ત્હેને આ નીચેની દવા ઉપયોગી છે.

અજમો પૈસા ૪ ભાર, સુંક પૈસા ૪ ભાર, ને મેથી પૈસા ૪ ભાર, એ બધાને ખૂંચ ઝીણું ખાંડીને વસ્ત્રે ચાળી લેવાં, ને પછી લીંચુના રસમાં તેની ભાખરી બનાવવી, ને બન્ને બાજુએ, એટલે ઉપર નીચે આકડાનાં પાનાં રાખીને તેને લોઢી-તવા-ઉપર સેકવી, ને પછી ખાંડી ભૂકા કરીને રોજ સવારમાં એક પૈસા ભાર ખાવી.

૧૨૨ મુખપાકની દવાઓ

દવા ૧ લી—જેઠીમધ, ચીનીકખાલા, એલચી, હીરાદખણ, તપકીર,* ખેરસાલ, બાવળની પાલી, (બાવળનાં થતાં કુળાં પાનાં) એ બધી વસ્તુઓને સરખા વજનમાં લેઇને ખાંડવી, ને તેમાં સાકર નાખીને જીભે ધસવું તેથી મુખપાક મટશે.

દવા ૨ જી—ટંકણખાર ટાંક ૨, એલચી ટાંક ૧, વડનાં પાનાં સુકાં ટાંક ૨, ખાખરાનાં પાનાં સુકાં ટાંક ૨ એ બધાંને વાટી ઝીણો ભૂકા કરી, તેમાંથી થોડો થોડો ભાગ મોંમાં રાખવાથી મટશે.

દવા ૩ જી—કાથો ટાંક ૨, કુલાવેલી ફટકડી ટાંક ૧, એ બંનેને ખાંડી ભૂકા કરીને મ્હોંમાં રાખવો.

૧૨૩ મૂઝારાની દવાઓ

દવા ૧ લી—કુલાવેલી ફટકડી તથા સુરોખાર એ બેને સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને મધ સાથે જીભ ઉપર ચોપડવું, ને મહોં ગળતું રાખવું.

દવા ૨ જી—ઘઘેડાનાં લીંડાં લાવી પાણીમાં ઘોળીને પાણી ગળી નાખવું, ને પછી તે પાણી દહીંને પાવું.

દવા ૩ જી—કરચલાને ઘસીને તે માણસને પાવું, તેમ જીભ ઉપર ચોપડી મહોં ગળતું રાખવું.*

મૂત્રકચ્છના રોગની દવાઓ

દવા ૧ લી—એલચી, પાપાણુબેદ, શિલાજીત, અને કપૂર, સમ ભાગે લેઈ સાદી ચોખાના પાણી સાથે પીવું.

દવા ૨ જી—પંચાંગ ગોખરુને (મૂળ, થડ, પાનાં, ફૂલ ને ફળ સાથે હર કાઈ છોડને પંચાંગ કહે છે) પાણીમાં ઉકાળી, તેમાં સાકર નાખી રોજ પીવું.

દવા ૩ જી—માંખોની હગાર, તથા કેળનો ગર્ભ વાટીને પેટુએ લેપ કરવો.

દવા ૪ થી—ચીનીકપાલા નવટાંક, અને સાકર અઘોલ એ બેને વાટીને સાત સરખા ભાગ કરવા, ને રોજ સવારમાં એક ભાગ ખાવો.

૧૨૪ મીઠાનો અને સાકરનો પાલો કરવાની રીત

પાશેર મીઠું, પૈસા ભાર ઘોળી મુશળી, ને સાકર પણ પૈસા ભાર, એ ત્રણે એકઠું કરવાથી સાકરનો તથા મીઠાનો પાલો થશે.

૧૨૫ મહોડાની દુર્ગંધ જવાની દવા

દવા ૧ લી—કસ્તુરી તથા ખીજેરાની જાલ મહોંમાં રાખવાથી મહોં વાસ મારતું મટે.

દવા ૨ જી—અગર અને લવિંગને ખાંડી લોટ જેવું કરી રોજ ફેટલાક દિવસ સૂધી દાંતે ઘસે તો મહોં ગંધાતું મટે.

૧૨૬ મહોં આવ્યું હોય

દવા ૧ લી—સોનાગેરુ, એલચી, કાથો અને ધન્દ્રજવ, એ ચાર રક-મોને સમ ભાગે લેઈ ખાંડી, કપડછાણ કરી મહોંમાં ચોપડવું.

* માંસાડારી માટે આ દવા લખી છે. કરચલા પ્રાણી છે.

દવા ૨ જી—કસ્તુરી, વાંસ કપુર, એ બંને રકમોને સમ ભાગે લેઈને ખાંડી, કપડછાણ કરવું, ને પછી તેના ભૂકા મ્હોંમાં ભભરાવી, મ્હોં નીચું નીતરવું રાખવું.

દવા ૩ જી—સરકા અને ગુલાબજળના ડાગળા કરવાથી પણ મટે.

દવા ૪ થી—જીરાને ખાંડી તેના પાણીમાં રતાદલી ધસી તેમાં એલચી તથા ઝુલાવેલી ફટકડી ખાંડીને નાખવી, ને તેના ડાગળા કરવા.

દવા ૫ મી—આવળ તથા ગંજીડાના ઝાડની અંતર છાંનનો ઉકાળો કરી તેમાં ઝુલાવેલી ફટકડી નાંખી ડાગળા કરવા.

૧૨૭ મોંમાંથી લોહી નીકળતું હોય

અર્ધસો રાતો રૂ. ૧ ભાર, મધ શેર ૦ એ બેને એકઠું કરી સવારમાં પાવું.

મૂર્છા વિકાર

દવા ૧ લી—આકડાનું મૂળ પાણીમાં ધસીને પાચ તો મૂર્છા વિકાર મટે. (ખૂબ જોરમાં ઉલટી થશે).

૧૨૮ મૂર્છા તથા ચુંક પણ મટે

દવા ૨ જી—કાલમનો ભૂકા રૂ. ૦૧ ભાર, સુંઠનો ભૂકા રૂ. ૦૧ ભાર, મરી રૂ. ૦૧ ભાર, અને એ ત્રણ જાણસોને મધમાં મેળવીને આપવી.

દવા ૩ જી—સુંઠ રૂ. ૦૧ ભાર, સંયગ રૂ. ૦૧ ભાર, સિંધવ રૂ. ૨ ભાર, મરી રૂ. ૦૧ ભાર, ને પિપર રૂ. ૦૧ ભાર. એ બધાંને ખાંડી બે સરખા ભાગ કરવા, ને તેમાંનો એક ભાગ મધ મેળવીને ચટાડવો. ને ઉપર ગરમ પાણી, કે ઝૂદીનાનો રસ પાવો. એક ભાગથી ન મટે તો બીજો દહાડે બીજો ભાગ આપવો.

દવા ૪ થી—દ્રાક્ષ, ગળો, સુંક, દીવેલાનું મૂળ, પીપરી મૂળના ગંઠોડા એને સમ ભાગે લેઈ ઉકાળો કરવો, ને તેમાં પિપર તથા મધ નાખીને પાવો.

દવા ૫ મી—ધમાસાનો ઉકાળો કરી તેમાં ઘી નાખીને પાવો.

દવા ૬ ફી—નવસાર તથા કળી ચૂનો; એક શીશીમાં ભરી મ્હોં અંધ કરવું, ને પછી ઉઘાડીને સુંઘાડવું.

દવા ૭ મી—એલચીના કણ ૪, તથા લસણની કળીઆ ૪ ભેગી વારસી પાણીમાં વાટીને પાવું.

૧૨૯ માથામાં જીએ પડી હોય તેની દવા

ચણાને છાશમાં પલાળી રાખી, બહુ નરમ થઈ ગયા પછી માથામાં ખૂબ ધસવા, તેથી જીએ તથા ઉંદરી મટશે.

માથું દુખતું હોય

લોખાન તથા સુરાખારને સુખેડ-(ચંદન) સાથે ધસીને માથે ચોપડવાથી માથું ઉતરે છે.

માથે વેગ થતા હોય

ગાયનું મૂતર શેર ૦૧ તથા તેલ શેર ૦૧ એ બેમાં વાવડંગ, સાજીખાર, ને હીંગ સમ ભાગે લેઈ ભૂકા કરીને નાખવાં, ને ઉકાળી ટાઢું પજા પછી તેનાં ટીપાં નાકમાં મૂકવાથી આરામ થાય.

માથામાં માંખણ ઉતારવાની ક્રિયા

ક્રિયા ૧ લી—લેંસા રાહીડીના પાનાના રસમાં સુરોખાર વાટીને નાખવો, ને પછી માથા ઉપર ચોપડવું, ને પછી માથા ઉપર માંખણ મેલવું, ને ઉપર કેળનું પાનું મૂકી પાટો બાંધવો.

ક્રિયા ૨ જી—મીઠી ગલોડી-ટીડોરી-ના પાનાંમાં મીઠું નાખી, રસ કાઢવો, ને માથે ચોપજા પછી માંખણ ચોપડવું.

ક્રિયા ૩ જી—વાંઝ ગલોડી (વાંઝણી ગલોડી)નો રસ માથે ચોપડી તેની ઉપર સોનાગેરના કુંડામાં માંખણ નાખીને માથે ઉંધું પાડવું, ને ઉપર કેળનું પાનું મૂકીને પાટો બાંધવો.

૧૩૦ મેદપાકની દવા

એલચી પૈસા ૦૧ ભાર, લોદર પૈસા ૦૧ ભાર, વરીઆળી પૈસા ૦૧ ભાર, આંબળાં પૈસા ૦૧ ભાર, એ બધાંને ખળમાં બારીક ખળીને ચાળવું, ને તેમાં મધ તથા સાકર નાખીને તાળવે, આંગળીવતી ચોપડવું, ને મોં ગળતું-નીચું-રાખવું.

૧૩૧ પાઠા તથા પ્લેગની ગાંઠ ઉપરનો મલમ

કરવાની રીત

સિંદુર શેર ૦૧ તેલ શેર ૦૧૧, કલાર્ધ સપેતો નાસરી ૧ ભાર, બોદારશીંગ નાસરી ૦૧ ભાર, મનસીલ દમડી ૨ ભાર, રાલ નાસરી ૦૧ ભાર, મીણુ પૈસા ૧૧ ભાર, મોરથુથુ નાસરી ૦૧ ભાર, હીંગળોક નાસરી ૦૧ ભાર, કાચખાનાં

ફૂલ* પૈસા ૦૧ બાર, સાપનાં ફૂલ પૈસા ૦૧ બાર, ને માણસનાં ફૂલ પૈસા ૦૧ બાર.

બધી જાણસેને ખાંડી, કપડછાણ કરવી, ને તેલમાં સીંદુર, મીણુ, તથા ઉપરની ખાંડેલી વસ્તુઓ નાખી ઉકાળ ઉકાળ કરવું, ને મલમ જેવું બંદું થાય ત્યારે ઉતારી લઈ, તે પાઠા તથા પ્લેગની ગાંઠ ઉપર ચોપડવું.

દવામાં સાપનાં ફૂલ આવવાથી ઉકળતી વખતે ધુમાડો મોં તરફ આવવા દેવો નહિ, તેની પાસેજ બેસવું નહિ. દૂર રહીને જોવું.

૧૩૨ મખારખીની દવા

દવા ૧ લી—કરીઆતું ટાંક ૧, માખી-માખની હગાર ટાંક ૧, મરી ટાંક ૧, એ ત્રણેને એકઠાં ખાંડીને તેના વજન બરોબર તેમાં ગોળ નાખી તેની સરખા માપની ૧૪ ગોળીઓવાળવી, ને દિન ૭ સૂધી સવાર સાંજ એકેક ખાવી.

દવા ૨ જી—તારાએમનાં ટાંક ૨, મરી ટાંક ૨, પિંપર ટાંક ૨, કરી-આતાની પાંદડી ટાંક ૨, એ બધું ઝીણું ખાંડી કપડછાણ કરી ગોળમાં ગોળીઓ ટાંક ૨ બાર પ્રમાણેની કરી દિન પાંચ સૂધી ખાવી.

દવા ૩ જી—સુરોખાર ટાંક ૧, મરી ટાંક ૧, હળદર ટાંક ૧, લીંબુનો રસ ટાંક ૨૧ લેધને ત્હેની સાથે ચાટે તો મટે.

દવા ૪ થી—કુદેડી (કાંટાંની વાડ ઉપર વેલો થાય છે તે)ના પાનાં ચોળીને તેનો રસ ટાંક ૧, કાઠી ગોળ ટાંક ૨૧ સાથે મેળવીને ખાવાથી આરામ થાય.

૧૩૩ શરીરપર મસા થયા હોય

દવા ૧ લી—પાપડીયોખારો (સંચેરો) દેવતામાં કુલાવી ઘોળો થાય ત્યારે તેટલાજ વજનનો તેમાં કળી ચૂનો મેળવીને બેના વજનના ત્રીજા હીસ્સા બરોબર ડુંગળી-ખાજ ભેગી મેળવીને ખાંડી ખળ કરી મસા ઉપર ચોપડવું તેથી મસા જડમૂળમાંથી જશે.

દવા ૨ જી—નીમક—મીઠું તથા કુવાનું પાણી એ બેઉને મેળવીને ચોપડવાથી પણ મસાની જડ કપાય છે.

૧૩૪ મરકીની દવા

આમલી ૯ ભાગ, બીલામું ૮ ભાગ, એ બે એકઠું કરી ઘોળી કુંગળીના રસમાં મેળવી, લુગડાથી ગાળી લીધા પછી તે રસ પાવો, એથી ઉલટીને ઝાડો મટે છે.

૧૩૫ મેથી ખારવાની રીત

તપેલામાં પાણી રેડીને ત્હેમાં શેર એક મેથીને બે ત્રણ દહાડા સૂંધી હુખાવી રાખવી, પછી ચોથે દહાડે પાણી કાઢી નાખી શેરે દોઢ પાશીર લેખે મીઠું નાખી ફરીને પાણીમાં છ સાત દહાડા સૂંધી હુખાવી રાખવી, પછી કાઢી લેખને તડકામાં ઘૂટી ઘૂટી ત્રણ દહાડા સૂંધી સુકવવી, ને રોજ તેમાં હાથ ફેરવતા જવું કે તે બંધાઈ જાય નહિ. એમ કરવાથી તે અસલ જેવી થશે, પછી ત્હેને પેણામાં ઘાણી પેઠે સેકવી, ને તે વખતે તેમાં મરચાંનો ભુકો નાખવો, કે જેથી કંઈક તીખાસ લાગી સ્વાદમાં સારી લાગે.

૧૩૬ મગજમાંથી નાકવાટે લોહી, અથવા કીડા

પડતા હોય

મોરચુથુ, વાંસ લોચન, નાગરમોથ, મેદાલકડી, અને જળ ભાંગરો, એ બધી વસ્તુઓ અર્ધા અર્ધા રૂપિયા ભાર લેઈ ખૂબ ઝીણી ખાંડીને કપડે ચાળી લેવી.

પછી કાચી ઘાણીનું અર્ધશેર સરસીયું તેલ લેઈ ત્હેમાં ઉપરની જાણુસો નાખી ઉકાળીને તેનાં બે ત્રણ ટીપાં કાનમાં મૂકવાં.

૧૩૭ યોગરાજ ગુગલ કરવાની ક્રિયા

સંઘીવા ઉપર કામ લાગે છે.

લેંસા ગુગલ પૈસા ૨ ભાર, રાઈ પૈસા ૧ ભાર, માલકાંકણી પૈસા ૧ ભાર, પિંપર પૈસા ૧ ભાર, અજમો પૈસા ૧ ભાર, લવિંગ પૈસા ૧ ભાર, નાગકેસર પૈસા ૧ ભાર, સેકટાનાં બીજ પૈસા ૧ ભાર, સરસના ઝાડનાં બીજ પૈસા ૧ ભાર, સરસવ પૈસા ૧ ભાર, નગોડનાં બીજ પૈસા ૧ ભાર.

ખારેકો શેર ૦૧ લાવી ત્હેમાંનાં ઠળીયા કાઢી નાખવાં, તે પછી તેમાં ઉપરનાં વસાણાં ખાંડી, કપડછાણ કરીને ભરવાં, ને તેલ શેર એકમાં ખારેકોને તળી કાઢવી, ને પછી ખારેકો ખાવાના કામમાં લેવી. (કટલી ખાવી તે કોઈ વૈદ્યને પૂછી જોવું, તેજ, સંધીવા વાળી જગોએ ચોપડવું.

૧૩૮ રૂપુ બનાવવાની ક્રિયા*

જસોતનો ખીલો, કંટાળા થોરમાં છ માસ સૂધી ખોસી રાખે તો તેનું રૂપું થાય.

૧૩૯ રક્ત પ્રકોપ-લોહીનું ગરમ થઈ જવું

કેરના છોડની કુપજો, મધમાં ખાવાથી રક્તપ્રકોપ મટે.

દવા ૨ જી—ખીયા જોલ, ખાંડમાં નાખી પાણીમાં પીવાથી મટે.

૧૪૦ રસ કુટની ગોળી બનાવવાની રીત

હીમજી હર્ડેજી શેર ૦૧, ઝુલાવેલું મોરચુયુ પૈસા ૪ ભાર, લીંબુ નંગ ૧૦૦ નો રસ, પ્રથમની જે દવાએને ખાંડી ખળ કરી, લીંબુના રસમાં ચણીબોર જેવડી ગોળીઓ બાંધવી. ને દિન ૧૪ સૂધી પાણી સાથે ખાવી. પથ્ય—ખારું, ખાટું, તેમ હીંગ મરચું ખાવું નહિ.

રસકુટની ગોળીઓનો ઉપયોગ ને બનાવવાની રીત ૨ જી

રસ કપુર પૈસા ૦૧ ભાર, ઘઉંનો લોટ શેર ૦૧, ઘઉંના લોટમાં પાણી રેડી ખીલી જેવડો ગોળ લાડુ કરી ત્હેમાં રસકપુર ધાલવું, તે ઉપર કપરમીટ (ભીનું કપડું વોટી ઉપર ગોરમટી ચોપડવી) કરી અડાયાં છાંણાની આંચ દેવી, ને સારી રીતે ચઢે ત્યારે કાઢી લેઈ ખળ કરવો; તે ખળતી વખતે તેમાં લવિંગ નંગ ૧૪ નાખવાં, તેમ લવિંગ ૨૧ ને નાગરવેલના પાન ૧૪ માં વાટીને નાંખવું ને તે બધું એકઠું ખળ્યા પછી ચણીબોર જેવડી ગોળીઓ બાળવી, ને દિન ૧૪ સૂધી એકેક ગોળી રસકુટના ધણીને ખીચડી ને ઘી સાથે

* આ ક્રિયા ફક્ત રમુજ ખાતર લખી છે. કરી જોઈ નથી. પણ તેમ કરતાં બાગ્યે જ જસતનું રૂપું થતું હોય!

અવડાવવી. પથ્ય-હીંગ, મરચું, તેલ, ને ખાટું ખાતું નહિ. ખાય તો મરવા વખત આવે. કેમકે રસકપુર જાતે ઘણી લયભરેલી ચીજ છે.*

૧૪૧ રક્તપિત્તની દવાઓ

દવા ૧ લી—સાપની કાંચળી માસા ૨, ખજુર સાથે ખાય તો જલદી આરામ થાય. (કાંચળી ખાવી એ જ્વેષ્મભયું, તેમ ગ્લાનિ કરે તેવું છે)

દવા ૨ જી—રક્તપિત્તનાં ચાંદાં પગની નીચે થયાં હોય તો તેની દવા.

હળદર માસા ૧૦, પારો માસા ૫, ગાયનું ઘી માસા ૩૦ એ બધાને ચાર પહોર ખજ કરી વિલાયતી રેસાને ચોપડી ચાંદાં ઉપર મૂકે, ને ઉપર કાળા મલમની પટી મારે તો મટે.

૧૪૨ લોહી વાની દવાઓ—(જીઓને લોહી વા થાય છે ત્હેની)

દવા ૧ લી—પટણી લોદર, કડીયાનાં† ઝાડનો ગુંદર, ગેરુ, અને પીપળી-મૂળના ગંઠોડા એ ત્રણે એકેક પૈસા ભાર, અને સાકર પણ પૈસા ભાર, એ બધું ખાંડી કપડછાણ કરી દૂધ સાથે દિન ૧૪ સૂધી ફાંકે તો આરામ થાય. (દૂધ, ગાયનું કે, ભેંસનું જેનું મળે ત્હેનું લેવા હરકત નથી.)

દવા ૨ જી—જીને ખારે માસ લોહી વહ્યા કરતું હોય.

સુખેડ-ચંદન, સુંઠ, ને સુગન્ધી વાળો, એ દરેક વસ્તુ ચાર ચાર ટાંક લેઈ ખાંડીને ખજમાં ખલવાં, ને મધ સાથે રોજ પૈસા પૈસા ભાર દિન સાત સૂધી ચટાડવું.

દવા ૩ જી—દ્રાક્ષ, મધ, ગડુ, એલચી, ને લવિંગ, એમાંથી દ્રાક્ષ ગડુ, એલચી અને લવિંગને સમ ભાગે લેઈને ખાંડવાં, ને તેમાં સમ ભાગે દ્રાક્ષ નાખી, ખીજેરાનો રસ મેળવવો, ને રોજ સવારમાં અર્ધાં રૂપિયા ભાર ખાવું.

દવા ૪ થી—પિત્તપાપડાને ઉકાળી, તેમાં મધ નાખીને જીને પાવું. તેથી લોહી વધાર મટી ગર્ભધાન થશે.

* દવા બંધકર છે માટે અનુભવી વૈદ્યની સલાહ લીધા પછીથી જ કરવી. † પહાડોમાં ને તેની તલેટીઓમાં આ ઝાડ તદ્દન ઘોળા રંગનું થાય છે, ને તેના ગુંદરમાં ચીકાસ હોતી નથી. ઘણું કરીને રંગ ઘોળો હોય છે.

દવા ૫ મી—મહુડાંને ઘીમાં તળી, સાકર નાખીને દિન ૧૪ સૂધી ખાવાં.

દવા ૬ ટી—સોનાગેરુ પૈસા ૧૧૧ બાર, અને સુરોખાર પૈસા ૧૧૧ બાર એકઠાં કરી, ખાંડીને કપડાણુ કરવું ને સરખા વજનનાં ૧૪ પડીકાં કરી રોજ એક પડીકું, દૂધ શેર એકમાં, સાકર પૈસા બે બાર મેળવીને ખાવું.

દવા ૭ મી—આસોતરા-ઝેઝી-નાં મૂળીયાં શેર ૧, ને પાણી શેર ૨૦ માં નાખીને ઉકાળવાં, ને બળતાં બળતાં અર્ધ શેર પાણી રહે ત્યારે ઊતારી લેઈ તેમાં સાકર પૈસા ચાર બાર નાખીને પીવું. આ પ્રમાણે દિન ૧૪ સૂધી કરવું.

દવા ૮ મી—આસોતરાનાં ભોંયમાંથી મૂળીયાં કાઢી, છાલ સાથે શેર ૧૧૧ લાવવાં, ને તેમને ઘોઈ નાખી સાત સરખા ભાગ કરવા, પછી પાણી શેર ૫ માં એક ભાગ નાખીને ઉકાળવું, ને પાશેર પાણી રહે ત્યારે ઊતારીને તેમાં ખાંડ ટાંક ૧ બાર નાખીને પાવું. આવી રીતે સાતે પડીકાં પાઈ દેવાં.

દવા ૯ મી—ચીનાઈ કાયનો વાડકો ભાગેલો હોય, તેને બહુ ઝીણો ખાંડવો, ને લુગડાથી ચાળી નાખવો, પછી ત્રેના પૈસા ૦૧૧ બાર ભૂકામાં પૈસા ૦૧૧ બાર ખાંડ મેળવી વાસી પાણી સાથે દિન સાત સૂધી ફાકવું.

દવા ૧૦ મી—ગોપીચન્દન રોજ રૂ. ૧ બાર, સવારમાં વહેલા ઉઠીને ફાકવું. ને તેની ઉપર દિવસ સાત સૂધી દ્રાક્ષ રૂ. ૨ બાર, પાણીમાં ઘોળીને પીવી.

દવા ૧૧ મી—ધાવડીનાં ફૂલ, માયાં, અને પડવાસા, એને સમ ભાગે લેઈ વાટીને બકરીના દૂધમાં સાત પટ દેવા, પછી તેની ફાકી રૂ. ૧ બારની કરીને ખવડાવવી. કરી પાળવી.

દવા ૧૨ મી—બકરીના દૂધમાં સાત દિવસ સૂધી ઘઉંનો સપેતો નાખીને પાવો. અથવા તેથી ના મટે તો સીમળાનો ગુંદર લાવી તેને બકરીના દૂધના સાત પટ દેઈ પછી ફાકી કરીને ફાકાવવી.

દવા ૧૩ મી—હરસ પણુ મટે.

દૂધેલીના મૂળને, બકરીના દૂધમાં ઘસીને દિન સાત સૂધી પાવું.

હરસ પણુ મટે.

દવા ૧૪ મી—પુલાવેલી ફટકડી રૂ. ૧૧૧ ભાર, અને આસોપાલવની અંતરછાલ રૂ. ૪ ભાર, એ બેને ખાંડીને ફાકી કરવી, ને દિવસ સાત સૂધી ખવડાવવી.

દવા ૧૫ મી—સિંધણ (ખજૂરી)ના મૂળીયા પાશેરમાં મીઠું રૂ. ૧ ભાર નાખીને સારું વાટવું, ને પેટુ ઉપર મૂકી પાટો બાંધવો.

દવા ૧૬ મી—ઉંદરની લોંડીઓ રૂ. ૩ ભાર, મરી રૂ. ૦૧૧ ભાર અને સોનાગેરુ રૂ. ૦૧ ભારને ખાંડી કપડછાણ કરી, સરખા વજનની સાત ગોળીઓ કરીને રોજ એકેક ખાવી.

દવા ૧૭ મી—લોદર, મેંદીનાં બી, અને સાકરને સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને દિવસમાં ત્રણ વાર ફાકી મરાવવી.

દવા ૧૮ મી—આંખાની કુંપળો સવારમાં ત્રણ ચાર વાર ખાય તો બેરાંને લોહીવા મટે.

દવા ૧૯ મી—કાંસડીનાં ફૂલ, તલનાં ફૂલ, અને સાકરને સરખા વજનમાં લેઈ ખાંડીને દિવસમાં તેની ત્રણ વાર ફાકી મરાવવી. આ પ્રમાણે સાત દિવસ સૂધી કરવું.

દવા ૨૦ મી—આસોપાલવની અંતરછાલ રૂ. ૪ ભાર, તથા પુલાવેલી ફટકડી રૂ. ૧ ભાર લેઈને ખાંડવી, ને તેની રોજ ફાકી મારવી.

દવા ૨૧ મી—દાડમડીના પાનના રસમાં મધ રૂ. ૦૧૧ ભાર નાખીને પીએ તો મટે.

દવા ૨૨ મી—કપાસનાં પાંદડાંને વાટી રસ પીએ તો મટે.

૧૪૩ લોહ ભસ્મ કરવાની રીત

ખરું લોહું એટલે ફરાંસી રૂ. ૧ ભાર લાવીને બુહાર પાસે, રતેડાથી ત્હેની ઝીણી રેતી-કાંકરી-કરાવવી, ને કાચલી અથવા ચીનાઈ માટીના પ્યાલામાં ત્હેને ગળજીભીના પાનના રસમાં ભીંજવવી, ને ત્રણેક દહાડા પછી તડકે ને ઝાકળે ચૌદ દિવસ સૂધી રાખવી, તેથી લોહ ચૂર મટીને લોહ ભસ્મ થશે. તેને ગોળમાં રતી ૧ ભાર ખવડાવ્યાથી પેટમાંની ગાંઠ ઓગળી જાય છે.

૧૪૪ લોહીને સમાવે એવો કવાથ

દવા ૧ લી—સુવા પૈસા ૧૧ બાર, સુંઠ પૈસા ૧૧ બાર, મેથી પૈસા ૧૧ બાર, મોથ પૈસા ૧૧ બાર, નાગરવેલનાં પાન રૂ. ૧૧ બાર, એને ખાંડી ત્રણ સરખા વજનની પડીકીઓ કરવી, ને પાણી શેર જે માં એક પડીકી નાખી, ઉકાળવી, ને પાશેર પાણી રહે ત્યારે પીવું.

દવા ૨ જી—સુંઠ પૈસા ૪ બારને ઘીમાં સેકવી, પછી ખાંડીને તેમાં ખાંડ પૈસા ૪ બાર મેળવી દિન ૧૪ સૂધી ફાકી મારીએ તો લોહી સમે.

૧૪૫ આખા શરીરે લાલ અળ્યા કરતી હોય

કલથ રસ પળી ૨, ને ઘી પળી ૨ માં સિંધવ ટાંક ૭ નાખીને પાવાથી મટે.

માણસને લહેર-લહેરાં-આવી ગયાં હોય તો

પ્રદેડનાં પાનાં ચવડાવ્યાથી લહેર મટે.

લસણાદિ ગોળી કરવાની રીત

લસણુ શેર ૦૧, સુંઠ, પિપર, મરી, જીરું, સિંધવ, આમળસારો ગંધક, ધુલાવેલી હીંગ, સંચળ, નાગકેસર, અને ચિત્રાની છાલ, એ દરેક વસ્તુ, એકેક પૈસા બાર લેઈ ખાંડીને કપડછાણુ કરવું.

લસણુની કળીએને ગાયની છાસમાં દિન જે સૂધી પલાળી મુકવી, ત્યાર પછી તડકે સુકવવી. સુકાયા પછી તેનો અને ગંધકનો ભેગો અળમાં નાખીને અળ કરવો, ને પછી તેમાં ઉપરની જથ્થુસોનું ચૂરણુ ભેળવવું, ને પછી લીંબુનો રસ નાખી સોપારી જેવડી ગોળીઓ વાળવી.

ઉપયોગ—તેનાથી મૂર્છાવિકાર મટે, ચુંક જેસી જાય, પેટમાં વાયુનો ગોળો ચઢ્યો હોય તે જેસી જાય, માણસને ફેર આવતા હોય તે મટે તેમ ભૂખ લાગે.

૧૪૬ વાળા નીકળ્યા હોય ત્હેની દવાઓ

દવા ૧ લી—બકરીની લીંડીઓ અને અજમાને સમ ભાગે લેઈ, છોક-રાના મૂતરમાં ઝીણી વાટી, વાળા ઉપર ચોપડવાથી, વાળો જીવતો ને જીવતો નીકળી જશે.

દવા ૨ જી—મોરથુ પૈસા ૧ ભાર, રાઈ પૈસા ૩ ભાર, કળીચૂને પૈસા ૧ ભાર, મરઘીની હગાર પૈસા ૧ ભાર, ડુંગળી-ખાજ-નો ગાંઠીઓ આસરે લીંબુ જેવડો એક, ને લસણની કળીઓ પૈસા ૧ ભાર.

એ બધી વસ્તુઓને ઝીણી ખાંડીને તેમાં પાણી રેડવું, ને પછી આંગળીએ ચોપડી વાળાને મારવી, તેથી વાળો ખરી પડશે.

દવા ૩ જી—દૂધ શેર ૩ (ગાયનું કે ભેંસનું, ગમે તેનું) લાવીને તેમાં સુરોખાર રૂ. ૧ ભાર ખાંડીને નાખવો, ને પછી તેને જમાવવું, ને પછી પીવું. તેથી ઇન્દ્રિયો જુલાય થઈને વાળો મટી જશે.

દવા ૪ થી—ખાવળની પાલી રૂ. ૦૧ ભાર, તથા શંખજીરું રૂ. ૦૧ ભાર એ બેને વાટીને ફાકી મરાવવી.

દવા ૫ મી—ગળીનાં પાંદડાના રસમાં સીકાતરીયો એળીયો, ઘોળીને પાય તો વાળાનો, રોગ જડમૂળથી જાય, ને ફરીથી થાય પણ નહિ.

દવા ૬ ઠી—પગમાં વાલ્યો નીકલ્યો હોય તો. હીંગ પૈસા ૧ ભારને, બે વખત થઈને ખાવી. તેથી વાળો, દુઃખ કરશે નહિ. જે માણસ, હંમેશાં ઘણી હીંગ ખાય છે ત્હેને વાળાનું દરદ થતું નથી.

દવા ૭ મી—સુરોખાર રૂ. ૦૧ ભાર, નાગરવેલના પાનમાં ખાય તો વાળો, પાણી થઈને ઝરી જાય.

દવા ૮ મી—ચિત્રાનું મૂળ ધસીને વાળા ઉપર ચોપડવું.

દવા ૯ મી—ગળોના પાનના ત્રણ દહાડા સૂધી ત્રણ ત્રણ પાટા બાંધે તો મટે.

૧૪૭ વીસ્ફોટકની દવાઓ

દવા ૧ લી—શરીર ઉપર વિસ્ફોટકના કાદરી કાદરી જેવા દાણા નીકળ્યા હોય ત્હેની દવા.

બે ભાગ સોનામુખી, અને એક ભાગ ઘોળાં મરીને પાણીમાં ખૂબ ઝીણું વાટીને લેપ કરવો.

દવા ૨ જી—અજમોદ, જૂનો ગોળ, શુદ્ધ કરેલો હીંગળો, અક્કલ-કરો, ને મરી એને સમ ભાગે લેઈ, ખૂબ ઝીણું ખાંડી, કપડછાણ કરવાં,

ને પછી ગોળમાં ત્હેની સોપારી જેવડી ગોળીઓ વાળી, સાંજ સવાર એકેક ખાવી, સાત દિવસ સુધી ખાધાથી આરામ થશે. પૃથ્વ—ગોળીઓ ખાતાં સુધી, એટલે સાત દિવસ સુધી દૂધને ભાત ખાવા, તે વિના બીજું કંઈ ખાવું નહિ. તેમ ગોળીઓ પૂરી થયા પછી પણ બીજા સાત દહાડા સુધી કરી પાળવી.

દવા ૩ જી—જે શખ્સને ચાંદી અથવા પરમીયો થયો હોય તે શખ્સને તેની દવા કરતાં રોગની કંઈક અસર રહી જવાથી અથવા લોહી અગડવાથી આ રોગ થાય છે.

રસકપૂર તોલા ૪ લખને તેને આઠ પહોર સુધી ખળ કરવો, પછી ગાયનું ધી શેર ૦૧ લખને ત્હેને ૧૦૮ વાર પાણીથી ઘાવું, ને બરાબર ઘાવાયા પછી, ત્હેમાં રસકપૂર મેળવી, શરીરે સાત દિવસ સુધી ચોપડવું, ને નહાવું નહિ. તેમ શરીરે પાણી પણ અડકવા દેવું નહિ.

દવા ૪ થી—મનસીલ રૂ. ૨ બારને ખળ કરી માખણ સાથે ચોપડવું.

દવા ૫ મી—ખાવાની.

મજાદ પૈસા ૨ બાર, સાકર પૈસા ૨ બાર, સોનામુખી પૈસા ૨ બાર અને જીરું પૈસા ૧ બાર, એ બધાંને બારીક ખાંડી ત્હેનાં સરખા વજનનાં ૭ પડીકાં કરી સવારમાં એકેક પડીકું ઊના—ગરમ પાણી સાથે ફાકવું.

દવા ૬ ઠી—રસકપૂર, સુખડ (ચંદન), હીરા દખખણ, સોનાગેરુ, માયાં અને ઘોળો કાથો, સમ ભાગ લેઈ, ખાંડીને સરખા વજનની ગોળીઓ કરીને સુકવવી, ને પછી પાણીમાં ધસીને ચોપડવી. તેથી વીરફોટક સાથે ટાંકી તથા ગમે તેવું ચાંદું હશે તે પણ મટશે.

દવા ૭ મી—મ્હોટી હડે પૈસા ૩ બાર, મરચાં પૈસા ૧ બાર સુકાં, બોદારશીંગ રૂ. ૦૧ બાર, મોરચુચુ રૂ. ૦૧ બાર, માયાં રૂ. ૦૧ બાર, બાલહડે રૂ. ૧ બાર, (હીમજીહડે) બાળેલી કાઠીયો નંગ ચાર, એ બધાંને ખાંડી, ખળ કરવો, પછી લીંબુ નંગ ૨૫ નો રસ લોઢીયામાં કાઢી, તેમાં પેલો બધો સામાન નાંખવો, ને લોઢાની પરાઈ વતી ધુંટવું, પછી ગોળીઓ વળે તેવું થાય, ત્યારે અરીઠા જેવડી ગોળીઓ વાળી, સાંજ સવાર એકેકી ગોળી દહીંમાં ખવડાવવી, તેની

ઉપર મરચાં, હીંગ, ને ખટાસ તેલ ખાવા દેવું. ફક્ત વાલ, કે ગળપણની વસ્તુ, જેવી કે ખાંડ વગેરે ખાવા દેવાં નહિ, એક માસ સૂધી કરી પળાવવી.

દવા ૮ મી—અજમો રૂ. ૩ ભાર, પુલાવેલી હીંગ રૂ. ૧ ભાર, કોપરાં રૂ. ૫ ભાર, પારો રૂ. ૧ ભાર, ગંધક રૂ. ૨ ભાર, તથા તેલ રૂ. ૫ ને બીલામાં રૂ. ૧ ભાર, પારાને ગંધક સાથે ખળ કરી પછી ઉપરનો સામાન ઝીણો ખાંડી તેમાં નાખવો, ને ખળ કરવો. પછી જૂના ગોળમાં સોપારી જેવડી ગોળીઓ બાંધવી, ને દહીં શેર ૦૮ માં કડકા કરીને ગળાવવી, (ચાવીને ખાવી નહિ) તેની ઉપર હીંગ, મરચું, આમલી, દહીં તેલ ખાવું, તે ખાય ત્યારે જ આ રોગ મટે, તેથી સારી પેઠે ખાવું, હરકત નથી, કરીમાં દૂધ, કોણું, વાલ, કેળું, ને સાકર તથા ખાંડ ખાવી નહિ. એ રકમો ખાવાથી માંદું પરિણામ આવ્યા વિના રહેતું જ નથી. માટે જો કરી બરોબર પાળી શકાય તો જ આ દવા કરવી, નહિ તો તે બંધ રાખવી એમાં જ ડહાપણ ને સુખ રહેલું છે. કરી ન પાળવાથી દવા પુટી નીકળ્યા વિના રહેતી નથી. દવા ખાધા પછી ૭ માસ સૂધી કરી પાળવાની છે.

દવા ૯ મી—વિસ્ફોટકનાં ચાંદાં ઉપરનો મલમ.

આંમળસારો ગંધક, પાંનીયું સોપારી, ઘોળો કાથો, જયફળ, રસકપૂર બોદાર પથરી, અને મીણુ. એને ઝીણું ખાંડી ગાયના ધીમાં મલમ કરી, ચાંદાં ઉપર ચોપડવું.

દવા ૧૦ મી—ટાંકી પણ મટે.

ગાયનું ઘી રૂ. ૪ ભાર, મીણુ ગાળેલું પૈસા ૪ ભાર, અને મરઘીનું બેદુ પાણી ભરેલું, તેને ભેગું કરી મલમ કરીને ચોપડવું તથા પટી મારવી.

દવા ૧૧ મી—ગચરકો તથા પિત્તવાયુ પણ મટે. તેમ શરીરે રાત દહાડો ચેળ થયા કરતી હોય તે પણ મટે.

મોરથુયુ રૂ. ૧ ભાર, હીમજી હડેં રૂ. ૧ ભાર, સમુદ્રશીણુ રૂ. ૧ ભાર, એ ત્રણેને ખાંડી, લીંણુ નંગ બાર લાવીને ત્હેના રસમાં ગોળી વળતા સૂધી ખળ કરવો, પછી ચણીબોર જેવડી ગોળીઓ વાળવી, પછી લીંણુના અથા-

શામાંથી અર્ધા લીંબુમાં ગોળી એક ઘાલીને ખવડાવવી, કરી-વાલ, દૂધ, ખાંડ, તેલ ને હીંગ ખાવા દેવાં નહિ.

દવા ૧૨ મી—વિસ્ફોટકના ચાંદાંની દવા.

માયાં પૈસા ૧ ભાર, બેદારશીંગ પૈસા ૧ ભાર, મોરથુથુ વાલ બે, એને વાટવું, ને ગાયના ઘીને પચાસવાર ઘોઘને તેમાં નાખીને ચોપડવું, ને ઉપર સૂતારના ધરનો ધુમાસ દાખવો (લુગડે સારો ચાળીને લેવો).

દવા ૧૩ મી—દરુડીના છોડનો રસ કાઢી, તેમાં સાકર નાખીને પીવો.

દવા ૧૪ મી—વિસ્ફોટકના ચાંદાં ઉપર.

આંબળસારો ગંધક, ઘોળો કાથો, સોપારી પાંનીયું, જયફળ, રસકપૂર, બેદારશીંગ, મીણુ એને સમ ભાગે લેઈ ખાંડી, કપડછાણુ કરી, ગાયના ઘીને પચીસવાર ઘોઘા પછી તેમાં નાખવો ને ખળમાં ઘુંટીને મલમ જેવું થાય એટલે ચોપડવું.

દવા ૧૫ મી—વિસ્ફોટક સાથે દરાજ ને ખસ પણ મટે તેવી દવા.

હરતાલ, મોરથુથુ, કલમી સુરો, મુગલાઈ બેદારશી, આમલસારો ગંધક, રાજ, ને સિંદુર સમ ભાગે લેવું.

કાપરાની વાટી-કાચલી-માં ગાયનું ઘી ભરવું, ને તેમાં ઉપરનો સામાન ખૂબ ઝીણો ખાંડી, કપડછાણુ કરીને નાખવો, પછી કાચલી-વાટી-ને દેવતા ઉપર મૂકવી, ને ઉભરો આવે ત્યારે થાળીમાં કાઢવું, વાટીના કાપરાને ઝીણું છીણીને દવા ભેગું ખળ કરવું, ને મલમ જેવું થાય, એટલે ચોપડવું. કરી પળાવવી.

દવા ૧૬ મી—વિસ્ફોટકનાં ગમે તેવાં સખ્ત ચાંદાં હોય તે પણ મટે.

રસકપૂર, ઘોળો કાથો, પાંનીયું સોપારી, કપુરકાચલી, સોનાગેરુ, એ બધી રકમો બરાબર વજનની લેઈ ખાંડી કપડછાણુ કરી પાણીમાં ગોળીઓ વાળવી ને સુકાયા પછી પાણીમાં ધસીને ચોપડવું.

દવા ૧૭ મી—ટાંકી પણ મટે.

રસકપૂર રૂ. ૪ ભાર, લેધને, તેને આઠ પહોર સૂધી ખળ કરવો, પછી ગાયના ઝા શેર ઘીને સોવાર ઘોઘને તેમાં નાખવું, ને ફરી ખળ કરી,

મલમ જેવું થાય એટલે ચોપડવું. સાત દહાડા સૂધી ચોપડવાની જરૂર છે. ત્યાં સૂધી નહાવું નહિ, તેમ તે ભાગમાં પાણી પણ અડકવા દેવું નહિ. કરી પળાવવી.

દવા ૧૮ મી—મનસીલ રૂ. ૨ ભાર લેધને ખળ કરવો, ને પછી ગાયના માંખણમાં મેળવીને ચોપડવું. કરી પળાવવી.

દવા ૧૯ મી—આ રોગ ઉપર પ્રથમ રેય આપી, કરીયાતું, કડુ, જેઠીમધ, વાળો, પિત્તપાપડો, અર્દુસાનાં પાનાં, મોથ, ત્રિક્ષ્ણા, અને કડાની છાલનો ઉકાળો આપવો.

દવા ૨૦ મી—સુખડ-ચંદન, નાગકેસર, તાંદુલજે, અને જાંઘનાં પાનાંને પાણીમાં વાટી લેપ કરવો.

૧૪૮ શરીરે વા આળ્યો હોય તેની દવાઓ

દવા ૧ લી—નારસિંગ મેરસિંગનાં* પાનાંને વાટી તેનો વાવાળા ભાગ ઉપર લેપ કરવો, અથવા તે વાટેલાં પાનાંને, તેલમાં નાખીને ઉકાળવાં, ને તે તેલનું વાવાળા ભાગ ઉપર મર્દન કરવું. તેમ પાનાંને નહાવાના પાણીમાં ઉકાળીને તે પાણીએ નહાવું (આ દવા, વાંદરા મુકામે મિસીસ નૃસિંહરાવ ભોળાનાથ દીવેટીયા (સૌં. સુશીલા બહેને) એ લખાવી હતી.

દવા ૨ જી—વાયુ વિકાર ઉપરની.

આસન તથા સેવાડાને દૂધમાં ઉકાળીને પીવાથી વાયુવિકાર મટે છે.

દવા ૩ જી—શરીરે વા આળ્યો હોય.

માલકાંકણીનાં બી શેર ૦૧, કનકબીજ (ધંતુરાનાં બીજ) ટાંક ૫, વજનાગ શીંગડીયો ટાંક ૫, ઘોળી ચણોડી શેર ૦૧ (મળવી મુશકેલ છે,) ઝેર કચોરાં શેર ૦૧, કાચકાની મીંજ શેર ૦૧, એ બધાંને તેલમાં પલાળવાં, ને પછી ધુપેલ ગાળીએ છિયે તે પ્રમાણે તહેનો ચુઓ કાઢવો ને તે તેલ વાના ધણીને વાવાળી જગોએ ચોપડવું તેમ નાગરવેલના પાનમાં ચુનો ચોખાપુર ખવડાવવો.

દવા ૪ થી—વાયુ* માત્રનો ઇલાજ.

અજમે શેર ૧ લાવીને તેનાં છાડાં કાઢી નાખવાં ને પછી ખળ કરી તેને ભાંગરાનાં પાનાંના ૧૦૧ પટ દેવા, પછી નાગરવેલના પાનમાં, અથવા આદાના રસમાં આપવો.

દવા ૫ મી—ચિત્તભ્રમ, ઉન્મત્ત, તથા ભ્રમણા વાયુની દવા.

ધમાસો રૂ. ૫ ભાર, (નવટાંક) કકુ રૂ. ૨૥ ભાર, તમાલપત્ર રૂ. ૨૥ ભાર, લવિંગ રૂ. ૨૥ ભાર, હરેદલ રૂ. ૨૥, ભાર, પિંપર રૂ. ૨૥ ભાર, કરીયાતું રૂ. ૦૧ ભાર, ભારંગ રૂ. ૨૥ ભાર, ખુરાસાની વજ રૂ. ૨૥ ભાર, સરગવાનાં બીજ રૂ. ૨૥ ભાર, અને ચિત્રાતું મૂળ રૂ. ૨૥ ભાર, એને ખાંડી, ખળ કરી, ગોળમાં આમળા જેવડી ગોળીઓ કરવી, ને રોજ સવારમાં એકેક ખાવી.

દવા ૬ ઠી—વાયુ તથા શૂળ વાયુ તથા ગુદમ વાયુ.

સરગવાનાં છાડાં ૨ રૂપિયા ભાર લાવી, દોઢ શેર પાણીમાં ઉકાળવાં, પછી તેનું નવટાંક પાણી રહે ત્યારે વાડકીમાં કાઢી લેઈ તેમાં દિવેલ રૂ. ૧ ભાર નાખીને પીવું, દિવેલ સાથે જવખાર વાલ જે પણ વાટીને નાખવો. કરી પળાવવી.

દવા ૭ મી—શૂળ વાયુ.

અજમે રૂ. ૨ ભાર, સુંઠ રૂ. ૧ ભાર, સિંધવ રૂ. ૦૥ ભાર, ડુલાવેલી હીંગ રૂ. ૦૧ ભાર, એ બધાંને ઝીણું ખાંડી, કપડછાણ કરી, ઘીમાં કાઢવીને ચટાડવું.

દવા ૮ મી—કોઠે વાયુ તથા તમ્બ-ત્વચા-ગરમી હોય.

લીંબુ શેર ૩ લાવીને તેનો રસ કાઢવો, ને તેમાં સાકર શેર ૧ નાખી ૨૧ દિવસ સૂધી માટીના રીઢા વાસણમાં ઘાલી મૂકવું, ને ઝાકળ તડકો ખવડાવવો, (તડકામાં તેમ ઝાકળમાં તે વાસણને મૂકવું,) પછી સવારમાં જે રૂપિયા ભાર ખાવું. ને ખાતાં સૂધી રોજ જે ત્રણ એલાયચીના કણુ પણ તેની ઉપર ખાવા.

* વાયુ અને વા, એ જે રોગમાં ધણો ફેર છે, માટે આ લખેલી દવાઓ જોઈ તપાસીને આપવી.

દવા ૯ મી—શૂળ વાયુ તથા પેટમાં ગોળો ચઢતો હોય.

આંમળાનાં છોતરાંને કલેદામાં બાળવાં, (આંમળામાંથી ઠલીયા કાઢી નાખ્યા પછીનાં આંમળાં લેવાં) ને તે રૂ. ૧ ભાર, પાણીમાં વાટીને ફકાવવાં.

દવા ૧૦ મી—સુક વાયુપર.

થોરના કડકા (ડીંડલા)ને કારી તેમાં અજમો શેર ૦૧ ધાલવો, ને પછી તે થોરના જ કડકાની ડાગલી મારી છિદ્ર પુરી દેવું, ને ઠાગોરના છાડાંમાં તેને બાકવું, બદાયા પછી તેમાંનો અજમો કાઢી લેધને તેનાં સરખા વજનનાં સાત પડીકાં કરી, રોજ સવારમાં એકેક પડીકું ખાવું.

દવા ૧૧ મી—ઢાનાં છોકરાંને ચેપીયો વા થાય છે તેની દવા.

વાલની દાળ રૂ. ૨ ભાર લેધને બાળી દેવી, ને પછી તાંબાની વાડકી કે તાંબાના તરબાણામાં નાખી, તેમાં એક આની ભાર મોરચુથુ નાખવું, ને તાંબાની વાડકીએ, લોટાએ, કે જમ-પાલા-થી ઘુંટવું, ઘુંટતા પહેલાં તેમાં પાશેર દહીં નાખવું, પછી તાંબાની વાડકીમાં, કે પાલામાં ત્રણ દહાડા સૂધી રાખી મૂક્યા પછી ચોપડવું.

દવા ૧૨ મી—ઉપાય બીજો.

બકરીની લોંડીએ ૨ રૂપિયાભાર લાવી તેને બાળીને રાખ કરવી. પછી તેમાં અરણીના પાનાંનો રસ શેર ૧ મેળવવો, તેમ ઘેરે કાઢેલું દીવેલ રૂ. ૫ ભાર નાખી તેમાં નીચે લખેલો સામાન બારીક ખાંડીને નાખવો, ને પછી તે બધાને ઉકાળીને ટાઢું પડ્યા પછી ચોપડવું.

રસકપુર રૂ. ૧ ભાર, સોનાગેરુ રૂ. ૧ ભાર, આમળસારો ગંધક એક આની ભાર, બોદારપથરી એક આની ભાર, તથા મીણુ રૂ. ૧ ભાર.

દવા ૧૩ મી—ઘણા જ મ્હોટા વાયુપર પીવાનો ઉકાળો—

આસન તોલો ૧, સુંઠ તોલો ૧, ગળોના વેલા તોલા ૨, વીરલાણુના વાળા તોલા ૨, ચીડાની મોથ તોલા ૨, સતાવર તોલા. ૩, મ્હોટી હડદલ તોલા. ૩, તેલીયો દેવદાર તોલા ૨, કડુ તોલા ૨, ઝેર કચોરાં તોલો ૦૧, દીવેલા, રીંગણી, લોંયરીંગણી, અરણી, અને અદલુ, એ દરેકનાં મૂળીયાં તોલા. ૨, ચિત્રો તોલા ૨, કાશ્મીરી તોલા ૨, ઘોળી પહાડનું મૂળ તોલા ૨, મરી તોલા ૨, પિંપર તોલા ૨, ને મધ શેર ૦૧.

કરવાની રીત-ઉપર લખેલી મધ વિના બાકીની રકમોને ખાંડી, ઝોખરી કરી પાણી શેર ૨ માં અર્ધો ભાગ નાખીને ઉકાળવું, ને નવટાંક પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેઈ તેમાં નવટાંક મધ નાખીને પીવું, તેથી તમામ જાતના વાયુ મટે છે, તેમ કરતાં જો ન મટે તો ત્રીજે દહાડે બાકી રહેલા અર્ધા ભાગને પણ તેજ રીતે પીવો.

૧૪૯ વિદ્યા આવડવાની દવા

શંખાવળી ટાંક ૧ ની મધ સાથે ગોળી કરી આસો સુદિ ૧૫ ની સાંજે ખાય તો વિદ્યા આવડે.

૧૫૦ વચ્છનાગને શુદ્ધ-ચોખ્ખો-કરવાની રીત

વચ્છનાગ રૂ. ૧ ભારની કપડામાં પોટલી કરી, તેને હાંદલામાં સેર એક દૂધમાં લટકાવવી, ને દૂધ ખળી ગયા પછી કાઢી લેઈને દવાના કામમાં વાપરવો. દૂધને ઉપયોગમાં ન લેતાં કાઢી નાખવું જોઈએ. ટાઈ પણ પ્રાણીને પાવું નહિ.

વચ્છનાગનું ઝેર ચઢ્યું હોય તો તે ઉતારવાની દવા

ફટકડી ટાંક ૩ વાટીને તરત પાઈ દેવી.

દવા ૨ જી—દૂધમાં સાકર નાખીને પાવું, અથવા મરીયાં ખવડાવવાં

૧૫૧ વાઈ અથવા ફેફરાની દવાઓ

દવા ૧ લી—ભમરાની હગાર ગદીયાણો ૧૧, ને ઘોડાને દોડતી વખતે તેના પાછલા ભાગમાં જે ઘોળું શીણ થાય છે, તે બંનેને સાત દિવસ સૂધી ખળમાં, ખળી રાધના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને સવારમાં રોજ એકેક ખવડાવવી, તથા તેમાંથી બીજી વટાણાના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળી સુકવીને પાણીમાં ઘસીને સુંઘાડવી. કરીમાં, તેલ, મરચું ને ખટાસ ખાવું નહિ.

દવા ૨ જી—વાયુની દવા. (વાઈ-ફેફરાની નહિ)

માલકાંકણીનાં બીજ રૂ. ૦૧ ભાર, અજમો, સાજખાર, મરી ને ઝેર કચોરાં, એ દરેક અર્ધા અર્ધા રૂપિયા ભાર, (ઝેર કચોરાંને ચોખ્ખાં કર્યાં

પછી લેવાં) એની આદાના રસમાં ચણી બરોબર ગોળીઓ વાળી રાજ સવારમાં એકેક ખવડાવવી. તેલ, મરચું, ને ખટાશ ખાવાં નહિ કરી પળાવવી.

દવા ૩ જી—વાઈ અથવા ફેફરાની દવા.

લસણ રૂ. ૦૧ બાર તથા લવિંગ રૂ. ૦૧ બાર એ બેને એકઠાં ખાંડીને ચૌદ દહાડા સૂધી ખાય તો મટે.

દવા ૪ થી—વાઇની—

મારવાડમાં નર ઉંટ-સાંઢ-ખૂખ મસ્તીમાં આવે છે, ત્યારે ત્હેના નાક-માંથી જીવતો કીડો ખરે છે, આ કીડાને મરી ગયા પછી પાણીમાં ઘસી, તેનાં બે ત્રણ ટીપાં દરદીના નાકમાં મૂકે તો વાઇનું દરદ મટે. ગુજરાત કરતાં મારવાડ, ને મેવાડમાં ઉંટ બહુ હોય છે, તેથી ત્યાં તપાસ કરાવ્યાથી કીડો મળી આવે. ઉંટની આખી ઉંમરમાં એક જ વાર આવો કીડો ખરે છે, તેથી મળવા મુશ્કેલ ખરા.

૧૫૨ વીંછીના ડંખ ઉપરની દવાઓ

દવા ૧ લી—નવસાર તથા ચૂનાને એકઠાં કરી પોતાના હાથમાં ઘસીને સુંઘવું.

દવા ૨ જી—પલાસ પાપડો, પાણીમાં ઘસીને ડંખ ઉપર ચોપડવો.

દવા ૩ જી—જૂના થોરીયાનું મૂળ પાણીમાં ઘસીને ડંખ ઉપર ચોપડવું.

કબૂતરની હગાર સોપારીના કડકા જેટલી લેઈ, ત્હેના જ જેટલો ત્હેમાં ગોળ મેળવીને ગોળી કરીને ખાવી. તેથી વીંછી તરત ઉતરી જશે.

દવા ૪ થી—જાતે અજમાવી જાયેલી.

મોરના પીંછાના ચાંદલાને કાતરથી ઝીણો કાતરી, તેને આસોતરી-ઝેંઝી-ના પાનમાં અથવા ટીંબરુના પાનની બીડી વાળીને પીવી, તથા ચાંદલાની આસપાસના બાકી રહેલા ભાગની પણ તેવી રીતે બીજી બીડી બનાવીને પીવી. ને ડંખવાળો ભાગ કોસીલા-કોઝીલા પાણીમાં ડુબાવી રાખવો આથી વીંછી છેક ડંખમાંથી ઉતરી જશે. બીલકુલ વેદના રહેશે નહિ, આવી બીડીઓ પહેલાંથી વાળીને રાખી મૂકવી જોઈએ. કમકે તે વખતે ઝટ મોરપીંછ મળી શકતાં નથી.

૧૫૩ વિષ

૧ મરીને ધી સાથે ચટાડીએ તો વિષ ઉતરે.

૨ કળી ચૂનો, હીંગ અને લીમડાની છાલનો રસ ધામાં ભરીએ ને ઉપર લીમડાનાં પાનાં વાટીને બાંધીએ તો ડંખના ધાનું ઝેર ઉતરે.

૩ લીમડાનાં પાનાં, ઘંતૂરાનાં પાનાં, અને નગોડનાં પાનાં, વાટીને લુગદી કરીને બાંધ્યું હોય તો વાધનું ઝેર ઉતરે.

૪ કડુની જડ, નાગરવેલના પાનના રસમાં પાછએ તો કાઠા વિષ મટે.

૧૫૪ ન્હાના છોકરાની વરાધની દવાઓ

૧ આમ* કૌડનાં બી વાટીને પેટે બાંધ્યાં હોય તો મટે, તેમ જ બીયાં, તેની માના થાનના દૂધ-ધાવણમાં ઘસીને પાયાં હોય તો મટે.

૨ વાડ કરેલીનાં પાનનો રસ નવટાંક કાઢીને વરાધવાળા છોકરાની માને પાવો, ને છોકરાને, તેનું (માનું) દૂધ ધાવણને ચમચામાં કાઢીને તેમાં વાડ કારેલીના પાનાના રસનાં જો ટીંપાં નાખીને પાવું.

૩ દીવેલીની મીંજો, મીઠું, હળદર, આકડાનાં પાનાં ૩, રાત ન્યોત (રતન જોત)નાં પાનાં ૨, ઘોડાની લાદ, ધાંચીની ધાણીનો બળદ જ્યાં ફરે છે તે જગોનાં થોડાક જમીનપરના પોપડા એ બધું વાટીને ખદખદાવવું, ને તેનું બંધારણ પેટ ઉપર દિન ત્રણ સૂધી કપડાનું અંતરપટ કરીને બાંધવું.

૧૫૫ ચિત્ત ભ્રમ વાયુની દવા

લસણ તથા પિપરો ભેગાં વાટીને ખાય તો મટે.

૧૫૬ વાતપિત્તની દવા

હૈંદલ તથા લીમડાની અંતર છાલ, લીંબોળી, લીમડાનાં પાન, એ બધું સમ ભાગે લેઈ વાટી કપડાણું કરી, તેના વજન બરોબર તેમાં સાકર મેળવવી, ને પછી ટાઢા પાણી સાથે ટાંક ૨ ની ફાકી મારવી, એથી કોઠ તથા વાતપિત્તનો રોગ મટે છે. દિન ૧૪ સૂધી ખાવાનું છે. કરી પળાવવી.

* એક જાતનો છોડ થાય છે. † આ કારેલીનાં કારેલાં બહુ લાંબાં થતાં તથી, પણ સહેજ લાંબાં ને ગોળ-ઝડાં-હોય છે.

૧૫૭ વસન્ત માલતી કરવાની રીત

સોનાના વરક વાલ ૧, સાચાં મોતી વાલ ૧, ચોખ્ખો કરેલો હીંગળો વાલ ૩ ઘોળાં મરી વાલ ૪.

એ બધી રકમો ભેગી કરીને ખળમાં ખળવી, ને તેમાં જરા ગાયનું માંખણ નાંખીને ઘુંટવું, પછી લીંબુનો રસ નાખીને પરતવું, ચીકાસ ઉડી જાય એટલે રતી રતી ભારતી ગોળીઓ વાળવી, ને સવાર સાંજ એકઠી ગોળી મધને પિંપર સાથે ખાવી.

કરી-તેલ, મરચું, ખટાસ ખાવાં નહિ, જોડલા દિવસ ગોળીઓ ખાધી હોય ત્હેનાથી બમણા દિવસ કરી પાળવી.

વાઢ

મનસીલ, વરી, (સાઠી ચોખ્ખા) મરી, ને કોઠમકું, વાટીને મધમાં અવળાઈ કરી ખાય તો વાઢ મટે.

૧૫૮ ન્હાનાં છોકરાંના ગળામાં સસણી બેસે છે તેની દવાઓ

દવા ૧ લી—સાજખાર, સંચળ, સુરોખાર, ટંકણખાર બંગડીખાર, જવખાર, ખડીઓખાર, સિંધવ, અને વડાગરું મીઠું. એમ નવ જાતના ખાર સમ ભાગે લેવા.

દાડમનાં સુકાં છોડાંને વાટવાં, ને તેની બરાબર આકડાના ફૂલની વચલી માંજરો સુકી-વાટીને મેળવવી. પછી ઝીંજોટાની બાજરી શેર ૧૥ લેવી. પછી આ બધું (ખાર સાથે) તપેલામાં સાત શેર પાણી રેડીને તેમાં નાખવું, ને તે બધું બળીને રાખોડી થઈ જાય એટલે તે રાખોડી વાલ પા (૧/૪) નાગરવેલના પાનમાં ખવડાવવી. તેથી સસણી મટશે.

છ મહિનાથી બાર મહિના સૂધીના બાળકને સસણી

અથવા વાવરી થઈ હોય તેની દવા

દવા ૨ જી—આદાના રસમાં થોડો જવખાર (ટાંક ૦૥) નાખીને પાવો.

દવા ૩ જી—સંચોરો પૈસા ૪ ભારમાં, પાણી શેર ૧૦ નાખીને કપડાવતી ગાળી લેવું, ને પછી લોઢાના વાસણમાં ઉકાળવું, એટલે તે નવસારની

પેઠે ફુલશે, પાણી સધળું બળી જવા દીધાથી તેમાંના ફક્ત સંચોરો રહેશે, તેને બળ કરી તેમાંથી એક ચોખ્ખાભાર, નાગરવેલના પાનમાં ખવડાવવો.

આ પ્રમાણે દિન સાત સૂધી ખવડાવ્યાથી સસણીનો રોગ મટી જશે.

દવા ૪ થી—ઘોળી રીંગણોનું બી એક, પાંચ વરસના બાળકના મૂત-રમાં ધસીને પાચું હોય તો આ રોગ મટે.

૧૫૯ સંગ્રહણીની દવાઓ

દવા ૧ લી—રાજ પૈસા ૬ ભાર, બુરાખાંડ પૈસા ૩ ભાર, આવચી પૈસા ૨ ભાર, સુંઠ પૈસા ૩ ભાર, કંતાનનાં બીજ પૈસા ૩ ભાર, એ બધાને બારીક ખાંડી, કપડછાણ કરી, સવાર સાંજ બંને પૈસા ભાર ફાંકે તો મટે.

નહાનાં બાળકને સંગ્રહણી થઈ હોય તેની દવા

દવા ૨ જી—હળદર, ચવ્યક, દેવદાર, ભોંયરીંગણી, પિંપર, પુષ્ટિપૂર્ણી, અને વળીઆળી, એને બારીક ખાંડી, મધ તથા ઘી સાથે ચટાડે તો મટે.

૧૬૦ સન્નિપાતની દવાઓ

દવા ૧ લી—કેસર ટાંક ૧૧, નાગરવેલના પાનની જડ ટાંક ૧૧, અક્કલકરો ટાંક ૧૧, ભરમીનાં પાનાં ટાંક ૧૧, પિંપર ટાંક ૧૧, પીપળીમૂળ ટાંક ૧૧ આ બધાને ખાંડીને દોઢ શેર પાણીમાં ઉકાળવું, ને ઉકળતાં ઉકળતાં પાશેર પાણી રહે ત્યારે તેમાં મધ જે પૈસા ભાર નાખીને પાવું, ને પરસેવો થવા દેવો.

દવા ૨ જી—સુવાના બુંસાં (કેતરાં) શેર ૧૧ ને નહાવાના અંગોળીયા લિનમણામાં નાખી ઉકાળવું ને તે પાણીની વરાળનો દહીંને બાફ આપવો.

દવા ૩ જી—વાય તથા દમ પણ મટે

જવખારને ત્રીંબુના રસમાં રાંધવા ને તેને આદાના તથા નાગરવેલના પાનના રસના પટ દેવા, ને વાલ બેને આશરે જુદા જુદા, અનુપાને આપવું.

દવા ૪ થી—શુદ્ધ કરેલો વજનાગ ટાંક ૨, ટંકણખાર ટાંક ૨, મરી ટાંક ૩, પિંપર ટાંક ૩, અક્કલકરો ટાંક ૨, શુદ્ધ કરેલો પારો ટાંક ૨, ગંધક ટાંક ૪, ચિત્રો ટાંક ૧, સુંઠ ટાંક ૨, અને ચીનીકાવા ટાંક ૨, આ બધી વસ્તુઓમાંથી

ખાંડવાની હોય તે ખાંડી, ઝીણું કરી કપડછાણ કરવું ને ખીચ જણસો સાથે ખળમાં નાખીને ખળવું. ને ખળતી વખતે તેમાં ભાંગરાનો રસ નાખી ત્હેની ચણોઠી-ગુંબ પ્રમાણે ગોળીઓ વાળવી, ને સુકાયા પછી એક કાચની શીશીમાં ભરવી, પછી જે માણસને સન્નિપાત થયો હોય તેને ગોળી એક ગળાવવી. ગળે ઉતરે તો આરામ થાય.

દવા ૫ મી—સોનાના વરક ટાંક ૧, પિંપર ટાંક ૧, મરી ટાંક ૧, તથા નાગરવેલનાં પાનાં ચાર. એ સર્વેને ભેગાં ખાંડી પુદીનાના રસમાં મેળવી, કપડથી ગાળી નાખવું, ને તેમાં સોનાના વરક મેળવી સન્નિપાતવાળા દર્દીને પાવું.

દવા ૬ ઠી—કાયફળ, બારીંગ, સુંક, પિંપર, ધમાસો, મરી, એને સમ ભાગે લેઈ ચૂર્ણ કરીને આપવું.

૧૬૧ સંધિવા ઉપરની દવાઓ.

દવા ૧ લી—બીલામાં ૬ રૂ. ભાર, વાવડીંગ ૬ રૂ. ભાર, ખુરાસાની અજમો ૬ રૂ. ભાર, કાળા તલ ૬ રૂ. ભાર, એ સૌને ખાંડી ગોળ શેર ૦૧ માં ત્હેની ચણીબાર જેવડી ગોળીઓ કરી, રોજ સવારમાં એકેક ગોળી પાણી સાથે આપવી.

દવા ૨ જી—સુંક, એળીયો, અપ્રીણ, ને પીવાનો દારુ, એ ચારે વસ્તુ-ઓને સરખે ભાગે લેઈ શરીરના જે સાંધા સૂઝેલા હોય ત્હેની ઉપર દિન સાત સૂધી ઘસીને ચોપડવું. તેથી આરામ થશે.

દવા ૩ જી—ગજોના વેલાનું મૂળ, દરરોજ તાબું-નવું, કાઢીને ત્રણ દિવસ સૂધી પીવું.

દવા ૪ થી—મકરીના અર્ધ શેર દૂધમાં, ગજોનું મૂળીયું વાટીને નાખવું, ને દૂધમાં ઉકાળી, પાશેર રહે ત્યારે ઉતારી લેઈ ઠંડું પચા પછી પીવું. આ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ પાવું જોઈએ.

દવા ૫ મી*—શુદ્ધ કરેલો હીંગજોડ રૂ. ૧૧ ભાર, સોમક રૂ. ૧ ભાર, કાથો રૂ. ૧ ભાર, એને વાટીને નાગરવેલના પાનના રસમાં બાજરીના

* દવા બચંકર જણાય છે. કાઈ નિર્લોભી, ને અનુભવી વૈદ્યની સલાહ લીધા પછીથી ચાલુ કરવી.

દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને રોજ સવારમાં ગોળી એક ખાવી. કરી બરોબર રીતે પળાવવી.

દવા ૬ ટી—પીલવાના ઝાડના પાનાનો રસ દિવસ સાત સૂંધી પાવો.

૧૬૨ સોજા ઉપરની દવાઓ.

દવા ૧ લી—ડાંગેર અથવા ઘઉંના કુસકાને પાણીમાં ઉકાળી, તે પાણી-વડે નહાવું, તેથી સોજા તરત ઉતરી જશે.

દવા ૨ જી—એખરાને અરણીના પાણીમાં ઉકાળી તેનો બાફ લેવાથી, તેમ તે પાણીએ નહાવાથી, શરીરના બધા ભાગ ઉપરના સોજા ઉતરે છે.

દવા ૩ જી—મરઘીની હુગાર, સુંઠ અને પિંપર, એને સમ ભાગે લેઈ, આદાના રસમાં તુવેરના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળી આદાના રસમાં ખવરાવવી—ગરમ વસ્તુ ખાવા દેવી નહિ. તેમ ઘી અને ઘઉં પણ ખાવામાં લેવા નહિ.

દવા ૪ થી—નેત્રશીંગ તથા પીલુડીના પાનાનો રસ, શરીરે સોજા-વાળા ભાગપર ચોપડવો. તેમ એકાંતરે દહાડે જીલાબ-રેચ-આપવો.

દવા ૫ મી—ક્ષીમડાની અંતર જાલના ભુકાને સાટોડીના પાનાના રસમાં નાખીને ચોપડે, ને જીલાબ લે તો સોજા ઉતરે.

દવા ૬ ટી—દીવેલાની જડ, ઈંદ્રજવ, સુંઠ, પિંપર, સાજીખાર, જવખાર, હળદર, દેવદારુ, એ સર્વે બરાબર વજન લેઈને, તે બધાના વજનનો ત્રીજો ભાગ લુહારના ત્યાંથી લોઢામાંથી પડેલો કાટવાળો લોઢાનો પથ્થર જેવો ભાગ લેઈ, તેને ખાંડી, બધી વસ્તુઓમાં ભેળવી, તેની ટાંક ૧ ની ફાકી સવારમાં મારવી, તેથી સોજા, તેમજ દમ, ને પિંડ રોગ પણ મટે છે.

દવા ૭ મી—શુદ્ધ કરેલું ઝેરકચોરું, સુરીજન, સુંઠ, સાટોડી, આંખા-હળદર, દીવેલાની જડ, એ સર્વેને ગૌમૂત્રમાં ધસી, સોજા ઉપર ચોપડવાથી આરામ થાય.

દવા ૮ મી—પિંપર ટાંક ૧, દેવદાર ટાંક ૧, એ બેઉને સમ ભાગે લેઈ, ખાંડીને રોજ સવારમાં ફાકી મારે, તેમ દેવદારનું તેલ સોજા ઉપર મસળે તો ફાયદો થાય.

૧૬૩ સૂળવા ઉપરની દવાઓ

દવા ૧ લી—તાજે ગોળ ટાંક ૩ ને, બીજેરાના રસ પળી ૧ માં નાખીને પાય તો સૂળવા મટે.

કટી, તથા મસ્તક સૂળ ઉપર

દવા ૨ જી—એલચી, હીંગ, જવખાર, સિંધવ, સિલાજીત, સમ ભાગે લેઈ ખાંડી કપડછાણ કરવું, ને તેમાં દીવેલ નાખીને ખવડાવવું, તેથી કટી તથા મસ્તક સૂળ મટે.

દવા ૩ જી—સુંઠ, સિંધવ, ધુલાવેલો ટંકણખાર, સંયળ, સમ ભાગે લેઈ સરગુવાના મૂળની છાલના રસમાં ચણીખોર જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને સાંજ સવાર એકેક ખાવી, કરી પળાવવી, બાજરી વધારે ખવાય તેમ સારું.

દવા ૪ થી—ઉમેડાનાં ફળ, (ગૂલર) તથા પારસ પીપળાનાં ફૂલ, એને સમ ભાગે લેઈ ઉકાળીને પીવાં.

૧૬૪ સાબરશીંગાની ભસ્મ કરવાની રીત, અને તેનો ઉપયોગ

રીત ૧ લી—લીંબણ, જેને ખાટાં લીંબુ લાગે છે, તેનાં લીલાં બશેર પાનાં લાવીને ખાંડવાં, ને પછી તેને માટી (ગોરમટી)ના કુંડામાં ભરવાં, ને તેની ઉપર સાબરશીંગાના કડકાને દીવેલ ચોપડીને ગોઠવવા, ને તેની ઉપર ફરી પાછાં લીંબણનાં બશેર પાનાં ખાંડીને મૂકવાં, પછી ગજપુટ ખાડો (ગજ ઉડો, ગજ પહોળો, ને ગજ લાંબા ખાડાને ગજપુટ ખાડો કહે છે) ખોદી તેમાં અડાયા છાણાં, (જંગલનાં, અથવા સીમનાં છાણાં) ભરી, તેની વચ્ચે પેલા કુંડાને મૂકી દેવતા સળગાવવો, એટલે સાબરશીંગાના કડકા બળીને તેની ઘોળા રંગની ભસ્મ થશે, તેને પછી બળમાં બળવું. એટલે ઝીણી થશે.

૧ ઉપયોગ—ધાતુ કમી થઈ ગઈ હોય તે માણસને તેની વયના પ્રમાણમાં મધ ને પિંપર સાથે આપવી.

૨ સૂળ પુટયું હોય તેને, આદાના રસમાં વાલ એક આપવી.

૩ દમ થતો હોય તેને સાકર તથા ઘીમાં વાલ એક આપવી.

પથ્થ—તેલ, મરચું, ખટાઈ, હીંગ, વાલ, ને વાલોરીયા ખાવા નહિ.

રીત ૨ જી—સાખરશીંગાના, સુતાર પાસે કડકા કરાવી, તેને દીવેલ ચોપડીને દેવતામાં મૂકવાથી ખળીને ઘાળા રંગના થશે, પછી તેને ખળમાં ખળીને ભસ્મ થાય એટલે શીશીમાં ભરી રાખવી.

પહેલી રીતમાં ભસ્મ ઘણી ગરમ થાય છે, પણ આ ખીજી રીતે કરવાથી તેમાં ગરમી ઓછી રહે છે.

૧૬૫ સાપનું ઝેર ઉતારવાના ઉપાય

ઉપાય ૧ લો—વેઉનું મૂળ, પાણીમાં ધસીને પાચું હોય તો સાપનું વિષ ઉતરે.

ઉપાય ૨ જો—હીંગ, અને કળીચૂનો વાટી, આકડાના દૂધ સાથે મેળવી, ડંખ ઉપર જે ત્રણ વાર ચોપડ, ચોપડ, કરવું.

ઉપાય ૩ જો—નેપાલાનાં ખીને ખાંડી, કપડછાણ કરી, એક લાકડાની ડાખલીમાં લીંબુના રસમાં મલમ જેવાં કરી રાખી મુકવાં, ને સુકાવા દેવાં નહિ. લીંબુનો રસ નાખ્યા કરવો, અથવા લીંબુ ન મળે તો હુકાનું પાણી નાખી, ભીનાં ને ભીનાં રાખવાં. પછી જેને સાપ કરજો હોય ત્હેની આંખમાં સહેજ, જરા, તેનું અંજન કરવું, તેથી જો આંખમાંથી જરા પણ પાણી નીકળે તો સમજવું, કે તે હજી જીવશે, પછી ત્હેને સીધી રીતે લીમડા ઉપર ગમેલી, (ચઢેલી) ગળો લાવી તેનાં પાનાં ને ડાળીઓનો રસ કાઢી શેર એક પાઈ દેવો. ગળોનાં લીક્ષાં પાનાં તથા ડાખલીઓમાં જરા પાણી રેડી, ઝીણા ખાંડ-વાથી રસ નીકળશે, થોરીયા અથવા ખરસાણી ઉપર થઇને લીમડા ઉપર ચઢેલી ગળો કામમાં આવતી નથી, તે વિના એમને એમ ચઢેલી, અથવા એ જે વિના ખીજા ઝાડ, કે છોડ ઉપર થઇને ચઢેલી ગળો કામમાં આવે છે. આવી ગળો ક્યાં આગળ છે, તે પ્રથમ શોધી રાખવાની ખાસ જરૂર છે. દરદી આવ્યા પછી શોધવા જતાં ઝટ હાથ આવતી નથી, ને તેથી દરદીને નુકસાન થાય છે.

આ દવા અજમાવી જોયેલી છે, તેથી સંકડે પંચોતેર ટકા દર્દીઓને ફાયદો થયેલો છે. પણ સાપના ડંખવાળા માણસને તરત પાવાની જરૂર છે. બહુ મોડું પાવાથી ઝેર લોહીમાં ફરી વળ્યા પછી ફાયદો થોડો જ થાય છે.

ઉપાય ૪ થો—કેળના ચડનોરસ સર્પના ઝેર ચઢેલા માણસને પહેલાં એક એક પ્યાલો પા પા કલાકે કે અર્ધો અર્ધો કલાકે પાવાથી સાપનું ઝેર ઉતરી જાય છે, અને જે માણસને ઝેર ચઢ્યું હોય તેના માથા ઉપરની ટાલકી ઉપર પાણીની મોટી ધાર એક સરખી પાડવાથી ઝેર ઉતરવામાં સારી મદદ કરે છે. સાપનો મોહરો થાય છે તે ડંખેલા ભાગ ઉપર લગાડવાથી તે મોહરો ઝેર ચૂસી લે છે અને પછી પોતાની મેળે ખરી પડે છે. આ મોહરો સાપના મોઢામાં ઝેરની જગ્યા ઉપર બાજુમાં હોય છે, અને વાદી અથવા જાદુગર લોકો પાસેથી ઘણી વાર મળી આવે છે.

૧૬૬ સુવારોગ ઉપરની દવાઓ

મેદી, ભોટંગડી, કંખોઈ, અને દીવેલા—એરંડા—નાં મૂળ પાણીમાં ધસીને દિન ૨૧ સૂધી પાય તો સુવા રોગ મટે. કરી પળાવવી. તેલ ખાવાને હરકત નથી, પણ ઘી તથા ખાંડ બંધ કરાવવાં.

૧૬૭ સલેખમ-ઝખમપર દવા

દવા ૧ લી—સલેખમ, શરદીને લીધે થયું હોય તો—ખસખસનાં પોસ્તાં પૈસા ૨ ભાર, સુંઠ પૈસા ૨ ભાર, ને ધાવડીનાં ફૂલ પૈસા ૨ ભાર, એ ત્રણેને છ શેર પાણીમાં ઉકાળી શેર પાણી રહે ત્યારે ઉતારી લેઈ સુતી વખતે ત્રણ દહાડા સૂધી પાવું.

દવા ૨ જી—એલચી, તથા લવિંગ તોલા ૧ સૂધી મોંમાં રાખે તો મટે.

દવા ૩ જી—સરસીયું તેલ (સરસવનું તેલ) સુંઘવાથી પણ મટે છે.

દવા ૪ થી—જયફળને દૂધમાં ધસી, ગરમ કરી માથે ચોપડવું.

દવા ૫ મી—દૂધમાં સાકર તથા મરી નાખી ગરમ કરીને પીવું.

દવા ૬ ઠી—ગાયના દૂધમાં અરીણ નાખી, ગરમ કરી માથે ચોપડવું.

૧૬૮ સોંદુર બનાવવાની રીત*

સીસાને કલેઢામાં ઉકાળવું ને તેમાં લાલ-પાકી ઇંટને ખાંડી, કપડાણી કરીને તેનો ભૂકો નાખવો, ને વડની મૂળી—વડવાઘના કુચાવતી ઘુંટવું, ને તેમાં અરકુસાના ઝાડનાં પાનાં નાખતાં જવું, ને છૂંદવું એટલે સોંદુર થશે.

* કરી ભેયું નથી, પણ કરી ભેવાની જરૂર છે, તેથી ભે બનતું હોય તો તેના વેપારમાં વધારો થાય.

૧૬૯ સોનું કરવાની રીત*

તાંબાનાં પત્રાં પાશેર લેઈ તેની ઉપર રામ તુલસી (લીલાં રંગનાં પાનાં-વાળાં તુલસીને રામ તુલસી, અને કાળાશ પડતા રંગનાં પાનાને કૃષ્ણ તુલસી કહે છે,) નો રસ ચોપડી, હરતાલ ટાંક ૧૧ બારનો ભૂકા તેની ઉપર ચોપડવો, ને પછી અગ્નિમાં મૂકવાથી સોનું થશે!!

૧૭૦ સીસું મારવાની રીત ને ત્હેનો ઉપયોગ

સીસું શેર ૦૧૧ લેઈ ત્હેના રૂપીયા રૂપીયા જોવડાં ગોળ પતરાં કરવાં, ને તેને સેકવાં, પછી ગાયનું મૂતર તથા છાશ એકઠું કરી તેમાં નાખીને ખદ-ખદાવવાં, પછી શુદ્ધ થાય એટલે કારા કલેઢામાં મૂકવાં, ને ચૂલા ઉપર મૂકી નીચે દેવતા કરવો, ગળવા માંડે એટલે તેમાં કાંટાસરીયાનાં પાંદડાં મુઠી ભરીને નાખવાં, ને લીમડાની લાકડીવતી હલાવતાં જવું, મુઠી પાંદડાં બળી રહે એટલે બીજી મુઠી નાખવાં, એ પ્રમાણે ત્રણ શેર પાંદડાં સૂધી નાખતાં જવું. આ પ્રમાણે બાર પહોર સૂધી આંચ દેવી એટલે તેની ભરમ થશે. ઉપયોગ-

૧ તનકીયા પરમીયાવાળાને, ત્રિક્ષ્ણ (હરડાં, બહેડાં ને આંબળાં) ને ખાંડી, કપડછાણ કરી તેમાંથી વાલ ૧૧ ના ભૂકામાં સીસાની ભરમ વાલ બે નાખી, મધ મેળવીને ચટાડવી. આ પ્રમાણે દિન ૨૧ સુધી ચાટે તો પ્રમેહ મટે.

સીસું માર્યા પછી થોડુંક સીસું તેમાં રહેવા દેઈ તેમાં સુરોખાર ત્રણ પૈસા બાર નાખવો, ને કંટાળા થોરનાં પાનાં ત્રણ પૈસા બાર મસળી-(ખાંડીને-નાખવાં, ને ત્રણે એકઠું કરી ઉપર કાઢીયું ઢાંકી, નીચે દેવતા કરવો, ને સીસું લાલ થાય ત્યારે ઉતારી લેઈ ખજમાં ખજવું.

સુરોખાર નાખ્યા પહેલાં કાઠી લીધેલા સીસાની ભરમ વાલ ૨ દૂધ શેર ૧ માં ઉકાળી, તેમાં ઘોળી મુશળી વાલ ૯ અને સાકર વાલ ૯ તથા ભરમ વાલ બે નાખીને પીવું, તેથી ગરમીથી ધાત જતી હશે તો તે બંધ થશે.

શરદીથી ધાત જતી હોય તો, પિંપર તથા મધમાં વાલ બે ભરમ નાખીને ખવડાવવી.

* સોનું મિશ્ર ધાતુ નથી, તેથી બને નહિ, છતાં કરી જોવું. જ્યુતા હસ્તલેખપરથી નકલ ઉતારી છે.

૧૭૧ સ્ત્રીનો ગુહ્ય ભાગ સાંકડો કરવાની દવાઓ

દવા ૧ લી—ત્રિકુળા, (હરડાં, બહેડાં, ને આંબળાં) કેવડીયો કાથો, મેઢીઆવળ (સોનામુખી) અને મેરથુથુ એને સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને કપડછાણ કરવું, ને તેમાં પાણી રેડીને ગુહ્ય ભાગમાં ચોપડવું, એટલે તે ભાગ સાંકડો થશે. ખાટું ખારું, ખાવા દેવું નહિ.

દવા ૨ જી—ત્રાયમાન ટાંક ૧, કેવડીયો કાથો ટાંક ૧, માયાં ટાંક ૧, લોદર ટાંક ૧, તેને ઝીણું ખાંડી, કપડછાણ કરી, પાણીમાં ચણી ઘેર જેવડી ગોળીઓ વાળીને અંદર મૂકવાથી ભાગ, સાંકડો થાય છે.

દવા ૩ જી—કનકખીજ, (ધંતુરાનાં ખીયાં) ટાંક ૧, અજમો ટાંક ૧ લાલ કરેણનાં ખી ટાંક ૧, ને મધ ટાંક ૧, એને ખાંડી ભૂંડા કરી સૂકવવો, ને પછી તેમાં પાણી રેડી તેની ચણી ઘેર જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને તેમાંથી એક ગોળી, રતિકીડા કરતાં પહેલાં, એક પહેર અગાઉ, અંદર મૂકવી, મૂક્યા પછી લઘુશંકા કરવા દેવી નહિ, તેમ પાણી ચડાડવું નહિ, તેથી તે ભાગ ઘણો સાંકડો થશે.

દવા ૪ થી—માયાં ટાંક ૧, ભાંગ (વિજયા) નાં ફૂલ ટાંક ૧, વાવડીંગ ટાંક ૧, ફટકડી ટાંક ૧, સાકર ટાંક ૧, હીરા દખખણ ટાંક ૧, અપ્રીણ ટાંક ૧, એ બધાંને ખાંડી ખળ કરવો, ને તેમાં શિશારસ નાખી ખાટાં ઘેર જેવડી ગોળીઓ વાળવી, અને ત્હેમાંથી ગોળી એક ત્રણ કલાક સૂધી સ્ત્રીના ગુહ્ય ભાગમાં મૂકાવી રહેવા દેવી, આથી તે ભાગ ઘણો જ સાંકડો ને કઠણ થશે, ત્રણ કલાકથી વધારે વાર રહેશે તો તે ભાગ અતિશય કઠણ થઈ જવાથી વખતે નુકસાન થવાનો સંભવ છે.

દવા ૫ મી—ન્યક્ષળ, માયાં, શિલાજીત, એ ત્રણેને સમ ભાગે લેઈ વાટીને મેરેડીની જડ સાથે પાણીમાં ઘસી ત્રણ દિવસ સૂધી લેપ કરવો. તેથી સંકોચન થશે.

દવા ૬ ઠી—સ્ત્રીનો ગુહ્ય ભાગ છેક સાંકડો કરવાની દવા

કનકખીજ, (ધંતુરાનાં ખીજ,) અજમો, ભાંગનાં ફૂલ, લાલ કણેરની કળી, માયાં ને મતીરાંની કળી, એ ૭ વસ્તુઓ સમ ભાગે લેઈ, ખાંડીને કપડછાણ

કરવી, પછી ખગમાં નાખી તેમાં શિલારસ સાથે ખળવી, ને ચણીબોર જેવડી ગોળીઓ વાળી છાયામાં સુકવવી, ને પછી ઈંદ્રિયમાં મૂકી, તેની ઉપર ઈંગોરુ ઘસીને લેપ કરવો, તેથી તે ઘણી જ કઠણ થશે.

દવા ૭ મી—અશ્વગંધ, વજ, કૂટ, ને ગજપિંપર એને ઝીણું વાટીને ભેંસના માખણમાં ઘુંટવું, ને ઈંદ્રિય ઉપર લેપ કરવો.

દવા ૮ મી—નીલાં કમળ, ઘોળાં કમળ, કેસર તથા સાકર, એ બધાને સમ ભાગે લેઈ બારીક વાટીને મધ સાથે ખળ કરવો, ને પછી તેનો નાભિ (દુંડી) ઉપર લેપ કરવો.

દવા ૯ મી—મગનાં ફૂલ, ખેરસાત્ર, હોંદલ, જયફળ, માયફળ (માયાં) અને સોપારી, એને સમ ભાગે લેઈ બારીક વાટી, લુગડાથી ચાળીને પાણી સાથે ખાટા બોર જેવડી ગોળીઓ વાળીને એક ગોળી ઈંદ્રિયમાં મૂકવી.

દવા ૧૦ મી—કૌચનાં મૂળીયાં, પાણીમાં ઉકાળી, તે પાણીથી ઈંદ્રિય ધુએ તો સંક્રાંચન થાય.

દવા ૧૧ મી—ભાંગને બારીક વાટી એની પોટલી અંદર મૂકવી.

દવા ૧૨ મી—મોચરસ વાટી, એની પોટલી અંદર મૂકાવવી.

દવા ૧૩ મી—દહીંથી યોનિ ધોવી.

દવા ૧૪ મી—માયાં રૂ. ૧ ભાર, ફટકડી રૂ. ૧ ભાર, લોદર રૂ. ૦૧ ભાર ને કપૂર રૂ. ૦૧ ભારને ખાંડીને, કપડછાણ કરી, પાણીમાં ખાટાં બોર જેવડી ગોળીઓ વાળવી, ને એક ગોળી યોનિમાં મૂકાવવી.

૧૭૨ સ્ત્રીને ઋતુ ન આવતું હોય તો તે લાવવાની દવાઓ.

દવા ૧ લી—રાયણાંના ઠલીયાને વાટી પાણીમાં ચણી બોર જેવડી ગોળીઓ કરી, એક ગોળી યોનિમાં મૂકાવવી.

દવા ૨ જી—અરણીના પાનાનો રસ ટાંક ૧૯ અને મીંદળનો ભૂકા ટાંક ૧૯ એકઠાં કરી પાય તો ઋતુ એટલે અટકાવ, અથવા આવટી (દૂર બેસવું) આવે.

દવા ૩ જી—ચણા જેટલો હીરાબોળ લેઈ વાટીને યોનિમાં મૂકવો.

દવા ૪ થી—ગુગળ, પિંપર, મીંઢળ, જવખાર, અને કડવી તુંબડીનાં ખીયાં, એ બંધી વસ્તુઓ સરખા વજનની લેઈ, તેને ખૂબ ખારીક ખાંડવી, ને પાણી સાથે સોપારી જેવડી ગોળીઓ કરી, એક ગોળી સ્ત્રીના ગુહ્ય ભાગમાં મૂકાવવી.

૧૭૩ સ્ત્રીને ઋતુ બંધ કરાવવાની દવા

સ્ત્રીને ઋતુ બંધ કરાવ્યાથી ગર્ભાધાનનો સંભવ થોડો રહે છે, એ વાત કદાપિ ખરી હોય, પણ તેની સાથે ઋતુ બંધ થવાથી પેટુંનાં બીજાં દર્દો ઉભાં થાય છે, ને વખતે આંખોને પણ નુકસાન પહોંચે છે. માટે આ દવાઓ, વિચાર કરીને કરવાની છે.

દવા ૧ લી—દાડમડીનાં અને લીંબેણના મૂળ, સમ ભાગે લેઈ પાણીમાં ખૂબ ઝીણું વાટીને ખળ કરવો. ને પછી તહેની ઘોર જેવડી ગોળીઓ કરી સુકવવી, ને સંભોગ કરતી વખતે યોનિમાં મૂકવી. આવી રીતે ત્રણ વખત કરવાથી ઋતુ બંધ થશે.

ટુંકો પગાર હોય, કે આજીવિકાનાં સાધન થોડાં હોય, ઘરડપણ થવા આવ્યું હોય, ને જીવાન સ્ત્રી હોવાથી વરસોવરસ તહેને સુવાવડ આવતી હોય, તે બંધ કરવા માટે ઉપરની દવા ઉપયોગી છે, તેમ નખળા બાંધાની સ્ત્રી હોય, અને વારંવાર આવતી સુવાવડથી મરવા જેવું શરીર થઈ ગયું હોય ને દૈવયોગે મરી જાય તો બીજી મળવાની ના હોય, તેને માટે પણ આ દવા કામની ખરી, તહેની સાથે કુળવાન હોઈ વારંવાર કન્યાઓ અવતરવાથી, તેમને પર-ણાવવા માટે વરને ભારે પહેરામણી તેમ બીજું ખૂબ ખર્ચ થઈ જવાથી ઘરની, અને કુટુંબની પાયમાલી થઈ જતી હોય, તેવી સ્ત્રી માટે પણ આ દવા જરૂરની ખરી.

દવા ૨ જી—કેસુડાં (ખાખરાનાં ફૂલ) ટાંક ૧૦ લાવીને ખાંડવાં ને તેની ગોળમાં સરખા માપની દશ ગોળીઓ (ટાંક, ટાંક, ભારતી) વાળીને ઋતુ સમયે ખવડાવવી.

દવા ૩ જી—ચંબેલીની જડ ટાંક ૫, ઘોડાના નખને બાળીને કરેલી રાખોડી ટાંક ૫, તેઓના સરખા વજનનાં ત્રણ પડીકાં કરી ઋતુ આવ્યું હોય તેવામાં ત્રણ દહાડા સૂધી પાણીમાં પાય તો ઋતુ આવતું બંધ થાય.

૧૭૪ સ્ત્રીના સ્તન ઢીલા થઈ ગયા હોય તે કઠણ કરવાની દવા

દવા ૧ લી—ખીજડાની છાત્ર લાવીને તેના રસને ઉકાળવો, પછી સ્તનની અરોઅર સીસાની બે વાડકીઓ કરાવવી, ને તેની અંદર તથા સ્તન ઉપર, ઉકાળેલો રસ ટાઢો પડી ગયા પછી ચોપડવો, ને ઉપર પેલી બે વાડકીઓ બાંધી ત્હેની ઉપર મલમલ જેવું ઝીણું કપડું પહોર પાંચ સૂધી બાંધી રાખવું તેથી તે કઠણ થશે.

દવા ૨ જી—ખીજેરાની જડ એટલે મૂળીયાંને ખૂબ ઝીણું ખાંડીને ત્હેનો રસ કાઢવો, ને તે રસ સીસાની વાડકીઓની અંદર ચોપડીને તે બંને સ્તન ઉપર ઢાંકવી, ને ઉપર કપડાનો પાટો દિન ત્રણ સૂધી બાંધી રાખવો.

દવા ૩ જી—ગજપિંપર પૈસા ૨ ભાર, સિંધવ પૈસા ૨ ભાર, એ બેને વાટી પાણી સાથે દિન ૪ સૂધી સ્તન ઉપર લેપ કરે તો તે કઠણ થાય.

દવા ૪ થી—આંબાની કુરીની ગોટલી પૈસા ૨ ભાર, ખુરાસાની વજ પૈસા ૨ ભાર, એ બેને ખાંડી, કપડછાણ કરી, ત્હેનો પાણી સાથે સ્તન ઉપર સાત દિવસ સૂધી લેપ કરવો.

૧૭૫ સ્ત્રીને ગર્ભ ન રહે તેવી દવા

દવા ૧ લી—માયાં, પડવાસ, જયફળ, માત્રીકુળ, નાગકેસર, દાડમની છાલ, અને મજીઠ, એ બધું સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને ચૂર્ણ કરવું. ને દિન સાત સૂધી રોજ બે ટાંક ખાવું, તેથી સ્ત્રીનું ફૂલ બળી જઈ ગર્ભ રહેશે નહિ.

૧૭૬ સ્ત્રીના ગુહ્ય ભાગમાં બારે માસ પાણી થયા કરવું

હોય, તે મટી જઈ સુકી તથા કઠણ કરવાની દવા

દવા ૧ લી—ખાખરાનો ગુંદર ટાંક ૧૪, તથા જાંબનાં પાનાં ટાંક ૫, લાજુલાડીનાં મૂળ ટાંક ૫, લોદર ટાંક ૫, ફટકડી ટાંક ૫, સુખડ—(ચંદન—) ટાંક ૫, માયાં ટાંક ૫, અને ચોળા ટાંક ૫, (ખાવામાં લેઈએ છિયે તે ચોળા) એ બધું વાટીને કપડછાણ કરવું, ને તેમાંથી ટાંક ૧ ભાર ભૂકો ગુહ્ય ભાગની અંદર ભભરાવી ઘડી ૧ સૂધી રાખી મૂકી પછી કાઢીએ, તો તે સુકી થઈ, કુંવારી છોકરીના જેવી સખ્ત થશે.

દવા ૨ જી—કાથો ટાંક ૧, હીરાકસી ટાંક ૧, અને દાડમનાં છાંડાં (છોતરાં) ટાંક ૧, એને ઝીણાં ખાંડી કપડછાણ કરી ચંચેલીના પાનાંના રસમાં ઘેર જેવડી ગોળીઓ કરવી, ને દિન સાત સૂંધી ગુણ લાગમાં એકેક મૂકાવવી.

દવા ૩ જી—નરમા કપાસનાં પાનાં ખાંડી લુગદી કરી તાળવે મૂકે, તથા માથામાં ભરે તો મટે, તથા ફેરીની ગોટલી ધસીને પાચ તો મટે.

૧૭૭ સ્ત્રીને સગર્ભા થવાની દવાઓ (મહિના રહેવાની)

દવા ૧ લી—કાથો તથા જ્યક્ષ્ણ સરખા ભાગે લેઈ ખાંડીને મધમાં, ઋતુ વખતે ચાટે તો ગર્ભ રહે.

દવા ૨ જી—ખરેંટી, ગગરેણીની છાલ, મહુડાં, વડની કુંપળો, અને નાગકેસર, એ બરાબર વજનનાં લેઈ, વાટીને ગાયના દૂધમાં ટાંક ૫, મધ નાખીને, દિન ૧૫ સૂંધી પીએ ને પછી સંભોગ કરાવે તો મહિના રહે. (ચાંઝણી હોય તોએ મહિના રહે, સગર્ભા થાય.)

૧૭૮ સ્ત્રીને પ્રસવ ન થતો હોય તો તે થવાની દવાઓ

દવા ૧ લી—એક ચપટીએ વડના ઝાડની મૂળી-વડવાઈ-ચુંટી લેવી, અને તે વડની મૂળીયો (વડવાઈના છેડાના ઝીણા ચંકુર) તથા દેશી કુંવાડીયા (કુંવાડીયા)નું મૂળ, એ બંનેને ભેગાં દોરાવતી આંધી સ્ત્રીના માથામાં ઘાલવું, તેથી ઝટ પ્રસવ થશે,

દવા ૨ જી—પાડલ મૂળ પાણીમાં ધસી યોનિ ઉપર લેપ કરવાથી સુખરૂપે વહેલો પ્રસવ થશે.

દવા ૩ થી—પાટો ટાંક ૧ પાન બીડીમાં ખવડાવ્યાથી સુખે પ્રસવ થશે.

૧૭૯ સ્ત્રીનો સંગ કર્યા પછી શું ન કરવું

પાણી તરત પીવું નહિ, પેસાજ કરવો નહિ, ટાઢા પાણીથી ઈન્દ્રિય ધોવી નહિ, ખારું ખાવું ખાવું નહિ, એટલું ન કરે તો શરીર મજબૂત રહે, તેમ રતીફિડાના અંત ભાગે તરત કરી રાખેલું દૂધ અર્ધ શેર પીએ તો ફરી રતિ-ફીડા કરવાને લાયક થાય ને શરીર દૃઢ રહે.

૧૮૦ સ્ત્રીના રોગપર ઉપાય

ઉપાય ૧ લો—ગોપીચંદન, તથા ઉંદરની લીંડીયોને સમ ભાગે લેઈ તેમાં ચોથા ભાગની અડાયા છાણુની રાખ મેળવી, પાણીમાં પાવું. પથ્થ-પાળવી.

ઉપાય ૨ જો—નાગ પીપળી, નિખલ, પડવાસ, જેડીમધ, આસંદ એને સમ ભાગે લેઈ વાટીને મધ સાથે ચટાડવું.

૧૮૧ સ્ત્રીને તણુકીઓ પ્રમેહ થયો હોય તો

ઉપાય ૩ જો—એલચી પૈસા ૧૫ ભાર, દેશી કુંવાડીયા-પુંવાડીયાનાં બી, પૈસા ૧ ભાર, ચીનીકઆળા પૈસા ૧ ભાર, ગોપીચંદન પૈસા ૧ ભાર, (ગોપી ચંદન ન મળે તો પીળી માટી લેવી) એનું ચૂર્ણ કરી છાશના નીતર્યાં પાણી સાથે દિન સાત સૂધી પાવું.

૧૮૨ સ્ત્રીને ઋતુમાં બહુ લોહી જતું હોય

તો તે મટાડવાની દવા

દવા ૧ લી—ગુગળ, પિપળ, મીંઢળ, જવખાર, કડવી તુંગડીનાં બીજ, એને સમ ભાગે લેઈ, ખાંડી કપડછાણુ કરી, સોપારી જેવડી ગોળીઓ કરીને તેમાંથી એક ગોળી યોનિમાં મૂકાવવી.

દવા ૨ જી—બાવળની છાલ તોલાં બે લાવીને ઝીણી ખાંડવી, ને પાણી શેર ૧૫ માં ઉકાળવી, ઉકળતાં ઉકળતાં બે પૈસા ભારને આશરે પાણી રહે ત્યારે તેમાં આંબળાં નંગ સાતને ખાંડીને નાખવાં, પછી ઉતારી લેઈ કપડા-વતી ગાળવું, ને તેમાં બીજું પાશેર પાણી રેડીને પીવું. આ પ્રમાણે દિન સાત સૂધી કરવું.

૧૮૩ સ્ત્રીને પરમીયો થયો હોય તો

સાકર ટાંક ૨૫ તથા બાવળીયાની અંતર છાલ ટાંક ૨૫ એ બેને ભેગાં વાટી પાશેર પાણી સાથે દિન ત્રણ, કે સાત સૂધી પીવું.

૧૮૪ સ્ત્રીને પુત્ર થાય તેવા ઉપાયો*

ઉપાય ૧ લો—ૐ વીરજનની સ્વાહા એ મંત્ર ૧૦૮ નાલિકેર, રવિ દિને

* આ બે દવાઓ જૂની ગુજરાતી ભાષાના નમુના માટે જેવા રૂપમાં હતી તેવા જ રૂપમાં મૂકી છે. આવી ૭૦ દવાઓ એક પુસ્તકમાંથી જડી હતી, તેમાં સુધારો કરી

અભિમંત્રીએ, સાલી (સાલ-ડાંગેરના) ચોખા માર્ણુ* ૧ મંત્રી સ્ત્રીને માસ ૨ પછિ માસ ૧ દીજે નાલ પાલદું ॥ ત્રીજે માસે રવિવાર હુઈ તિંણી સ્ત્રી નરણી રહિ, તરસી રહિ, પહોર ૨ પુઠિ સ્નાન કરે, પવિત્ર વસ્ત્ર પેહેરે, એક વર્ણુ સવત્સી ગાઈ તેહનું દૂધ પાશેર તે માંહિ એક રુદ્રાક્ષ સૂક્ષ્મ વાટી મૂકીએ પછિ પાઘએ, સૂર્યવારે ભોજન કરાવીએ, પાનખીડું એક ખવરાવીએ, તૃષા લાગિ ત્યારે પાણી પાઘએ, બીજે દિને અપૂર્વ જમાડીએ, પછિ તે સ્ત્રીને ખીર જમાડીએ, પુત્ર હુએ નાલ પાલદું ॥

અરીઠી બીજ ૨, નેત્ર પટલુ ૧, અવીંધ્યું મોતી ૧, સમ માત્ર મેલીએ, ચોખા ઘાયેણુ સાથિ ગોળી ૩ કીજે, તે ગોળી ત્રીજે માસે એક વર્ણુ ગાયના દૂધ સાથિ દિન ત્રણ એકકી દીજે ખારું, ખાડું, તળ્યું, વર્જવું. એક વાર યથેસ્ત જમાડી ઈ નાલ પાલદુ પુત્ર હુઈ, ન જીવતો હુએ તો જીવે.

૧૮૫ સ્ત્રી પ્રવાહની દવા

મહુડાં ઘીએ તળીએ, સાકર વાટી, તે બંને ભેગાં વાટીએ, ને ખવડાવીએ સ્ત્રી પ્રવાહ મટે.

૧૮૬ સ્ત્રીના ગુહ્ય ભાગની શુદ્ધિ (યોનિ શુદ્ધિ)

તુલસીનાં પાનાં, આવચીનાં પાનાં, શુદ્ધ કરેલો પારો ટાંક ૧, ને ખારેક ૧. એ બધાં ભેગાં વાટવાં, પછી તેની ગોળી બાંધી રવિવારને દિવસે યોનિમાં મૂકાવીએ તો યોનિ શુદ્ધ થાય.

હાલની બાષામાં લખી છે. આ જ પ્રમાણે કવિ નર્મદાચાર્ય કૃત કામસૂત્રના કાવ્યમાંથી કેટલીક ભૂતી ગુજરાતી બાષામાં લખાયેલી દવાઓ આ પુસ્તકમાં લીધી છે. આ કાવ્ય દોહરા ચોપાઈમાં છે, આજ સુધી હિન્દી બાષામાંથી દોહરા ચોપાઈ, ગુજરાતી બાષામાં લાવ્યાનું માન કવિ શામળભટ્ટને આપવામાં આવે છે, પણ આ કાવ્યની ભૂતી બાષા જોતાં કવિ શામળભટ્ટ કરતાં પણ ઘણા અગાઉના વખતમાં દોહરા, ચોપાઈ આપણી બાષામાં પ્રચલિત હતા, તેણું આ કાવ્ય ઉપરથી માલમ પડે છે. * દશ શેરનું માણીયું, સાધારણ રીતે ગણાય છે.

૧૮૭ સ્ત્રીના ગર્ભાધાન વિષેની કેટલોક

જાણવા લાયક હકીકત*

કવિ નર્મદાચાર્યે વાતસાયન સૂત્ર વગેરે ગ્રંથોના આધારે મદનમંજરી નામનું કાવ્ય રચ્યું છે, તેમાંથી થોડાક ભાગનો ઉતારો આ નીચે લખવામાં આવ્યો છે, આ કાવ્યની ભાષા જોતાં તે આશરે ચારસો વરસ ઉપર રચાયેલું હોય એમ જણાય છે. આ કાવ્યમાંથી ખીજી ધણીક દવાઓ ઉપયોગી જાણી આ પુસ્તકમાં લેવામાં આવી છે.

દોહરો

કોક કહે સુણ નરપતિ, કહું આઠમો પ્રકાર,
ઓષધ કામ શાસ્ત્રનાં, યોલીશ સુણો વિચાર;
ભરવસેન કહે ભલો, સાંભળ ચતુર પ્રધાન,
કામ કથાની મને ભલી, કહી સુંદર વાત નિધાન;

ચોપાઈ

રાગ કહે સુણ પ્રધાન, તું છે ભુદ્ધિતણો નિધાન,
એહ પિંડ કાચો જાણીએ, અનેક વ્યાધિ ઉત્પત્ય માનિએ.
ઉગે વ્યાધિ ઓષધ કીજીએ, કર્મ યોગ તિહાં† ગુણ લીજીએ,
વળી એક ગુણ પૂછું સોય, દેહતણો સંભવ કિમ‡ હોય.
વિસ્તાર કરી કહો આપને,§ પરાપકાર હોયે લોકને,
પ્રધાન કહે છે સુણો ભૂપાલ, ત્રિભુવન કીર્તિ કરું વિશાલ.
પ્રકટ કરી યોલીશું ભેદ, નિશ્ચે મને માનજે વેદ,
પુરુષ બિંદુ સ્ત્રી લોહી બીંદ, જે શુદ્ધ શોણીત નર્વિદ.
ગર્ભ સંભુત|| હોયે તત્કાળ, મૈથુન કરતાં રંગ રસાળ,
જિંમળી અરણી કાળમાંહી આગ, મંથન કરતાં પ્રકટે આગ.

* વિ. સ. ૧૯૫૬ માં થયેલા નર્મદાચાર્ય કૃત કોકશાસ્ત્ર કાવ્યના આઠમા પ્રકરણમાંથી આ હકીકત લીધી છે. † ત્યાં ‡ કેમ § પોતાના અર્થમાં આ શબ્દ વાપર્યો જણાય છે.
|| એકઠાં ¶ જેમ

તિમ* સ્ત્રીષુ પુરુષનો બિંદ, બહુ સંયોગે ગર્ભ સબંધ,
 પુરુષતણે બિંદ અધિકા હોય, સ્ત્રીને રક્તા થોડેરો હોય.
 મીથુન કરતાં પુરુષ પ્રસંગ, ઉપજે ગર્ભ પુરુષને લીંગ,
 સ્ત્રી રક્ત ને અધીકા હોય, થોડો બિંદ પુરુષનો નેય.
 કંન્યા જન્મ હોય તિણી† વાર, આપ આપને કર્માનુસાર,
 બીજ રક્ત ને સરખાં હોય, તદા નપુંષક ઉપજે સોય.
 ગર્ભ તણી ઉત્પત્તી કહી, બીજ રક્ત ને શુદ્ધ સહી,
 રોગ રહીત ઉપજે શરીર, સાંભળ રાજા યુક્તી ધીર.
 બિંદમાં હોયે વર્ણ ‡વિકાર, તો તે ગર્ભ ન ઉપજે સાર,
 સ્ત્રીને રક્ત તણે વિકાર, ને હોયે તો ગર્ભ ન સાર.
 તેહનાં લક્ષણ બોલીશ હવે, આચાર્ય શ્રી નર્મદ કહે,
 વાત પિત્ત ને ||શ્લેષ્મ વિકાર, તેહનો ઉપજે બિંદ ¶અસાર.
 વાયુ વિકારે ગર્ભ બાંધીએ, ફૂર§ સરખું પિત્ત બંણીયે,
 શ્લેષ્મ વિકારે ધરતો** પિણ, વાત પિત્તનો હોયે ક્ષીણ.
 વાત પિત્તનો ઉપજે બિંદ, ††વિક્ષણ હોયે તે નર્વિદ,
 પિત્ત શ્લેષ્મ વાતનો વિકાર, બળે ‡‡છાશીતણે વિસ્તાર.
 એહ રોગના બળે ભેદ, ગર્ભ ન ઉપજે ફેકટ ખેદ,
 બેઈ બિંદતણું પારખું, એષધ કીજે તે સારખું.
 જિમ હોયે બિંદ શુદ્ધ વાસ, ગર્ભ ઉપજે ભોગ વિલાસ,
 સ્ત્રીને રક્ત તણા વિકાર, ચાર ભેદ બોલીયું વિચાર.
 પહેલો લાખ રંગ સરીખ, બીજે શ્યામ વર્ણ દીસંત,
 ત્રીજે બંણે §§મામસીયો રંગ, ચોથો રંગ બળે પતંગ.
 શુદ્ધ વર્ણ બોલ્યા એ ચાર, સીંદૂર વર્ણ વાયુ |||વિકાર,
 પિત્ત વિકારે મજ્જા ¶¶રંગ, શ્લેષ્મ ઉપજે કુંકુમ લંગ.

*તેમ †લોહી. ‡તેણી §રંગનો વિકાર, રોગીષ્ટ. ||કફ. ¶ખોટો-નકારો §ભાત **પિંડ

††ફેકટ ‡‡છાશના રંગ જેવો. §§મીણ જેવો હશે? ||સ્ત્રીને સ્નાન થાય તે વખતન
 લોહીને રંગ સીંદૂર જેવો હોય તો તેને વાયુ વિકાર થયેલો બળેલો. ¶¶મજ્જાના રંગ જેવો
 હોય તો પિત્ત, અને કુંકુમ રંગ જેવો હોય તો કફ વિકાર સમજવો.

વાત પિત્તનું વર્ણુવું જેહ, એકા રંગ ન દીસે તેહ,
પિત્ત શ્લેષ્મ તણેા વિકાર, ધરે શીણ નૈ રક્ત વિકાર.
જેઈ વિકાર ઓપધ કીજીએ, જેમ ઉત્તમ ગર્ભ *સંપજીએ,
જેધએ રક્તતાણું પારખું, વસ્ત્ર લાગે ગુણ સારખું.
ઘૌત† વસ્ત્ર વિરાજે જેહ, તિણે રક્ત જાણી જે દેહ,
મધ પીપરી સાકર †દ્રાખ, નરને પિત્ત વિકારિ ચાખ.
આસંધી સેવાડો દૂધસું, વાયુ †વિકાર સમે તરતસું,
સાકર જીરુ ને ‥કાંકણી, માંહાં ‥વીરીહાલી મેહલો ધણી.
પ્રભાત કાળે ફાકી કરે, નરને પિત્ત સમે †એતરે,
ત્રિક્ષ્ણા ત્રિગુ સુકર મૂલ, સમ ભાગે કિજે સર્વમૂલ.
વાટી ચૂરણ દૂધસૂ વાવરો, શ્લેષ્મ** વિકાર હોય તે પરહરો,
મિશ્રી ઓપધ ને મિશ્રીત હરિ, નરનો વીર્ય અપૂરવ કરી.
ઘર્ષા†† સંક્ષેપે ઓલું સોય, આગળ વળી વિચારી જોય,
જીને વાયુ હરે તે કહું, સંક્ષેપ માત્ર જ હું લહું.
નાગપીપળી નિખલ પડવાસ, જેઠીમધુ આસંધી પ્રકાશ,
મધૂસું ભક્ષણ નારી કરે, વાયુ દોષ સધળો પરહરે.
જીને રક્તમાંહે હોય વિકાર, તે જાણે તત્ક્ષણ સુખસાર,
દ્રાખ મધુ ને ગડુ એલચી, માંહે લવિંગ રચીએ સચી.
ખીજેરા રસસું દીજીએ, પિત્ત ††વિકારે ભક્ષણ કીજીએ,
એ જો ઓપધ એકઠાં કરે, ††શ્લેષ્મ વિકાર તત્ક્ષણ હરે.

*મેળવીએ. †ધોતીયું. ‡પિત્ત વિકારમાં મધ, પીંપર, સાકર ચીનાઈ, અને દ્રાક્ષને સમ ભાગે લેઈને ખાવી. §વાયુ વિકારમાં આસંદને દૂધમાં રાંધીને ખાવો. ||માલ કાંકણીનાં ખીજ, ‥વળીઆણી †પુરુષને પિત્ત વિકાર થયો હોય તો, સાકર, જીરું, માલ કાંકણીનાં ખી, ને વળીઆણી સમ ભાગે લેઈ, ખાંડી કપડછાણ કરી સવારે ફાકી મારવાથી મટે.
**કફ વિકાર હોય તો-ત્રિક્ષ્ણા, ત્રિકટુ (સુંઠ, મરી ને પીંપર) ને સાકર, સમ ભાગે લેઈ ખાંડીને દૂધમાં નાખીને પીવાથી મટે. ††જીને વાયુ વિકાર થયો હોય તે નાગ પીંપર, નિખલ, પડવાસ, જેઠીમધુ ને આ આસંદ સમ ભાગે લેઈ ખાંડી કપડછાણ કરી મધમાં ચાટવું.
‡‡જીને પિત્ત વિકાર થયો હોય તો દ્રાક્ષ, મધ, ગળો, એલચી, ને લવિંગ સમ ભાગે લેઈ, ખાંડી કપડછાણ કરી, ખીજેરાના રસમાં આપવું. §§કફ વિકાર થયો હોય તો પિત્ત-પાપડો, ઉકાળી તેમાં મધ નાખીને પાવું.

પિત્ત પાપડા ઉકાળી કરી, દીજે સ્ત્રીને મધુસું ધરી,
 સર્વ રોગ હરે તત્કાળ, ગર્ભ ધરે નારી સુકુમાર.
 સુખે પ્રસુતા બાલક જણે, વીર્યવંત કવિ નર્મદ બણે,

૧૮૮ હરસની દવાઓ

દવા ૧ લી—રસવંતીને તાંબાના વાસણમાં ધસીને હરસ ઉપર ચોપડવી.

દવા ૨ જી—ખાવળ અને બેરડીનાં તાજાં મૂળિયાંને રાતે પાણીમાં

પલાળી રાખી, સવારમાં તે પાણી ગરમ કરી, તેની વતી હરસને ઘાવા.

હરસ દૂઝતા હોય ત્યારે કરવાની દવા

દવા ૩ જી—સુકા ધાણા એક તોલો લાવી કલેઢા કે, તવામાં રાતા થતાં

સૂધી સેકવા, પછી ઉતારી લેઈ ઝીણા ખાંડીને ત્હેની મલમલના સ્વચ્છ કપડામાં

પોટલી બાંધવી, પછી એક તોલો સાકર પાણીમાં નાખી, તે પાણીમાં વારં-

વાર તે પોટલીને બોળી કાઢવી, આ પ્રમાણે ધાણાનું તમામ સત્વ સાકરના

પાણીમાં આવી ગયા પછી તે પીવું. આ પ્રમાણે સાત દહાડા સૂધી કરવાથી

હરસ મટે છે.

હરસ સાથે પ્રમેહ પણ મટે છે, તેમ પેસાબ પણ છુટે છે

દવા ૪ થી—દાડમનાં કુમળાં પાનાં એક રૂપિયા બાર વાટીને તેનું

પાણી (રસ) નીચોવી લેવું ને પછી તેમાં એક રૂપિયા બાર સાકર નાખીને

પીવું. આથી હરસ, ને પ્રમેહ મટે છે, તેમ પેસાબ બંધ થઈ ગયો હોય, તે

તે પણ છુટે છે.

દવા ૫ મી—કેરાં (જેનું અથાણું થાય છે તે)ના મૂળિયાંની છાલ

રૂ. ૧ બાર, અને ઇન્દ્રજવ રૂ. ૧ બાર લેઈ ખૂબ ઝીણા વાટી કપડાણ

કરવું, ને પછી ત્હેની ગોળમાં સરખા વજનની સાત ગોળીઓ કરી, રોજ સૂતી

વખતે એકેક ગોળી ખાવી. પથ્થ-તેલ, મરચું, ખટાસ, ને ગોળ ખાવાં નહિ.

દવા ૬ ઠી—જૂનાં સોપારી વાટી, પાણીમાં થપોલી કરી, રાતે ગુદા

ઉપર મૂકી, લંગોટી વાળવી, આ પ્રમાણે રોજ રોજ દિન સાત સૂધી જુદી

જુદી થપોલીઓ મૂકવાથી મટે છે.

દવા ૭ મી—આમલસારો ગંધક પૈસા ૧ ભાર, અને ગુગલ માસા ત્રણુને બેગાં વાટીને, ગોળમાં સાત સરખી ગોળીઓ કરી રોજ રાતે એકેક ખાવી.

દવા ૮ મી—અજમો પૈસા ૧ ભાર, ન્હાની હડે પૈસા ૧ ભાર, મ્હોટી હડે પૈસા ૧ ભાર, વળીઆળી પૈસા ૧ ભાર, સોનામુખી પૈસા ૧ ભાર, હીંગ માસો ૧, આંબળાં બહેડાંનો ગર્ભ અને સપેત જીરું, તથા કાળુ કળીયા એ બધું પૈસા એકેક ભાર.

અજમો અને સોનામુખી સિવાય બાકીની રકમોને અર્ધકચરી સેકવી, પછી ત્રેનું ખાંડીને ચૂર્ણ કરવું, ને તેમાં સોનામુખી તથા અજમો, ખાંડી ચાળીને નાખવો, ને રોજ અર્ધાં અર્ધાં પૈસા ભાર, ચૂર્ણ સવારમાં ખાવું.

દવા ૯ મી—લીમડાની લીંબોળીનો ગર્ભ પૈસા ૧ ભાર, અને હળદર, સીંધવ અને હીંગ, એકેક પૈસા ભાર. એ ચારેને ખાંડી, પાણી સાથે ચણા પ્રમાણે ગોળીઓ વાળવી, ને રોજ એક ગોળી બહાર (દિશાએ) જતી વખતે ગુદામાં મૂકવી, દુઃખ ન ખમાય તો તેને પાણીમાં ધસીને ગુદાએ ચોપડવી.

દવા ૧૦ મી—આંબા ઉપરના વાંધા લાવી ત્રેને છાયામાં સુકવવા, પછી તેને છોલી નાખી, અંદરની સાટીઓ કાઢી નાખવી, ને છાલને ફરી છાયામાં સુકવી, ઝીણી ખાંડવી, ને રોજ અર્ધાં પૈસા ભાર ફાકી, વાસી પાણી સાથે, દિન સાત સૂધી મારવી.

દવા ૧૧ મી—મનસીલ, અને મોરથુથુ એકેક પૈસા ભાર લેઇ, તેની લીંબુના રસમાં ખળીને ચણીએ જોડી ગોળીઓ વાળવી, ને સુકાયા પછી ત્રેને લીંબુના રસમાં ધસીને ગુદાની અંદર આંગળીવતી ચોપડવી. આથી હરસ ખરી પડશે.

દવા ૧૨ મી—અરીઠાના ઠળીયાની મીંજ ટાંક ૫, ખુરાસાની વજ ટાંક ૫, અને મરી ટાંક ૫, એ ત્રણેને ઝીણાં ખાંડી, કપડછાણ કરી, વાસી પાણી સાથે ટાંક ૨ ભારની ફાકી મારવી. ખાતા સૂધી દાળ ભાત વિના ખીજું કાંઈ ખાવું નહિ.

દવા ૧૩ મી—અદામનો મગજ, પૈસા ૧૧૧ ભાર, લીંબોળીની અંદરની મીંજ પૈસા ૧૧૧ ભાર, ઇન્દ્રજવ પૈસા ૧૧૧ ભાર, અને સાકર પૈસા ૧૧૧ ભાર,

એ બધું એકદું કરી ઝીણું ખાંડવું, ને તેના ત્રણ સરખા ભાગ કરી, રોજ એકેક ભાગ, વાસી પાણી સાથે ખાવો.

હરસને ઘોવાનો ઉપાય

દવા ૧૪ મી—અહાર એટલે દિશાએ જતી વખતે હુકાના પાણીથી દિન ૨૧ એકવીશ સૂધી હરસને ઘોવા, તેથી તે મૂળમાંથી ખરી પડશે.

દવા ૧૫ મી—કણ્ઠીના ઝાડના મૂળને ગાયના મૂતરમાં ધસીને પાવું.

દવા ૧૬ મી—નારંગીનું મૂળીયું કૂટે ખાંધવાથી હરસ મટે છે.

હરસની સાથે અગ્નિચો પ્રમેહ પણ મટે

દવા ૧૭ મી—રસ કપુર તથા ખડી એ બેની તુવેરના દાણા જેવડી ગોળી કરીને ખવડાવવી, ને તેની ઉપર દહીં તથા આમલી ખાવા દેવી. કરી—મીઠું ખાવા દેવું નહિ. (આ દવામાં રસ કપુરનું વજન આખું નથી તેથી ખાવી હોય તો વૈદની સલાહ લેખને ખાવી) એમને એમ પૂછ્યા વિના ખાવાથી પરિણામ નઠારું આવશે. ખાવી જ નહિ.

હરસ અતિશય દુખતા હોય

દવા ૧૮ મી—ગાંજે રૂ. ૪ ભાર, કોપરું સુકું રૂ. ૪ ભાર, ઘોડાના ખર રૂ. ૪ ભાર, અને લવિંગ રૂ. ૪ ભાર એ બધાંને ઝીણું ખાંડીને ખળ કરવો, પછી હેને ખોરડીના અંગારાપર નાખીને ઘૂણી લેવી. તેમ દિન સાત કે ચૌદ સૂધી તેમાંથી રોજ રૂ. ૦૧ ભારની ફાકી મરાવવી.

દવા ૧૯ મી—ગાયના ઘીને પચીશ વાર ઘોવું, ને પછી તેમાં થોડુંક મોરચુથુ ને થોડીક પુલાવેલી ફટકડી નાખી ઘુંટવું, ને પછી હરસપર, દિશાએ જતી વખતે ચોપડવું.

દવા ૨૦ મી—કાળાનું ડીંચું પાણીમાં ધસીને હરસપર ચોપડવું.

હરસમાં લોહી પડતું હોય

દવા ૨૧ મી—ગુગલ રૂ. ૫ ભાર, મ્હોટી હરોદ્દન રૂ. ૩ ભાર, ને રાઈ શેર ૦૧૧. ઘાળી, પ્રથમ સારો ચળકતો ગુગલ લાવવો, ને તેને ખાંડી, કપડછાણ કરી તેમાં પાણી રેડવું, ને તેમાં હરોદ્દન તથા રાઈ ખાંડીને મેળવવી, ને વટાણા જેવડી ગોળીઓ વાળવી, જ્યારે હરસનું જોર વધે ત્યારે આશરે

રૂ. ૦૧ ભારની ગોળીઓ રોજ સવારમાં ગરમ પાણી સાથે ગળવી. (વયના પ્રમાણમાં વધતી ઓછી દવા આપવી.)

હરસ, સુકા હોય તેમ દુઝતા હોય તે

દવા ૨૨ મી—કાળાં મરી રૂ. ૧૫ ભાર, સુવા શેર ૧ એક, તથા મધ શેર ૧, મરી તથા સુવાને બારીક ખાંડી, તેમાં મધ મેળવીને આટણુ કરવું, ને રોજ સવાર સાંજ રૂપિયા રૂપિયા ભાર આટવું.

તે વખતે હરસ ઉપર ચોપડવાનો મલમ કરવાની રીત.

માયાનો ભૂકા રૂ. ૦૧૧ ભાર, મીણુ રૂ. ૧ ભાર, અને તેલ રૂ. ૧ ભાર, એ ત્રણે વસ્તુઓને ગરમ કરી મલમ જેવું બનાવવું, ને પછી લોટે જતી વેળાએ હરસ ઉપર ચોપડવું.

દવા ૨૩ મી—ગળીને પાણીમાં વાટીને હરસ ઉપર ચોપડવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

દવા ૨૪ મી—આવળીયાના ઝાડની પાલી (ઝીણાં, કુંળાં, પાંદડાં) લાવીને સુકવવી, ને તેના વજન બરોબર, ઉંદરની લીંડીઓ લાવીને ભેગી ખાંડીને ભૂકા કરવો, ને તે જિકાને દેવતામાં નાખી તેનો ધુમાડો હરસવાળા માણસના હરસને આપવો. પોતીયું ઉંચું કરીને ધુમાડો આવે તેવી રીતે દેવતાવાળાં વાસણુ ઉપર કાણું પાડેલું કુંડું મૂકીને તે ઉપર બેસવું, અથવા કાણું પાડેલા સ્ટુલ ઉપર બેસી ધૂણી લેવી. આ પ્રમાણે દિવસમાં બે ત્રણ વાર કરવાથી દરેક જાતના હરસ મટી જશે.

દવા ૨૫ મી—રવિવારે ગળજીલીના છોડનું મૂળીયું લાવી, તેને ખાંડી, ભૂકા કરી તેની ધૂણી દેવી.

૧૮૯ હાડગવરની દવા. શ્વાસ તથા ખાંસી પણ મટે છે

મરી, કાકડાશીંગ, મ્હોટી હડે, હીમગ્ર હડે, ભારંગ, લવિંગ, ફટકડી, સિંધવ, ચિત્રા, ને સુંઠ. એ બધું સરખે ભાગે લેધને ચૂર્ણ કરવું, ને રોજ સવાર સાંજ, મ્હોટા બોર જેટલું લેધને ફાકવું.

૧૯૦ હીન્દીરીયાની દવા

કેસર, જયફળ, તજ, ચીનકબાવા, અરીણુ, જાવંત્રી, વાંસકપૂર, ઉંટગણુ, સાકર, લવિંગ, મસ્તકી, સુંઠ, કાંસકીનાં બીજ, પંખળી સાલમ, મરચક, કોલ,

કૌચાનાં ખીજ, કાળી મુશળી, એલચી, માળતીગોખરુ, ઘાળી મુશળી, નાગકેસર, સમુદ્ર શેાસ, ખુરાસાની અજમો.

ઉપરની તમામ વસ્તુઓને એકક તોલો લેવી, ને ખાંડીને કપડછાણ કરવું, પછી મધ તોલા ૨૪ માં સાકર શેર એક તથા ઉપરનો મસાલો નાખીને ત્હેની ચણીએર જેવડી ગોળીઓ વાળી, રોજ એકક ગોળી સવાર સાંજ ખાવી.

૧૮૧ પાસામાં અથવા છાતીમાં હીક-ભીતરી-થઈ હોય

તેના ઉપાય

ઉપાય ૧ લો—રોગીથી સહન થાય તેવું હોય તો, ભીતરી ઉપર ડામ દેવડાવવો. અથવા લસણ વાટીને ચોપડવું,

રૂ. ૦૧ ભાર ગુગલ, રૂ. ૧ ભાર મીઠળ, ને રૂ. ૦૧ ભાર ન્હાની હડે, એ ત્રણેને ખૂબ ઘસીને ચોપડવું, ને ઉપર પટી મારી સેક કરવો.

ઉપાય ૨ જો—કુંવારના લાખરાના કડકા કરી તેનું ઘીનો વગાર મૂકીને શાક કરવું, ને બાજરીના રોટલા સાથે ખાવું.

પથ્થ-ખટાસ મરચું ખાવાં નહિ. શાકમાં ગરમ મસાલો તથા હળદર, મીઠું નાખવા હરકત નથી.

૧૮૨ હીંગળોકને ઘોળો કરવાની રીત

માટીના પાત્રમાં એટલે કુલડીમાં અદુમ્બરના ઝાડનું દૂધ રેડી તેમાં થોડુંક ઘી મેળવવું, ને પછી તેમાં હીંગળોના કડકા મૂકી કપડમીટ કરી તે પાત્ર અડાયાં છાણાની વચ્ચે મૂકી ભટ્ટી સળગાવવી, ને હોલાઈ જઈ ઠંડી પડ્યા પછી તે પાત્રમાંથી હીંગળો કાઢવો, એટલે તે ઘોળો થશે.

૧૮૩ હીંગળો મારવાની રીત અને ત્હેનો ઉપયોગ

રીત ૧ લી—એક તોલા હીંગળોના કડકાને લેઈ કુંવારના લાખરાનાં રસમાં દિન ત્રણ સૂધી ખળ કરવો, ને પછી આકડાના દૂધ સાથે દિન ત્રણ સૂધી ખળ કરવો, પછી એક મ્હોટા અડાયા છાણાને ઠારી તેમાં બધું મૂકી તેની ઉપર ખીજું અડાયું છાણું મૂકી, તે બંનેને લગાડી દેવાં, એટલે છાણામાંનો હીંગળો મરીને ત્હેની ભસ્મ થશે.

ઉપયોગ—નાગરવેલના પાનમાં એક ચોખાપુર હીંગળોની ભસ્મ ખાધાથી મદાઈ વધે છે.

હોંગળોની ભસ્મની નાગરવેલના પાનના રસમાં મરીના દાણા જેવડી ગોળીઓ વાળી, એક ગોળી મોંમાં રાખવાથી, રતિકીડામાં ધાતુ સ્તંભન થાય છે, ધૂટતી નથી. ગોળી, મોંમાંથી કાઢી લે, ત્યારે જ ધૂટ થાય છે.

૧૯૪ હરતાલ મારવાની રીત અને તેનો ઉપયોગ

રીત ૧ લી—હરતાલ તોલા ૫ લેઈ ત્હેની પાંચ સરખા વજનની ટીકડીઓ કરવી, પછી પીપળાના છાંડાની રાખ લેઈ, તેનાં પાંચ કુલડાં બનાવવાં, ને તે દરેકમાં એક ટીકડી મૂકી ઉપર નીચે પીપળાના છાંડાની રાખ ભરવી, ને પછી માટીની હાંદ્વીમાં પીપળાની રાખ મૂકી ત્હેની ઉપર પાંચે કુલડાં ગોઠવવાં ને તેની ઉપર પીપળાના છાંડાની રાખ શેર ૫ ને લેઈને દાખવી, ને પછી ગજપુટ ખાડામાં અડાયાં છાણાં ભરી તેની વચ્ચે હાંદ્વી મૂકી, બાર પહોર સૂંધી દેવતાની આંચ આપવી, એટલે હરતાલની ભસ્મ થશે. પણ તે કાઢ અનુભવી વૈદને બતાવ્યા વિના ખાવી નહિ.

ઉપયોગ—સાકર સાથે એક ચોખાપુર ભસ્મ ખવરાવીએ તો રક્તપિત્તનો રોગ મટે છે. દિન ૨૧ લગી ખવડાવવાની જરૂર છે. પથ્થ—ગાયનું દૂધ શેર એક, ને મીઠા વગરનો ભાત, દિન ૨૮ સૂંધી ખાવો. તે વિના ખીજું કાંઈ પણ ખાવું નહિ. કરી પળાય તો જ આ ભસ્મનો ઉપયોગ કરવો.

રીત ૨ જી—કારી હાંદ્વીમાં આમલીના છાંડાની રાખ મૂકી વચમાં ત્રણ પૈસા ભાર હરતાલના કડકા મૂકી, ઉપર આમલીની રાખ શેર ત્રણ સૂંધી દાખવી, પછી તે હાંદ્વીને ચુલા ઉપર મૂકી ચાર ઘડી સૂંધી રહેવા દેવી, તે વખતે હરતાલના કડકા ઉપરથી રાખ ઉડી જાય તો ખીજી તેવી રાખ દાખતા જવું, પછી હાંદ્વી ઉતારી લેઈ, ટાઢી પજા પછી હરતાલના કડકા કાઢી લેઈ ખળ કરવો.

રીત ૩ જી—હરતાલ પૈસા ૧ ભાર, તથા કળી ચૂનો એ બેને ખળ કરવો, ને તેમાં કુંવારના લાખરાનો રસ રેડી લુગદી કરવી, પછી માટીનું કાડીયામાં લુગદી મૂકી, તેની ઉપર ખીજું માટીનું કાડીયું મૂકી સંપુટ કરવું, ને ઉપર કપડું વીંટી તેની ઉપર માટી-ગોરમટી-મીની કરીને ચોપડવી, ને

પછી અડાયાં છાણાની ભટ્ટી ભરી તેની અંદર મૂકી દેવું, ને પછી ભટ્ટી ટાઢી પજ્યા પછી કાઢી લેવું, એટલે ભરમ થશે.

રીત ૪ થી—ઉમેડાના ઝાડનું લીલું લાકડું એક હાથ લાવી તેમાં અર્ધા હાથ સૂધી ઉભો સાર પાડવો, ને તેમાં હરતાલ રૂ. બે ભાર ભરવી, ને તે પછી તે જ લાકડાના વેરથી તે ભાગ બધો પૂરી દેવો, પછી તેની બીજી બાજુએ-બીજે છેડે-છાલીને અણી ઠાઢવી, ને ગજપૂટ ખાડો દેઈ, તેના મધ્ય ભાગમાં આ લાકડાને ઉભું ધાલવું, ધાલતા પહેલાં તેના ઉપરના છેડાને કપર-મીંટ કરવું, પછી તેની આસપાસ અડાયા છાણાં ગોઠવીને દેવતા કરવો, ને એની મેળે ટાટું પજ્યા પછી તે લાકડાને કાઢી તેમાંથી ભરમ લેવી.

આ જ પ્રમાણે કરવાથી હડતાલ સિવાય પારો, જસત અને સોમલની ભરમ પણ થાય છે.

૧૮૫ હાડચૂર એટલે હાડકું ભાંગ્યાપરનો ઇલાજ

૧ ભાંગેલું હાડકું એક બીજા કડકા સાથે ગોઠવી, તેની ઉપર રાતી માટીનો લેપ કરી પાટો બાંધવો.

૨ મજા, મહુડાની છાલ અને આમલીનાં પાન, અને ભેગાં ખાંડી, ગરમ કરી, તેના ભાંગેલા હાડકાપર લેપ કરવો, ને તેની ઉપર સો વાર ઘાથેલું ઘી, ચોખ્ખાના લોટમાં મેળવી, ઉપર ચોપડવું.

૩ આવળની છાલ ૧ ભાગ, ત્રિકુળા ૩ ત્રણ ભાગ, અને ગુગલ ૭ સાત ભાગ એકઠાં કરી, તેની ગોળીઓ કરવી, ને રોજ સવાર-સાંજ એકેક ખાવી.

૧૮૬ ક્ષય રોગ ઉપર કરવાની દવાઓ

દવા ૧ લી—રોગની શરૂઆતમાં એટલે રોગ શરૂ થાય તે વખતે, કેટલાક દહાડા સૂધી ગધેડીનું દૂધ પીએ તો મટે.

દવા ૨ જી—શરૂઆતમાં મારેલા સોનાની ભરમ ખાય તો આરામ થાય.

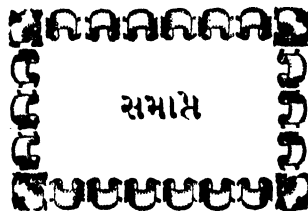
દવા ૩ જી—પીપળાના લાકડાની રાખોડીને ચાળી તેની જૂના ગોળમાં સોપારી જેવડી ગોળીઓ વાળીને રોજ સવારમાં એકેક ખાવી.

દવા ૪ થી—ઝીઝોટાના ફળની મીંજ, પીપળાના છોડાંની રાખ, અને ખાંડ, એ ત્રણે વાનાં વાસી પાણી સાથે સવારમાં રૂ. ૦ા, ૦ા ભાર ફાકવાં. આમલી, ને ખાટું ખારું ખાવું નહિ.

૧૮૭ ક્ષય અથવા મ્હોટી ઉધરસપર દવા

દવા ૫ મી—આકડાનાં પાકાં-પીળાં-પાન નંગ. ૭૫, દેશી ખરસાણીની પાકી ડીરીઆ સો, ભોંય ભોટંગડીનાં મૂળીયા શેર ૦૧, હીંગોરાનાં મૂળ શેર ૦૧, જવાસાનાં મૂળ શેર ૦૧ અને બંદુકડીનાં મૂળીયાં શેર ૦૧

ઉપર લખેલી રકમોને લીંપેલી, ને સ્વચ્છ ભોંય ઉપર બાળીને ત્હેની રાખ કરવી, પછી એક મ્હોટા તપેલામાં એક બેટું પાણી રેડી તેમાં પેલી રાખોડીને ખૂબ રગદોળવી, ને પછી તે-રાખવાળું પાણી, બીજા તપેલામાં, લુગડાથી ગાળી લેવું, ને કુચા હોય તે કાઢી નાખવા, પછી આ ગાળેલા પાણીને બે દિવસ સૂધી ઠરવા દેવું, ને ત્રીજે દિવસે ઉપરનું નીતર્યું પાણી, એક લોઢાના પેણામાં નીતારી લેવું, ને તપેલાને તળીયે રહેલો કચરો કાઢી નાખવો, પછી પેલા પેણાને ચુલા ઉપર મૂકી દેવતા કરવો, એટલે પાણી બળી જઈ, ત્હેની અંદર ઘાળો-ખાર જેવું બાઝી રહેશે, તેને આસ્તેથી કાઢી લેઈ એક કાચની શીશીમાં ભરી મૂકવું, ને રોજ વાલ વાલપુર નાગરવેલના પાન સાથે, સવારમાં ખાવો. તેથી ક્ષય રોગ મટશે. આ દવા ખાતાં સૂધી થી, જરા વધારે ખાવું, પથ્થમાં-ખાટું, મરચાં, ને તેલ વગેરે ખાવું નહિ.

ઔષધિ કાશ

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી ભાગ	કયા ઉપચારોમાં કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત.
આંબાં	અમૃતફલ	આંબળે, અવળી, અવળી અલે	આંબરાં, અંબુલા	રસાયન, વાતહર, કફધ. ફળ	પ્રમેહ, રક્તપિત્ત, ત્રિદોષ	સાકરનો ભાગ વિશેષ છે. હિન્દુસ્તાનમાં થાય છે.
આદું	આર્દ્રક	અલે	અદ્રક	પાચન, કફધ, ઉષ્ણ, ગ્રાહી.	વાયુ, શ્વાસ, શૂળ	બિંબેરોલ નામે તત્વ નીકળે છે. હિન્દુસ્તાનમાં થાય છે.
અબ્જો	ઉમ્રગંધા	અબ્જાં, ઝોંવા	અબ્જે	પાચન, દીપન, કફધ, પિત્તકર, વાતહર, કૃમિધ. ફળ	શૂળ, ગોટા, બરોળ	તેલ નીકળે છે. ફૂલ થાય છે. મારવાડ ને માળવામાં થાય છે.
અબ્જોદ અજમોદા		બડી અબ્જોદ	બોરી અબ્જોદ	દીપન, કફધ, ઉષ્ણ	ઉલટી, શૂળ, વાયુ	એપીન અને એપિયલ નામે તત્વો નીકળે છે.
પુરાસાની અબ્જો	અજગંધા	પુરસાણી ઝોંવા	પુરસાણી જવાન	પાચન, રોચક, સ્તંભક, માદક. બીજ	પાચન, રોચક, સ્તંભક, માદક.	ઇરાનથી આવે છે. હાથો-સાથે માઇન નીકળે છે.
અસા-ળીયો	આશાલિકે	અસા-લિયા, અહળીવ	હુર્ફ હલીમ	વાતહર, કફધ, શોધક. ગુંદર	અતિસાર	ઇરાનથી આવે છે.

ગુજરાતી નામ.	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણુ ને ઉપયોગી ભાગ	કયા ઉપચારોમાં કામ આવે છે	વિશેષ હુકીકત
આંખા-હળદર	આમ્રગંધા	આંખિહળદ		શીતલ, પિત્તહર, ખરજ મૂળ	મલબ્યારમાં થાય છે.	
અતિવિષ-ની કળી	અતિવિષા	અતિવિષ અતિસ		ઉબ્બુ, પાચન, અતિસાર, ઉધ-મારવાડમાં થાય છે. અતી-દીપન, કફઘ્ન. મૂળ રસ, વિષ, જ્વર સાધન નામે તત્વ નીકળે છે		
અરીણુ	અહિર્ફેન	અપો અપુ	અફિયુન, અફિમ	શોષક, સ્તંભક, કફઘ્ન, વાયુકર, પિત્તકર. રસ	માળવામાં થાય છે. મોર્ફી-ઇન તથા નાકોટાઇન થાય છે.	
સિંધાલુણુ સિંધવ	સિંધવ	સેંધલૂણુ	સેંધવનોન	દીપન, પાચન, વડુવાનદાચૂર્ણ, શીતલ, ત્રિદોષ-હર. લવણુ	સિંધમાં થાય છે.	
અગર	અગરુ	અગર, અગરુ	અગર	પિત્તહર, વાતહર આગરધુમાઘ તૈલ	સિયામ અને સિંગાપુરથી આવે છે.	
મ્હોટી	ચંદ્રબાલા	વેલદોડે, એલાયચી	ઇલાયચી	દીપન, કફઘ્ન, વિષ, મૂત્રરોગ, પિત્તહર, ફળ છાતીનાં દરદો	સિંગાપુર તરફથી આવે છે.	
એલચી	ઉપકુંચિકા	લધુવેલા	ઇલાયચી	વાતહર, કફઘ્ન. ફળ મૂત્રકૂચ્છ	”	
એલચી	અમ્નિમંથ	અરણિ, નરવેલ	અર્ણી, અગેહા	ઉબ્બુ, દીપન, કફ-પાંડુ, સોઝા	કાબુને ધસવાથી અગ્નિ ઉ-ત્પન્ન થાય છે.	
અરણી	અમ્નિમંથ	તેડું, ટેટવી અર્લ	દીપન, શીતલ, દશમૂળ આહી, કફઘ્ન,	દીપન, શીતલ, દશમૂળ આહી, કફઘ્ન,	ગુજરાતમાં બધે થાય છે.	
અરડૂસો	બરહ					

રાતો એરડો	સ્કૌરંડ	વાતહર, પિત્ત- હર. ફળ રેયક	વાયુનાં દદો, તેલ નીકળે છે. ગુબરાત માથાનાં દદો, ને ખાનદેશમાં થાય છે. ઉધરસ, શ્વાસ, અદ, ન્વર, વળુ અદ, ન્વર, વળુ
ધોળો આકડો રાતો આકડો	અલર્ક અર્કપર્ણ	સ્વેતરૂપ આક, મદાર સારક, વાતહર, ઝેર, વળુ, ગાંઠ, અધે થાય છે. મૂળ, પત્ર, પુષ્પ અર્શ, અતિસાર સારક, વાતહર, ઝેર, વળુ, ગાંઠ, મૂળ, પત્ર, પુષ્પ અતિસાર, અર્શ	” ”
અરડુસી ધોળી	અટલુષક	કફ, વાયુકર, કફ ઉપર મુખ્ય શીતલ, ન્વરક, છે.	”
અંકોલ	અંકોટ	પત્ર, મૂળ, પુષ્પ ઉષ્ણ, રેયક, ફ-શૂળ, વાયુ, વિષ, કાંકણ તેમજ સર્વત્ર થાય મિધ, મૂળ, છા- રતવા છે. ઉલટી કરાવવાનો ગુણ લ, પત્ર વધારે છે.	અહુ પૌષ્ટિક છે.
આસોંદ	અશ્વગંધા	રસાયન, વાજકર, અશ્વગંધા તેલ, વૃષ્ય, વાતહર, અશ્વગંધાદિ ધૂત. કફહર, મૂળ	
અધેડો	અઘઃશલ્ય	કફ, દીપન, પા- છાતી રોગ, અ- આમાં પોટાશનો ભાગ છે. ચન, પત્ર પાત્રગોવલેહ સર્વત્ર થાય છે.	
રાતો અધેડો	અવશિર	વાતહર, કફ, છાતીના રોગ આમાં પોટાશનો ભાગ છે. પાચન, દીપક સર્વત્ર થાય છે.	

ગુણરાત્રી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણુ ને ઉપયોગી કયા ઉપચારોમાં લાગ	વિશેષ હકીકત
એખરો	શુભાલિકાતાલીમ-	તાલમખારા	શીતલ, વૃક્ષ,	પથરી, સોઝા હાડને મજબુત કરે છે.	
અધેડી	કાકજંઘા	ખાના કાંગાચે મસી	પિત્તકર, બીજ કફ, પિત્તહર,	વાતરોગો જ્વર, વિષ અપ્રસિદ્ધ જાણાય છે.	
અગથિયો	અગતિ	અગસ્ત્યા ઝાડ	શીતલ, પત્ર		
આસુંદરો	ઇંદ્રુ	આપટો	શીતલ, મૂળ, કફ, પુષ્પ	શીતલ વાયુકર, અગસ્તિ સ્વરસ. ફૂલનું શાક સારું થાય છે.	
અરીહા	અરિષ્ટક	રીહા	પત્ર ગર્ભપાતક, ફળ	ક્ષય, વિષ, રક્ત-મૂત્ર રોગપર સરસ છે, સાચુની પેઠે ન્હાવામાં વપ- રાય છે. અર્ધ થાય છે.	
આંબો	આમ્રતક	આંબાડા	વાતહર, કફકર ફળ	પ્રસિદ્ધ છે.	
આમલી	અમ્લિકા	ચિય	વાતહર, પિત્તહર		
અબરખ	અમ્ર	અબ્રક	કફ, ફળ દવામાં ઉત્તમ છે કાચો ખાવાથી ઇંદ્રનું વજ્ર છે અગ્નિમાં કાચો ખાવાથી ભગંદર થાય છે, સર્પની પેઠે પુકાટા કાઢ નીકળે છે. સોનું બને છે.		
આકડાનું દૂધ	અર્કશીર		ઉપવિષ		
અરીણુ	અદિફેન		ઉપવિષ		

આડદ	માથ	ઉડિદ	ઉડદ	વાતહર, મૂત્રલ માપ તૈલ માદાદિદાળ ને પાપડ થાય છે. ધાવણુવર્ધક, કવાથ
અલસી	અતસી	અલસી, જવસ	અલસી, તીસી.	પિત્તહર, કફકર ઉબ્બુ, વીર્યહર અતસી લેપ ગરમ છે પોલ્ટીસ થાય છે. વાતહર, કફક્ર પિત્તહર
અજમાનાં	યવાની			દીપન, વાતહર ભળ્યાં ભળ્યાં થાય છે.
પત્ર	શાક			પુષ્પ જવર, આફરો
અગથિયા-	અગસ્તિ			કફક્ર, ઉબ્બુ
નાં ફૂલ	પુષ્પ			સ્તંભક, રક્ત-જવર, અર્ચ. ર- શોધક, દીપન, તવા, કોદ
અળવીની	રાજકસેર			પાયક, બીજ
ગાંઠ	મુસ્તાકૃતિ			ભેદક, ઉબ્બુ, કમળો, ખરલ, મધે થાય છે
ઈંદ્રજવ	દ્વયવં	કુડા, ઈંદ્ર-કૌરયા ભેત		કફક્ર, મૂળ, ફળ શ્વાસ (દમ)
ઈંદ્રવારણું	ઈંદ્રવાહની	ઈંદ્રફળ, ઈંદ્રાયન		”
ધોળું ઈંદ્ર	મહાફલા	કોડળ લાલ ઈંદ્રાયન		”
વારણું				”
ઈંગિરીયું	અંગારજ્વલ	હિંગણુએટ હિંગોટ		ઉબ્બુ, કૃમિક્ર કોદ, વણુ, શૂળ, હિન્દુસ્તાન, ઇજીપ્ત વગેરે. માં થાય છે.
ઉટગણુ	ક્વકુટ	ઉટિગન ઉટંજન		શીતલ, ગ્રાહી, જવર, શ્વાસ, દીપન, વૃષ્ય પ્રમેહ બીજ

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણુ ને ઉપયોગી કયા ભાગ	વિશેષ હકીકત.
ઉંબરો	ઉંબર	ઉંબર	ગુલેર	શીતલ, કફળ, પિત્તહર	મોડું ઝાડ થાય છે
ઉંદરકર્ણી	આલુકર્ણ વર્ણિકા	ઉંદરકાની મુસાકની, વાકની	ચુ-શીતલ, કફળ, કૃમિધ પત્રરસ	મૂત્રરોગ	ઉંદરના ઝેર ઉપર ચોપડાય છે. વેલા થાય છે.
કાળીબરી	અરણ્યજીર	કડુ બરે કાલેબરે	કૃમિધ, ફૂલ	જ્વર, સુદર્શન	હિન્દુસ્તાનના પશ્ચિમ કિ- નારે થાય છે.
કઠ, ઉપ- લેટ	ઉત્પલ	કુલ, કુલ ફૂલ	ઉષ્ણ, રક્તશોધક	ચૂર્ણ,	ચીનથી આવે છે.
કડોંબ	કુંચિકા	કલોંબ	સદર બીજ	કાઠ, કુલાદિ ચૂર્ણ	આમાંથી મેલાથિન નીકળે છે, તે કલકત્તા, બસરા, ને કાલુલથી આવે છે.
બૃં		બરે	રેલા	”	મદ્રાસમાં થાય છે.
કપીલા	કાંપિલ	કપીલા, કમાલ કમીલા, કપીતા	રેચક, ઉષ્ણ, કફળ, પિત્તહર, શોધક, કૃમિધ, મૂળ	ગોટા, પ્રમેહ, વિષ, પથરી	વાયવ્ય પ્રાંતો, કોંકણ ને મદ્રાસમાં થાય છે.
કકુ	કટુકા	કાળી કુ-કુદ્દી ટકી	શીતળ, દીપત, જ્વર, કફળ, શોધક, કૃમિધ, પિત્તહર, ભેદક. મૂળ	શ્વાસ, કુમાયુનમાં થાય છે.	
કરીયાતુ	કટુત્તિક	કિરાષ્ટ, ચિરયાતા ચિરાયત	સારક, શીતલ, કફળ, રક્તશો- ધક, છોડ	જ્વર, દાહ, ઉધ- રસ, સોઝો કૃમિ	ઓદેલિક એસીડ તથા ચિ- રેટીન નીકળે છે. નેપાળ- માં થાય છે.

કાકડા શીંગી	કર્કટશૃંગી કાંકડ શિંગી	કાનાસિંગી	ઉષ્ણ, કદ્દમ, જવર, ઉધરસ, ટેનીનનો ભાગ વધારે છે. ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાં થાય છે.
કાયફળ (બંગલી બાયફળ)	કદ્દમ કાયફળ	કાષફળ	વાતહર, કદ્દમ જવર, શ્વાસ, પ્રમેહ, અર્થ ઉત્તર હિંદમાં થાય છે.
કસુંબો	કસુંબા, કડેયા	કસુંબાહ	વાયુકર, રક્તપિ-મૂત્રકૃમ્હ તહર, કદ્દમ અધે થાય છે.
કુંવાડિયો	જાગજ	તરવટા, ટાંકલા, ટાકળા	પિત્તહર, વાતહર, દરાજ (દાદર) તેલ નીકળે છે. બીયાંને ઘીમાં સેકી કોરીની પેઠે પીવાય છે.
કપૂર	કપૂર	કાપૂર	શીતલ, વૃષ્ય, રસ વિષ, પિત્ત, દુર્ગ-ઝાડનો રસ, ચીન, જપાન ધી, કપૂરાદિથુડી વગેરેમાં થાય છે.
કસ્તૂરી	કસ્તૂરી	કસ્તૂરી	વૃષ્ય, કદ્દમ, વાત-મુગનાબ્યાદાવ-એક જાતના મુગની નાભિ-નો મલ, ટીબેટમાં થાય છે. આફ્રિકામાં થાય છે. તેમાં પાણી નાખવાથી ઘોળો રસ થાય છે.
કીદર, શેપ ગુંદર.	કુંદુરુ કસસ	કુયાન ઇસસ	હર મલ લેહ
નાગ કેશર	કેશર	નાગ ચંપક નાગ કેશર	પાયન. પુષ્પકળી જવર, વમન, હેડ-કી, ઝેર, કોહ, રતવા માથા રોગો, વલ્લુ ત્રિદોષ
કેશર	કાદમીર	કેશર	કૃમિધ, પુષ્પ-કેશરા
કચૂરો	કર્ચૂર	કચૂરા	દીપન. મૂળ અર્થ, વલ્લુ, શ્વાસ, સીદાનથી આવે છે. કૃમિ

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી કથા ઉપચારોમાં ભાગ	વિશેષ હકીકત
કપૂર કા-ગંધમૂલિકા કપૂર ચલી	ક-ગંધ પલાશી, સોઝા, કાસ, વણ, શ્વાસ, શૂળ, મૂળની છાલ	ક-ગંધ પલાશી, સોઝા, કાસ, વણ, શ્વાસ, શૂળ, મૂળની છાલ	ક-ગંધ પલાશી, સોઝા, કાસ, વણ, શ્વાસ, શૂળ, મૂળની છાલ	કામ આવે છે	કુમાયુનમાં થાય છે.
મરિચકુંડા-કંકોલ લ, સીત- લચીની	કાફર કચરી	કાફર કચરી	કાફર કચરી	કામ આવે છે	ચીનીક બાળનું ફલ જાણાય છે. જાવામાં થાય છે.
કાંકચ	કાલ્પાલી પાદ્રી, પર-પાડ, પારલ	કાલ્પાલી પાદ્રી, પર-પાડ, પારલ	કાલ્પાલી પાદ્રી, પર-પાડ, પારલ	કામ આવે છે	ફલ બહુ સારાં થાય છે.
ઘોલી કાં-કાષ્ટપાટલા કચ, કા- કચિયા	કાષ્ટ, કા-કાષ્ટ	કાષ્ટ, કા-કાષ્ટ	કાષ્ટ, કા-કાષ્ટ	કામ આવે છે	ફલ બહુ સારાં થાય છે.
કણેર ઘોળી	કણેર, ક-કનીર	કણેર, ક-કનીર	કણેર, ક-કનીર	કામ આવે છે	ફલ બહુ સારાં થાય છે.
કણેર રાતી ચંઢાત કઉચાં	કણેર, ક-કનીર	કણેર, ક-કનીર	કણેર, ક-કનીર	કામ આવે છે	ફલ બહુ સારાં થાય છે.

કાકડફળ	કાકમારી	વાટોલી,	કાકમારી	માથાનાં દરદ,	ધાવણુ વધારે છે,	મલબાર કિનારાપર થાય છે, પિક્કટોકસિન નીકળે છે. વિદારી કંદની જાત છે.
લોય ટા-લીચુક્કા	કાકમારી	લુંઈ ડો-બિસ્વાઈ કંદ	હોળી	ત્રિદોષ, ફળ		
હોળું	કાકમારી	પહાડ મૂળદખનિર્મિશા	પેણીવેલ આકનાદી	ઉબ્ણુ, વાતહર, શૂળ, જન્વર, અ-પંજળ અને સિંધમાં થાય છે.		
કાળીપાડ,	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	કદમ્બ મૂળ	તિ સાર	
કરેદિયું	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	કદમ્બ મૂળ	ત્રણ, રતવા, સર્પ-ફળ કાળાં થાય છે, બંધે થાય છે.	
વાંઝ કં-	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	વામક, કદમ્બ	અર્શ, સોઝા, પાંડુ ગુજરાતમાં થાય છે.	
ટોલી	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	શીતલ, સારક,	મોડું ઝાડ થાય છે.	
કુકડવેલ	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	કદમ્બ, વાયુકર,		
કદમ્બ	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	ધાવણુ વધક		
	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	સારક, વૃષ્ય,	ત્રિદોષ	
	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	ઉબ્ણુ, કદમ્બ, પત્ર	સર્પને પ્રિય છે.	
કુંબડો	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	સોઝો, ત્રણ, કોઢ,	સર્વત્ર થાય છે, સુગન્ધ નથી.	
કુંબડો, કે-કેતક	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	રક્ત દોષ.		
તકડો	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	કેટકા		
કણેર	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	કેટકા		
પીળા	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	કેટકા		
કાંટાસ-	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	કેટકા		
રિયો	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	કેટકા		
કરડો, કેર અપત્ર,	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	કેટકા		
રીર	કાકમારી	કેટકા	કેટકા	કેટકા		

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી ભાગ	કયા ઉપચારોમાં કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત.
કેળ	કદલી	કેળ, ક-કેલા દલી	કેળ, ક-કેલા કદમ, પિત્તહર, વાતહર, ફળ.	શીતળ, ગ્રાહી, ક્ષય કદમ, પિત્તહર, વાતહર, ફળ.	પ્રસિદ્ધ છે.	
કોઈ	કપિથ	કવૃહ, ક-કાવિત, કવિ	કવૃહ, ક-કાવિત, કવિથ ગ્રાહી, વાતહર, તૃષા પિત્તહર, ફળ.	શીતળ, ગ્રાહી, વૃષ્ય, કદમ, વા- તહર. ફળ.	ચટણીમાં નંખાય છે.	
કેમળ કા- કડી	ગાલોબ્ય	કેમળ કા- કડી	કેમળ, ગ્રાહી, વૃષ્ય, કદમ, વા- તહર. ફળ.	શીતળ, ગ્રાહી, વૃષ્ય, કદમ, વા- તહર. ફળ.	કમળમાંથી નીકળે છે.	
કોકમ આમચૂલ	અમ્લવૃક્ષક	આમસોલ વિપાળિલ	કેળ, વાતહર, અર્થ, મરડો, કદમ, પિત્તલ, ગ્રાહી, ફળ.	કેળ, વાતહર, અર્થ, મરડો, કદમ, પિત્તલ, ગ્રાહી, ફળ.	શાક વગેરેમાં ખટાર્થ ત- રીક વપરાય છે. તેલ નીકળે છે.	
કલાઈ કથીર કાંસુ	ઉદંબૂર કંસક	કથીલ કાંસે	કાંસે, શ્વાસ, પાંડુ, વંગ ભસ્મ. કાંસુ તથા કલા-કાંસ્ય ભસ્મ.	કાંસુ તથા કલા-કાંસ્ય ભસ્મ. કાંસુ તથા કલા-કાંસ્ય ભસ્મ.	તાંબુ તથા કલકળું લવણ.	
કાચ કણેર કસુંબાનાં બીજ	કાચ કરવીરક કસુંબીજ	કાંચ કણેર	બિલોર	શીતળ, પિત્તહર, કદમ, વાતહર. બીજ,	રેતીમાંથી બને છે.	

કુંવાડિયો દુદુગ્ર પત્ર કેળનાં ફૂલ કદલી પુષ્પ કોહોળું કૂઆંબી કોહોળા પેઠ	કાકડી કર્કટી કારેલાં કવિલ્હ કંટોળાં હિલિશ	કાંકડી કારલી કાગલી	કકડી કારેલા એકસા	દરાજ, (દાધર) પુષ્પ ગ્રાહી, શીતળ, ફળરક્તપિત શીતળ, ગ્રાહી, પિત્તહર શીતળ, બેદક, જવર, પાંડુ, પિત્તહર, ફળ પ્રમેહ. બેદક, પિત્તહર, શાક કફ્ફ શીતળ વાતલ, મૂત્રલ, ફળ. શીતલ, દાહ, કંદ. પૌષ્ટિક, વાન્નિ- કર, કફકર વાત હર, બીજ શીતલ, સારયળ, સોઝા, પાંડુ, કેઠકઠલુ લાકડું થાય છે. દાતલુ થાય છે. દંતરોગ, ઉધ રસ, પ્રમેહ જવર, ત્રલુ.	ધોળા કોહોળાની વડી થાય છે. ચીલગાંની જાતિ છે. કંટોલાની જાતિ છે.
ફળનો કેદ કદલીકંદ ખસખસ લસબીજ		ખસખસ કશકાશ, એના		અરીજુના ફળનાં બીજ.	
ખેર, ખેર-લદિર સાર, ફેવ- ડીયો કાથો		ખેર, કાથ, ખેર, કથ્ય			
ખાપરીયું લર્પર ખાપરીયો રસક		કદખાપરી કાલા મંજન	ઉપરસ	કાશીસાલ તૈલ, ઉપરસ તરીકે વપરાય છે. બૃહત તૈલ.	

શુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	શુણુ ને ઉપયોગી કયા ઉપચારોમાં કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત.
આખરો	કિંચુક	પળસ,	પળાશ,	ધાકદીપત્ર, વૃષ્ય, સાન્નણ, ગોટો, શુન્ઘ્ર કસુડાં છે. ફળ પિત્ત-રક, ઉષ્ણ, મૂળ, દ્રોણ, મરડો, પાપડો.	
ગજપીપર	કવિવલી	ગજ-પિંપલી	ગજપીપરી	વાતહર, દીપત્ર, ક-અતિસાર પત્ર, પુષ્પ.	ચવકનું ફળ.
ગરમાળો	દીર્ઘમાલ	આવઘ આદવા	અમલતાસ્ શીતલ, અનુલો-શૂળ, જ્વર, મક, પિત્તહર, શોધક, વાત-હર, ફળ, ગોળ.	શીતલ, અનુલો-શૂળ, જ્વર, મક, પિત્તહર, શોધક, વાત-હર, ફળ, ગોળ.	સાકર, ગુંદર, ગ્લુટ વગેરે તેમાં છે.
ગાંને	ગંજા	ગાંન્ન	ગાંન્ન	કફ્ફ, સ્તંભત, જ્વાલાનલ રસ, પાચન, દીપત્ર, વિજ્યાવલેહ, માદક, પત્ર. માજમ પાક.	અહમદનગર, આલા ધાટ વગેરેમાં થાય છે.
ગૂગળ ભેન્નુગુલ	સાળી	સલ્હ, બોળ	હીરા-વાજકર, રસાન્નણ, ગાંઠ, પ્ર-કાડનો રસ છે.	સલ્હ, હીરા-વાજકર, રસાન્નણ, ગાંઠ, પ્ર-કાડનો રસ છે.	
સા ગૂગળ, બોળ	ગૂગળ	ગોરાચન	ગોરાચન	શીતલ, ગ્રાણીજન-વિષ, ઘેલછા, ક્ષત, રક્તદોષ.	ગાયનું પિત્ત છે.
ગહૂલો	પ્રિયંગુકા	ગહલા	કુલ્ફેન	જ્વર, ગોટો તૃપા, વિષ.	પાળેલાં પક્ષીઓને ખવ-રાવાય છે.

ગળો	અમૃતલતા	ગિરોળો	ગુલંચ, ગિલો-રસાયન, ગ્રાહી, દાહ, પ્રમેહ, પાંડુ, વેલા થાય છે.
		ગરોળ,	૯, ગુરુચ દીપન, થડ.
		ગિલોઈ	જ્વર.
બેડો	ગો-શુસ્ક	લહાન	છોટા ગોખરુ શીતલ, મૂળ. મૂત્રરોગ, પથરી, છોડ થાય છે.
ખરૂ		ગોખરુ	પ્રમેહ.
ગોખરૂ	રશુ ગંધિકા	ગોખરૂ	મરા ગોખરૂ શીતલ, ફળ. મૂત્રરોગ, પથરી, છોડ થાય છે.
ઉભો			પ્રમેહ.
ગળી	કાલકૈશી	ગુલી, નીલી નીલ	રેચક, ઉષ્ણ, વાત-અરલ, મદ, વિષ-રંગવાના કામમાં આવે છે.
			હર, કદ્ધ.
			નિલકાદિ તૈલ.
મોટી ગોર અગ્રયા	હેદ	કરદિયા	ગાંઠ, વણુ, બરળ, નૌકિલક આસિડ બને છે.
ખમુંડી, હ-			વાયુ, ગુરોગ.
ળદરવો			
ગોરખ મું-તપોધના	અડસળો-ગોરખ મુંડી	ઉષ્ણ, છોડ	તેલ બને છે.
ડી, બોડી	રી, બોડ-		"
કલાર	થરા		
ગળજીલી, ગોજિજ્ઞા	પાથરી	ગોલી	શીતલ, ગ્રાહી, પ્રમેહ, જ્વર વણુ સધળે થાય છે.
ભોંચ પા-			કદ્ધ પિત્તહર,
થરી			પત્ર.
ગુલાખ	લાક્ષા	ગુલાખ	શીતલ, ગ્રાહી, રક્તદોષ, ત્રિદોષ, સર્વત્ર થાય છે, સુગંધી છે.
દેશી			વૃષ્ય, પુષ્પ.
ગંધક	ગંધ પાષાણ	ગંધક	રસાયન
			રાતો-સોનું બને આ દેવીનું રજ છે.
			છે-કાળો ગુણુમાં
			ઉત્તમ છે શ્વેત-
			પીળો-રસાયની છે

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ તે ઉપયોગી કયા ભાગ	વિશેષ હુમ્મીકત
ગેર, સેના તિરિજ ગેર	નાંથે ગેર, ગેર, સેનાગેર શીતળ, પિત્તહર, સેના ગેરનો સેના ગેર			કામ આવે છે	
ગળેનાં ગુહવી પત્ર પાન				મલમ.	ખવાય છે. લેપમાં વપ- રાય છે.
ગાજર ગુંજન	ગાજર ગાજર	ગાજર	ઉબ્બુ, દીપત, અર્ચ, મરડો, અધે થાય છે-ખવાય છે. ગ્રાહી, કંદ.		
મ્હેલીગુંદી મૂત વૃક્ષક	મોકર સે-ગુંદની લવટ		વિપ, ફળ, પત્ર, વિસ્ફોટક, ત્રણ, મીઠાં ફળ ખવાય છે. રતવા.		
ઘોડાવળ જટિલા	વેખંડ અયાઅય		શોધક, દીપત, શૂળ, આફરો, વામક, કક્ષ્મ, વાતહર, કૃમિદા મૂળ.		આમાંથી એકારિન અને છે. તેલ નીકળે છે. ઉત્તર હિન્દમાં થાય છે.
ઘઉં ગોધૂમ	ગહું ગેહુ			શીતલ, વાતહર, પૂરી, રોટલી, પિત્તકર, કફકર લાડુ. વૃષ્ય, બીજ.	ચોમાસાના પાછલા ભાગ- માં વવાય છે.
કડવી ઘી-કર્કોટકી લોડી	કડુ દોડકી કડુ તોરફ			શ્વાસ, કાસ, જ્વ-દવામાં વપરાય છે. ર, ક્રોશાતકી તેલ.	

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી ભાગ	કયા ઉપચારોમાં કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત.
ચારોળી	ચરસ્કંધ	ચાર, ચારોળી		પિત્તહર, કફદં, સારક, ફળ.	જ્વર, દાહ.	દક્ષ છે. વિંધ્યાચળ પર્વતમાં બહુ થાય છે.
ચાક	ગૌરચટ્ટી			શીતલ દાહશામક સોઝો		
ચણોહી	ગુંજા	ચણોહી	ચણોહી	ઉપવિષભીજ, પત્રરેચક		વેલા થાય છે.
ચોળા	ચવલ	ચવળ્યા	ખેસારી, હુખિયા	સારક, વાયુકર, ધાવણુ વધેક		શીંગોમાં થાય છે.
ચણા	ચળક	તુરી	ચરહર	શીતળ, વાતલ, ગ્રાહી, પિત્તહર, દાળ.		પોપટા થાય છે.
છડીલા	શિલાપુષ્પ	દગડફલ	પથ્થરફૂલ, છલીરા	કફદં, શીતલ, કફદં, પથરી, ફાહ, ઝેર, પિત્તહર, લીલ.		સમુદ્રમાંની માછલીનું હાડકું છે.
ઝીપ	શુક્તિ					
ઝંડે ઘોળું	કળજીરક	પાંદરે	ઝંડે ઝીરા	દીપન, સ્તંભન, ગોટો, ઉલટી, પિત્તકર, જ્વરદં, અતિસાર		માયેટનો ભાગ વધુ છે. ક્યુમિનોલ અને છે. જળલપુર, રતલામ ને મસ્કતમાં થાય છે.
જેરીમથ	ચણિમથ	જેરિમથ	જેરીમથ	કફદં, વાતહર, બીજ.		
				શીતલ, વૃષ્ય, પિત્તહર, વાતહર, મળા.		વણુ, ફાહ, સોઝો દરાત ને કરાંતીમાં થાય છે. ગ્લીસર્દીઝીન હોય છે. અને છે.

જવખાર	ચવખાર	જવાખાર	દીપન, વાતહર, અર્શ, શ્વાસ સ્વ-જવને આળીને બનાવે છે.
અયકળ	જાતીફલ	અયકળ	કદ્દમ દીપન, આહી, કદ્દ-છાતીના રોગો દે, વાતહર, બીજ.
અવંત્રી	જાતીપત્રી	અયપત્રી	શ્વાસ, ઉધરસ, કદ્દમ, છાત્ર.
જટા	જટામાંસી	જટાં	શીતલ, મૂળ.
માંસી	માંસી	માંસી	કૃમિ.
જવાસો	ચવાસ	જવાસી, જવાસા કોટે ચુસુક કુલાહ	દાહ, રતવા, ત્રિ-ઉત્તર હિન્દના પહાડોમાં દોષ, ક્રોહ.
નૂર્ન	યૃથિકા	નુર્ન	શીતલ, કદ્દકર, વણ, રક્તદોષ વાયુકર, પુષ્પ.
અસુદ	ત્રિસંધ્યા	અસ્વંદી	આહી, કદ્દકર, જપા તૈલ.
રાતી	અસુદી	અસુદી	વાતહર, પુષ્પ.
અસુદ કે-રક્તપુષ્પા	સેદરી, કેસ	સેદરી, કેસ	શીતલ, પિત્તહર, વમન, ત્રિપ.
વળરાતી	રબોડી	રબોડી	પુષ્પ.
જસત	યસદ	જસત	શીતળ, કદ્દમ, યસદ્ ભસ્મ, નેત્રધાતુ છે.
જુમખડાં, કૃતવેધના	ધોસાળી, નેનુઆ	ધોસાળી, નેનુઆ	પિત્તહર રોગ
ગલકાં	દોડકી	દોડકી	શીતલ, કદ્દકર, શ્વાસ, જ્વર. વાતલ દીપન, પિત્તહર, કળ
			વેલાથાય છે, ભેગાં લાગે છે.

”

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી ભાગ	કયા ઉપચારોમાં કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત
ઝેર કેાચલું વિષતિંદુ	કાજર	કુચિલા	વાયુકર, શીતલ, ફેરી, કફલ, પિત્તહર, ફળ	પૌષ્ટિક તથા સર્વ ગુણ-વાળું છે		
ઝીપટો	નાગવત્રા	સુરબંદ	નાગ દૌન	કફલ, પિત્તહર	મૂત્ર રોગ, વલ્લ, જંગલમાં તેમ સીમમાં થાય છે, ઢોર ખાય છે.	
ટંકણુ	ક્ષાર ધાતુ દ્રાવક	ટાંકણુ ખાર	સોહાગા	ધાસ દીપન, કફલ, વાયુકર, પિત્ત-કર	જમીનમાં થાય છે.	
ટીડિરાં, ઘોલાં,	રક્તફલા	ગોડ તો-ડલી	કુંદર	શીતલ, સ્તંભન, ભેદક, પિત્તહર	અથાણું ને શાક ખાય છે.	
ઢીમડો જલ, તાંદલને	જલ તંદુ-લીય	તાંદુલજ	શીતલ, ભાજ	કાચી ધાતુ ખાધા ભાજ	પર રસ કામ આવે છે.	
તેજઅલ	તેજ વલ્કલ તેજફળ	મળધરી	પાયન, ઉબ્બુ, દીપન, કફલ, વાતહર-ફળ	શ્વાસ, ઉધરસ મુખરોગ.	પૌષ્ટિક છે.	
તગર	દંત-હસ્તી તગરગ-ટોડા	તાગર	ઉબ્બુ, વાતહર મળ	શૂળ, વિષ, ત્રિ-હિમાલય ને કાશ્મીર વગેરે માં થાય છે.		

તબ જાડી ઉત્કટ	દાહવ્યની દારવ્યની	પિત્તહર, કદ્દમ	છાતી રોગો, મૂત્ર રોગો, અર્શ
તબ પા-તુલ્લક્	"	"	"
તબી	"	"	"
તમાલ પત્ર તમાલપત્ર	સંભાર પાન	તેજપાત	ઉષ્ણુ, કદ્દમ, અર્શ, અરુચિ, તબનાં પત્ર છે.
તાલીસ ધાત્રી પત્ર	અલયષ્ટિ	અહીં અરંભી સમી	વાતહર. પત્ર શ્લેષ્મ શ્વાસ, ક્ષય
પત્ર			વાતહર. પત્ર
ત્રાયમાણુ ત્રાયમાણા	ત્રાયમાણુ	પીલી જરી, પિયરંગ	પિત્તહર, જવરૂ, ગોટો, આમાંથી અર્બેરીન નીકળે છે.
તુલસી	તુલસ	તુલસી	શીતલ, વાયુકર, મૂત્રકૃચ્છ્ર, રક્ત-પત્ર સુગંધીદાર છે. વિષ્ણુ-કદ્દમ, પિત્તહર દોષ ને પ્રિય છે.
રામ પુ-અર્જક	રાન પુ-લસી	"	"
તમાલ, તમાલ કરમલ, ઓટ	ઓટ	દાહ. રંગ	વિસ્ફોટક ગ્રાહ સાદું થાય છે.
તાંશુ તામ્ર	તાંબે	તાંબા	સારક, પિત્તહર, ત્રણુ, પાંડુ, અર્શ, કાર્ત્તિક્ય સ્વામીનું વીર્ય છે. કદ્દમ ધાતુ જવર, શ્વાસ

અંબુચિ બ્રહ્મ

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણુ ને ઉપયોગી કયા ભાગ:	વિશેષ હકીકત.
અધી જાત કુળ, રક્તતિલ ના તલ સિત, (કાળા, ભલ્પ તિલ રાતા, ઘોળા, વગગાહિ)	તોદલને તંડુલીય	કાંટેમાટ, ચવલાદ્ય ભોપલી	તિલ	કદમ્બ, શીતળ, દંતરોગ, વળુ પિત્તહર, ધાવ-ભુવર્ધક, દાણા	તેલ અને છે તે ખાવાના કામમાં આવે છે.
તુંબકુ મીંદુ તુંબી		ચવલાદ્ય ભોપલી	ચોલાઈ તુંબી	શીતલ, કદહર, વળુ દીપત ભાજ	
તુંબડી, ફસ્તુક કડવી	ફસ્તુક	કડુ ભોપલી	કર્વી તુંબી	પિત્તહર, કદમ્બ, વૃષ્ય, શાક, ફળ	ખાંધીને પાણીમાં તરાય છે.
તુરીયાં મીઠાં	મહાફલા	તુરાઈ શિરાલી	તોરે	વાતહર. ફળ રક્તપિત	શાક થાય છે.
થોરનું દૂધ સુહીક્ષીર				ઉપવિધ	
થોરનાં સેતુંડલ પાન					

દારૂડીયો	કટુપર્ણી	દારૂરી, કાંટે સલાનાશી	રેયક, કૃમિદ, ક- બર્લડ, પિ- ધોન્ના	લર્લડ, પિ- સોળા	શેધક, રસ, તેલ, બીજ	આમાં મોર્ફિયાનો ભાગ છે. ઝેરી તેલ નીકળે છે.
દેવદાર	દેવદાર	દેવદાર	દેવદાર	દેવદાર	ઉષ્ણ, કદંબ, વા- તહર, કાષ.	સ્તરોગ, તેલ નીકળે છે તે ટપ્પાઇન તેલ છે. દારૂપટ્ટક લેપ, તેલ છે. દેવદારવાદિકવાથ
દુધીયો	મિંહતુંડ	તરસેજ	સોહુંડ	દીપન, વાતહર	અર્શી, કોહ.	સઘળે થાય છે.
થોર	દર્ભ, દાભ, કુશ, દર્મ	કાશ, દર્ભ	કુસ	વૃષ્ય, વાયુકર	કુશાઘ વૃત, કુ- શાઘ તૈલ.	કર્મકાંડાદિમાં વપરાય છે.
દાભડો	દાભડો	દારીમ,	અનાર	વૃષ્ય. ફળ, પત્ર. જ્વર, દાહ,	ત્રિ-શરબત થાય છે. દોષ, મરડો.	
દાડમ	દાહિમ	ગુન્નાર	અંગૂર,	કિસ-ભેદક, શીતલ, મુત્રરોગ.	મધ અને છે.	
કાળી	ગોસ્તની	દ્રાખ	મિસ	મૂત્રલ, વાતલ, વૃષ્ય, કદંબ.		
દ્રાખ				ફળ.		
લીલી દ્રાખ						
ધાણા	અજ્ઞક	ધણા, ધ-ધાન્ય,	ધનિયાસ્તિગંધ,	વીર્યહર, જ્વર,	ત્રિદોષ, તેલ નીકળે છે. હિન્દમાં	
(ફળ)		ના, ધાના		મૂત્રલ, ઉષ્ણ, તૃપા, દાહ.	અથે ઠંડાણે થાય છે.	
કાથમીર				દીપન, પાચન, સ્તંભન. ફળ.		
(છાડ)				માદક, દીપન, જ્વર, વ્રણ, વિષ અથે થાય છે.		
ધોળા	ઉન્મત્ત,	ધતૂરા,	ધતૂરા	વાયુકર, ફળ,		
ધંતૂરા	ધતૂરા			પત્ર.		

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી કયા ભાગ	ઉપચારોમાં કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત.
કાળો ધંતૂરો	મહામોહી	ધોન્ના		માદક, દીપન, જ્વર, તણુ, વાયુકર, ક્ષણ, પન.	માદક, દીપન, જ્વર, તણુ, વિષઅધે થાય છે.	
લીલી ડો	અનંતા	ગંડર, દૂર્વા દૂવ		શીતળ, કફન, રતવા, દાહ. પિત્તહર. ઘાસ	શીતળ, કફન, રતવા, દાહ. ઘાસ છે. ઢોરને અહુ ભાવે છે.	
ઘોળા ડો	ગોલોમી	દૂર્વા દૂવ		પિત્તહર, કફન, તણુ, રતવા. ઘાસ.	પિત્તહર, કફન, તણુ, રતવા. અધે છે.	
ગાંડાવાળી ડો				શીતળ, ગ્રાહી, વાયુકર, ઘાસ		
ધમાસો	કચ્છુરા	ધમાસા	ધહમાહા	શીતળ, પિત્તહર, જ્વર, ચળ, પન.	શીતળ, પિત્તહર, જ્વર, ચળ, ર-સિંધ, અશ્ધાનિસ્તાનમાં થાય છે. પાણીમાં નાંખી ન્હાવાથી ખરજ મટે છે. કોંકણ વગેરેમાં થાય છે.	
ધાવણાં, ધાવડા	ગૌર, ઝુરંધર દામિયા, ધાઓયા			પ્રમેહ, અર્શ, પ્રાંડુ.		
ધંતૂરો	ઘતુર	દાડિરા.				
નખડો, નખલી	બ્યાઘ્રનલ નખડા, નખલી	દોનોનખ નખલી		ઉષ્ણુ, વૃષ્ય, કફન, જ્વર, ક્રોહ, તણુ, વાધના નખ છે. વાતહર. નખ તિપ.		
નાગરવેલ	તાંબૂલજી પાનવેલ	પાન		ઉષ્ણુ, રક્તવર્ધક, પિત્તકર, કફન. પન.		ખીડી ખવાય છે.

ધોળી ન-થેત પુષ્પ નિયુડી સંભાળુ પિતહર, વાતહર જ્વર. કૂલ ખારાં છે.

ગડ

કાળી ન-નીલપુષ્પી

ગડ

કાળી ન-અર્ધવંદા ચોતર

નિશોતર નિસોત, નક-રેયક, ઉણુ, વા-જ્વર.

આમાંથી ટપાટાઇન ની-કુળે છે.

ધોળી ન-નિશોત્રા સોતર

” ”

”

”

”

ન્હાનો ને-મકૂલક પાળો

જયપાળ જમાલગોટો

”

અર્જુનવરમ્ન વટિ-તેલ નીકળે છે તે ધણું જ કા, સૂર્યશેખર રેયક છે. રસ.

મોટો ને-આલુકર્ણી પાળો

જમાલ-દાંતિ ગોટો

”

”

”

નારી કટંમરા

હિરણ્યવેલ ગંધાત્રી પ્રસારમ્

જ્ય, સંધાયક, પ્રસારણી તેલ, સંધિવા ઉપર ઉત્તમ ઉપાય

સારક, ઉણુ, વાતહર, કફમ્, પત્ર, મૂળી. છે. જંગલમાં થાય છે.

નાક છી-તીક્ષ્ણા કણી, ત-છિક્ષિકા ડાક છી-કણી

શિકની નાકચિકની

ઉણુ, દીપન, પિ-એક પત્ર વાટીને શિયાળાની આખરે થાય છે.

તકર, વાતહર, પાવાથી છાતી-કફમ્, કૃમિમ્, એચેલોગોળો છોડ. ખેસી જાય છે.

પત્ર સુંઘતાં ધણીજ છોટા આવે છે.

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી ભાગ	કયા ઉપચારોમાં કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત.
નાળિયેર	તુળરાજ દૃઢફલ	નારળ, નારળી	નારિયળ	શીતળ, ગ્રાહી, મૂત્રરોગ, રક્તદોષ ૧૬ જ્વરનાં નાળિયેર થાય વાતહર, પિત્ત- હર, ક્ષણ.		
નારંગી	નાગરંગ	ટેંબુલુર્ણી	ગાય	ગ્રાહી, વાતલ, શી-પ્રમેહ. તળ, ક્ષણ. પત્ર	મીઠાં ક્ષણ હેવાથી ખવાય છે. તેલ નીકળે છે.	
નિર્મળી	અંબુપ્રસાદ	નિવળી	નિર્મળી	વાતહર, કફલ, શીતળ, ક્ષણ, પત્ર.	ડોળા પાણીના વાસણમાં નાંખવાથી પાણી નિ- ર્મળ થાય છે.	
પીપર	વિષ્ણલિકા	પિપળી	પિપરી, પિ- પ્લી	દીપન, વાતહર, શ્વાસ, જ્વર, પ્ર- સિંગાપુર, બંગાળા ને બંગ- કફલ, ક્ષણ, પી- પરીમૂળનું ક્ષણ બરલ, શૂળ.	આરમાં થાય છે.	
પીપળી- મૂળ	ષટ્મ્વથી	પિપળી- મૂળ	પીપળામૂલ	દીપન, ઉષ્ણ, પાન-ગાંઠ, કૃમિ, શ્વાસ ચત, કફલ, પિ- તહર, વાતહર. મૂળ.		
પાનની જડ	ઉમ્મગંધા	ક્રાલિંજન	પાનકી જર, મહાભરી વચ	કફલર. મૂળ. ઉધરસ	ચીનમાં થાય છે. તેમાંથી આદિપનીન નીકળે છે.	
પોખર- મૂળ	પુષ્કરમૂલ	પુષ્કરમૂલ	પુષ્કર મૂલ	જ્વર, શ્વાસ, શૂળ.	એરંડા-દીવેલા-નું મૂળ	

પાપાણુ- બેદ પદ્મક	ગિરિમિત્ત ઓવા પા- નિયા	ચોવા પા- પથૂર ચૂર પદ્મકાષ્ટ	શીત, શોધક. પત્ર. શીતલ, વાયુકર, રતવા, રક્તરોગ. ફળમાં બદામનો ગુણ છે.	અસ્તી-પથરી, મૂત્રરોગો શોધક. પત્ર.	શીત, શોધક. પત્ર.
પીલુડી	કાકમાત્રી કામુની	મકોઈ	ઉણ્ણુ, વૃષ્ય, ર-જ્વર, પ્રમેહ, સાયન. છોડ અર્થે, સોડા.	આર્થાથી સોલાનાઇન ની- કળે છે.	આર્થાથી સોલાનાઇન ની- કળે છે.
પોયણું પીપળો	કુમુદ અશ્વત્થ	કંજવેલ પિપ્પલ	કાષ્ઠકા ફૂલ પીપલ	શીતલ. શીતલ, પિત્તહર, વ્રણ, રક્તદોષ.	પાણીમાં થાય છે. વૃક્ષ છે. વિષ્ણુને પ્રિય છે.
પારસ પી- પળો લીડી પીપર	પિંપરી પર્કટો	પારસ પીપલ પાકરી	કૃમિદ, વૃષ્ય, કફ- હર, મૂળ, ફળ, પુષ્પ	વૃક્ષ છે. ગર્ભાધાન માટે ફળ બહુ કામનાં છે.	વૃક્ષ છે. ગર્ભાધાન માટે ફળ બહુ કામનાં છે.
પિત્તલ	આરકૂટ વિત્તલ	પિત્તલ પીતલ	શીતલ, કફદ. વ્રણ, યોનિરોગ વૃક્ષ છે. પિત્તહર	તાંબું તથા જસતનું લવણ.	તાંબું તથા જસતનું લવણ.
પારો	વારદ, ર-પારા સેદ્ર	પારા	રસાયન	સર્વ રોગ ઉપર શંકરનું વીર્ય છે.	સર્વ રોગ ઉપર શંકરનું વીર્ય છે.
પરવાળાં	પ્રવાલ, વિ-પોવલો દુમ	મુંગા	મારક, શીતળ, પ્રવાલ ભસ્મ	સમુદ્રમાં પ્રાણીનાં અસ્થિ છે.	સમુદ્રમાં પ્રાણીનાં અસ્થિ છે.
ફટકડી	દુર્લભંગા ગુરડી	ફિટકરી	યોનિસંક્રાંચક, વ્રણ, રતવા. વાતહર, કફદ, પિત્તહર.		

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી કથા બાગ	કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત
કાલસાં	અભાગ્ધિ	કાલસે	પરુષા	પિત્તલ, શીતલ, ગ્રાહી, ફળ.	જ્વર, ફાલસાંનું શરબત.	મીઠાં ફળ છે.
ફળુસ	ચંદ્રકીર્ણ ફલ	ફલ	ફલ	શીતલ, વાતહર, પિત્તહર, કફકર, વૃષ્ય, ફળ		બહુ મોટાં ફળ થાય છે.
બહેડાં	કલિદ્રુમ	બહેડા, હેળા	બહેડા, ભૈરાહ ઉબ્બુ, કફકર, પિ-કાસ, તૃષા, ઉ-તહર, ભેદક, લડી ફામદ, વાતહર, માદક, ફળ			ફળમાં ટાનીન વધારે છે. મુંબઈ ઇલાકાના ઘણા પહાડોમાં થાય છે.
આપ(વ) ચી	વૃત્તિફલી	આવચ્યા	આપચી, છુ-કચી	રસાયન, સારક, શ્વાસ, અંધકુષ, કફકર, પિત્તહર. કોદ, પ્રમેહ. બીજ		આમાં ટાનીન તથા તેલ હોય છે. સ્વેત કોદ તેલથી ભય છે.
અંગી-આર	કુરવિંદ	આંગડ-આર	કચનોન			કાચમાંથી અંગડી બનાવતાં ક્ષાર નીકળે છે તે.
બીમસેની અરાસ	કર્પૂર	કાપૂર બી-બીમસેની મસેની કાફૂર	શીતલ, વૃષ્ય, રસ	વિપ, પિત્ત, દુર્ગંધી		ઝાડનો રસ છે. ચીન ને જાપાન વગેરેમાં થાય છે. પક્ષ કપૂર છે.
બેરન્ને પીલો	વીતવૃક્ષ	સરલ વૃક્ષ ગંદા પિરો	ઉબ્બુ, કફકર, કાષ, તેલ	કાનરોગો, નેત્ર-રોગો, કંઠરોગો		દેવદારમાંથી બને છે.

બીલી	બિલ્વ	બિલ્વ, બિન્દુલ	ગ્રાહી, દીપન, પિન્ડુ, બિલ્વ, બિલ્વ સર્વત્ર થાય છે.
અકાન	ઉદ્રેકા	લવા	તકર, વાતહર, તેલ, બિલ્વાદિ
લીમડી			કદ્ધ. ફળ, પત્ર, ક્વાથ, બિલ્વા-મૂળ
અળદાણા, વાઘાલક, ચીકણા, ખરેટી		વિલાયતી નીંબ	શીતલ, ગ્રાહી, દી-જ્વર પન, વાતહર.
બોડી ક-તપોધના તાર, ઘો-ડયરા, ગોરખ-મુંડી		અલા	પત્ર, મૂળ, ફળ
આલી	કપોતવંકા	અરિયારા	શીતલ, ગ્રાહી, અલાધૂત, અલા-ધૂંધ સાકર સાથે અતિમૂત્ર વાત ને પિત્ત-તેલ, અલાદિ મટારે છે.
	બ્રાહ્મી	મુર્મુરિયા મુંડી	હર. મૂળ ચૂણું, અલાધૂત ગાંઠ, વ્રણ, બર-તેલ અને છે. ઉષ્ણ. છોડ લ, વાયુ ગુદ્રોગ
બોડીયો કલાર દાકરુંદા	કકુંદર	કારિવણા	શીતલ, સારક, પ્રમેહ, પાંડુ, ર. કલકતા તથા કાનપુરથી રસાયન. છોડ, ક્તરોગ પત્ર. આવે છે. વેલ્લારિત અને છે.
		નિર્મૂદી, ભાલુર-ડા, અ-ગિનતુંઆ	કદ્ધ. છોડ જ્વર, રક્તદોષ તેલ નીકળે છે.
બોલસરી	ચકુલ	અકુલ, મોલસરી ચોવળી	કદ્ધ, પિત્તહર. પુષ્પ

ફલ ધણાં સુગંધીવાળાં છે. અત્તર અને છે.

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી કયા ઉપચારોમાં ભાગ કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત.
ગોર	કુવલ	ગોર	વેરી	શીતલ, ભેદક, ક્ષય, તૃષા વૃણ્ય, પિત્તહર, ગ્રાહી. કૃળ, મૂળ	કૃળ મીઠાં લાગે છે.
બીન્નેં મીઠી અદામ	ફલપૂરક વાતાદિ	મહાલુંગ આદામ	બિબરા આદામ	દીપન, પિત્તહર. શ્વાસ, ઉધરસ, લીંબુની જાતિ છે. કૃળ. વાતહર, તૃષા. અદામપાક વૃણ્ય, પિત્તહર, કંકર. કૃળ	
ભોંય રીંગ-કંટારી ફલ ણીના ડોડવા				ઉણ્ણુ, દીપન કૃળ. શ્વાસ, કાસ, જ્વર, વિષ	મગજને પુણિ ઠીક કરે છે.
ભોંય પથ-ગોજિન્હા રીનાં પાન ન, ગલ, જીભી				શીતળ ગ્રાહી, ગોણતૈલ, પ્રમેહ, સર્વત્ર થાય છે. કંકર, પિત્તહર જ્વર, વૃણ્ય. પત્ર.	
ભોજપત્ર	મૂર્જપત્ર	ભૂજપત્ર	ભૂજપત્ર	કંકર, પિત્તહર રક્તરોગ પત્ર	પત્ર ઉપર કાગળની ચેટ લખાય છે.
ધોળો, કાળો, પીળો લાંગરો	અંગારક	માકા, માકડી	માંગ્રા	ઉણ્ણુ, રસાયન નેત્રરોગ, દંતરોગ, અરળ ઉપર ઠીક કાયદો કરે કંકર, વાતહર, ત્વચારોગ, શ્વા- છે. વાળ કાળા થાય છે. કૃમિદ. છોડ સ, કાસ, સોઝા, વરસાદમાં ઉગે છે. પાંડુ, કોઠ.	

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ તે ઉપયોગી ભાગ	કયા ઉપચારોમાં કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત.
માલ કા-ઠકુંદની કણી		કાંગેણી, કાંઝણી, કેંગુ	માલકંઝી	સારક, કફદ, વા- તહર, ઉબ્બુ, દીપન, બીજ	તેલ નીકળે છે.	
મજ્જા	તામ્રમૂલા	મંજિષ્ઠ	મંજિટ	ઉબ્બુ, મૂળ	શ્લેષ્મ, સોઝા, નેપાળ, ધરાન, અરબ- ચેનિ રોગ, નેત્ર, સ્તાન, ને કરાંચીમાં થાય કર્ણુ, રક્તરોગ, છે. તેલ અને છે રાતો અતિસાર રત- વા, વણુ, પ્રમેહ	
વરાગડું મીઠું	રૌમક	સાંખરદો: ણુ, સાં ભરમીઠ	નિમક સંયક વાતહર, પિત્તકર, કફકર, ભેદક, લવણુ	...	ખારી જમીનમાં બનાવે છે.	
મોથ, ના-મુસ્તક ગરમોથ, ભદ્રમોથ, કસેરક		બિંબલ, કચરા, લઘાળા	કશીરૂ, મોથશીતલ, નાગરમોથ, કફદ, પિત્તહર, મૂળ	આહી, જવર, કૃમિ	અરણ્યમાં બધે થાય છે.	
ઘાળી મુ-તાલમૂલી શળી	સદેત મુ- સ્લી	સદેત મુ- સ્લી	દૃબ્ધ, શીતલ, મૂ-વેદારી ઘત તલ, રસાયન, જવન, વાજક- રણુ. મૂળ	કુગરોમાં થાય છે. કલ્હીની લાજનાં મૂળિયાં છે.		

કાળી મુ-પીતપુષ્પા	કાલી મુ-કાળી મુસલા	”	”	”
શુભ્રી	સ્ત્રી	સેરા સીંધી	વાયુકર. મૂળપત્ર ધાસ, કાસ, ત્રણ સર્પના ઝેર ઉપર વપરાય છે	”
મરડા શી-મેષ શૃંગી	કાવળી, વાખંડી	મરવા	દીપન, ઉષ્ણ પિત્તકર	સુગંધી છે. તુલસી હિન્દુને, તેમ આ મુસલમાનોને પ્રિય છે.
મરવો	મરવા	મરવા	દીપન, ઉષ્ણ પિત્તકર	શિમળાનો ગુંદર.
મોચરસ	મોચાલાવ સાંવરીયા	મોચરીકાકુલ શીતલ, ગ્રાહી, અતિસાર	વૃષ્ય. ગુંદર.	
મહુડાં	ગુલ્મપુષ્પ	મોહરા, મો-શીતલ, વૃષ્ય, મધુકાદિ ક્વાથ, દેશી દારુ અને છે. હવા	વાતન, પિત્તલ. મધુપાક તૈલ મધુકાદિ હિમ	
મોરથૂ	મયૂરક	નીલા થોથા	તાંબાજેવાગુણુછે	તાંબાનું લવણ.
મનઃશિલ	મનસીલ	મૈનશીલ	ઉષ્ણ, સારક ઉપરસ	ધાસ, ઉધરસ, મુક્તાદિ મહા-જન, મૌક્તિક લસમ
મોતી	મોતી	મોતી	ગ્રાહી, કફકર, પિત્તહર, શી-તલ. બીજ	સમુદ્રમાંની છીપમાં થાય છે.
મગ	મુંગ	મુંગ	વાયુકર, ગ્રાહી, જવર	દાળ થાય છે.
મહ	મહ	મોહ	વાયુકર, ગ્રાહી, જવર કફહર, પિત્તહર, કૃમિકર. બીજ	”

ગુણરાત્રી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી કયા ઉપચારોમાં ભાગ	વિશેષ હકીકત
નાના	...	...	...	ઉષ્ણ, પાચન.	ત્રિદોષ, જ્વર, શાક થાય છે.
મૂળા	...	...	...	કંદ	શ્વાસ
મોટા	...	...	...	ઉષ્ણ, કંદ	...
મૂળા	...	...	...	પાચક, ઉષ્ણ, શ્વાસ, શૂળ રા- કર્ષક, વાતહર	...
રાસના	રસના	રાસના	રાસના	શોધક. મૂળ રાસના સમક.	...
રસવંતી	રસાંજન રસગર્ભ	રસાંજન	રસબત	ત્રેત્રદોષ, રસ રસાંજન લેપ, ર- સાંજનાદિચૂર્ણ,	...
રતાંજળી	હુદ્વચંદન	રાતંજન	રાગત ચંદન	શીતલ, વૃષ્ય,	કલકતા ને મલબારમાં થાય છે.
રાળ	દેવધૂપ	રાળ પીં-રાલ, ધુના વળી	રાહી, ગુંદર	રતવા, વણ, અ-શ્વાલ નામના તિસાર	ગુંદર છે.
રોહિસખડ રૌદ્રિષ	રોહિસખડ રૌદ્રિષ	રોશગવત રસા,	રોશલ છાતીનાં દરદો	નવર, ઘાસ	સુગંધી તેલ નીકળે છે તે વા ઉપર ચોપડાય છે.
રોહીસા	રોહીસા	વાજરી	વાજરુ	કર્ષક, પિત્તહર,	કરમાઈ જાય છે.
રીસામણી લઝાહુ	રીસામણી લઝાહુ	...	...	પત્ર	વિન્ધ્યાચળ પર્વતમાં બહુ થાય છે.
રગત રો-રોહીતક	રગત રો-રોહીતક	...	...	રક્ત શોધક, છાલ રોહિતારિષ્ટ	
હીડો	હીડો	...	...		

રક્ત રા-કૂટ શા- પાંદરી રોહરો
હીડો ત્મલિ સાંવર, શમીરીદા
રાયણ રાજન્યા રાજણ, કીરી કેણી
રૂપું ચંદ્રકાંતિ રૂપે ચાંદી
રાતી રાઈ રાજિકા મોહરી રાઈ
રીગણું કૃન્તાક વાંગી વેંગણ, ભંટા
રતાણું પિંડીલુક શકરીયાં દમણીયા
રતાણું રક્તાલુક રાતણું રતંડા
લોદર લોદ્ર લોદ, લોધલોદ્ર
પટિયો પટ્ટિકા
લોદર લોદ્ર

ભેદક, કદ્દમ, ઉષ્ણ, રોહીતક ચૂર્ણ
વાતહર. છાલ

વૃષ્મ, શીતલ, ક્ષય, ત્રિદોષ
કૃણ, મૂળ

શીતલ, સારક, પ્રમેહ
વાજકર, વાત

ને પિત્તહર. ધાતુ

કદ્દમ, પિત્તહર, રાષવાટ
દીપન કૃમિદ, દાણા

ઉષ્ણ, પિત્તલ, જવર
વાતહર, દીપન

કૃણ

શીતલ, બન્ધક, રક્તપિત્ત
મૂત્રલ. કંદ

સ્તંભક, શીતલ, જવર, રક્તપિત્ત, નેપાળ, કુમાયુન, અર્ધવાન,
કદ્દમ, પિત્તહર અતિસાર, સો- ને મિદનાપુરમાં થાય છે.
છાલ આ, લોદ્રાદિ ચૂર્ણ

... ..

અથાણામાં નંખાય છે.
પ્લાસ્ટર થાય છે

શાક થાય છે.

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી લાગ	કયા ઉપચારોમાં કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત
લસણ	યવનેષ્ઠ	ચમણુ,	કાળુવા, લાહસુન	વૃષ્ય, ઉષ્ણ, પા-જ્વર, બંધ કુદર, યન, વાતહર, શ્વાસ સારક, પિત્તહર, શોધક, રસા-યન. કંદ	તેલ બને છે. મસ્કત તથા બીજે બધે ઉપયોગી થાય છે.	
ખીડ લૂણ આમુર		ખીડલોણ કડીસો	નોન દીપત, કદમ્બ છાતીનાં દરદો	લવણ	મીઠામાંથી બનાવે છે.	
લવંગ	શ્રીસંજ્ઞ	ત્રવંગ	લોંગ, નર લોંગ	પ્રાયન, દીપત, શ્વાસ, ક્ષય, લવં-કદમ્બ. પુષ્પ, ફળ ગાદિ ચૂર્ણ	જંગબારથી આવે છે.	
કડવો લીં-અરિષ્ઠ બડે		બાળત-નીંબ	આલ નીમ	શીતલ, ગ્રાહી, જ્વર દીપત, વાતહર.	બધે થાય છે.	
ખાંડે લીચુ	નિંચુક	ચધુ નિંચુ નિંચુ		પત્ર, મૂળ, ફળ. વાતહર, કદમ્બ, શ્વાસ ફળ.	બધે થાય છે.	
સાર લોહ સાર લોહ		...	...	શ્વાસ, કાસ, અ-તિસાર, શૂળ, વાયુ, ધાતુ	જે લોહું ખટાઇમાં પડવાથી પાતળું થાય છે તે.	
લોહું તીક્ષ્ણ		લોખંડ	લોહ	સારક, ભેદક, રક્તદોષ, પાંડુ, વાયુકર. ધાતુ અર્થ	લોમ મુનિનાં અસ્થિ છે.	

લૂણી	લોણ	ઘોળ	લોનિયા	વાતહર, કફઘ્ન, ભાળ	શાક થાય છે.
મોટી લૂણી	ઘોટિકા	રાયઘોલ	લોની	વાતલ, ઉબ્બુ, પિત્તહર. ભાળ	શાક થાય છે.
વરીયાળી	મધુરિકા	અડીશોદા	સૌક	પિત્તકર, દીપન, જ્વર, શૂળ ઉબ્બુ, વાતહર, કફઘ્ન. બીજ	તેલ નીકળે છે ને એની થોલ બને છે. ગુજરાત ને ધરાનમાં થાય છે
આલા, દૂ-કર્ષિણી	વેખંડ	અચા, અચ	અચા, અચ	શોધક, દીપન, શૂળ, આદરો વાયક, કફઘ્ન, વાતહર, કૃમિ-ઘ્ન, મૂળ	ધરાની વજ છે.
પુરાસા-ની વજ	વાવડીંગ	વાવડીંગ	આઅરંગ, આ-યબિરંગ	ઉબ્બુ, દીપન, ક-શૂળ, આદરો, કફઘ્ન, કૃમિઘ્ન વા-અંધકુક, જીવડાં તહર. ફળ	મુંબઈ ઇલાકામાં પુખ્ત થાય છે.
વંસ લો-વંશહીરી	વંશલોચન	વેળુ	અંસ લોચન, આંસ લોચન	વૃષ્ય, વાજીકર, શીતલ, પિત્તહર, રક્તશોધક, વાતહર	વાંસમાંથી નીકળે છે. ચક્ર-મક ને પોટાશનો ભાગ છે. સિંગાપુરથી આવે છે.
સુગંધી વાળો કાળો વાળો	સુગંધ મૂલ	વાલા	ખસ	શીતલ, દીપન રતવા, અતિ-પાચન. ધાસ	પાણીમાં નાંખવાથી પાણી ઈંડું ને સુગંધી થાય છે.
	વીરતક	વારેળુ, કાળા વાળા	કાલા આલા	પાચન, શીતલ. ઝેર, રતવા, મૂત્ર-દવામાં વપરાય છે.	

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણુ ને ઉપયોગી ભાગ	કયા ઉપચારોમાં કામ આવે છે	વિશેષ લક્ષીકત.
દેશી વણનાગ દ્વધીયો વણનાગ વાંસ	અમ્બિશિલા તૃણજ્વજ	ખજાનાગ વેલુ	લાંગુલી, કરિ-હારી, કું-હારી આંસ	સારક, ઉષ્ણ, પિત્તકર, કૃમિનિ-દૂધ શીતલ, ભેદક, ત્રણુ, સોઝા કફ્ફ, પિત્તહર થડ	કાઠ, સોઝા, અર્શ, શૂળ વાંસ કપુર નીકળે છે. વાંસીયા ધઉં થાય છે.	ઉપવિષ.
વિદારી કંદ	સ્વાદુકંદા	વિદારા	...	તૃણ, શીતલ, મૂત્ર વિદારી ધૂત લ, રસાયન, જીવન વાળકરણુ. કંદ	કુંગરમાં થાય છે, બહુ મીઠું ને પૌષ્ટિક છે.	
વડ	અશ્વત્થ	વડ, વટ બર	...	શીતલ, ગ્રાહી, ત્રણુ, રતવા, યો- કફ્ફ, પિત્તહર નિરોગ મૂળ, પત્ર, ફળ	મથાળેથી વડવાઈ નીચે ઉતરે છે.	
શીંગડીયો વણનાગ	શૃંગિક	...	...	...	...	...
દેશી વણનાગ	સવતુક	...	...	મૂળ.	...	ધોળો
નાગ વણનાગ બંગલી	વત્સનામ	અચાનામ અચનાગ	...	...	મૃત સંજીવની ગુટી, આનંદ ભેરવ રસ	કાળો. આકારમાં નગડ જેવો છે.

ત્રીઠી કૃષ્ણ ત્રીઠી ... વૃષ્ય, કકર, ... પાંચ જાતના છે. ખાવાના
વાલોળ શિંબી ત્રણુ ઘેવડા સંઘી શીતલ, પૌષ્ટિક શીતલ, પૌષ્ટિક ભાત થાય છે. વરી.
શાક થાય છે.

શાહજી કૃષ્ણાજીર કાળેજીર કાલા ઝીરા દીપન, સ્તંભન, જીરકપાક, જીર-ધરાનથી આવે છે શાકમ
મુઝેલા પિત્તકર, જ્વર- કાઢ તૈલ, પંચ નંખાય છે.
શીંગ મ, વાતહર. ફળ જીરકપાક, ગોટા
ઉલટી, અતિ- સાર

શિલારસ કપિતૈલ ... અસ્ત, લુપ્તાન વૃષ્ય બીજ કાઢ, જ્વર, દાહ વૃક્ષસ્તાનમાં થાય છે.
શેરડી રજુ ઝેસ ઊષ શીતલ, સારક, મૂત્ર રોગ, ક્ષય, ગોળ, ખાંડ, ને સાક-
ધાસ દાહ બને છે

શતાવરી શત્તરીયા શિતાચંવ-શતાવરી વૃષ્ય, શીતલ, મ-શતાવરીકદ્દક, અહુ ચૌષ્ટિક છે.
શરપુંખેા શમ્પુલ ઉદ્ધાળી સરદેહાકા મૂત્રલ, પત્ર અરલ, ગાંઠો, ત્રણુ, વર્ષાન્નુમાં ઉગે છે.
શયુ ઘંટા ચોરતાગ સનોળા ધુતાફ વામક, કકદ્દ, પિ- શ્વાસ, જ્વર
તહર, છોડ ... દોરડાં થાય છે.

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી ભાગ	કયા ઉપચારોમાં કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત
શંખાવળી શંખપુષ્પી	શંખવેલ	શંખવેલ	કૌડિયાલા	સારક, વૃષ્ય, ર-વિષ સાયન, દીપન, છોડ	નર્મદા કિનારે બહુ થાય છે. ફૂલ, મહાદેવને ચઢે છે.	
શીમળો	શાલ્મલી	સાંવર	સીમુલ	શીતલ, રસાયન, શાલ્મલી વેષ્ટકાદિ આળ કફકર, પિત્ત-ચૂર્ણ હર, વાતહર, ગુંદર, મૂળ		શીમળાનાં મૂળ બહુ પૌષ્ટિકારક છે.
શીંગોડાં	જલફલ	શિંગાડે	સિંધાડા	શીતલ, વૃષ્ય, વા- તહર, કફકર. પિત્તહર, ફળ	...	ઉપવાસમાં ખવાય છે.
શેતૂર	વ્રહ્મદારુ	તૂત	તૂત	સારક, શીતલ, પિત્તહર, વાતહ- ર, મૂળ, પત્ર, ફળ	...	રેશમ અને છે.
શિલાનિ-શિલાજતુ	શિલાજતુ	શિલાનિત	શિલાજત	ઉષ્ણ, રસાયન, પથરી, મૂત્રરોગો કફક્ર, ઉપધાતુ ચંદ્રપ્રભા ગુટિ- કા, શિલાજતુ યોગ		હિમાલયમાં થાય છે.
શંખ	શંખ	શંખ	શંખ	સારક, શીતળ, શંખ પોટલી રસ, સર્વરોગહર શંખવટી, લેખ- નીવટી		સમુદ્રની માછલીનું હાડકું છે.

સુંઠ	હુંઠી	સુંઠ	મોટ,	પાયક, કફન, વાયુ, શ્વાસ, શૂળ નિર્જેરોલ નામે તત્વ નીકળે છે. હિન્દમાં થાય છે.
સુવા	અતિલંબી	શેપુ, શોધા	સોવા	તેલ તથા અનીયાન અને છે. દક્ષિણમાં થાય છે.
સમુદ્રીયુ અબ્ધિકફ	સમુદ્રદેયુ સમુદ્રદેન			સમુદ્રમાં કટલારીશ નામે માછલી થાય છે તેનાં હાડકાં છે.
સમુદ્ર લૂથ અક્ષીવ મીઠું	મીઠું	નિમક	...	દરિયાના પાણીમાંથી બનાવે છે.
સાજી ખાર	કાપોત	સજીખાર સજી	અર્શ, શ્વાસ સ્વ-કફન, લવણ.	આડમાંથી બને છે.
સુખડ	ગંધસાર	ચંદન	ચંદન, સંદલ	મલખાર તથા સીસોનામાં થાય છે.
સરગવો ધોળો	અક્ષીય	શેગવા	સહજના	શીંગો કઢીમાં નંખાય છે.
" કાળો	સિપુ	"	"	દવામાં વપરાય છે.
" રાતો	મોવક	"	"	"
સમુદ્ર ફળ અંબુજ		સાંત ફલ	હિંજ, જૂલ	અયફળ જેવું થાય છે.

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી કયા ઉપચારોમાં કામ આવે છે ભાગ	વિશેષ હકીકત.
શ્વેત સા-શ્વેતમૂલા ટોડી	ધેંદુલી	ખાપ્રા	દીપન, વાતહર, ત્રણ, પાંડુ. પત્ર, મૂળ.	દીપન, વાતહર, ત્રણ, પાંડુ. પત્ર, મૂળ.	ડાંગેરના ખેતરોમાં થાય છે.
રાતી સા-કપિલ્લક ટોડી	પુનર્નવા	સાન્ત	શીત, વાયુકર, પુનર્નવા લેહ, પુ-ગ્રાહી, પિત્તહર નર્નવાલ્લ તૈલ, પુ-પત્ર, મૂળ	શીત, વાયુકર, પુનર્નવા લેહ, પુ-ગ્રાહી, પિત્તહર નર્નવાલ્લ તૈલ, પુ-પત્ર, મૂળ	”
સીસમ	કૃષ્ણસારા	શિશિયા	સિસમ	ઉષ્ણ, ગર્ભપાતક, ક્રોધ, મૂત્રરોગ, મજ્જાત કાકડું થાય છે. વમન, રક્ત દોષ	ડાંગેરના ખેતરોમાં થાય છે.
સોપારી	પૂર્ણફલ	પોદ્દલી, સુપારી	સુપારી	શીતલ, પિત્તહર, ...	જમ્યા પછી ખવાય છે .
સોનું	કનક	સોને	સુના	દીપન, કફકર, ફળ	
સીસું	યોગેષ્ઠ	સીર્સ	સીસા	શીતલ, વૃષ્ય, વિષ, ક્ષય, ઉન્માદ, રસાયન (ધાતુ ત્રિદોષ, જ્વર, શે. શીતળ, દ્વેદ, પ્રમેહ, નાગભ-વાસુકિનું વીર્ય છે	અગ્નિનું વીર્ય છે.
સોના-મુખી સિદ્ધર	તાપીજ નાગર્ભ	સોનામ-ખી ...	સોનામાખી	પિત્તહર, ધાતુ સ્મ, સુરમા સુવર્ણ જેવા ગુણો માલિક યોગ. છે. ઉપધાતુ	સોનાનું લવણ
સુરમો, શ્વેતમૂન ત, કાળો	સુરમા	સુરમા	સુરમ, અંજન સારક, શીતલ પત્તહર ઉપરસ	સીસાના ગુણો. સિદ્ધરો મલમ સીસાનું લવણ ઉપધાતુ	આખમાં અંજન થાય છે

સોમલ સાડી ચોખા	દારિદ્ર પ્રમોદક	સોમલ ડાંગર	વિપ. શીતળ, ગ્રાહી, વાતહર, પિત્તહર ફળ.	...	ખાણમાં થાય છે ખેતરમાં થાય છે
હરડે, હીમજ, હરડાં	પ્રાણદા	હર હિમજ	ઉષ્ણ, દીપત, રસાયન, વૃષ્ય. ફળ વાતરોગ	આસ, કાસ, પ્રમેહ, અશ્મ, ફાહ, સોઝા, કૃમિ, બંધકુળ ગાંઠ, કમળો	આમાં ટાનીન, ગાલીક આસિડ, છે ને ફ્રુલિ- નિક આસિડ બને છે. ચીનમાં થાય છે.
૧ હિંગ, સગૃહગંધ વધારણી ૨ હીંગડો	હિંગુ	હીંગ	ઉષ્ણ, પાચન, વાતહર, કફન. ગુંદર	શૂળ, કૃમિ. હિંગવણક, હિંગ્વા- દિ ચૂર્ણ, હિંગ્વા- દ્ય ચૂર્ણ	તેલ નીકળે છે. ટર્કી તથા ધરાતથી આવે છે.
હળદર	કૃમિવના	હળદ	ઉષ્ણ, કફન, પિત્તહર. મૂળ.	પ્રમેહ, સોઝા, પાંડુ, વ્રણ	કલીકટ, કલકતા વગેરેમાં થાય છે. મલબારમાં થાય છે.
જંગલી હળદર	અરણ્ય હલદી કંદ	રાતહળદ મનહાલ્દ, નિર્ગિધી	વાતહર, રકત દોષહર. મૂળ	...	
દાર હળ-દારુ હરિદ્રા	દારહળદ	દારહળદ	અથડ, મૂળ, છાલ દાર્વી તૈલ, દિપાન	...	અથડ તથા મદ્રાસમાં થાય છે.
હંસરાજ	કીટમાતા, કાલ હંસપદી	માખાખા લાળહ	શીતલ. મૂળ	વિપ, વ્રણ	રતવા દક્ષિણના પહાડોમાં થાય છે.

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગુણ ને ઉપયોગી ભાગ	કયા ઉપચારોમાં કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત.
શ્રવેત, પીળો, રાતો, હિંગુ હડતાળ	૧ ચરમૌર, ૨ શુક તુંડક. ૩ હંસપાદ હરિતાલ	હિંગૂલ	સિંગરદ્	રસાયન, રાતો ઉત્તમ. ઉપરસ	...	આમાંથી પારો નીકળે છે.
હીરાકસી	ઘાતુકા-શીશ	હીરાકસ	ફતૌકાસીસ	ઉષ્ણ, કફદ્, ઉપ-ક્રોહ, રક્ત રોગ. ઘાતુઓ મારવાના કામમાં રસ, ભૂત ભૈરવ તાલકૈશ્વરસ, આવે છે. રસ ભૂત ભૈરવ ચૂર્ણ વાતહર, કફદ્. નેત્રરોગ ઉપરસ	રંગવાના કામમાં વપરાય છે.	
હીરાકસી પીળી	ગુણ્વકાશીશ	...	...	"	...	"
હીરાબોળ ગોપરસ	...	...	...	ઉપરસ	...	...
કુંગળી	દુર્ગંધ	કાંદા	પીયાજ	તૃષ્ણ, ઉષ્ણ, પા-જ્વર, બંધકુષ્ટ, નેલ બને છે. મરકત બને ચન, વાતહર, શ્વાસ સારક, પિત્તહર, શોધક, રસાયન, કંદ	બીજે બધે ઠેકાણે થાય છે	
હીકામારી વંશપત્રી	હીકામાલી રીકામાલી	હીકામાલી રીકામાલી	હીકામાલી રીકામાલી	સ્તેષ્ય, ગુલ્મ, વાયુ. ગુંદર	...	સધળે થાય છે.

ગુજરાતી નામ	સંસ્કૃત	મરાઠી	હિન્દી	ગ્રંથ ને ઉપયોગી ભાગ	કયા ઉપચારમાં કામ આવે છે	વિશેષ હકીકત
સરગવાની શીંગ સૂરણ	કુંભાફળા	...	...	...	કઠીમાં નંખાય છે	...
બટાટાં	કંદલ	સૂરણ	સૂરન	દીપન, કંદમ્બ, કંદ	પીઠ, અર્ચ, ગુદમ	ફલાહારમાં ખવાય છે.
મસૂર	આરુક	...	...	શીતળ, બંધક, મૂત્રલ	રક્તપિત્ત	”
પુવેર	મંગલ્યક	મસૂરા	મસૂર	ગ્રાહી, શીતલ, પિત્તહર, વાતલ	જવર	ધાન્ય છે.
વટાણા ખજૂર	આઢકી	તુરી	અરહર	શીતલ, વાતલ, ગ્રાહી, પિત્તકર	દાળ	શીંગ થાય છે.
૧ મૂસી- ખારેક	ફલાપ	વટાણુ	કેરાવ	કંદમ્બ	કઠોર	”
૨ છુવારી	લ્લંગફલા	ખજૂરી	કજુર	શીતલ	લેય, રક્તપિત્ત, જવર	ખજૂરની પેસીયો સુકાય છે ત્યારે ખારેક બને છે.
સુઝેમાની ખારેક	વિંડલજી રિકા	...	...	વૃષ્ય	...	...
	મટુલા	...	...	મમ, દાહ.	...	...
		...	મમ, દાહ	...	રક્તદોષ	...

સંપૂર્ણ.

આ ન્હાનો કોષ તૈયાર કરવામાં કે. ચમનરાય શિવશંકર વૈજ્યવ કૃત ઔષધિ કોષ ભાગ ૧ લાની મદદ લેવામાં
 આવી છે તેથી તેમનો, તથા ગુજરાત વ. રેસાસાછટ્ટીની કમીટીએ તેમ કરવા માટે યોતાની બ. નં. ૯૬૪ તા ૧૯-૮-૧૭
 મંજૂરીથી આપી તેથી તેનો પણ ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

‘ ગુજરાતી ’ પ્રેસમાંથી પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકો

પુસ્તકનું નામ	કિંમત
૧૮ પરમહંસ રામકૃષ્ણનાં બોધવચન ...	૦- ૮-૦
૧૯ શુકનીતિ ...	૧- ૪-૦
૨૦ જ્ઞાનખાનાની ખીખી ...	૧- ૦-૦
૨૧ મુક્તમાળા ...	૦- ૮-૦
૨૨ રાસેલાસ ...	૦- ૭-૦
૨૩ દિનાર્બસ ...	૦- ૭-૦
૨૪ વૈદક વિલાસ (ભાગ ૧-લો)... ..	૦- ૮-૦
૨૫ વૈદક વિલાસ ભાગ ૨ જો) (ઔપધિકૃતશ સહિત)	૧- ૪-૦

ઉપરની સઘળી ચોપડીઓનો ટપાલ ખર્ચ જૂદો પડશે.

એ પૈસાની ટીકીટ મોકલી “ગુજરાતી” પ્રેસનાં પુસ્તકોનું સંપૂર્ણ સૂચીપત્ર મંગાવો.

રાવલ હગનલાલ વિદ્યારામનાં લખેલાં પુસ્તકો

સમજન તે સમજન (મિસ એથવર્થ કૃત લંગડા જર્વાસનું ભાષાંતર)...	૦- ૫-૦
મનુ ઋષિનાં નીતિ વચન (આવૃત્તિ ખીજી) ...	૦- ૧-૦
જીવહિસા નિષેધ (ખીજી આવૃત્તિ) ...	૦- ૪-૦
સ્વચ્છતા (આવૃત્તિ છઠી) ...	૦- ૪-૦
ઋતુવર્ણન કાવ્ય ...	૦- ૩-૦
રાજપીપળા સંસ્થાનની ભૂગોળ (રાજપીપળા સ્ટેટમાં ટેકસ્ટ બુક તરીકે મંજૂર થઈ છે) ...	૦- ૪-૦
નવજી જીવનચરિત્ર ...	૦- ૨-૦
પંચેન્દ્રિય ચરિત્ર (હિંદી-યોગશાસ્ત્રનો ગ્રન્થ) ...	૦- ૮-૦
ગ્રિટિશ રાજ્ય પહેલાંની ગુજરાતની આર્થિક સ્થિતિ ...	૦- ૩-૦
નવલરામ કૃત બાળગરબાવળીના અર્થ ...	૦- ૩-૦

મળવાનું ઠેકાણું

લક્ષ્ણવાડામાં કર્તા પાસેથી, તેમ લક્ષ્ણવાડા-લેડી રે ગર્લ સ્કુલનાં હેડ મીસ્ટ્રેસ પ્રસન્ન દલસુખરામ રાવળને લખવાથી મળશે.

‘शुद्धशती’ प्रेरणांथी प्रकट थयेलां संस्कृत पुस्तके।

पुस्तकनुं नाथ

किम्मत

संस्कृत ग्रंथो

श्रीमद्भगवद्गीतायाः प्रथमो गुच्छः—आनन्दगिरिकृतटीकासंवलितशांकरभाष्य—जयतीर्थविरचितटीकासंवलितानन्दतीर्थीय (माध्व) भाष्य—रामानुजभाष्य—पुरुषोत्तमजीप्रकाशितामृततरङ्गिणी—नीलकण्ठीसमेतः	६— ०—०
श्रीमद्भगवद्गीतायाः द्वितीयो गुच्छः प्रथमषट्कम्—निम्बार्क-मतानुयायिश्रीकेशवकाश्मीरिमहाचार्यपादप्रणीता—‘तत्त्व-प्रकाशिका’ श्रीमधुसूदनसरस्वतीकृता—‘शुद्धार्थदीपिका’ श्रीशङ्करानन्दप्रणीता—‘तात्पर्यबोधिनी’ श्रीधरस्वामिकृता—‘सुबोधिनी’ श्रीसदानन्दविरचिता—‘भावप्रकाशः’ श्रीधनपतिसूरिविरचिता—‘भाष्योत्कर्षदीपिका’ दैवज्ञपण्डितश्रीमूर्खविरचिता—‘परमार्थप्रपा’ पूर्णप्रहमतानुसारि-श्रीराघवेन्द्रकृतः—‘अर्थसंग्रह’ इत्येताभिर्व्याख्याभिः समेतः	३—१२—०
द्वितीयो गुच्छः द्वितीयं षट्कम्—षष्ठादिद्वादशाध्यायान्तम् तत्त्वप्रकाशिकाद्यष्टटीकोपेतम्	२—१२—०
द्वितीयो गुच्छः । तृतीयं षट्कम् । त्रयोदशाध्यायमारभ्या-समाप्ति । तत्त्वप्रकाशिकाद्यष्टटीकोपेतम् । मूल्यम्	३— ८—०
उत्तरगीता—गौडपादीयदीपिकाख्यव्याख्यायुता	०— ३—०
महाभारतविराट्पर्व—नीलकण्ठकृतभारतभावदीप—अर्जुनमिश्र-कृतदीपिका—चतुर्भुजमिश्रकृतप्रकाश—सर्वज्ञनारायणकृत-भारतार्थप्रकाश—विमलबोधकृतदुर्घटार्थप्रकाशिनी—राम-कृष्णकृतविरोधार्थभञ्जनी—विषमपदविवरण—वादिराजतीर्थ-विरचितलक्ष्मणभरणाख्याष्टटीकोपेतं विपुलगठभेदसहितं च ।	३— ८—०
चन्द्रालोकः—वैद्यनाथकृतटीकासहितः	०— ८—०
स्तोत्रमुक्ताहारः—स्तोत्रसंख्या १५६	०— ८—०
संस्कारमयूखः—शंकरभट्टकृतः	०—१२—०

